

„ELÉG VOLT A
FECSEGÉSBŐL!”

IN MEMORIAM FIGLER ANDRÁS
(1956-2010)

„ELÉG VOLT A FECSEGÉSBŐL!”
IN MEMORIAM FIGLER ANDRÁS (1956–2010)

"ENOUGH OF SMALL TALK!"
IN MEMORIAM ANDRÁS FIGLER (1956–2010)

„ELÉG VOLT A FECSEGÉSBŐL!”
IN MEMORIAM FIGLER ANDRÁS (1956–2010)

"ENOUGH OF SMALL TALK!"
IN MEMORIAM ANDRÁS FIGLER (1956–2010)

A borítón elöl: Figler András példát mutat Kajárpéc, Sashegy ásatásán. Vikár Tibor fotója.
Hátul: Figler Andrással készített rádióinterjú részlete.

Front cover: András Figler sets an example at the excavation of Sashegy in Kajárpéc. Photo by Tibor Vikár.
Back cover: Detail of a radio interview with András Figler.

Borítóterv / Cover design by: Trifusz Péter

Angol nyelvű fordítás / English translations by: Bartosiewicz László

(Kivétel Czigány Dávid és Ilon Gábor, valamint Szakos Éva és Vaday Andrea tanulmánya /
Except for the studies by Dávid Czigány and Gábor Ilon, as well as Éva Szakos and Andrea Vaday)

Szerkesztő, olvasószerkesztő / Editor, copy editor: Ilon Gábor

Tördelőszerkesztő / Page setting: T. Biró Katalin

Kiadja / Published by: Savaria University Press
ISBN 978-615-6489-72-2

© Szerzők / Authors

Szombathely, Savaria University Press, 2026

TARTALOM – CONTENTS

Ilon Gábor: Előszó – *Foreword* p. 7–10.

Ilon Gábor: Bevezető az „Elég volt a fecsegésből!” – In memoriam Figler András (1956–2010) című emlékkötethez
Introduction to the volume “Enough of small talk!” In memoriam András Figler (1956–2010) p. 11–14.

Ilon Gábor: In memoriam Figler András
In memoriam András Figler p. 15–20.

Perjés Dorottya: Figler András publikációi és tudományos előadásai
Publications and scholarly lectures by András Figler p. 21–26.

Ilon Gábor – Erős Erika – T. Biró Katalin: Figler András – Élete képekben...
András Figler – His life in images... p. 27–32.

Fűzfa Balázs: Emlékezés Figler András sírjánál
Commemorating András Figler p. 33–34.

VISSZAEMLEKEZÉSEK – REMINISCENCES

Erős Erika: Ahogy én láttam, ismertem... Szubjektíven, Andrásról
As I saw and knew him... Personal thoughts about András p. 35–42.

Losonczi Máté: Figler András: az örökségvédő
András Figler: The protector of cultural heritage p. 43–46.

RÉGÉSZET – ARCHAEOLOGY

Bartosiewicz László: „A vadon szava”? A mosonszentmiklósi rézkori agyagkürt állattani szempontú vizsgálata
“The call of the wild?” The zoological examination of the Copper Age clay horn from Mosonszentmiklós, NW Hungary p. 47–54.

T. Biró Katalin: Adósságaimból... Kőeszközök Figler András ikrényi ásatásából
From my debts... Stone artefacts from the Ikrény (Győr–Szabadrét domb) site p. 55–72.

Czuppon Tamás: Újabb temető a határon. Egy lelőhely és ami mögötte van
Yet another cemetery on the border. A site and what is behind it p. 73–82.

Czigány Dávid – Ilon Gábor: Hol vannak a harcosok? Adatok a késő Halomsíros/korai Urnmezős kultúra fegyveres temetkezéseinek kérdéséhez a Nyugat-Dunántúlon
Where are the warriors? Data on the weapon burials of the Late Tumulus and Early Urnfield cultures in Western Transdanubia p. 83–102.

Csécs Teréz: Kismesterek. Modrovich János – mozaikok egy vidéki archeológus arcképéhez
Master of Small Matters. János Modrovich – mosaic portrait of a rural archaeologist
p. 103–120.

Ilon Gábor: Figler András legfontosabb tervei a rajzok tükrében
The most important plans of András Figler in the light of drawings p. 121–128.

Mrenka Attila: Lelőhelyek és nyilvántartások: mit védünk? A Sopron–Várhelyen végzett mű-
szeres leletfelderítések térinformatikai feldolgozása
Sites and records: What are we protecting? GIS processing of instrument-aided
surveys at Sopron–Várhely p. 129–138.

Szakos Éva – Vaday Andrea: Orsógombok és vasguzsalyok Hegyeshalom, Holdas-szántón
Spindle whorls and iron distaffs at Hegyeshalom, Holdas-szántók p. 139–170.

TÖRTÉNELEM ÉS NÉPRAJZ – HISTORY AND ETHNOGRAPHY

Dominkovits Péter: Adatok és kérdések Moson vármegye kora újkori nemesi társadalmának
jellegzetességeiről
Data and questions concerning the characteristics of the Early Modern Age
aristocratic society of Moson County p. 171–178.

Horváth József: Bertalan Istók, Kocsis Józsi, Kovács Kati és a többiek. Kajári árvasorsok az
1830-as években
Istók Bertalan, Józsi Kocsis, Kati Kovács and the others. The fates of orphans in Kajár
during the 1830s p. 179–188.

Kottmayer Tibor: A Pécek és Kajár népépítészete – egy adósság törlesztése
Folk architecture in the Felpéc, Kispéc and Kajár region – paying off a debt p. 189–
228.

Perger Gyula: Kajári és kispéci háztartások eszközkészlete a 19. századi hagyatéki leltárak
tükrében
The toolkits of households in Kajár and Kispéc in the light of 19th-century inheritance
inventories p. 229–240.

A szerzők önéletrajzai / *Authors' biographies* p. 241–250.

ELŐSZÓ

FOREWORD*

Ezt a kötetet Figler András régész, örökségvédő barátunknak 70. születésnapja alkalmából, 2026. március 22-én jelképesen adjuk át. A valóságban ezt már sajnos nem tehetjük meg, hiszen tragikusan fiatalon eltávozott (1956–2010) a körünkéből.

A könyv 17 szerzőjének szinte mindegyike dolgozott Vele. A kajárpéci ásatásán, a győri vagy az óvári múzeumban, netán az általa vezetett régiós örökségvédelmi hivatalban, lelőhelyeken vagy leletanyagán. Néhány fiatal kolléga személyesen már nem ismerhette. Tárgyi és szellemi hagyatékával azonban nap mint nap találkozunk, amit kiemelkedőnek és ma is folytatandónak gondolnak. Nem meglepő tehát, hogy első felkérésre mindenki igennel válaszolt az emlékülésen tartandó előadásra vagy ajánlotta fel később a tanulmányát.

Amikor elhatároztam, hogy meg kellene emlékezni Róla, régi ismerősömhöz, Csécs Terézhez, a győri múzeum hajdani könyvtárosához fordultam. Tudtam, hogy Ők kedvelték egymást. Ráadásul Teri András általános iskolai osztálytársa volt, Ménfőcsanakon él, ahol a Figler család, így András is nyugszik. Teri azonnal igent mondott és maximálisan segített. Természetesen mellénk állt András húga, Éva, valamint András gyerekei, Benedek és András. Az esemény megvalósításához Bartók Ferenc OSB plébános úr járult még hozzá a Községi Ház helyszíneként való biztosításával. Így 2025. június 7-én megvalósulhatott az emlékülés **(1. kép)**. Ezen pedig, az előadások félidejében András barátja, Füzfa Balázs irodalomtörténész, jelen kötet Kiadója felajánlotta nem mindennapi anyagi támogatását és ezzel elindította a „lavinát”.

Innen, az emlékülés résztvevőinek **(2. kép)** egyöntetű és pozitív „kisugárzásától” datálható e munka elindításának és megjelentetésének gondolata. Kilenc hónap után pedig már hozzáférhető a kötet pdf-változata! Nyomtatott példányokat a környezetünk védelme végett nem terveztünk.

We symbolically present this volume to our friend, archaeologist and protector of cultural heritage András Figler, on the occasion of his 70th birthday on March 22, 2026. In reality, we can no longer do this, as he tragically passed away at a rather young age (1956–2010).

Almost all 17 authors of the book worked with him. During the excavations in Kajárpéc, at the Győr or the Mosonmagyaróvár museum, or at the regional heritage protection office he led. Others worked at the sites he excavated or on the finds he recovered. Some young colleagues may no longer have known him in person. However, they encounter his material or intellectual legacy every day, considered outstanding and worthy of continuation even today. It is therefore not surprising that everyone responded positively to my first call to give a presentation at the memorial meeting. Some offered their contribution to this volume subsequently.

When I decided that András should be commemorated, I turned to my old acquaintance, Teréz Csécs, the former librarian of the Győr Museum. I knew that the two of them liked each other. Moreover, Teri was András' classmate in elementary school, and she lives in Ménfőcsanak, where András and several members of his family have been laid to rest. Teri said yes and helped as much as possible. Of course, the sister of András, Éva, as well as his sons, Benedek and András, stood by us. Parish priest Ferenc Bartók OSB also contributed to the realization of the event by providing the Community House. Thus, on June 7, 2025, the memorial meeting took place **(Figure 1)**. And at that point, during the half-time of the presentations, a friend of András, literary historian Balázs Füzfa, the publisher of this volume, offered his extraordinary financial support thereby starting the “avalanche” that resulted in this volume.

The idea of starting and publishing this work can be dated from the unanimous and positive attitude of the participants of the memorial meeting **(Figure 2)**. And after nine months, like a newborn child, the pdf version of this volume is now available! We did not plan to print it on paper in an effort to protect the environment.

* ILON Gábor (2026): Előszó / Foreword. In: ILON, G. (szerk./ed.), *, „Elég volt a fecsegésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 7–10.

A könyvvel nem csak Figler András emlékének megőrzését szeretnénk hathatósan biztosítani, de a nevében a hajdani Művelődési Minisztérium és a Soros Alapítvány támogatásával megvalósított „Kajárpéci honismereti tábor” tevékenységébe is betekintést nyújtunk. Kiadványunkat minden szerző és szerkesztő, tördelő és fordító önzetlen munkájával segítette napvilágra.

Jómagam, mint e helyzet előidézője köszönetet mondok mindenkinek, aki az ügy mellé állt, és előmozdította annak megvalósulását.

Köszönet továbbá mindazoknak, akik könyvünk elektronikus változatát terjesztani fogják: Figler András iskoláinak az általánostól az egyetemig, a múzeumoknak és önkormányzatoknak, ahol dolgozott, és a múlt megőrzésében segített, a könyvtáraknak, ahol az emléket ápolják.

Mesterháza, 2026. március 1.

Ilon Gábor
régész, szerkesztő

With the book, we not only want to effectively preserve the memory of András Figler, but we also provide an insight into the activities of the “*Kajárpéc Heritage Awareness Camp*” implemented in his name with the support of the then Ministry of Culture and the Soros Foundation. Each and every author, editor and translator participated in the creation of the publication as selfless volunteers.

As the person who brought this situation about, it is fitting for me to thank everyone who supported our cause in even the smallest way and helped to advance its implementation.

Already in advance, I would like to express the gratitude of all contributors to the volunteer distributors of this volume. They include institutions where András Figler received his education from the elementary school to the university, as well as the museums where he worked, and the local governments of settlements where he helped preserve the past, and the libraries that cherish his memory.

Mesterháza, March 1, 2026

Gábor Ilon
archaeologist, editor

MEGHÍVÓ EMLÉKÜLÉSRE

Figler András régész halálának 15. évfordulója alkalmából

2025. június 7-én, szombaton 13:30 órától

A helyszín: Ménfőcsanak, Szent Kereszt plébánia
régí iskolaépülete, Csanaki u. 1. (a templom mellett)

Köszönet Bartók Ferenc OSB plébános úrnak!

A megemlékezés programja

Minden előadónak 15 – 20 perc áll a rendelkezésére.

Levezető elnök: Ilon Gábor régész

Vikár Tibor, tanár (Zalabér): Kajárpéci honismereti táborok és borászati beszélgetések

Losonczi Máté, régész, tanár (Győr): Figler András a rendíthetetlen örökségvédő

Erős Erika, műemléki szakmérnök (Győr): Ahogy én láttam, ismertem...

András sírjának koszorúzása a temetőben.

Emlékezik: dr. Fűzfa Balázs irodalomtörténész, tanár

Czuppon Tamás, régész (Óvár): Az óvári igazgató és ásató régész arcéle (emlékeim)

Czigány Dávid, régész (Győr): Régészeti nyomozások a raktárban - egy lappangó rézkori tárgy felderítése

dr. Mrenka Attila, régész (Sopron): Lelőhelyek és nyilvántartások: mit védünk?

Hozzászólások

A várható érkezésről visszajelzést kérünk: Csécs Teréz, könyvtáros, történész, házigazda (Ménfőcsanak)
és Ilon Gábor (ilon.gabor56@gmail.com)

1. kép: Az emlékülés programja (Készítette Csécs Teréz és e sorok szerzője)

Figure 1: The program of the memorial meeting (Prepared by Teréz Csécs and the author of this foreword)

2. kép: Az emlékülés résztvevői a Közösségi Ház előtt, 2025. június 7.

Figure 2: The participants of the memorial meeting in the courtyard of the Community House, June 7, 2025

Balról jobbra, 1. sor / First row, from left to right: Perjés Dorottya, Figler András, Ganglné Figler Éva, Figler Benedek, Vikár Tiborné, Gangl Éva, Szabady János, Ilon Gábor

2. sorban balról / Second row from left to right: Csécs Teréz, Fehér Csilla, Kerner Gábor, Szabó Adrienn, Erdős Olívia, Czupponné Németh Veronika, Mrenka Attila (takarásban), Vikár Tibor, Czigány Dávid, Géber József, Fűzfa Balázs

3. sorban balról / Third row from left to right: Laki György, Büchler Zsolt, Szigethy Balázs, Czuppon Tamás, Perger Gyula, Losonczi Máté, Ruzsicska Andrea, Dimény Gábor, Martinschich Balázs, Németh Alajos (takarásban), Banai Csaba

4. sorban teljes árnyékban / Fourth row, in full shadow: Vikár Dávid

(Készítette az egyik előadó és szerző / Photo by one of the speakers and author: Erős Erika, külön fotón / on separate photo)

**BEVEZETŐ AZ „ELÉG VOLT A FECSEGÉSBŐL!” – IN MEMORIAM
FIGLER ANDRÁS (1956-2010) CÍMŰ EMLÉKKÖTETHEZ**

**INTRODUCTION TO THE VOLUME "ENOUGH OF SMALL TALK!"
IN MEMORIAM ANDRÁS FIGLER (1956-2010) •**

ILON Gábor

H-9662 Mesterháza, Kossuth utca 2.

E-mail: ilon.gabor56@gmail.com

Középpont Figler András és Ilon Gábor, a zsennyei temető (Gáta-Wieselburg kultúra) kiállításának megnyitóján. Rum, Faluház padláster, 2004. március 2. (Fotó: Vámos Gábor)

In the middle András Figler and Gábor Ilon at the opening of the exhibition of the Zsenye cemetery (Gáta-Wieselburg culture) in the attic of the community centre of Rum village, 2 March, 2004 (Photo: Gábor Vámos)

• ILON Gábor (2026): Bevezető / Introduction. In: ILON, G. (szerk./ed.), „Elég volt a fecsegésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 11–14.

E kissé módosított szöveg eredetije az emlékülés kezdetén, 2025. június 7-én hangzott el. / The original of this slightly modified text was delivered at the beginning of the memorial session in Csanak, on 7 June, 2025.

Bevezető

Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok című munkájának szellemisége határozta meg alábbi, néhány bevezető gondolatomat.

A szerző, Plutarkhosz az 1. és a 2. század fordulóján élt. A görögből rómaivá lett platonista papnak és életrajzírónak ez a fő műve. A címe önmagáért beszél. E könyvében a görög és római hősök irtóztos vétkei és óriási erényei az emberi természet határainak felismerésére tanítanak.

Ez nekem Szombathelyen, fiatal történelem szakos hallgatóként kedvenc olvasmányom volt.

Az ELTE történész hallgatójaként újra olvastam. Néha később is elő-elő vettem. Gyanítom ezzel a művel Figler András is így lehetett, hiszen egy korban születünk, tanultunk, dolgoztunk és éltünk. A világról hasonlóan vélekedtünk.

Itt és most, megemlékező összefoglalásunk kezdetén néhány párhuzamosságunkra utalnék.

András és én

- mindketten 1956-ban születünk,
- az Ő ősei egyik ágon német, az enyéim egyik vonulata horvát ajkú és származású volt,
- egyikünk sem nemesi vagy polgári család lezármazottja,
- neki és nekem is egy húgom volt,
- Ő és én is elhatároztuk: régész lesznek!
- Neki és nekem sem ment ez a gimnáziumi érettség követően simán, zökkenőmentesen. Ő néhány év múzeumi tevékenykedés után nyert felvételt az ELTE régészet szakjára. Nekem ez csak egy év munkakönyves múzeumi időszak volt, ugyanakkor a régészeti tanulmányaim előtt és közben két másik diplomát kellett abszolválnom,
- mindketten vidéken dolgoztunk régészként,
- mindketten elsősorban a bronzkorral foglalkoztunk, de semmilyen kor és helyzet kihívása elől nem tértünk ki, sőt!
- mindketten ástunk Ménfőcsanakon,
- mindketten kisvárosi múzeum élére kerültünk, mégpedig szomszéd várakba. Ő Mosonmagyaróvárra, én Pápára,
- majd mindketten szombathelyi központtal tevékenykedtünk. Az Örökségvédelmi Hivatal regionális központi irodája volt itt. Én a Savaria Múzeumban és a felsőoktatásban tettem a dolgom, s e fő-

Introduction

The spirit of Plutarch's work entitled: "Parallel Lives" has determined some of these introductory thoughts. Plutarch lived at the turn of the first and second centuries. This is the main work of the Greek Platonist priest and biographer who turned Roman. The title speaks for itself. In this book, the heinous crimes and enormous virtues of Greek and Roman heroes teach us to recognize the limits of human nature.

This was my favourite reading as a young history student in Szombathely.

I read it again as a history student at ELTE. Sometimes I also read it later. I suspect that András Figler must have felt the same way about this work, since we were born, studied, worked and lived in the same era. We developed similar views on the world.

I would like to point out some of our shared parallels.

András and I

- were born in 1956,
- one of his ancestors was German, one of mine was Croatian-speaking and of Croatian origin,
- neither of us descended from noble or bourgeois families,
- he and I both had a sister,
- he and I both decided to become archaeologists!
- life didn't go smoothly for either him or myself after graduating from high school. Following a few years of museum work, he was admitted to the archaeology department of the Eötvös Loránd University in Budapest. For me, it was only a year of museum work, but I had to complete two other degrees before and during my archaeological studies,
- we both worked as archaeologists in the countryside,
- we both primarily dealt with the Bronze Age, but we didn't shy away from the challenges of any archaeological period or situation at all!
- we both excavated in the area of Ménfőcsanak,
- we both ended up as heads of small town museums, in what could be described as "neighboring castles". He directed the museum in Mosonmagyaróvár, I worked in Pápa,
- then we both worked in the regional headquarters of the Heritage Protection Office in Szombathely. I also worked at the Savaria Museum and

rumokon is rendszeres volt a kontaktunk.

- mindkettőnkre jellemző (volt) a munkamánia,
- mindketten szenvedélyesen tettük a dolgunkat, így is adtuk elő magunkat, amit sokan félreértettek és összeférhetetlennek bélyegeztek minket,
- mindketten elhagytuk gyermekeink anyját, feleségünket,
- mindketten szerettük az emberi közösséget. Önként is tettünk ezért. Az Ő meghatározó esete: Kajárpéc, az enyém Nagydém.
- mindketten sokszor magányosan, időnként magunkba fordulva, őrlődve folytattuk a küzdelmet az általunk vélt jóért,
- mindkettőnk egyik kedvenc itala a vörösbor (volt),
- mindketten megismerkedtünk a tumorról és nagyon nem vettük komolyan. András nem menekült meg a szorításából. Nekem sikerült.

Máig bánt, hogy az utolsó telefonhívásának nem tettem eleget. Nem értem oda a kórházi ágyához. Éppen egy ásatás hatósági ellenőrzésére tartottam Zalába, villámhárítónak. Mire visszaértem Szombathelyre, 2010. június 10-én elment ebből a világból.

Ezért most, ezen a napon, az előbbi dátumhoz közel vagyunk mi itt, a csanaki katolikusok Községi házában. A hely és így a lehetőség biztosításáért Bartók Ferenc plébános úrnak mondok köszönetet.

Megemlékezésünk első eseményeként hallgassuk meg egy rádiófelvétel részletét. Ez 1987. október 17-én a Győri Rádióban hangzott el. Első emlékezőnk, Vikár Tibor vette fel és őrizte meg. Négy percnyi a teljes anyag, ahol András Kajárpéc és határa kulturális örökségéről beszél.

in higher education in the same city, thus we had regular contact in these forums as well.

- both of us could be considered workaholics,
- we both worked passionately, and presented ourselves that way, which many people misinterpreted and labeled us ill-tempered,
- both of us divorced, leaving the mothers of our children,
- we both loved local societies and worked as volunteers in community building. The defining case for András was Kajárpéc, mine was Nagydém.
- we both often continued struggling for what we believed to be good. Frequently alone, sometimes turning inward, digesting ourselves,
- one of our favorite drinks was red wine,
- both of us got acquainted with tumors and neither of us took that condition very seriously. However, András did not escape the grip of the disease, while I succeeded.

I still regret not answering his last phonecall. I didn't make it to his hospital bed. I was on my way to Zala county for an official inspection of a contested excavation, to serve as a lightning rod alleviating the tense situation. By the time I returned to Szombathely, he had passed away on June 10, 2010.

Close to the 15th anniversary of this sad date, a commemorative session was held in the Community House of the Catholics of Csanak. I would like to thank the parish priest Ferenc Bartók OSB for providing the venue there by making that event possible.

As the first event of the commemoration, we listened to an excerpt from a radio interview, broadcasted on Győr Radio on 17 October, 1987. It was recorded and preserved by Tibor Vikár. In the four minutes long recording, András talked about cultural heritage in the village of Kajárpéc and its surroundings.

IN MEMORIAM FIGLER ANDRÁS

IN MEMORIAM ANDRÁS FIGLER*

ILON Gábor

H-9662 Mesterháza, Kossuth utca 2.

E-mail: ilon.gabor56@gmail.com

1956. március 22-én Győrben született. „Régész, múzeumigazgató, humán térinformatikus, örökségvédelmi közigazgatási szakember... Gergely Valériával kötött házasságából született fiai: Benedek (1985) számítástechnikus Gödön, András (1986) pedagógus Bécsben.” Olvashatjuk e szikár szavakat a *Magyar múzeumi arcképcsarnok* lapjain.

Nézzük meg azonban mindezeket részleteiben és kicsit az emberi oldalát is!

Általános iskolába Ménfőcsanakon járt. Középiskolája a győri Pattantyús-Ábrahám Géza Ipari Szakközépiskola volt, amelyet 1974-ben fejezett be. Ekkorra már bizonyosan eldöntötte, hogy régész lesz. Két éven át a Budapesti Történeti Múzeum munkatársa volt. Itt legfőképpen a Károlyi-palotában található régészeti restaurátor műhelyben tevékenykedett, de „technikusként” ásatáson is dolgozott. Mielőtt megkezdhetné volna tanulmányait az ELTE Régészeti Tanszékén, előfelvételis sorkatonai szolgálatot az Alföldön, Hódmezővásárhelyen teljesített. Egyetemi évei alatt a győri Xántus János Múzeumban technikusként tevékenykedett. 1983-ban szerzett régész-muzeológus diplomát. Szakdolgozatát, Hallstatt-kori halomsírok Nagybaráti*címmel posztumusz e sorok szerzője rendezte sajtó alá.

Régészként a legfontosabb munkahelye a mosonmagyaróvári Hansági Múzeum volt, amelyet 1983–2000 között szolgált. Közben az új állandó kiállítás megnyitásáig, annak katalógusa megjelenéséig (1994*) helyt állt. 1986–1990 között a múzeum igazgatója volt. Tisztségétől az M1-es autópálya feltárásának koordinátori (ma projektvezetőnek mondanánk) posztja miatt vált meg. E munka kapcsán Ő és közvetlen munkatársai fektették le azon alapok egy részét, amelyeken a mai napig a hazai nagyberuházások régészete nyugszik.

András was born on March 22, 1956 in Győr. According to the terse words in the publication titled *Portrait Hall of Hungarian Museums*, he was “archaeologist, museum director, human geospatial scientist, specialist in the public administration of heritage protection ... His sons were born from his marriage to Valéria Gergely: Benedek (1985) is a computer technician in Göd, András (1986) is a teacher in Vienna.”

However, let us look at all this information in detail, elucidating a little bit the human side.

András attended elementary school in Ménfőcsanak. He obtained secondary school education at the Pattantyús-Ábrahám Géza Industrial School in the city of Győr, a vocational school he completed in 1974. By that time, he had definitely decided to become an archaeologist. He worked at the Budapest History Museum for two years. He worked mainly in the downtown archaeological conservation workshop located in the Károlyi Palace. However, he also participated in excavations as a technician. Before he could begin his studies at the Department of Archaeology at the Eötvös Loránd University of Sciences (ELTE) in Budapest, he completed his pre-enlistment military service in Hódmezővásárhely, south-east Hungary. During his university studies, András worked as a technician at the Xántus János Museum in Győr. He obtained his degree in archaeology and museology in 1983. His thesis, titled *Hallstatt Period burial mounds in Nagybaráti**, was edited for publication posthumously by the author of this brief essay.

As an archaeologist, his most important workplace was the *Hanság Museum in Mosonmagyaróvár*, where he served between 1983 and 2000. He remained in place at this museum until the opening of the new permanent exhibition and the publication of its catalogue (1994*). Although he served as the director of this museum between 1986–1990, he gave up his position when he became the so-called coordinator (actually, chief executive officer) of preventive excavations along the planned route of the new M1 motorway leading to Vienna across the county. In connection with this work, András and his closest colleagues laid some of the foundations on which development-driven archaeology rests to this day.

* ILON Gábor (2026): In memoriam Figler András / In memoriam András Figler. In: ILON, G. (szerk./ed.), „Elég volt a fecsegésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 15–20.

1. kép: Tűzoltóautó kosarából készített felvétel, Győr–Szabadrét domb (Készítette: Figler András)

Figure 1: Photograph of settlement remains at Győr–Szabadrét domb (Taken from the bucket of a fire engine by András Figler)

Ebben az időszakban emberi, szakmai és örökségvédelmi szempontból meghatározó munkája volt a kajárpéci 1986 és 1990 közötti, a Művelődési Minisztérium és a Soros Alapítvány támogatásával megvalósított „Kajárpéci honismereti tábor” című.

A projektben legfőképpen helyi és múzeumi önkéntesek, egyetemi hallgatók, köztük későbbi munkatársai vettek részt. Közülük néhányan (Dominkovits Péter, Kottmayer Tibor, Perger Gyula) e könyv szerzői.

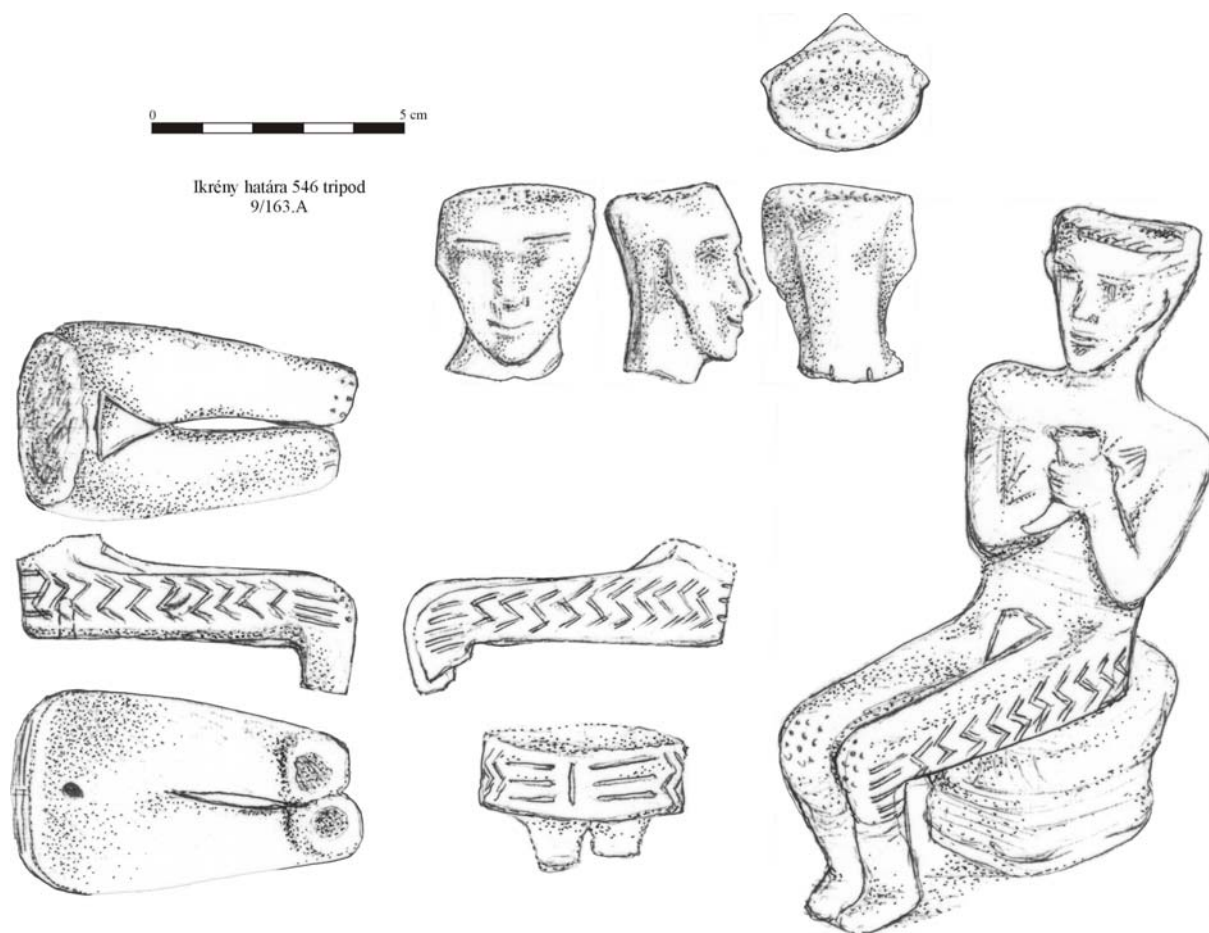
Vidéki kismúzeum terepen mozgó régészeként az újkőkortól az újkorig mindent ásott. Ezek elől kitérni sem tudott, de nem is akart. Az M1-es autópálya nyomvonalának 1995-ig tartó megelőző feltárássorozata komoly szakmai kihívást jelentett. Itt nem csak a tárgyalástechnika és a finanszírozás csínját-bínját sajátította el, de képviselte elsőként eredményesen a tudományt a minisztériumok, az állami beruházó és a kivitelezők körében. Kiválóan szervezte meg a feltárási tevékenységet a terepi munkától a raktározásig. A nagy volumenű szakmai kihívásra önképzéssel is reagált. A projekt közben, maga is ásásokat vezetve (**1. kép**), az első hazai régészek egyikeként a budapesti Műszaki Egyetem Építőmérnöki Karán 1996–98-ban levelező tagozaton végezte el a humán számítástechnika szakot. Éjszakánként és később, hivatali éveit során építette feltárásainak térinformatikai adatbázisait. Mindezeket az innovációkat és tapasztalatait a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola régésztechnikus képzésén éveken át tanította.

During this period, his own project, decisive from a human, professional and heritage protection perspective, was the “Kajárpéc Heritage Awareness Camp”, in the village of Kajárpéc between 1986–1990. This series of events was run with the support of the Ministry of Culture and the Soros Foundation. It was mainly attended by local and museum volunteers, university students, including his later colleagues.

Some of them (Péter Dominkovits, Tibor Kottmayer, Gyula Perger) are contributors to this volume.

As a field archaeologist of a small museum in the countryside, András had to excavate sites of all ages, from the Neolithic to the Early Modern Age. He could not avoid this mixture of archaeological periods, but he did not even want to. The series of preventive excavations along the route of the M1 motorway lasted until 1995, representing a serious professional task. Here, András not only mastered the ins and outs of negotiation techniques and financing, but was also the first to successfully represent academic insight among ministries, state investors and contractors. He excellently organized the process from field work to storage.

András also responded to the large-scale professional challenge with continued education. During the project, while leading excavations himself (**Figure 1**), he graduated at the Faculty of Civil Engineering of the Budapest University of Technology in 1996–1998 via correspondence. Thus, he became one of the first Hungarian archaeologists holding a degree in computer science for the humanities. With his newly acquired skill set, András built the geospatial databases of his own excavations at night, keeping up with daily field work. He continued this work later, during his years in office. He taught all these innovations and shared his working experience for years in the training of archaeological technicians at the Berzsényi Dániel Teacher Training College in Szombathely.

2. kép: Idoltöredékek és rekonstrukciójuk, Győr–Szabadrét domb, 9/163. A jelenség (Ughy István rajzait Figler András szerkesztette)

Figure 2: Idol fragments and their reconstruction from Győr–Szabadrét domb, Feature 9/163 A (Drawings by István Ughy, edited by András Figler)

Elsődleges kutatási területe az őskor volt. Ezen belül különösen a Kisalföld őskora és a korai bronzkor érdekelte. A zalaegerszegi múzeumban rendezett 1992. évi nemzetközi konferencián tartott előadása, amely annak kötetében kiadásra került, máig alapmű a Nyugat-Dunántúl bronzkorának megértéséhez. Ugyanakkor az idők szavát és az önidő gyors múlását megértve a bronzkor további periódusaiba tartozó feltárásait is publikálni kezdte (1996*). Közben rajzoltatott (2. kép), állatsontokat határozott meg, de nagy szériákban radiokarbon kormeghatározásokat is rendelt. Talajtani vizsgálatokat szintén végeztetett. Vagyis nem állt Tőle távol az ember természettudományos megközelítése. Szívesen engedett teret és vont be másokat (pl. Bartosiewicz László, Fülek György – 1997*) anyagainak közzétételébe. Természetesen a rézkor régiós fehér foltját is igyekezett színesíteni. Nem utolsó sorban egy agyagkürt és számos idol, érdekes jelenségek és hatalmas házak jelentették a kihívás tárgyát. 1998–2002 között OTKA támogatással végezte a győri Szabadrét dombon előkerült őskori települések feldolgozását, amelynek kora rézkori periódusát társszerzővel (hajdani egyetemi

The primary research topic of András was prehistory. Within this, he was particularly interested in the prehistory and early Bronze Age of the Small Hungarian Plain, his immediate research area. His presentation at the 1992 international conference held at the Zalaegerszeg Museum, published in the proceedings of the meeting, is still a ground-laying work for understanding the Bronze Age of Western Transdanubia. At the same time, reacting to the word of time and the rapid passage of his own life, he began to publish his excavations belonging to the other periods of the Bronze Age (1996*). In the meantime, he had drawings made (Figure 2), animal bones identified, and also commissioned large series of radiocarbon datings. He also had pedological investigations carried out. In other words, he stood for a natural scientific approach to the human past. He willingly gave space and involved fellow scholars (e.g. László Bartosiewicz, György Fülek – 1997*) in publishing his materials. Of course, he also tried to color a white spot in regional archaeology: the Copper Age. Not least, a clay horn and several idols, interesting settlement phenomena and large houses were the subject of these investigations. Between 1998–2002, he processed the prehistoric settlements discovered on the Szabadrét hill in Győr with support by the National Scientific Research Fund (OTKA). He also co-authored a study on the Early Copper Age component of this site with his former university colleague, Zsuzsanna

csoporttársával, M. Virág Zsuzsanna – 2007*) írta meg.

Legfontosabb ásatásai voltak: Kajárpéc–Pokolfa-domb; Győr–Ménfőcsanak, Szeles-dűlő; Győr–Szabadrét domb; Győr–Fővenyes-domb; Abda, Hármások; Börcs–Paphomlok; Mosonszentmiklós–Pálmajor; Mosonszentmiklós–Lednice-domb, Hegyeshalom–Holdas-szántók-dűlő, M15 autópálya anyaggyerő hely.

A feltárásain előkerült hatalmas mennyiségű leletanyag döntő többsége sajnos máig feldolgozatlan, a szakma előtt ismeretlen. Ebben nem kevés szenzációs tárgy akad. Az egyik legizgalmasabbat, a fentebb már említett mosonszentmiklósi Pálmajor településén talált lengyeli korú agyagkürtöt csak nemrég publikálták.

A 2000-es év ismét fordulópontot hozott András életében. A Kulturális Örökség Igazgatósága (azaz KÖI) Szombathelyi Regionális Irodájának szep-tembertől lett első, alapító, kirendeltség-vezetője. Ez a megbízás ismét új feladatok elé állította, ráadásul egy új intézményi részstruktúrát is ki kellett alakítania a régióban. E kihívásokra a Tőle megszokott magas színvonalon válaszolt. Ekkor a családi életében ugyancsak meghatározó változás történt: elvált. 2001-től újból megváltozott keretek között már a régészet, a műemlékvédelem és a műtárgyak ügyeiben is illetékes Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (vagyis KÖH) Nyugat-dunántúli Irodáját vezette. Ez tíz, kemény munkával töltött, konfliktusokkal és stresszel teli évet jelentett. András következetes, bátor, szókimondó, ellentmondást nem tűrő, elkötelezetten örökségvédő, határozott vezetőként tette a dolgát.

Tagja volt a Pulszky Társaság - Magyar Múzeumi Egyesületnek, a Nyugat-Dunántúli Regionális Fejlesztési Tanácsnak és a régió Közkincs Bizottságának. Egyik kezdeményezője és alapító tagja volt a Magyar Régész Szövetségnek, amelyből 2009-ben, annak tehetetlensége miatt kiábrándultan lépett ki.

Munkáját a hivatalos körök igen szűkmarkúan jutalmazták. Mindössze 1986: Kiváló Társadalmi Munkáért, Hazafias Népfront; 1988: Kiváló Munkáért, Miniszteri Dicsérő Oklevél. Ezen túl csak egy civil szervezet, a Város- és Faluvédők Szövetsége érezte annak szükségét, hogy Andrásnak 2006-ban Hungaria Nostra – Podmaniczky-díjat adományozzon, mondván: „A KÖH Soproni Irodájának vezetőjeként kiemelkedő szerepet játszik a nyugat-dunántúli régióban az épített örökség megőrzésében.”

2010. június 10-én a szombathelyi kórházban hunyt el. Győr–Ménfőcsanakon, a csanakfalusi temetőben nyugszik.

M. Virág (2007*).

The most important excavations led by András were those at Kajárpéc–Pokolfa-domb, Győr–Ménfőcsanak–Szeles-dűlő, Győr–Szabadrét domb, Győr–Fővenyes-domb, Abda–Hármások, Börcs–Paphomlok, Mosonszentmiklós–Pálmajor, Mosonszentmiklós–Lednice-domb, Hegyeshalom–Holdas-szántók-dűlő, and the M15 motorway material quarry.

Unfortunately, the vast majority of the finds unearthed during his excavations are still unprocessed and thus remain unknown to the profession. These materials contain quite a few objects of outstanding interest. One of the most exciting finds, the aforementioned clay horn from the Lengyel period of Pálmajor in Mosonszentmiklós, was published only recently.

The year 2000 brought another turning point in András's life. He became the founding, branch manager of the Szombathely Regional Office of the Directorate of Cultural Heritage (KÖI) in September. This assignment once again presented him with new tasks, and he also had to develop a new institutional sub-structure in the region. He responded to these challenges at his usual high level. At that time, a decisive change also occurred in his family life: he divorced. From 2001, within a new framework, he headed the Western Transdanubian branch of the Cultural Heritage Office (KÖH), with competence in the matters of archaeology, monument protection and the curation of artefacts. This brought a decade of hard work, full of conflicts and stress. András did his job as a consistent, courageous, outspoken and determined leader, intolerant of contradiction, fully committed to heritage protection.

He was a member of the Pulszky Society - Hungarian Museum Association, the West Transdanubian Regional Development Council and the region's Public Heritage Committee. He was one of the initiators and founding members of the Hungarian Archaeological Association, which he left in 2009, disappointed by its inaction.

His work was rewarded very sparingly by official circles. These included an award by the Patriotic People's Front "For Excellent Social Work" (1986) and the Ministerial Commendation "For Excellent Work" (1988). In addition, a single non-governmental organization, the Association for the Protection of Towns and Villages, felt the need to grant András the "Hungaria Nostra – Podmaniczky Award" (2006). According to the written laudation: "As the head of the Sopron office of the Cultural Heritage Office, he plays an outstanding role in the preservation of built heritage in the West Transdanubian region."

András passed away on June 10, 2010, in the hospital in Szombathely. He was laid to rest in the Csanakfalu cemetery of Győr–Ménfőcsanak.

*Az így megjelölt publikációk teljes címleírását Perjés Dorottya e kötetben megtalálható bibliográfiája tartalmazza.

*The full description of the publications marked by asterisks is included in the bibliography of Dorottya Perjés found in this volume.

Irodalom - Literature

FIGLER A. (1996): Adatok Győr környékének bronzkorához – Angaben zur Bronzezeit in der Umgebung von Győr. *Pápai Múzeumi Értesítő* **6** 7–29, esp. p. 10.

FIGLER A. (2008): Önéletrajz [Autobiography]. In: ILON G. (ed.), *Régészeti nyomozások Magyarországon*. Martin Opitz kiadó, Budapest, 278–279.

PASZTERNÁK I. (2010): „Íme, hát meggleltem hazámat...” Nekrológ Figler András (1956–2010) régész barátunk halálára ["Behold, I have found my homeland..." Obituary on the death of the

archaeologist and friend, András Figler (1956–2010)]. *Arrabona* **48/2** 345–350.

PASZTERNÁK I. (2022): Figler András szócikk [Item: András Figler]. In: ÉLESZTŐS L. (ed.), *Magyar múzeumi arcképcsarnok II. Életrajzok a magyar múzeumügy történetéből II.* Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület, Budapest, 94–95.

TAKÁCS M. (1993): Árpád-kori településrészlet Kajárpéc–Pokolfadombon [Detail of a settlement from the Árpád Period at Kajárpéc–Pokolfadomb]. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1993. 201–228, esp. p. 223: footnote 3.

FIGLER ANDRÁS PUBLIKÁCIÓI ÉS TUDOMÁNYOS ELŐADÁSAI

PUBLICATIONS AND SCHOLARLY LECTURES BY ANDRÁS FIGLER*

PERJÉS Dorottya

Széchenyi István Egyetem. Egyetemi Könyvtár és Levéltár

H-9026 Győr, Egyetem tér 1.

E-mail: p.dorottya.rozalia.2@gmail.com

1984

Darnózseli – Parázsszeg dűlő. (Tomka Péterrel közösen). In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 37. 1984. Az 1983. év régészeti kutatásai. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1984. p. 69-70.

1985

Győrszemere – Tóth-tag. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 38. 1985. Az 1984. év régészeti kutatásai. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1985. p. 12-13.

Kajárpéc – Pokolfa domb. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 38. 1985. Az 1984. év régészeti kutatásai. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1985. p. 15.

Ravazd – Villibald domb. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 38. 1985. Az 1984. év régészeti kutatásai. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1985. p. 24.

1986

Győrszemere – Tóth-tag. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 39. 1986. Az 1985. év régészeti kutatásai. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1986. p. 13.

Kajárpéc – Barackos. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 39. 1986. Az 1985. év régészeti kutatásai. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1986. p. 15.

Kajárpéc – Malató. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 39. 1986. Az 1985. év régészeti kutatásai. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1986. p. 15.

Kajárpéc – Pokolfa domb. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 39. 1986. Az 1985. év régészeti kutatásai. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1986. p. 15-16.

Ravazd – Ország u. 5. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 39. 1986. Az 1985. év régészeti kutatásai. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1986. p. 25.

Ravazd – Villibald domb. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 39. 1986. Az 1985. év régészeti kutatásai. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1986. p. 25.

Mosonmagyaróvár – Linhardt u. 9. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 39. 1986. Az 1985. év régészeti kutatásai. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1986. p. 99.

1987

„Édes hazánk földje mennyi mindent rejt magában...” Füzfa Balázs, (közreműködött) Figler András. In: *Kisalföldi Kalendárium*, 1988. Győr, Radnóti Emlékbizottság és Irodalmi Társaság, [1987]. p. 104-106.
(Bővebb változatát lásd 2005-ben)

1988

Kajárpéc – Pokolfa domb. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 40. 1987. Az 1986. év régészeti kutatásai. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1988. p. 15.

Mosonmagyaróvár – Marx K. u. 46-50., Frankel Leó u. 24. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. No. 40. 1987. Az 1986. év régészeti kutatásai. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1988. p. 43.

* PERJÉS Dorottya (2026): Figler András publikációi és tudományos előadásai / Publications and scientific lectures by András Figler. In: ILON, G. (szerk./ed.), *, „Elég volt a fecsegésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 21–26.

Kajárpéc – Üregdombok, Pörösgyöpi út. In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 40.* 1987. Az 1986. év régészeti kutatásai. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1988. p. 101.

Kajárpéc – Pokolfa domb. In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 41.* 1988. Az 1987. év régészeti kutatásai. Budapest, [Magyar Nemzeti Múzeum], 1988. p. 14-15.

Kajárpéc – Sashegy. In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 41.* 1988. Az 1987. év régészeti kutatásai. Budapest, [Magyar Nemzeti Múzeum], 1988. p. 69.

Bácsa – Szt. Vid. In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 41.* 1988. Az 1987. év régészeti kutatásai. Budapest, [Magyar Nemzeti Múzeum], 1988. p. 74-75.

Mosonmagyaróvár – Linhardt Gy. u. 9. In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 41.* 1988. Az 1987. év régészeti kutatásai. Budapest, [Magyar Nemzeti Múzeum], 1988. p. 90.

1991

Kajárpéc – Pokolfa domb. In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 42.* 1991. Az 1988. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1991. p. 16.

Kajárpéc – Sashegy. In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 42.* 1991. Az 1988. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1991. p. 76.

1992

Győr-Ménfőcsanak, Szeles dűlő. (Jerem Erzsébettel, Szőnyi Eszterrel, Takács Miklóssal, Tomka Péterrel közösen). In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 44.* 1992. Az 1990. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1992. p. 11-13.

Ikrény határa, 546. tripód. In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 44.* 1992. Az 1990. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1992. p. 15.

1993

Abda – Hármásárok. In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 45.* 1993. Az 1991. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1993. p. 5.

Győr – Fövényesdomb, M1, A/7. anyagnyerő déli területe. In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 45.* 1993. Az 1991. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1993. p. 11-12.

Győr – M1, A/7. anyagnyerő északi területe. In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 45.* 1993. Az 1991. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1993. p. 11.

Győr – Szabadrét domb, M1. In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 45.* 1993. Az 1991. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1993. p. 14-15.

Töltéstava – Palotai út mentén. (Szőnyi Eszterrel, Takács Miklóssal, Tomka Péterrel közösen). In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 45.* 1993. Az 1991. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1993. p. 69.

1994

Abda – Hármásárok. In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 46.* 1994. Az 1992. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1994. p. 5.

Börcs – Nagydomb M-I A/1 anyagnyerő. In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 46.* 1994. Az 1992. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1994. p. 6.

Börcs – 555. tp. In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 46.* 1994. Az 1992. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1994. p. 7.

Börcs – Paphomlok dűlő (M-I Börcsi Pihenő). In: *Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 46.* 1994. Az 1992. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1994. p. 7.

Die Fragen der Frühbronzezeit in Nordwest-Transdanubien. In: *Zalai Múzeum*, 5. (1994). Die Fragen der Bronzezeit. Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreich III. Keszthely, 5-7. 10. 1992. Zalaegerszeg, [Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága], 1994. p. 21-38.

Moson vármegye őskora. In: *A Mosoni síkság története. [Hansági Múzeum]. Kiállításvezető.* (Szerk. Pusztai Rezső). Mosonmagyaróvár, Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1994. p. 9-21.

Mosonszentmiklós – Lednice domb. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. **No. 46.** 1994. Az 1992. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1994. p. 20-21.

Seasonal dating of hand-collected fish remains from a prehistoric settlement in Hungary. (Bartosiewicz Lászlóval, Hertelendi Edével, közösen). In: *Fish exploitation in the past. Proceedings of the 7th meeting of the ICAZ. Fish Remains Working Group.* ed. Wim Van Neer. *Annales du Musée Royal de l'Afrique Centrale, Sciences Zoologiques*, **274.** Tervuren, Musée Royal de l'Afrique Centrale, 1994. p. 107-114.

1995

Emlékkönyv Abda község áttelepülésének és temploma felszentelésének 150. évfordulójára. (1845–1995). Szerk. Somogyi Éva, Figler András. Abda, Abda Község Önkormányzata, 1995. 122 p.

Abda története dióhéjban, I. Kezdetektől a magyar honfoglalásig. In: *Abdai Hír-Lapok*, **5. évf. 7. sz.** (1995. július). Abda, Abdai Önkormányzat, 1995. p. 8-10.

(Részlet az Emlékkönyv Abda község áttelepülésének és a temploma felszentelésének 150. évfordulójára c. kötetből)

Abda története dióhéjban, II. A magyar honfoglalás korától a török idők végéig. *Abdai Hír-Lapok*, **5. évf. 8. sz.** (1995. augusztus). Abda, Abdai Önkormányzat, 1995. p. 8-10.

(Részlet az Emlékkönyv Abda község áttelepülésének és a temploma felszentelésének 150. évfordulójára c. kötetből)

Abda története dióhéjban, III. A török időktől 1849-ig. In: *Abdai Hír-Lapok*, **5. évf. 9. sz.** (1995. szeptember). Abda, Abdai Önkormányzat, 1995. p. 8-9.

(Részlet az Emlékkönyv Abda község áttelepülésének és a temploma felszentelésének 150. évfordulójára c. kötetből)

Mozaikok Abdáról. In: *Abdai Hír-Lapok*, **5. évf. 9. sz.** (1995. szeptember). Abda, Abdai Önkormányzat, 1995. p. 10.

A régi Abda története. In: *Emlékkönyv Abda község áttelepülésének és temploma felszentelésének 150. évfordulójára.* Szerk. Somogyi Éva, Figler András. Abda, Abda Község Önkormányzata, 1995. p. 12-27.

Római Katolikus Egyház. In: *Emlékkönyv Abda község áttelepülésének és temploma felszentelésének 150. évfordulójára.* Szerk. Somogyi Éva, Figler András. Abda, Abda Község Önkormányzata, 1995. p. 28-36.

Az Intergraph Micro Station alkalmazása régészeti ásatások dokumentációinak kezelésére. (Csáky Györggyel közösen.) In: „*Múltunk jövője '95. Konferencia az informatika és a számítógép alkalmazásáról a régészetben és a múzeumi munka egyéb területein*” [Magyar Nemzeti Galéria, Budavári Palota 1995. május 18-19.]. Kivonatok. szerk. T. Biró Katalin, Kiss Viktória, Suhajda Attila. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1996. p. 16.

<http://www.ace.hu/multjov/abs-95.html> (2011. 09. 20. 12:22)

1996

Adatok Győr környékének bronzkorához. In: *Pápai Múzeumi Értesítő*, **6.** Bronzkor a Nyugat-Dunántúlon Tudományos Konferencia. Pápa, Rómer Flóris – Esterházy Károly Alapítvány, 1996. p. 7-29.

Miért állok meg Sanyinál? (Szeletkék Abda köz-életéről). In: *Abdai Hír-Lapok*, **6. évf. 2. sz.** (1996. február). Abda, Abdai Önkormányzat, 1995. p. 10-11.

Mosonszentmiklós – Pál major. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. **No. 47.** 1996. Az 1993. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1996. p. 18-19.

1997

Copper Age Settlement and the Danube Water System: a case study from North Western Hungary. (Bartosiewicz Lászlóval, Fülek Györggyel, Hertelendi Edével közösen). In: *Landscapes in flux. Central and Eastern Europe in Antiquity.* ed. John Chapman, Pavel Dolukhanov. *Colloquia Pontica*, **3.** Oxford, Oxbow Books, 1997. p. 209-230.

Börcs – Paphomlok dűlő. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. **No. 48.** 1997. Az 1994. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1997. p. 7-8.

Mosonszentmiklós – Lednice domb. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. **No. 48.** 1997. Az 1994. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1997. p. 19.

Mosonszentmiklós – Pál major. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. **No. 48.** 1997. Az 1994. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1997. p. 19-20.

Győr – Rába ETO kézilabdapálya. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. **No. 48.** 1997. Az 1994. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1997. p. 38.

Mosonszentmiklós – Gergelyhoma. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. **No. 48.** 1997. Az 1994. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1997. p. 43.

Levél – Borjúlegelő (Gázvezeték 2/1. lh.). In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. **No. 49.** 1997. Az 1995. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1997. p. 17-18.

Levél – Borjúlegelő (Gázvezeték 2/2. lh.). In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. **No. 49.** 1997. Az 1995. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1997. p. 18.

Levél – 036. sz. közút és gázvezeték találkozása (Gázvezeték 4. lh.). In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. **No. 49.** 1997. Az 1995. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1997. p. 18.

Mosonmagyaróvár – Krisztina major (Gázvezeték 5/1. lh.). In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. **No. 49.** 1997. Az 1995. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1997. p. 19.

Mosonmagyaróvár – Német dűlő (Gázvezeték 6. lh.). In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. **No. 49.** 1997. Az 1995. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1997. p. 19.

Mosonszentmiklós – Pál major. In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. **No. 49.** 1997. Az 1995. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1997. p. 19-20.

Bezenye – Paprét (Gázvezeték 1/5. lh.). In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. **No. 49.** 1997. Az 1995. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1997. p. 33.

Bezenye – Országútra dűlő (Gázvezeték 1/1. lh.). In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. **No. 49.** 1997. Az 1995. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1997. p. 84-85.

Levél – Borjúlegelő (Gázvezeték 2/3. lh.). In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. **No. 49.** 1997. Az 1995. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1997. p. 92.

Levél – Tízholdasok (Gázvezeték 3/1. lh.). In: *Régészeti Füzetek* Ser. 1. **No. 49.** 1997. Az 1995. év régészeti kutatásai. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1997. p. 92.

1998

Abda legrégebbi térképe. In: *Abdai Hír-Lapok*, **8. évf. 2. sz.** (1998. február). Abda, Abdai Önkormányzat, 1998. p. 6-7.

Előzetes beszámoló a Hegyeshalomban feltárt római kori temetőről. (Vaday Andreával közösen). In: *Hansági Múzeum Évkönyve*, 1998. Mosonmagyaróvár, Hansági Múzeum, 1998. p. 8-27.

Ingyenes jogi tanácsadás Abdán. In: *Abdai Hír-Lapok*, **8. évf. 1. sz.** (1998. január). Abda, Abdai Önkormányzat, 1998. p. 8-9.

Polgárőrség, avagy vigyázzunk egymásra! In: *Abdai Hír-Lapok*, **8. évf. 1. sz.** (1998. január). Abda, Abdai Önkormányzat, 1998. p. 10.

Suli Dizsi. (Dráma kezdemény). In: *Abdai Hír-Lapok*, **8. évf. 3. sz.** (1998. március). Abda, Abdai Önkormányzat, 1998. p. 10-11.

Választási kérdőjelek. In: *Abdai Hír-Lapok*, **8. évf. 8. sz.** (1998. augusztus). Abda, Abdai Önkormányzat, 1998. p. 7.

1999

„Az egy alapvető dolog, hogy a faluban valaki tudjon mindenkinek köszönni” (az interjút készítette: Figler András). In: *Abdai Hír-Lapok*, **9. évf. 1. sz.** (1999. január). Abda, Abdai Önkormányzat, 1999. p. 6-7.

Helytörténet. Római katolikus egyház. In: *Abdai Hír-Lapok*, **9. évf. 2. sz.** (1999. február). Abda, Abdai Önkormányzat, 1999. p. 5.

(Részlet az Emlékkönyv Abda község áttelepülésének és a temploma felszentelésének 150. évfordulójára c. kötetből)

Helytörténet. Római katolikus egyház. In: *Abdai Hír-Lapok*, **9. évf. 3. sz.** (1999. március). Abda, Abdai Önkormányzat, 1999. p. 5.

(Részlet az Emlékkönyv Abda község áttelepülésének és a temploma felszentelésének 150. évfordulójára c. kötetből)

Helytörténet. Római katolikus egyház. In: *Abdai Hír-Lapok*, **9. évf. 4. sz.** (1999. április). Abda, Abdai Önkormányzat, 1999. p. 5.

(Részlet az Emlékkönyv Abda község áttelepülésének és a temploma felszentelésének 150. évfordulójára c. kötetből)

2000

Nyolcmillió büszkeség a megyeházán. [Olvasói levél]. In: *Kisalföld*, **55. évf. 109. sz.** (2000. május 11.). Győr, Kisalföld Kiadó Kft., 2000. p. 4.

2002

Ikrény, Silőgödörök. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 1999*. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal – Magyar Nemzeti Múzeum, 2002. p. 209-211.

2003

Lébény, Magaspart. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2000*. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal – Magyar Nemzeti Múzeum, 2003. p. 169.

'Milk Jugs' and other Myths of the Copper Age of Central Europe. (Oliver E. Craig, John Chapman, András Figler, Pál Patay, Gillian Taylor, Matthew J. Collins közösen). In: *European Journal of Archaeology*, **Vol. 6. Nr. 3.** 2003. London, Sage Publications and the European Association of Archaeologists, 2003. p. 251-265.

Mosonszentmiklós határa. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2000*. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal – Magyar Nemzeti Múzeum, 2003. p. 181.

2004

Egy rézkori karcolt díszes orsókarika. In: *ΜΩΜΟΣ III. Őskoros Kutatók III. Összejövetelének konferenciakötete. Halottkultusz és temetkezés*. Szombathely – Bozsok, 2002. október 7-9. szerk. Ilon Gábor. Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2004. p. 183-184.

Szil, belterület. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2002*. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal – Magyar Nemzeti Múzeum, 2004. p. 276.

2005

„Édes hazánk földje mennyi mindent rejt magában...” Füzfa Balázs, (közreműködött) Figler András. In: *Gyalogjáró történelem. Szociográfiák*. Füzfa Balázs. [Budapest], Argumentum Kiadó, 2005. p.47-58.
(Rövidebb változatát lásd 1987-ben)

2006

Ikrény története az őskortól a középkor kezdetéig. In: *Ikrény múltjából*. Szerk. Csóka Ferenc. Győr, Palatia Nyomda és Kiadványllalat, 2006. p. 17-31.

Régészeti adatok Ikrény középkori történetéhez. Figler András, Takács Károly. In: *Ikrény múltjából*. Szerk. Csóka Ferenc. Győr, Palatia Nyomda és Kiadványllalat, 2006. p. 33-40.

Hegyeshalom. Temető a határon. Kiállításvezető. Hegyeshalom – Gräberfeld an der Grenze. Ausstellungsführer. (Bíró Szilviával közösen, ásatásvezető Figler András). In: *Rómaiak nyomában*. Szerk. Bíró Szilvia. Győr, Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2006. p. 107-114.

2007

Data on the settlement history of the Late Lengyel period of Transdanubia on the basis of two sites from Kisalföld (Small Hungarian Plain) (A preliminary evaluation of the sites Győr-Szabadrétdomb and Mosonszentmiklós-Pálmajor). (Virág M. Zsuzsannával közösen). In: *The Lengyel, Polgár and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*. Szerk. Janusz K. Kozłowski, Pál Raczy. Kraków, Polska Akademia Umiejętnosci – ELTE, 2007. p. 345-364.

2008

Egy elfelejtett őskori halomsír Rajkán. In: *Régészeti nyomozások Magyarországon*. (Szerk. Ilon Gábor). Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2008. p. 105-112.

Miért állok meg Sanyinál? (Szeletkéi Abda köz-életéről). (Közzéteszi, és jegyzettel ellátta Somogyi Éva). In: *Abdai Hír-Lapok*, **18. évf. 10. sz.** (2008. október). Abda, Abdai Önkormányzat, 2008. p. 10-11.
(Másodközlés. Első megjelenést lásd 1996-ban)

2009

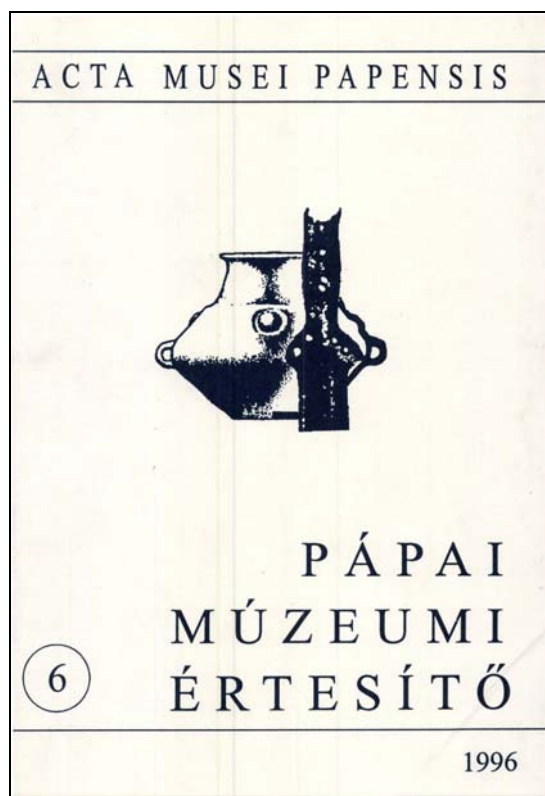
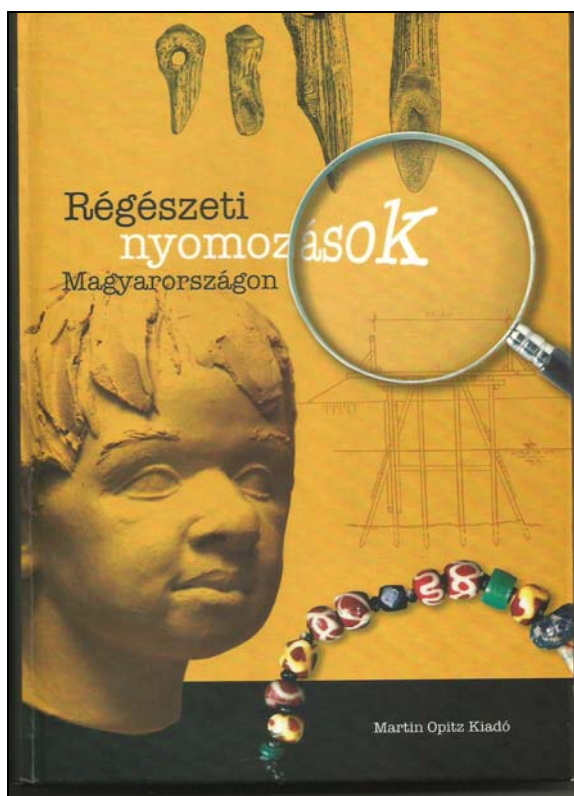
Dentáliumékszerek a Gáta-Wieselburg kultúra temetkezéseiben. (Nagy Marcellával közösen). In: *ΜΩΜΟΣ VI. Őskoros kutatók VI. Összejövetele. Nyersanyagok és kereskedelem*. Kőszeg, 2009. március 19-21. Szerk. Ilon Gábor. Szombathely, Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat – Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2009. p. 255-266.

2011

Hallstatt-kori halomsírok Nagybarátin. In: *Arrabona* **48/2**. 2010. Győr, Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2011. p. 7-48. (Sajtó alá rendezte: Ilon Gábor)

*

A fenti tanulmány első közlése a szerző tollából megjelent / The first publication of the above bibliography was published in the periodical Arrabona 48/2 (2010) 351-359.

FIGLER ANDRÁS – ÉLETE KÉPEKBEN ...

ANDRÁS FIGLER – HIS LIFE IN IMAGES*

ILON Gábor – ERŐS Erika – T. BIRÓ Katalin

H-9662 Mesterháza, Kossuth u. 2.

E-mail: ilon.gabor56@gmail.com

1997: valahol elmélázva...

* ILON Gábor – ERŐS Erika – T. BIRÓ Katalin (2026): Élete képekben ... In: ILON G. (szerk./ed.), *, „Elég volt a fecsegésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely 27–32.

1957: a gyermek

1959: nagyapjával

1959: kedvencével

1959: szüleivel

1960: nagyapja temetésén

1970: általános iskolás

1975: középiskolás

1983: Öcsöd–Kováshalom

1986-90: a kajárpéci ásatáson

1995: az M1-es egyik feltárásán

1996: a pápai konferencián

1988: fiaival

1997: fiaival

1997: a pálmajori kürttel

1997: Dezsővel abdai házánál

2000: édesanyjával és Éva húgával

2000: András fiával Abda határában

2003: tánc közben

2006: a Podmaniczky-díjjal

2003: karácsony a győri irodában

2007: a soproni irodában

2006: a krakkói konferencia fogadásán

2007: édesanyjával

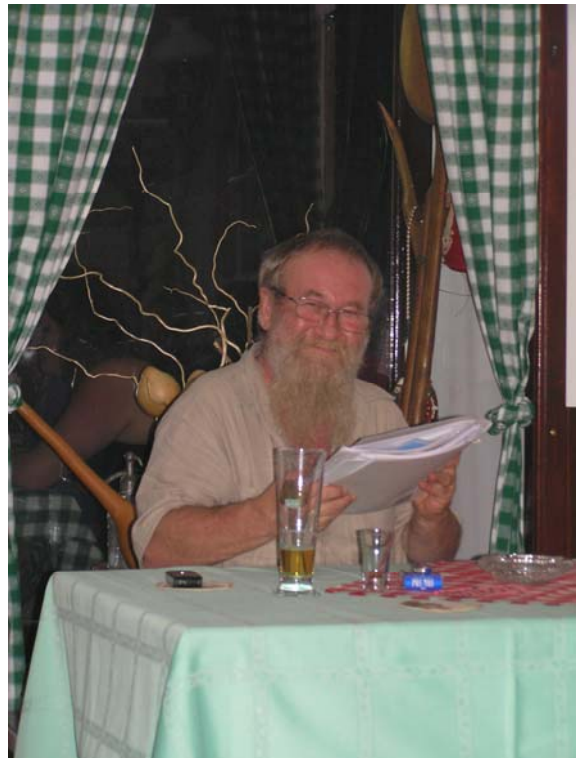
2008: kiállításmegnyitón Kőszegen

2008: munkatársaival Hegymagason

2008: kedvenc itala

2009: szombathelyi kisvendéglőben

2009: előadása Pákán

EMLÉKEZÉS FIGLER ANDRÁS SÍRJÁNÁL

COMMEMORATING ANDRÁS FIGLER*

FÚZFA Balázs

H-9700 Szombathely, Szegedy Györgyné u. 4.

E-mail: fuzfa.balazs@gmail.com

Kedves Barátaim,

itt állunk András sírjánál, és egyikünk sem tud megbékelni az érzéssel és a kérdéssel: de hiszen milyen fiatal volt, amikor távozott közülünk! Vajon miért kellett elmennie ilyen korán?

Élénken él bennem egy villanásnyi kép több, mint 50 évvel ezelőttről: egy kis vörös hajú és vörös szakállas, fiatalemberke rohan át a győri vasútállomás kijáratánál lévő úttesten, a Városháza mögött. Mint egy kis varázsló, olyan volt a szél szárnyán száguldó alak, akiről már mesziről leritt, hogy nem lehet más, csakis hosszútávfutó!

Később kiderült, valóban az volt: később a Győri Dózsa pályáján szokott körözni délutánokként megállíthatatlanul, miközben akkor már én is dobáltam ugyanott a gerelyeket, súlygolyókat, diszkoszokat. Persze ezt a képet csak később fejtettem meg, az időben visszafelé botorkálva, mert akkor, amikor először láttam így, még nem ismertem őt. Néhány év múlva együtt vonultunk be katonának Hódmezővásárhelyre, akkor rémlett föl előttem a nem olyan régi múltból a rohangáló Merlin képe: de hiszen én ezt a varázslót már láttam valahol!

1977-ben történt ez a bizonyos bevonulás, 1978-ban pedig a leszerelés. Kezdődött az Egyetem, és kezdődött András számára az élet a Budaörsi Kollégiumban, számomra pedig az Eötvösben. Viszonylag gyakran találkoztunk az egyetemi évek alatt 1983-ig, amikor aztán ők a feleségével Ménfőcsanakra költöztek András szüleihez, mi pedig az én feleségemmel Abdára a nagyapámhoz. 1984-ben egy csodálatos utazást tettünk együtt Prágába. Egy volt egyetemi társunkkal megbeszéltük, hogy „szerdán a Károly-hídon találkozunk délután kettőkor” (két csoportban utaztunk, emlékezetem szerint ők autóval, mi vonattal). És lőn: mindannyian ott voltunk a megbeszélt időben a megbeszélt helyen!

Nemsokára – 1985 körül – aztán a kedvünkért Andrásék is Abdán kezdtek építkezni – mi pedig sajnos éppen ekkor továbbléptünk Szombathelyre. Utána pedig jöttek a gyerekek náluk, aztán nálunk is. És persze az örök érzés: nem hittük el, hogy eltelt a fiatalságunk...

De még ezután is igen gyakran összejöttünk, és beszélgettünk lelkesen és lázasan hajnalig, ahányszor csak hazalátogattunk Abdára Szombathelyről. Aztán 2000-ben András épp Szombathelyre került dolgozni, vagyis közel hozzánk, a találkozásaink viszont mégis megirigyelték. Barátságunknak, mely később is fennmaradt, volt tehát egy nagyon intenzív, nagyjából 15 évnyi korszaka, amelyre mindketten nagy örömmel emlékeztünk mindig. Ezen alkalmaknak központi eleme volt a felejtethetetlen katonaemlékek felidézése...

Néhány sör és Unicum társaságában iszonytatóan nagyokat tudtunk nevetni egykori önmagunkon. Természetesen kapásból felsoroltuk egymásnak az összes hódmezővásárhelyi kocsmát és cukrászdát, illetve szegény-szegény parancsnokainkat őrmestertől főhadnagyig. A lövészárókat és a rezi téli gyakorlatot, az éleslövészeteket meg a sok-sok további örületet, amelyek álneve „politikai foglalkozás” volt. Az éjszakai fapados – szó szerint értendő! –, utasok fűtötte vaskályhás vonatutakat haza, majd visszafelé hajnali megérkezéssel, alvás nélkül végigsínált hétfőikkel.

Aztán amikor már a nagy autópálya-ásatásokat csinálta András, akkor is találkoztunk viszonylag gyakran, de szabadideje akkor már sohasem volt – és persze nekem sem nagyon. A kilencvenes éveket írtuk, legszebb életkorszakunk világmegváltós éveit.

Az volt a baj mindig, hogy nem hitt magában eléggé. Csodálatos emberek vették körül, s csodálatos volt ő maga is, de mintha mindig maradt volna benne valami az első generációs értelmiségiek szorongásából. A bölcsész-kari elit lenézően sanda pillantásaiból. De felejtjük el ezt ma már, s örülünk annak, hogy itt vagyunk együtt, akik ismertük és szerettük Öt, és emlékezünk Rá, ha már megmenteni nem tudtuk Öt.

Emlékezzünk rá, aki mindannyiunk számára mérték és minta volt: így kell dolgoznia egy magára valamit adó értelmiséginek: éjjel-nappal, önpusztító következetességgel. Köszönjük, András, hogy megmutattad nekünk a reményt. Megmutattad a hitet, hogy lehet másképpen, hogy lehet szabadon élni ebben az országban. Van még mit tanulunk Tőled. Nyugodj békében!

Elhangzott Ménfőcsanakon, 2025. június 7-én délután.

Fűzfa Balázs

* FÚZFA Balázs (2026): Emlékezés Figler András sírjánál / Commemorating András Figler. In: ILON, G. (szerk./ed.), „Elég volt a fecsegésből!” In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 33–34.

1. kép: Kirándulás Prágában. Balról jobbra: Figler András, Gergely Valéria, Fűzfa Zsolt, Csuti Borbála (A szerző fotója, 1984)

Figure 1: Excursion to Prague. From left to right: András Figler, Valéria Gergely, Zsolt Fűzfa, Borbála Csuti (Photo by the Author)

2. kép: Emlékezés Figler András sírjánál (Fotó: Józsa Tamás)

Figure 2: Commemorating András Figler at the Ménfőcsanak cemetery (Photo by Tamás Józsa)

AHOGY ÉN LÁTTAM, ISMERTEM...

Szubjektíven, Andrásról

AS I SAW AND KNEW HIM...

Personal thoughts about András *

ERŐS Erika

H-9027 Győr, Gyóni Géza sétány 4.

E-mail: eroserika72@gmail.com

Abstract

We worked together for barely 10 years. During this time, I got to know an open-hearted, honest person in András Figler. The text included in this volume is based on subjective memories and conveys my feelings.

András was an archaeologist, whose work was also his profession. If necessary, silently, if necessary, loudly and militantly, he defended not only archaeological sites, but also the surviving monuments of the built cultural heritage. His workaholic attitude was evidenced by the many nightly e-mails he sent, the numerous late-night or early-morning phone calls he made. András would wake me up with these, and it always turned out that his calls were never in vain. Since then, my phone has also been working 24/7, because I know that if someone calls outside of typical working hours, there must be a good reason for it.

I was fortunate enough to get to know András' committed approach to challenges during the large-scale excavations preceding industrial development in Győr. I saw how a major capitalist entrepreneur like the Austrian Michael Leier could find common ground with a heritage office employee. Even though the two of them spoke different languages, they still wanted the same thing: to save the building complex of the Frigyes Barracks in Győr. These negotiations were successful, even if compromises had to be made and fines had to be imposed. The other extreme was the example of Széchenyi Square in Győr. In that case negotiations with the municipal government failed. The price of this was the destruction of a significant part of the archaeological monuments underneath the square.

However, András Figler stuck to his principles of protecting our cultural heritage until the end. He finished his last workday with fieldwork in Győr-Ménfőcsanak. In the following weeks, he continued his work as a volunteer from his office set up in his hospital room. He trusted that he could convince his most "ruthless client" (quoted from István Paszternák's eulogy at András' grave) that he was right, and that he could return to the field... Unfortunately, that "ruthless client" had the upper hand. Thus, we lost a fantastic colleague and friend who was fully devoted to his work.

KEYWORDS: WESTERN TRANSDANUBIA, HUMANITY, ARCHAEOLOGICAL HERITAGE MANAGEMENT, BUILT HERITAGE MANAGEMENT

KULCSSZAVAK: NYUGAT-DUNÁNTÚL, EMBERSÉG, RÉGÉSZETI ÖRÖKSÉGVÉDELEM, ÉPÍTETT ÖRÖKSÉG VÉDELME

* ERŐS Erika (2026): Ahogy én láttam, ismertem... Szubjektíven, Andrásról / As I saw and knew Him. In: ILON, G. (szerk./ed.), *, „Elég volt a fecsegésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 35–42.

Nem vagyok régész, és csak kicsit kevesebb, mint tíz évig dolgozhattunk együtt. Sok vagy kevés? Egy kisgyermeknek egy hét is hosszú időnek tűnik, manapság pedig csak úgy repülnek az évek...

A híre megelőzte Őt.

2000 márciusát írtuk, amikor először átléptem az Országos Műemlékvédelmi Hivatal kapuját. Akkor még nem hivatalosan, hogy aztán áprilistól műemléki felügyelő legyek választott lakóhelyemen, Győrben. Elődeim a területen Kriszt György és Kasza Zsuzsa voltak, de mindketten nyugdíjba vonultak. Szóval, mint null kilométeres köztisztviselőnek Kottmayer Tibor és Szemethyné Anikó próbált segíteni, hogy eligazodjak a történések között. Örültem, ha a házat megtaláltam, és építésként megértettem a problémát, amivel a hatósághoz érkezett az ügyfél. Az építkezés földmunkával jár. Bevallom, bár mindig is érdekelt a régészet, de annyira valahogy mégsem, hogy a szakmám is legyen. A lényeg az, hogy viszonylag hamar belebotlottam egy olyan hatósági ügybe, ahol bizony volt földmunka is. Zöldfülű hatósági mazsolaként gőzöm sem volt arról, hogy ki tud nekem segíteni. Ekkor még Losonczy Máté sem volt az Országos Műemlékvédelmi Hivatalban (OMvH). Tibor volt az, aki mondta, hogy Szombathelyen van a KÖI (Kulturális Örökség Igazgatósága), őket kell keresni. Ott pedig Figler Andrást, aki régész. Majd ő megmondja a tutit... és akkor sikerült beszélnem talán éppen Vass Andival, az adminisztrátorral. Aztán faxolni, és órák alatt régészeti véleményt kérni, kapni, aláírva, pöpecül, csak hogy én is tudjam előkészíteni az iratot... Ezt

aztán vonattal, vagy Kovács Lacival kocsival, és a sok többi papírral együtt elbumlítottuk Budára, a Táncsics 1-be, hogy Ivicsics Péter, mint osztályvezető aláírhasa...

2001 októberében, a fent említett intézmények egyesülésével létrejött a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, melynek a nyugati régiójában András lett a vezető. Nem volt egyszerű dolga, mert kevesen voltunk, ráadásul viszonylag hamar Kottmayer Tibor is távozott. Jött viszont Losonczy Máté, Sopronba Veöreös András és a többiek. A felvételi elbeszélgetések menetéről inkább Szigethy Balázs tudna mesélni. A lényeg, hogy a jó munkaerő rövid és hosszú hajjal is fel lett véve. Kialakult az a kemény mag, amelyik ma is összetart. Bár az irodánkat többféleképpen is hívták, időnként Győr-Moson-Sopron és Vas megye mellett feltűnt Zala vagy még később Veszprém is, András stabilan vezette az időnként változó nevű és méretű régiót.

A sorrendiség igénye nélkül néhány esetet villantánék fel.

Zalacsány, Batthyány kastély parkjának beépítése

Az egyik érintett ügyfélnek volt némi egyet nem értése a hivatallal, így Lázár Gabriella keszthelyi irodavezető helyett megkapta a mi régiónk (ami ekkor éppen Zala nélkül működött), név szerinti ügyintézőként én, az egész ügyet. A területet többször is bejártuk. **(1. kép)**

1. kép: A Batthyány kastély részlete, Zalacsány, 2005. április 7. (A szerző fotója)
Figure 1: Detail of the Batthyány Castle, Zalacsány, April 7, 2005 (Photo by the author)

Ha már ott voltunk, András körbevitt az erdőben régészeti lelőhelyeket, földvármaradványokat mutatni... lelkes volt, csak mesélt és mesélt... egészen pontosan: tanított.

Valamelyik május: Fakanál. Muzeológusok éves dzsemborija Szentendrén.

Ketten mentünk Andrással. Humorára jellemző, hogy nekem ezt úgy vezette elő, hogy van-e kedvem konferenciára menni vele. Mondtam, oké, de mégis miféle? Mire ő: nem kell kiöltözni. Azt sem tudtam, hogy milyen rendezvényre megyünk, amikor nagyon korán reggel beültünk mellé a hivatali Suzukiba. Útközben kaptam kiképzést a rómaiakból, ha már Szőny mellett haladtunk el. Megérkezve pedig leparkoltunk, és a csomagtartóból hirtelen előkerült egy hatalmas üveg pálinka. Mire felértünk a mi (azaz a győri Xántus János Múzeum által aznap használt) házunkhoz, addigra az üveg tartalma jelentősen csökkent. Útközben ugyanis kétlépésenként köszöntünk valakinek, és nem maradhatott el az áldomás sem. Nagyjából mire felértünk a házhoz, leesett nekem, hogy én bizony ide ma leginkább sofőrnek érkeztem. Hazafelé a régi 1-es úton jöttünk. A hegyek között még azt hallgattam, hogy „fék-kuplung, vissza kettő, engedd ki, kanyar, nyomd már” stb., és persze azt, hogy éadjuk már utol a győri múzeum buszát. Ezt valahol Komárom előtt sikerült is teljesítenem. A Suzukit végül Abdáig vezettem, ott pedig átadtam a kulcsát a fiának, aki már várta haza Édesapját.

Közhiteles adatbázis és a statisztikák kérdése

Mivel nem volt a hivatalnak közhiteles adatbázisa, ezt valahogy elkezdték Pesten összerakni. Ennek első lépése volt, hogy az egyes megyék műemlékjegyzékét elkezdték felülvizsgálni, az adatokat javítani és könyv formájában megjelentetni. András ekkorra már térinformatikából is kiképezte magát, így a régészeti adat-felülvizsgálatot nem csak papíron látta át, hanem számítógépen is. Sok munka volt ez is. Máté tudna erről többet mesélni. Viszont amikor egy év végi központi értekezleten az egyik pesti kolléga büszkén mutatta a statisztikát, hogy már a 19 megye + Budapest, azaz 20 területből megvan kb. 16, és ez mekkora nagy siker, akkor András felállt, és megjegyezte, hogy igen, az, de ha megnézzük a műemlékek számát is, és hogy hány épületet jelent ez a 16 kötet, akkor rögtön más a helyzet, mert csak Győr-Moson-Sopronnak már akkor több műemléke volt, mint az egész Tiszántúlnak együtt. Az elkészült kötetek az akkori műemlékállománynak csak kb. a felét fedték le. Ilyenkor mindig elmondta, hogy kevesen vagyunk, kellene a segítség. Aztán szép lassan, de „felhízalta” a régiót régészekkel, jogászokkal, művészettörténésszel, gyakorlatokkal. A mi megyei műemlékjegyzékünk felülvizsgálata azóta sem készült el könyv formában.

2004 a műemléki szakmérnöki képzés kezdete. Nem volt egyszerű összehangolni, de András ebben adott nekem annyi rugalmasságot, hogy meg tudtam oldani család és munka mellett az egyetemre járást és a kötelező tanulmányi kirándulást is (Szicíliába).

2004. október: Cambridge

Előzménye, hogy az angol English Heritage-nek (vagy a National Trustnek?) volt valamiféle partnerkapcsolata a Hivatallal. Ennek kapcsán valamikor 2003 áprilisában Fertődön volt egy konferencia. (Ezen nem vettem részt, így a pontos adatoknak nem vagyok birtokában). Az angolok 2004 őszére szerveztek egy hasonlót Cambridge-ben, ahova a hivatal egy főt küldhetett (az országból összesen hatfős csapat utazott ki). András nem sokkal a konferencia előtt felhívott egy késő este engem, hogy beszéljek-e angolul. Mondtam, hogy valamennyit igen. Mire Ő: akkor utazol Angliába, konferenciára. Mentem. Fatsar Kristóf kertésszel, Máté Zsolt építésszel, Bardi Terézia művészettörténésszel, Szebényiné Márkos Lukréciaival, a Magyar Kastélyok és Kúriák Egyesület elnökével és az illetékes minisztérium, egy, azóta elhunyt képviselőjével. Kísérőnk a brit nagykövetség egyik munkatársa volt. Fantasztikus élmény volt. Sokkal később derült csak ki számomra, hogy azért én mentem, és nem a rangidős megyei műemléki felügyelő, Arnóth Ádám, mert András épp „összeveszett vele” valamin a fertődi kastély ügyében. Ezért inkább engem küldött, aki szintén foglalkoztam időnként a kastéllyal. András és Ádám sokszor csatáztak szóban, hiszen más szemmel nézték az épületet, annak környezetét. Ez időnként vitákba torkollott. Meggyőződése azonban, hogy ezek mögött a szakmai csatározások mögött, házon belül legalábbis, nem voltak személyes konfliktusok. Ha András valakire megharagudott, akkor azt nyíltan megmondta. Lehet, hogy hangosan, mérgesen, és lehet, hogy a lányok részéről bögés volt a vége, de utána tabula rasa volt, és lehetett vele tovább dolgozni. Nem tartotta a haragot.

Győr, Frigyes laktanya

Az előzményei még András előttiek, OMvH időből valók. Akkoriban az egyik reménybeli befektető (Bertold Riehl úr), a buszpályaudvar területével együtt szerette volna hasznosítani. Közbejött azonban Michael Leier, akinek az irodája a laktanyával szemben volt, és már nem bírta nézni a romosodó épületegyüttest. Így hát megvette. Róla tudni kell, hogy ingatlant csak vásárol, de el nem ad (legalábbis pár évvel ezelőtt még biztos így gondolkodott, az akkori építésztől tudom). Szóval a két főnök, Leier úr és András elkezdtek egyeztetni, egyezkedni, mit lehet, mit nem... nagyon lassan indult el az egész, és mivel Leier úr sem szeretett várni, hát a főtisztvi épületet (ami az irodájához a legközelebbi volt), elkezdte szétszedni, a romos részeket elbontani...

Engedélye akkor erre még nem volt, András pedig ragaszkodott hozzá, hogy meg kell bírságot. Azért ennek volt némi sajtóvisszhangja, ami miatt aztán jártunk mi is a Kisalföld szerkesztőségében (ahol persze András beszélt, én ismét csak hallgattam és tanultam). Végül sikerült egy olyan kompromisszumot találni, ami alapján a főtishti épület felújítása végül sikeresnek lett mondható. Ezt Leier egy hatalmas sátras ünnepséggel koronázta, ahol megköszönte a mi munkánkat is, s azt, hogy elköltethetett az épületre több, mint egymillió eurót. Jött a területen a következő épület.... ismét sok egyeztetés, túlóra, közös gondolkodás, elvekhez ragaszkodás, kompromisszum keresés, már, ahol lehetett. Plusz András késő esti email-jei, vagy hajnali telefonjai, bírságok (mert persze megint gyorsabban és többet csináltak, mint amiről a kérelem és az engedély szólt, akár ásni kellett, akár fát kivágni, vagy éppen csak építkezni, jöhettek hát a bírságok). Majd ismét főcímlap a sajtóban (nem ad az a „gonosz” hatóság használatbavételi engedélyt), majd a válasz tőlem, Leier ak-

kori építésének: ha kértek, kaptok, de legalább kérjétek. A hajdani alakuló tér ásatása is tovább tartott, mint azt a Leier csoport szerette volna. Lőszermentesítés kellett, majd sírokat feltárni és a gazdag leletanyagot begyűjteni. Arra már nem emlékszem, mi lett a neve a kiásott római pasasnak, de később a Leier-irodában a falon sokszor találkoztam a teljes csontváz fotójával. Büszkén mutatták, hogy lám, nekik ilyen is volt/van a területen. A túlásás miatt tán bírósági ügy is volt ebből, erre nem emlékszem pontosan, de a laktanya épületeivel kapcsolatosan a legfontosabb az volt, hogy sikerült megkötni azt az egyezséget, aminek eredményeképpen addig nem épült, nem épülhetett semmi új, amíg mind a hat védett épületet (**2. kép**) teljesen fel nem újították. A kompromisszum a következő volt: hogy ha a homlokzatokat egységesen rendbe teszik és az első épületet pedig átfestik a Leier-csoport, akkor a szét-hullott, rossz állapotú épületbelsőkre nem szólunk bele. Ez egyfajta gentleman-agreement volt, mindkét fél által be- és tiszteletben tartva.

2. kép: A győri Frigyes laktanya legénységi épülete, 2005. július 21. (A szerző fotója)

Figure 2: The crew building of the Frigyes Barracks in Győr, July 21, 2005 (Photo by the author)

3. kép: Győr, Széchenyi tér, 2009. április 7. (A szerző fotója)

Figure 3: Győr, Széchenyi Square, April 7, 2009 (Photo by the author)

Védett minket. Engem biztosan. Egyszer megtörtént, hogy az egyik ház padlásán a tulajdonos elkezdett velem kiabálni egy másik építkezésen őt ért valós vagy vélt sérelme miatt. Kértem, hogy hagyja abba, menjünk le innen, nem is a tárgyhoz tartozik, amit mondani akar. Nem engedett. Megfogott, megszorította a karom és csak kiabált tovább. Kollégám avatkozott közbe, így nem történt semmi több, de amikor kiértünk az épületből, szóltunk Andrásnak, hogy tudja, mi a helyzet. Másnap az ügyfél bejött az irodába, kézzel írt bocsánatkérő levelét hozta nekem. Amikor András ezt meglátta, beszélt az ügyféllel, majd elengedte. A levelet odaadta Anikónak, hogy iktassa az aktába, nekem pedig szólt, hogy fel kell jelenteni az embert, mert ilyet nem lehet büntetlenül csinálni, ez a hatóság munkájának akadályozása volt, ugye tudom. Tudtam, de kértem Andrást, hogy ne jelentsük fel, nem akarok én bíróságra menni. András megértett, nem foglalkoztunk tovább a témával. Az ügyféllel pedig a következő találkozásakor ugyanúgy beszélt András, mint bárki mással. Nem érezte vele, hogy volt egy ilyen incidens.

Védett mindenki mást is az irodából, kifelé. Bármelyikünk hibázott, azt házon belül tartotta, még ha néha le is ordította a hajunkat, ha kellett, de kifelé, az ügyfelek, beruházók felé mindig védte a hivatalt, a régészeti lelőhelyeket és műemlékeket. Néha túl harcosan is. Mondta is mindig, hogy neki az egész régióban nincs annyi baja, mint itt Győrben.

Pont ezért is, de az egyik legnagyobb szívfájdalma a Széchenyi tér volt (**3. kép**). Sokak buktak bele ebbe, és meggyőződésem, hogy András egészségének sem tett jót, ami ott történt. 2008 novemberében a tér déli oldalán feltárás történt. Aztán néhány hónappal később, egy péntek délután még megvolt a tér, hétfőn reggelre viszont 1–1,5 méteres mély gödör tántorgott a 2500–3000 m²-es tér java részén. Mintha nem tudta volna a beruházó, hogy ez bizony kiemelten védett régészeti lelőhely. Ez a projekt nagyon éles konfliktusokhoz, bírságoláshoz, később bírósági eljáráshoz és utóbb itt-ott személycserékhez is vezetett, és annyira nem sikerült a mi szempontunkból, hogy a helyi Polgármesteri Hivatal András temetésén sem képviseltette magát.

Műemlék rombolás azonban máshol is volt. A kőszegi posztógyárról Fülöp Endre Norbert és Szigethy Balázs, a két jogász tudna mesélni sokat. A lényeg röviden, hogy ott pótmagánvádas eljárásra is sor került az egyetlen nap alatt engedély nélkül lebontott műemlék gyárpépület okán. András Norbival együtt a hivatal képviselőjében végigvitte az eljárást, és talán valahol neki is köszönhető, hogy a BTK-ba bekerült: a műemlékrongálás vagy a régészeti lelőhely rongálása büntettnek minősül és 3 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. Ez igaz arra az esetre is, hogyha a tulajdonos hagyja lerohadni a védett házát (357. §. (1) b): „műemlék olyan helyrehozhatatlan károsodását idézi elő, amelynek következtében az elveszti műemléki jellegét”).

2003. december. Hivatali karácsony Győrben. Az emeleti nagyszoba akkor még üres volt. A püspökségtől kértünk és kaptunk asztalokat, székeket, és a régió munkatársait meghívtuk egy kis karácsonyi partira. Én előtte (és azóta minden évben az éppen aktuális kollégáimnak) készítettem egy kis meglepetést. Az akkor éppen egy üveg teamécses tartó volt, üvegfestéssel, benne egy pici gyertya, celofánba csomagolva, szalaggal, ahogy kell. Jöttek Pestről, Sopronból, Szombathelyről, Keszthelyről is kollégák, ettünk-ittunk, beszélgettünk, a végén már táncoltunk is. Maradt a végére a kemény mag – András is. Ketten zártuk a hivatal ajtaját valamikor éjszaka.

Farsang Szombathelyen. Mivel nem az egész bulin voltam jelen, és mert 2004-ben elszállt az irodai számítógémem, így nincs róla fotóm, csak emlékem. Lázár Gabi boszorkánynak öltözött, András talán római katona volt...

2006. Vége lett a szakmérnöki képzésnek, államvizsgáztam és gyermeket vártam. Nem volt könnyű év. 2006 végétől gondoskodni kellett a helyettesítéséről is. Ebbe a feladatba András bevont engem is. Szerencsém volt, jól viseltem a végére rám rakódott közel 20 kg-ot, így az utolsó hetekig bezárólag tudtam dolgozni, időt és teret hagyva a helyettesítés megoldására. Andrásnak akkor anyagi értelemben is sokat köszönhettem. Valahogy elintézte, hogy abban az évben az év végi hivatali elnöki jutalmat (ami akkor kb. 3–4 havi fizetésnek felelt meg) én kaphassam. Szülés előtt ez igen jól jött, de ami még inkább, és ez utána derült csak ki, az az, hogy ez az összeg beleszámítódott a szülést követő 6 hónapig adható akármilyen nevű fizetésearányos gyed-be vagy segélybe is, amit kismamaként kaptam a gyás előtt. Anyagilag így az a hat hónap jobban megérte, mintha dolgozni jártam volna.

Másfél évet voltam összesen otthon, tartottuk a kapcsolatot, nagyjából követtem a hivatali eseményeket, amikor egyszer csak hívott András. A kérdés máig a fülemben cseng: mikor jössz vissza, Erős?

Elintézte, hogy a felgyűlt szabadságot kivehettem, így papíron már júniustól fizetett szabadságon voltam, majd gyors bölcsi keresés után mentem is vissza dolgozni.

Ekkor jött 2008 őszén Hegymagas. Ami Vegasban történt, az Vegasban is marad. De annyit talán elmondhatok, ez egy olyan hely a Balatonfelvidéken, ahol a hivatal vendégházaként működött egy csoda klassz pincés ház, nyáron pedig nyaralóként a dolgozóknak is. Apa (mert mi csak így szólítottuk Andrást a háta mögött) gondolt egyet, és kibérelte ezt a hivatali nyaralót péntek-szombatra a vezérkartól, mondván, hogy kétnapos hivatali értekezlet lesz ott. Ami egyébként kb. öt percig se tartott, a ház előtt felállított bogrács és a pinceszinten megterített asztal mellett. Ahogy érkeztek a kollégák, családdal, párral, anélkül, úgy foglalták el a szobákat. Szigethy kolléga azóta is emlegeti a diplomájának átvételét (ugyanis másnap innen indultak Pécsre érte a feleségével). Az értekezlet fedőnévű csapatépítő annyira jól sikerült, hogy azóta is emlegetjük. András emberi oldalát mutatja, hogy amikor úgy érezte, ki kell engedni a gőzt, ki kell kicsit kapcsolódni, akkor ezt is megszervezte, és lehetővé vált, hogy kötetlenül lehessen minden bajunkat előadni, sértődés és feszültség nélkül.

2009. októberben András egy kis zalai faluban, Pákán kétnapos, nem bográcsos, hanem komoly örökségvédelmi konferenciát szervezett. Magam azon csak az előadásokon vettem részt egyéb okok miatt, de a többiek elbeszélése alapján a jó hangulatú estéről, a bor mellett Kerner Gábor furulyája is gondoskodott. A programot másnap egy klassz kirándulással zárták.

Az utolsó karácsonyi értekezlet 2009-ben, Sopronban volt (akkor bögréket festettem ajándékba). Az asztalfőn Apa mellett Mezős Tamás akkori elnök ült. Utóbbi valamit mondott az egészségről, meg hogy legyen szép új évünk jövőre, mert szeretné, ha jövőre ugyanígy ülhetnénk itt együtt, meg ilyenek... utólag úgy éreztem, hogy ő akkor már valamit megérezhetett abból, hogy mi vár ránk 2010-ben. Elsődlegesen mindenki a hivatalt erősen feszítő rendszerszintű problémákra gondolt, arra nem, ami emberileg várt ránk...

András folyton rohant, a heti 168-ból 172 órát dolgozott. Abdáról, a parasztházból és az amögött akkor még nem teljesen kész lakóházából, ahol talán soha nem sikerült kicsomagolnia a hatalmas könyvtárát, indult hétfőn, korán reggel. Győrben kezdett, délután már Sopronban volt, hogy onnan menjen tovább Szombathelyre, ahol az iroda felett volt egy kis szobája a hétköznapi estékre. Szombathely volt a munkanapokon a bázis, onnan ment Keszthelyre, vagy ment Pestre, vagy ahova éppen kellett.

4. kép: Erős Erika és Figler András ásatási területen, Ménfőcsanak–Széles földek, 2010. május 6. (Fotó: Losonczy Máté)

Figure 4: Erika Erős and András Figler in the excavation area, Ménfőcsanak–Széles földek, May 6, 2010 (Photo: Máté Losonczy)

5. kép: Jobb oldalon, középpütt mellényben, Figler András. Szemben, középpütt csizmában Müller Róbert, az Ásatási Bizottság elnöke. Bal oldalon szakállal, Ilon Gábor ásatásvezető. Ménfőcsanak, 2010. május 6. (Fotó: Erős Erika)

Figure 5: On the right, in the middle, wearing a vest, András Figler. Opposite, in the middle, wearing boots, is Róbert Müller, Chair of the Excavation Committee. The bearded person on the left is Gábor Ilon, director of the excavation. Ménfőcsanak, May 6, 2010 (Photo: Erika Erős)

Hétfélgére visszatért Abdára, hogy hétfőn kora reggel újra induljon a kör. Ma már tudom, hogy ez a heti ezres mennyiségű kilométer, amit levezetett, embert próbáló feladat. Szombathelyen, a bázison a stabil háttér Andika volt. Ő volt az, aki szervezte a háttérmunkát, intézte az adminisztráció jelentős részét, és ő volt az is, akinek András megengedte, hogy gyengének lássa őt a kórházi ágyán. Azóta tudom, hogy Rákóczi Péter is rendszeresen járt be hozzá – még június legelején is, amikor is egy nővérke bagózáson kapta őket a kórház egyik szobájában.

Mi is láttuk, hogy valami nem stimmel. Egyre fáradtabbnak tűnt, nehezen cipelte az iratokkal teli táskáját fel a lépcsőn az emeletre, de sosem kérdeztük, mi a baj, mert nem is engedte, hogy ez téma legyen köztünk. Egyszer egyik korán reggel kért meg, hogy hozzak neki a boltból étcsokoládét, mert az jó a gyomrának. Soha előtte ilyet nem mondott, nem kért.

Az utolsó hivatali napján, 2010. május 6-án Máté és én ki lettünk rendelve Csanakra, a Széles-földek ásatására (**4–5. kép**). Sár volt, hűvös, és mindenhol pocsolya. Én nem terepre készültem aznap, így a 37-es lábamra Mátétól kapott kb. 42-es gumicsizmában baktattam a többiek után. András mögöttem, lemaradva haladt, még lassabban, mint én. A kocsiban jelezte, hogy Szombathelyen délután orvoshoz fog menni, mert nincs jól.

A kórházban bent fogták, mi pedig itt az irodában öt hétig „hülyítettük” az ügyfeleket, hogy irodavezető úr házon kívül van, vidéken van, de látta az iratot, aláírta, mindjárt küldjük, mondjuk ez mind

igaz is volt. Ő ugyanis még a (Győrből nézve vidéki) kórházban is dolgozott, ahova némi elnöki protekcióval az irodát is szinte beköltöztethette. Onnan telefonáltunk, egészen az utolsó napokig. Az aláírnivaló iratokat Andika nyomtatta, szkennelte, faxolta, mikor, hogy. Az utolsó beszélgetésünkön mondta, hogy másnap egy újfajta kezelést fognak kipróbálni, de többet nem tudhattunk meg tőle. A családja is csak az utolsó héten kaphatta meg a hírt, ha jól tudom, arról, hogy András kórházba került. Mindannyian bíztunk a csodában, ami végül nem jött el. 2010. június 10-én estefelé jött a lesújtó hír, Szigethy Balázs születésnapja azóta fekete keretes nap...

Ius murmurandi

András temetésének napján gyönyörű idő volt, hétágra sütött a nap. A szertartás alatt viszont bőrig áztunk, akár volt ernyőnk, akár nem. Biztos Ő intézte, hogy ne Vele foglalkozzunk, hanem menjünk már...

A sors fintora, hogy aznap kezdtek egy ideiglenesen védett műemléket, Győr utolsó magtárépületét is elbontani, amiért annyit küzdött András. Hétfőn reggelre semmi nem maradt belőle, csak a helyén az elgereblyezett föld.

Az előadásra készülvén találtam a gépemen egy „család” feliratú mappát a számos település nevét viselő mappa között az egyik bugyorban. Ezt soha nem néztem meg, de most belekattintottam. Az almappák nevei alapján ezek András családi fotói lehetnek. Ezt most és itt tovább, egészen pontosan visszaadom a családjának, fiainak, testvéreinek.

FIGLER ANDRÁS: AZ ÖRÖKSÉGVÉDŐ

ANDRÁS FIGLER: THE PROTECTOR OF CULTURAL HERITAGE •

LOSONCZI Máté

H-9027 Győr, Bólyai F. u. 16A

független kutató, tanár

E-mail: losomate@gmail.com

Abstract

András Figler's life was incomplete. It was tragically cut short in 2010 and thus remained a torso. He was a man who could not tolerate useless chatter, could not stand emptiness, laziness, or unprincipled behavior. The pace of his work was unprecedented. His non-compromising maximalism was accompanied by a sincere, incredibly cheerful spirit, which was immediately noticeable to everyone, even outsiders. He could handle his affairs with a sincere and genuinely natural style. He represented the dual coordinate system of quality and expediency, and he conveyed these values to his colleagues who were expected to follow suit. However, of these two primacies, quality could never be sacrificed on the altar of expediency.

He was also one of the developers of the archaeological methodology for large-surface excavations that began after the 1990 political changes in Hungary. He was among the first archaeologists to complete a degree in geoinformatics at the Budapest University of Technology, in order to make data processing as efficient and perfect as possible.

For András, as archaeologist, and later as a heritage management official, the protection of cultural heritage including built monuments became the meaning of his existence. I have just realized that András, as well as the spirit of heritage management he represented, disappeared from our society 15 years ago. The organizations, institutions, attitudes, or even the ways of cultivating professional networks are gone. Since his passing, his era has seemed like a different universe.

KEYWORDS: WESTERN TRANSDANUBIA, PRINCIPLED BEHAVIOR, EXPEDIENCY, LARGE-SURFACE EXCAVATIONS METHODOLOGY, SPATIAL INFORMATICS

KULCSSZAVAK: NYUGAT-DUNÁNTÚL, ELVSZERŰSÉG, CÉLSZERŰSÉG, NAGY FELÜLETŰ FELTÁRÁS MÓDSZERTANA, TÉRINFORMATIKA

• LOSONCZI Máté (2026): Figler András: az örökségvédő / András Figler: the protector of cultural heritage. In: ILON, G. (szerk./ed.), *, „Elég volt a fecsegésből”! In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 43–46.

1. kép: Felügyelők értekezleten, 2007. A bal szélén a szerző, a jobb szélén Figler András. (A felvétel készítője ismeretlen. Wollák Katalin jóvoltából).

Figure 1. Meeting of supervisors, 2007. The author is on the far left, András Figler is on the far right side of the image. (The photographer of the recording is unknown. Courtesy of Katalin Wollák).

Tisztelt Emlékezés!¹

Mikor Ilon Gábor megkeresett, hogy emlékezzünk meg közösen Andrásról, a jóleső megelégedettség mellett azonnal eszembe ötlött, hogy mit is mondhatnék én?! Annyi minden terve volt, annyi mindent szeretett volna véghez vinni... de hát minden RÁ várt! Mindig sztorizott az ásatásairól, a szenzációs bronzkori településeiről, a több periódust tartalmazó badeni gödréről, stb., stb. ... De ezek sajnos mind-mind megíratlanok maradtak. Amit Kottmayer Tibor írt Winkler Gáborról (akiket egyébként András maga is jól ismert): "...kész és egész életút, amit bejárt..." (Kottmayer 2015. 267). Andráse éppen nem az.

És akkor miről is beszélhetnék én? Minden valamirevaló téma olyan felkészülést igényelne, amire sajnálatosan most nincs módom. De akkor ez csak „fecsegés” lesz... S azon túl, hogy ebben a műfajban nem vagyok erős, máris láttam magam előtt,

ahogy Figler András ellentmondást nem tűrve mondja: „*Ki nem állhatom a fecsegést*”, s amint kiejtette az utolsó szót, máris félreérthetetlen mozdulatokkal indult a dolgára. Mert az mindig volt neki, bőven. És valóban nem tűrte a fecsegést. De már be is villant, ahogy ezzel a segítségemre siet. Elkezdett nekem diktálni – mert lássuk be, azt is tudott!

Mert valóban nem bírta se az ürességet, a restséget, de az elvtelenséget sem. És mindezt kivált akkor, ha az örökség védelmének ügyét érintette. Számára a régészet, majd később a műemlékekkel együtt az örökségünk védelme létezésének az értelmét is jelentette. Ugyanolyan lelkesedéssel mesélt – illetve ilyenkor magyarázta, a mese más keretek közé kerülve – az ominózus, több periódusnyi leletét tartalmazó badeni objektumáról, mint a szkréper és a gréder régészeti célú használatának tanulságairól. Melyik készít nekünk, régészeknek jobb felületet és ugyanakkor melyik a hatékonyabb?! Mert ez a kettő vezérelte munkáját: a minőség és a hatékonyság. Lehetőleg egyik se a másik rovására.

¹ Az itt megjelent szöveg az előadásnak kissé átirított és hivatkozásokkal ellátott változata.

Szinte lehetetlen küldetés, úttörő munka is várt rá. A rendszerváltás után induló nagy felületű ásatások régészeti módszertanának és szervezési tanulságainak egyik kidolgozója is volt egyben. Az is egy reménytelen küldetésnek tűnik akkor, de megoldotta, megoldották kollégáival együtt. Ahogy nem volt kevésbé rest a gépek természetének megismerése terén sem, ahogy a régészeti adatok térinformatikai értékelését is magáénak tudta. Olyannyira, hogy a régészek közül az elsők között végezte el a Műszaki Egyetemen a térinformatikát, hogy minél hatékonyabb és tökéletesebb legyen a régészeti célú adatok feldolgozása. A kettős koordináta-rendszert, azaz a minőséget és a célszerűséget képviselte, ezt adta át és várta el a kollegáitól. De úgy, hogy e két primátus mellett a minőség nem válhatott áldozattá a célszerűség oltárán.

Munkatempója példátlan volt. Ezt a következő, legendás jelenetekkel illusztrálom. Egy nagy, mély gödörben – talán kút volt – egy köztes podesztet létesített. Lentről ide lapátolta egy munkás a földet, és onnan András a nyesett felszínre lapátolta tovább. Az emelvény éppen olyan magasságban volt, hogy szűrös szemét folyton az ásatási „placcon”, annak eseményein tarthassa. És ennyit lehetett csak hallani a gödörből: „*Nem jön a föld, nem jön a föld?*”, majd azonnal felfelé: „*...nem megy a föld, nem megy a föld?*”. Máskor egy római kori sír bontását végezte – ásóval. Emlémem szerint épp Hegyeshalomban. A szokásos rohamtempójában. Megláthatta a szememben a meglepetést, hiszen mindez szöges ellentétben állt azzal, amit nem sokkal előtte a bontás mesterségéről tanított. A következőt mondta, miközben teljes szenvtelenséggel az ásójára nézett: „*Ez is spakli! Csak kicsit nagyobb!*”

Felfogásáról mi sem mondhatna többet, mint amit 2009-ben, a résztvevők által csak „nagy lelőhelyrevízióknak” nevezett munka során írt egy e-mailban. Ebben irodavezetőként teljes mellszélességgel részt vett ő is, a feladatot magának kicsit sem könnyítve. Máig emlékszem, egy szombat éjjel, valamikor 3/4 1 körül váltott e-mailban írta – sajnos a „fedélzetről való távozásom” (azaz a kirúgatásom) szapora idején nem volt módomban elmenteni, de nagyjából ezt írta az akkor végzett irreális mértékű munkánkra: „*Ki csinálja meg, ha nem mi?! Mi vállaltuk, meg is csináljuk! És úgy, hogy ez lesz az alapja a későbbi munkáknak!*”

Ehhez az ellentmondást nem tűrő maximalizmus-hoz egy őszinte, hihetetlenül vig kedély társult, ami mindenkinek, még a kívülállóknak is azonnal feltűnt. Őszinte, elemi természetességgel tudta az ügyeit intézni. Egyik alkalommal az országos felügyeleti értekezlet vendégei voltunk Nyíregyházán. Onnan pénteken reggelre kelve el kellett utaznom Pestre vizsgázni. A hosszasan és alaposan „végig szakértett” éjszaka után csak annyit mondott: „*Máté*

fiam, ne ... ki velem!” De elengedett, mert a tudás, az iskola a számára szent volt. Így amikor a gépkocsi konvoj kihajtott, én egy Pestre tartó kocsiból ezt láttam: András kocsiját a rendőrök kiintették a Sóstó utáni első buszmegállóba és rövid diskurzus után maguk a rendőrök keresték telt jókedvükben a kesztyűtartójában a forgalmi engedélyt...

A felkészültséghez a tudás és a gyakorlat adott igazi municiót. Ennek megfelelően mindig, minden körülmények között támogatta ezeket. A szellemiek mellett a gyakorlatot kiemelt jelentőségűnek tartotta. Mert ennek során nem csak kapcsolatokra tesz szert az ember, hanem – ahogy vélte: hogyan védjük meg hatóságként az örökséget, ha nem tudjuk, hogy kell azt a gyakorlatban csinálni?! Ezért például – ma már elképzelhetetlen módon –, irodavezetői utasításba adta az évi két hét ásatási gyakorlat elvégzését régészeti felügyelőinek. És valóban, ezek voltak számunkra az év fénypontjai. És ténylegesen, visszavonhatatlan kapcsolatok épültek itt ezáltal a múzeumok és a hatóság között. Azt hiszem, Őt ebben is úttörőnek mondhatjuk.

A legkeményebb szakmai kihívások mellett is, mindig jutott ideje és energiája vidámnak lenni, ünnepelni. Mondjuk úgy: bulizni.... és hát a legendás tánckésztségéről se felejtkezzünk meg!... Nem csak a kapcsolatok tartása okán – amit roppantul fontosnak tartott –, de önmagáért a vidámságért. Ahogy az akkoriban évente megrendezésre kerülő májusi, szentendrei „Muzeológusok fakanállal” rendezvényen már-már kötelező „berendezési tárgyá” vált anélkül, hogy a fakanál egyszer is érintette volna a kezét. Annál inkább mindenhol volt valaki/valakik, akikkel valamit nagyon meg kellett és lehetett beszélni, de leginkább a kapcsolatokat ápolni. De vegyük például az országos, precedens értékű kúria döntést, amely a műemlékek passzív rongálásának tényállását rögzítette. Vagy a szintén szomorú, úttörő jellegű, a községi posztógyár műemlékrongálásának országos visszhangot kiváltó ügyét. Nem beszélek most a győri Széchenyi-tér, vagy a Bástya utca lelőhelyrongálásáról. Soha nem látott boldogság, jókedv és vidámság sugárzott róla, mikor egyik alkalommal egy pólót kapott születésnapjára a kollegáktól. A felirata ez volt: „*Mutassatok egy települést, amiről 5 perc alatt nem bizonyítom, hogy van műemléke és régészeti lelőhelye*”. Ez a póló aztán előkelő helyre került az ingek és a zsebes mellények közé. És persze ne felejtkezzünk meg arról sem, hogy az oldott munkahelyi légkör megteremtésében is élen járt. A „*Kész a leves!*” felkiáltást az ásatásán mindig kellő „áhitat” fogadta.

A nagybetűs Szakma érdekében mindig készen állt segíteni. Ismeretségünk kezdetén például, egy kis vidéki falu kavicsbányájába teljesen más, geológiai célú kirándulásom alkalmával egy lelőhelyet találtam. Veszélyeztetettsége miatt, dacára annak, hogy

nem az óvári múzeum gyűjtőterületén volt, azonnal „mentőásatást” szervezett. A vízszintesen szakadó havasesőben (ahogy kell...) sikerült egy remek őskori lelőhelyet (tokodi-csoport) megtalálni. Idézve őt: „átrajzolni a kultúra térképét”. Vagy egy másik eset. Kis vidéki iskolában régészeti szakkört vezettem, ahol a gyerekeknek szervezett terepbejárásra szívesen ajánlotta a segítségét. Eljött és egyben vezette is a tevékenységet. Határozottságára jellemző, hogy az amúgy a „rendezett csoportos tevékenységre” korosztályilag kevésbé fogékony gyerekek pillanatok alatt „csatárláncba fejlődve” mozogtak a szántáson...

Ahogy most végig gondoltam, András és a vele jelzett örökségvédelem 15 éve távozott társadalmunkból. A szervezetek, az intézmények, a hozzáállás vagy éppen a kapcsolatok ápolása terén. A távozása óta a korszaka már egy másik univerzumként sejlik fel.

Végezetül engedjenek meg egy idézetet:

„...Mint amidőn őrfokról felhőt lát meg a pásztor,
mely fűvő Zephürosztól hajtvá közelget az áron,
és feketébbnek tűnik a távolból a szuroknál,
míg közelebb jön a tengeren át, s iszonyú zivatart
ver, ...”

(Homérosz: Íliász. IV. ének. Esküszegés. Agamemnón hadiszemléje. Devecseri Gábor fordítása)

Felületesen azt gondolhatnánk, hogy a „Nagy mesemondó”, illetve a „Nagy történetíró” Homérosz

Iliászából való jelenet ez. De mi, akik ott voltunk a 15 évvel ezelőtti csanak-hegyi temetésen, mi tudjuk: így valósággal várták aznap Andrást az Égiek.

Ahogy Paszternák István a nekrológjában (Paszternák 2010) vélelmezte, már bizonyosan megbeszélte az Égiekkel, hogy is volt az a jó kis bronzkori ház, és miért ásták olyan irgalmatlanul hatalmasra a középkori ikrényiek azt a bizonyos templomárkot... Ezeket végig gondolva csak abban bízhatok, hogy András nem csattant fel már vagy jó 10 perccel ezelőtt, hogy: „*Elég volt a fecsegésből!*”!

.... és ott, a sóstói buszmegállóban a szonda nem, de a forgalmi előkerült...

Köszönöm a figyelmet!

Irodalom

HOMÉROSZ: Íliász. Devecseri Gábor fordítása. Budapest, 1952.

KOTTMAYER T. (2015): „ezek között pedig legnagyobb...” Emlékezés Winkler Gáborra 1941–2015. In: *Győri Tanulmányok. Tudományos Szemle* 35 267–272.

PASZTERNÁK I. (2010): „íme, hát megeltem hazámat...” Nekrológ Figler András (1956–2010) régész barátunk halálára. *Arrabona* 48/2 345–350.

„A VADON SZAVA”? A MOSONSZENTMIKLÓSI RÉZKORI AGYAG-KÜRT ÁLLATTANI SZEMPONTÚ VIZSGÁLATA

“THE CALL OF THE WILD”? THE ZOOLOGICAL EXAMINATION OF THE COPPER AGE CLAY HORN FROM MOSONSZENTMIKLÓS, NW HUNGARY •

BARTOSIEWICZ László

Department of Archaeology and Classical Studies,

Stockholm University, Lilla Frescativägen 7,

106 91 Stockholm, Sweden

E-mail: laszlo.bartosiewicz@ofl.su.se

ORCID: 0000-0002-1588-4406

KEYWORDS: HORN, AUROCHS, DOMESTIC CATTLE, DRINKING HORN, BLOWHORN

KULCSSZAVAK: TŰLÖK, ŐSTŰLÖK, SZARVASMARHA, IVÓTŰLÖK, KÜRT

1. ábra: A Mosonszentmiklós–Pálmajoron talált agyagtűlök. Lépték: 10 cm. (Bánffy és Egry 2021 nyomán szerkesztve).

Fig. 1: The clay horn found at Mosonszentmiklós–Pálmajor. Scale: 10 cm. (Edited after Bánffy and Egry 2021).

• BARTOSIEWICZ László (2026): „A vadon szava”? A mosonszentmiklósi rézkori agyagkürt állattani szempontú vizsgálata / “The Call of the Wild”? The zoological examination of the Copper Age clay horn from Mosonszentmiklós, NW Hungary. In: ILON, G. (szerk./ed.), *, „Elég volt a fecsegésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 47–54.

Alanyi bevezetés

A Mosonszentmiklós–Pálmajoron feltárt lelőhely kutatása 1993–1995 között kilenc hektárra terjedt ki. A Hanság keleti peremén fekvő lelőhely több korszak településmaradványainak rendkívül gazdag leletanyagát rejtette (Figler 1996; 1997a-b). Névvel nem ízléses tréfálkozni, de Andrással kettőnk közt a lelőhelyet csak úgy emlegettük, hogy noha „Pálma, de majorka”. Mert bizony nem volt üdülés ekkora felületen éveken át keményen, határidőre dolgozni.

A feltárás első évében gyakran voltam Andrásék vendége: abdai házuk tetőterében tömegével határozta meg állatsontokat, többek között Pálmajorból is. Sajnos ez utóbbiak időrendi szétválogatására azóta sem került sor, így adataim az elemzésre pillanatnyilag alkalmatlanok. Annyi azonban bizonyos, hogy a teljes csontanyagban igen kevés vadállat maradványa bukkant fel. E rövid tanulmány szempontjából az is fontos, hogy a méreteik alapján (Bökönyi 1995) őstuloknak tulajdonítható csontok is rendkívül ritkák voltak a meglehetősen rossz megtartású állattani leletanyagban: mindössze 92 őstuloknak tulajdonítható töredéket sikerült meghatározni a valamennyi korszakot felölelő 6945 állatmaradvány között, ami csupán 1,3%-nak felel meg.

A rövid visszaemlékezésem tárgyát képező különleges agyagtülkkel kapcsolatban annyi rémlik, hogy András egy verőfényes délutánon sejtelmes arccal tért haza valami papírvattába csomagolt, hosszúka tárgygyal. Kicsomagolta, mialatt fél szemmel nyilván a fizimiskámat figyelte, miként reagálok. Bizony leesett az állam. Kicsit irigykedtem, hogy nem igazi szarvat hozott, mert a finoman kidolgozott tárgy alakja megdöbbentően hasonlított egy valódi tülkéhez. Mivel az agyagtülkök zömök és viszonylag rövid volt, szakbarbár módon rögvést az is megfordult a fejemben, hogy az eleven előképe talán egy bika szarva lehetett... **(1. ábra)**. Eljött az ideje, hogy ezt a játékos ötletet Andrásra emlékezve bővebben kifejtssem.

Az agyagtülkök lehetséges használata

A különleges leletet egy évtizeddel András halála után Bánffy Eszter és Egry Ildikó (2021) dolgozta fel a lehető legalaposabb régészeti közegbe ágyazva, az agyagtülköt tartalmazó 316. objektum részletes leírásával és ¹⁴C keltezésével; 4333–4228 cal BC (1σ, 95.4 %), illetve 4322–4291 cal BC (2σ, 68.2 %). A kürtként azonosított tárgynak csaknem tucatnyi, többé-kevésbé korabeli párhuzamát is felsorolják (Bánffy és Egry 2021: 12–18).

Subjective introduction

The 1993–1995 excavations at the site of Mosonszentmiklós–Pálmajor covered an area of nine hectares. The site, located on the eastern edge of the Hanság marshland, yielded an extremely rich collection of settlement remains from several archaeological periods (Figler 1996; 1997a-b). It took the dedication and hard work, typical of András, to coordinate precise recovery work and meet deadlines on such a large excavation surface.

I was often hosted by his family during the first year of excavation, working in the attic room of their home in Abda. I identified animal bones in bulk, including those from Pálmajor. Unfortunately, the chronological phasing of that animal bone assemblage has not been carried out since then, so my data are currently unsuitable for analysis. However, one thing is certain: very few wild animal remains were found in the entire Pálmajor bone material. It is also important from the viewpoint of this short study that bones attributable to aurochs based on their size (Bökönyi 1995) were also extremely rare in the poorly preserved zoological material. Only 92 fragments were attributable to aurochs, among the 6,945 animal remains representing all periods of the site. This corresponds to only 1.3%. Other wild animals were likewise poorly represented in the vast material.

Regarding the special clay horn, the subject of this short essay, I remember that András returned home one bright afternoon with a mysterious smile, carrying some longish object wrapped in paper wadding. He unpacked it, while he was obviously watching my face with one eye to see how I would react. My jaw just dropped. In fact, I was a little jealous that he had not brought a real horn, because the shape of the finely crafted pottery object was strikingly similar to one. Since the clay horn was stout and relatively short, it even crossed my mind, that the live prototype of this artefact may have been a bull's horn... **(Fig. 1)**. Now, the time has come to elaborate on this playful idea in memory of András.

Possible functions of the clay horn

A decade after András's death, the extraordinary find was published by Eszter Bánffy and Ildikó Egry (2021), thoroughly embedded in the archaeological context based on his original documentation, including a detailed description of Feature 316 that contained the clay horn. In addition, animal bone from this pit was ¹⁴C dated to 4333–4228 cal BC (1σ, 95.4 %), and 4322–4291 cal BC (2σ, 68.2 %). The authors also list almost a dozen more-or-less contemporaneous parallels to the object identified as a blowhorn (Bánffy and Egry 2021: 12–18).

András már a megtalálás délutánján rütónként (rhyton, ῥυτόν) emlegette ezt a rendkívüli tárgyat. Noha ez a klasszikus görög szerzők (Athéneusz, Démoszthenész; Smith 1878: 838) műveiben többször előforduló kifejezés szarv alakú ivókürtöt jelent, András azonmód a tárgy megszólaltatásával próbálkozott. Ilon Gábor személyes közlése szerint a tülköt talán egy kürtművésszel is megfúvatta, felvették a hangját, amelyet a muzsikusi le is kottázott. Sajnos azonban ennek a rekonstrukciós kísérletnek nem maradt nyoma. Az említett cikkben mindössze egyetlen, forrás megjelölése nélküli mondat utal rá, hogy a tülk „mély, gazdag hangját, amely meglehetősen messzire hatott, később egy akusztikus kísérlet részeként rögzítették [mí-szerint] 96,0 dB erősséget és 215–301 Hz frekvenciát ért el” (Bánffy és Egry 2021: 12).

Rütónok ábrázolását gyakran láthatjuk olyan ókori vázafestményeken, amelyek *symposium*okat jelenítenek meg (Smith 1878: 839). Egy Novgorodban talált kisebb, középkori tehénszarv hasonló értelmezését vetették fel: afféle „cumisüveg” része lehetett (Peretjacsenko 2021). Az ilyen tülkök csúcsán kis furat volt, azok tartalmát a hegyes véget szájba véve lehetett kiinni, azaz nemcsak a csúcsos hegyükön átfuratlan tülkök tekinthetők ivótülköknek (Bánffy és Egry 2021: 12). A furat megléte vagy hiánya emiatt az egykori használat megértésében nem döntő fontosságú. Hallstatt-kori (Ha C–D) ivótülkök használata a Benvenuti szitulán jelenik meg, míg az Arnaldi szitulán a szemmel láthatólag inkább valamiféle harci kürtöt fűznek (Stare 1979: 161, Figs. 2–3). A pálmajori agyagtülkök méretei alapján (Bánffy és Egry 2021: 12) becsült szabályos kúp űrtartalma kis híján két liternyi (kb. 1970 cm³), ami színültig töltve folyadékban nem kevés, megszólaltatás esetén pedig a kürt öblös hangját ugyancsak indokolja.

Az állattani párhuzam

Az ókori ivótülkök eredeti változata minden bizonnyal szarvasmarhafélék szarutülke volt, amelyeket korszakonként, kultúrától függően, különféle módon díszítettek. A szaru azonban magas szervesanyag tartalmú, rostos szövet. Emiatt hazai régészeti lelőhelyeinken csak kivételesen szerencsés körülmények között marad meg. Egyes kincstárak azonban számos későközépkori és koraiújkori ivótülköt őriznek, amelyek jellemzően őstulkok és bölények szarvából készültek (Bökönyi 1956, 1964).

A Dán Nemzeti Múzeum hat XV. századi ivótülkének, valamint a stockholmi Királyi Fegyvertár XVII. századi vadászkürtjének DNS vizsgálata (Bro-Jørgensen és mtsai 2018) szerint a három dániai ivótülk az európai őstulokra jellemző P

András referred to this extraordinary object as a rhyton (ῥυτόν) on the afternoon of the discovery. Although this term, mentioned several times in the works of classical Greek authors (Athena, Demosthenes; Smith 1878: 838), means drinking horn, he immediately tried to make the object sound. According to Gábor Ilon’s personal communication, András may have had the horn blown by a professional horn player, and the sound recorded, which the musician also notated. Unfortunately, no trace of this reconstruction attempt remains. In the aforementioned article, only a single sentence, without citing the source, mentions that the horn’s “deep, rich sound, which carried quite far, was later recorded as part of an acoustic experiment. It reached a strength of 96.0 dB and a frequency of 215–301 Hz” (Bánffy and Egry 2021: 12).

Rhytons have long been known from ancient vase paintings depicting symposia (Smith 1878: 839). A similar interpretation has been proposed for a small, medieval cow horn found in Novgorod: it may have been the mouthpiece of a “baby bottle” (Peretjachenko 2021). Such horns had a small hole at the tip, and the contents could be sucked in by taking the pointed end into the mouth, i.e. drinking horns may also be pierced at their pointed tip. The presence or absence of such a hole (Bánffy and Egry 2021: 12) is therefore not crucial in understanding the horn’s function. The likely use of a Hallstatt period (Ha C–D) drinking horn is depicted on the Benvenuti situla, while on the Arnaldi situla, a similar object appears to be a blowhorn (Stare 1979: 161, Figs. 2–3). Based on the dimensions of the clay horn from Pálmajor (Bánffy and Egry 2021: 12), the estimated volume of a regular cone of similar measurements is almost two liters (ca 1970 cm³). This is quite a lot of liquid when filled to the brim, and also explains the rich sound of the horn when blown.

The zoological parallel

The original material of ancient drinking horns was almost certainly bovine horn sheaths, decorated in different ways depending on the historical period and culture. However, horn as a raw material is a fibrous, highly organic tissue. For this reason, it is preserved at archaeological sites in Hungary only under exceptionally fortunate circumstances. However, some treasures hold numerous late Medieval and Early Modern Age drinking horns, which were typically made of the horns of large bovines (Bökönyi 1956, 1964). The Danish National Museum has six, mostly 15th-century drinking horns. Their aDNA analysis, as well as of a 17th-century blowhorn from the Royal Armoury in Stockholm (Bro-Jørgensen et al. 2018) showed that three Danish drinking horns represented the P haplotype characteristic of European aurochs, while two, as

haplotípust képviselte, míg kettő, valamint az utolsó őstulokénak tulajdonított svédországi szarutülkő a házimarhákra jellemző T haplotípus genetikai hatását is mutatta. Ez a darab állítólag a mai Lengyelország területén elejtett utolsó ismert őstulok szarvából készült (Bro-Jørgensen és mtsai 2018: 49).

Az őstulok Európa délebbi részeiről már korábban eltűnt (Vörös 1985). A vad és házi alak keveredése ellenére nyilvánvaló, hogy a jókora őstulok szarutülkők voltak e díszes, magas társadalmi állást jelző ivőtülkők legkeresettebb nyersanyagai.

Figyelemre méltó, hogy a dániai ivőtülkők átlagos legnagyobb átmérője 13,9 cm, ami nagyságrendileg hasonló a pálmajori agyagtülkőkéhez (14,6 cm; Bánffy és Egry 2021: 12). Néhány esetben ugyan a kincstári tülkők száját (az eredeti szarv tövét) fémperem védi. Ezek azonban oldalnézetben a legtöbb esetben a tülkő természetes körvonalát követik, így a számítást legfeljebb néhány mm-rel torzítyák.

Az összehasonlítás módszere és eredményei

Se a viszonylag kevés szarutülkő, se a pálmajori agyagpéldány közvetlenül nem hasonlítható a hazánkban nagyobb számban előforduló őskori őstulok szarvcsapokhoz, hiszen azok a szarutülkőknek csak a csontos alapját képezik, azaz átmérőjük értelemszerűen kisebb. A tülkők, illetve szarvcsapok legnagyobb átmérőjének összevetése csak akkor lehetséges, ha mindkét méretet egyazon egyedek sorozatán vehetjük fel. Erre kínált lehetőséget a Magyar Mezőgazdasági Múzeum világhírű, magyar szürke marha koponyákból álló gyűjteménye. Ebben 27 egyed (zömmel tehén) koponyáján sikerült úgy a szarvcsap (átlag=77,6 mm, szórás=11,5 mm), mint a szarutülkő (átlag=90,1 mm, szórás=12,0 mm) legnagyobb átmérőjét megmérni (Bartosiewicz 1997: 1009, Table 1). Ennek a jelenkori mintának a fő paraméterei szolgálnak az összehasonlítás alapjául a belőlük számított standard értékek (z) révén. Ezeket az értékeket minden egyes őstulok szarvcsapra illetve ivőtülkőre ki kell számítani az alábbi képletekkel:

őstulok szarvcsap z érték = $(\text{egyedi szarvcsap átmérő} - 77.6)/11.5$

szaru ivőtülkő z érték = $(\text{egyedi szarutülkő átmérő} - 90.1)/12.0$

Az őstulok szarvcsapok, az ivőtülkők és az agyagtülkők egyedi z értékeit a **2. ábra** egymásra vetítve, egyazon rendszerben mutatja, közvetlenül összehasonlíthatóvá téve azokat. A vízszintes tengely 0 pontja a magyar szürke marhák (mindkét!) átlagának felel meg, mértékegysége pedig a kétféle magyar szürke átlaghoz tartozó szórásérték.

well as the blowhorn from Sweden attributed to the last aurochs, showed genetic influence by the T haplotype characteristic of domestic cattle. This piece is said to have been made from the horn of the last known aurochs hunted in the area of what is Poland today (Bro-Jørgensen et al. 2018: 49). By that time, aurochs already went extinct in the southern regions of Europe (Vörös 1985). Despite the mixture between the wild and domestic forms, it is clear that the large horn sheaths of aurochs were the most sought-after raw materials for manufacturing ornate drinking horns, used to indicate high social status. It is noteworthy that the average largest diameter of the Danish drinking horns is 13.9 cm, which is similar in size to the clay horn from Pálmajor (14.6 cm; Bánffy and Egry 2021: 12). In some cases, the mouth of the horns kept in treasuries (the base of the original horn) is protected by a metal rim. However, in side view, these rims mostly follow the natural outline of the horn sheath, thus increasing its diameter only by a few mm.

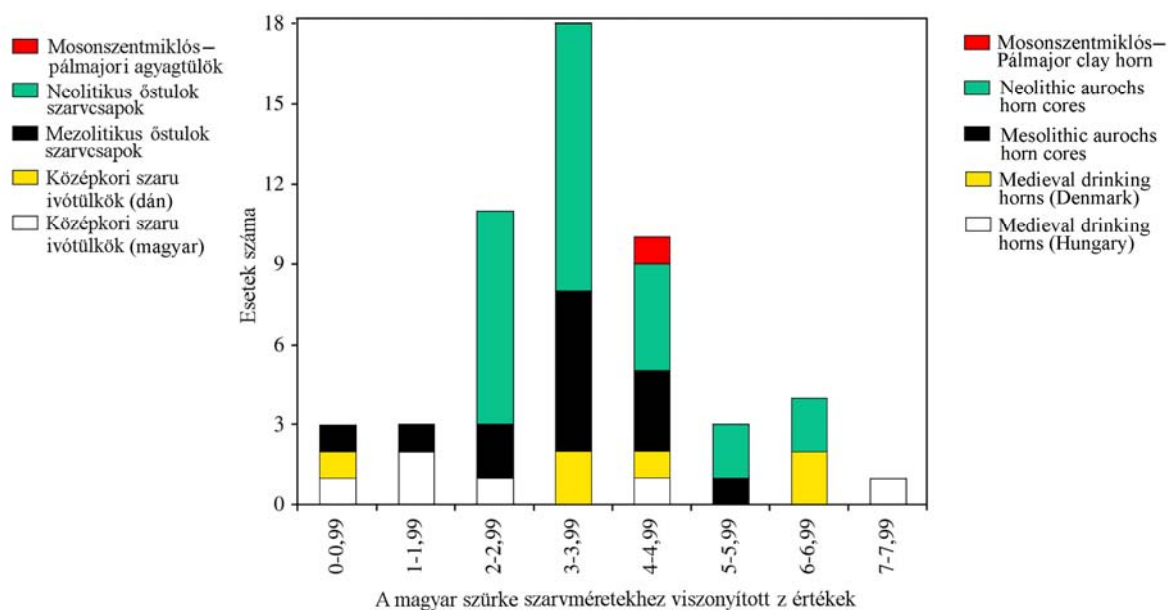
The method and results of comparison

Neither the relatively few horns nor the Pálmajor clay specimen can be directly compared to the prehistoric horn cores of aurochs found in larger numbers in Hungary, since these cores only form the bony base of the horns, i.e. their diameter is naturally smaller. Comparing the largest diameters of horn cores and horn sheaths is only possible if both measurements can be taken on the same individuals. The world-famous collection of Hungarian Grey cattle skulls of the Hungarian Agricultural Museum offered this opportunity. In this collection, the largest diameters of both the horn cores (mean=77.6 mm, standard deviation=11.5 mm) and the horn sheaths (mean=90.1 mm, standard deviation=12.0 mm) were measured on the skulls of 27 individuals (mostly cows; Bartosiewicz 1997: 1009, Table 1). The main parameters of this contemporary sample serve as the basis for comparison through the standard scores (z) calculated from them. These values can be obtained for each aurochs horn core and drinking horn using the following formulas:

aurochs horn core z score = $(\text{individual horn core diameter} - 77.6)/11.5$

drinking horn z score = $(\text{individual horn sheath diameter} - 90.1)/12.0$

The individual z scores of aurochs horn cores, drinking horns and the clay horn are shown in **Fig. 2**, superimposed on each other, within the same system, making them directly comparable.

2. ábra: Őstulok szarvcsapok és ivőtűlők legnagyobb átmérőinek eloszlása 27 magyar szürke marha paramétereireihez viszonyítva. A vízszintes tengely a magyar szürke szórásértékek növekvő intervallumait mutatja. Magyarázat a szövegben.

Fig. 2: Distribution of the largest diameters of aurochs horn cores and drinking horns in relation to the parameters of 27 Hungarian Grey cattle. The horizontal axis shows the increasing intervals of the Hungarian Grey standard deviations. Explanation in the text.

A mai szarvasmarha adatok tehát csak az őstulok szarvcsapok és szaru ivőtűlők közvetlen összehasonlításának háttérül szolgálnak. Az eredmények attól függenek, hogy a magyar szürke marhákéhoz képest az adott szarvcsap vagy tűlök legnagyobb átmérője az átlagnál kisebb-e vagy nagyobb.

Az ábrán jól látszik, hogy magyar szürke marhák átlagai mindkét méret esetében kisebbek a vizsgált őstulok szarvcsapokénál illetve szarutűlökénél. A magyar szürke átlagok a vízszintes skála bal oldalán a 0 pontként jelennek meg, de a számítások egyetlen negatív z értéket sem eredményeztek. A számított egyedi z értékek az átlagtól pozitív irányban, 1, 2, 3, 4, 5, sőt 6 szórányira helyezkednek el. A legtöbbjük azonban a 3 és 3,99 közötti szórástértek tartományba esik, ami a grafikonon a normális eloszlás haranggörbéjéhez hasonló, csaknem szimmetrikus összképet eredményez. Ezen belül a pálmajori agyagtűlök átmérője nemcsak a magyar szürke marhák, de még az őstulok átlagát is jóval meghaladva, a 4–4,99 szórástartományban jelenik meg. Ellenpróbaként visszaszámítható, hogy ez a szarutűlökök esetében a 138–150 mm legnagyobb átmérőnek felel meg.

The 0 point on the horizontal axis corresponds to both (!) averages of the Hungarian Grey sample. The unit of measurement is the standard deviation of the two types of Hungarian Grey averages. The present-day cattle data therefore only serve as a background for the direct comparison of aurochs horn cores and horn drinking horns. The results depend on whether the largest diameter of the given horn core or horn sheath is smaller or larger than the corresponding mean diameter of the Hungarian Grey sample.

The figure clearly shows that the averages of Hungarian Grey cattle are smaller in both sizes than the horn cores or horn sheaths of the examined aurochsen. The Hungarian Grey mean values are displayed as the 0 point on the left side of the horizontal scale, but the calculations did not result in a single negative z score. The calculated individual z scores are located in the positive direction, 1, 2, 3, 4, 5, and even 6 standard deviations from the mean. However, most of them fall in the standard deviation range between 3 and 3.99, which results in an almost symmetrical overall picture, reminiscent of the bell-shaped curve of the Gaussian normal distribution. Within this, the diameter of the Pálmajor clay horn is in the standard deviation range of 4–4.99, well exceeding the mean values of not only the Hungarian Grey cattle, but also of aurochsen. The validity of these values may be tested, by back-calculating the mm equivalents of this z score interval. This corresponds to the greatest diameter of 138–150 mm in the case of horn sheaths turned into drinking horns. The greatest diameter of the clay horn was 146 mm.

Következtetés

Az őskori ember gondolatait, szándékait rekonstruálni kockázatos. A számítások eredményei mindössze annyit bizonyítanak, hogy a jellegzetes, szarvra emlékeztető alakja mellett a pálmajori agyagtülok legnagyobb átmérője sem marad el az őskori őstulok szarvakétól. Ráadásul a lelet a közép- és koraújkori szaru ivótülkökhöz viszonyítva is a nagyobbak közé tartozik. A nagyvadak félelmetes erejéhez társított képzetek, a legyőzésükkel kapcsolatos diadalérzet az állatok fizikai jelenlététől függetlenül is vélhetőleg áthatotta a különböző testrészeikből készített tárgyak trófea értékét. Ezt meggyőzően szemléltetik az itt idézett közép- és koraújkori ivótülkök, ám maga a lélektani jelenség a rézkorban is minden bizonnyal ismert volt (Daróczi-Szabó és mtsai 2020). Nem bizonyítható azonban, hogy a pálmajori település korabeli, vadászattal nemigen foglalkozó lakossága „jobb híján” használta-e egy őstulok szarutülkének hű agyagmásolatát, vagy e látványos tárgy kialakításában más, mára megfoghatatlan szempontok is szerepet játszottak.

Irodalom - Literature

BARTOSIEWICZ, László (1997): A horn worth blowing? A stray find of aurochs from Hungary. *Antiquity* **71/274** 1007–1010.

<https://doi.org/10.1017/S0003598X00085902>

BARTOSIEWICZ, László (1999): Aurochs (*Bos primigenius* BOJANUS, 1827) in the Holocene of Hungary. In: WENIGER G.-C. (Szerk.), *Archäologie und Biologie des Aurochs*. Neanderthal Museum, Mettmann, 103–117.

BARTOSIEWICZ, László (2006): Interdisciplinary analysis of an Iron Age aurochs horn core from Hungary: a case study. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* **57** 149–159.

BÁNFFY, Eszter & EGRY, Ildikó (2021): Feasting with music? A musical instrument and its context from the later 5th millennium BC Hungary. *Germania* **99** 1–35.

<https://doi.org/10.11588/ger.2021.92213>

BÖKÖNYI, Sándor (1956): Trinkbecher aus Urhornern in Ungarn. *Säugetierkundliche Mitteilungen* **4** 145–150.

BÖKÖNYI, Sándor (1964): The drinking horns of the cathedral of Győr. *Folia Archaeologica* **16** 157–162.

Conclusion

It is risky to attempt the reconstruction of thoughts and intentions of prehistoric people. The results of the calculations only prove that, in addition to their characteristic, horn-like shape, the largest diameter of the Pálmajor clay horn is not inferior to those of the horns of prehistoric aurochs. Moreover, the find is among the larger ones even when compared to drinking horns made from horn sheaths during the Medieval and Early Modern periods. Perceptions of the power of fearsome large game animals and the sense of triumph associated with their successful hunting probably permeated the trophy value of objects made from representative body parts, regardless of the physical presence of the animals. This is convincingly illustrated by the Medieval and Early Modern Age drinking horns cited here, but the psychological phenomenon itself was certainly known in the Copper Age (Daróczi-Szabó et al. 2020). However, it cannot be proven whether the prehistoric population of the Pálmajor settlement, who were barely involved in hunting, used the faithful clay copy of a large aurochs horn for lack of the “original”, or whether other, now elusive aspects also played a role in the design of this spectacular object.

BÖKÖNYI, Sándor (1995): Problems with using osteological materials of wild animals for comparisons in archaeozoology. *Anthropológiai Közlemények* **37** 3–11.

BRO-JØRGENSEN, Maiken Hemme, CARØE, Christian, VIEIRA, Filipe G., NESTOR, Sofia, HALLSTRÖM, Ann, GREGERSEN, Kristian M., ETTING, Vivian, GILBERT, M. Thomas P., SINDING, Mikkel-Holger S. (2018): Ancient DNA analysis of Scandinavian medieval drinking horns and the horn of the last aurochs bull. *Journal of Archaeological Science* **99** 47–54.

<https://doi.org/10.1016/j.jas.2018.09.001>

DARÓCZI-SZABÓ, Márta, KOVÁCS, Zsófia Eszter, RACZKY, Pál, BARTOSIEWICZ, László (2020): Pending danger: Recent Copper Age lion (*Panthera leo* L., 1758) finds from Hungary. *International Journal of Osteoarchaeology* **30/4** 469–481, <https://doi.org/10.1002/oa.2875>

FIGLER, András (1996): Mosonszentmiklós–Pálmajor. Az 1993. év régészeti kutatásai. *Régészeti Füzetek* Ser. **1/47** 18–19.

FIGLER, András (1997a): Mosonszentmiklós–Pálmajor. Az 1994. év régészeti kutatásai. *Régészeti Füzetek* Ser. **1/48** 19–20.

FIGLER, András (1997b): Mosonszentmiklós–Pálmajor. Az 1995. év régészeti kutatásai. *Régészeti Füzetek* Ser. **1/49** 19–20.

PERETJACSENKO, Jelena (2021): В Великом Новгороде археологи нашли уникальные вещи. *Pravda*, február 16.
<https://www.pravda.ru/news/culture/269286-novgorod/>

SMITH, William (szerk.) (1878): *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. Harper & Brothers, New York.

STARE, Vida (1979): Drzalo za rog z Vinjegavrha (Der Horngrieff von Vinjivrh). *Arheološki vestnik* **30** 159–161.

VÖRÖS, István (1985): Early medieval aurochs (*Bos primigenius* Boj.) and his extinction in Hungary. *Folia Archaeologica* **36** 193–218.

ADÓSSÁGAIMBÓL...

Kőeszközök Figler András ikrényi ásatásából

FROM MY DEBTS...

Stone artefacts from the Ikrény (Győr–Szabadrét domb) site*

T. BIRÓ Katalin

H-1146 Budapest, Hermina út 2.

E-mail: tbk@ace.hu

Abstract

Győr–Szabadrét domb (in the original data recording: Ikrény M-1 546 tripód) is a multi-period Transdanubian prehistoric site, excavated during the preventive excavations of the M-1 motorway in the early 1990-ies (Figler 1992, 1993; Virág & Figler 2007). It forms an important part of András Figler's legacy for Hungarian prehistoric research. Part of the lithic material was studied by the author; the present paper comprises results of this work on typology and raw material as we know it today. The Ikrény assemblage is of high degree of elaboration, based on regional raw materials (mainly Transdanubian radiolarite and various kinds of "grey flint / chert". The long distance trade element is represented by Carpathian 1 (Slovakian) obsidian and Jurassic Craców flint, as well as erratic (Baltic) flint. Further study of the lithic component is encouraged with a view on special problems raised like the exact identification of the "grey flint" component, probably originating from Moravia.

KEYWORDS: IKRÉNY (GYŐR–SZABADRÉT DOMB), STONE ARTEFACTS, CONNECTION NETWORK

KULCSSZAVAK: IKRÉNY (GYŐR–SZABADRÉT DOMB), KŐESZKÖZÖK, KAPCSOLATRENDSZER

Bevezetés

Mint kőeszköz és kőeszköz-nyersanyag specialista, rendszeresen kapok megbízásokat barátaitól és kollégáimtól különféle ásatásokból származó kőanyagok meghatározására. Ezek közül olyan feletébb tudományos szempontok szerint válogatok, hogy hol ég a ház, hol szorít leginkább a határidő. Így a türelmes kollégák sajnos hátrányba kerülnek, különösen, ha nagy mennyiségű leletanyagról van szó. Így lakott a polcomon hosszú éveken át Figler András két lelőhelyének leletanyaga, Győr–Szabadrét domb (lánykori nevén Ikrény M-1 546 tripód) és Börzs–Paphomlok kőeszköz anyaga. Ezek közül csak az ikrényi kőekkel volt alkalmam foglalkozni, annak is csak egy részével.

A polc sajnos már nem elérhető, és nekem haza kellett vinni a leleteket Győrbe, hogy el ne kallódjanak.

Most, hogy András emlékére megjelenik ez a kötet, ez jó alkalom arra, hogy az eddig elkészült feldolgozást közzé tegyem. Sajnos az eredeti adatfelvétel (kockás füzet, rajzokkal) nem áll rendelkezésemre, tehát a számítógépen rögzített adatokat használom. Remélem, így is hasznos információkkal szolgálhatok a lelőhely ismeretéhez.

* T. Biró Katalin (2026): Adósságaimból ... Kőeszközök Figler András ikrényi ásatásából / From my debts... Stone artefacts from the Ikrény (Győr–Szabadrét domb) site. In: ILON, G. (szerk./ed.), *, „Elég volt a fecsegésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 55–72.

A vizsgált lelőhely

A jelenleg Győr–Szabadrét domb néven ismert lelőhely kutatása az M-1 autópálya leletmentő ásatásához kapcsolódik (Figler 1992, 1993). Több periódusú lelőhely, ahonnan 4,5 hektár felületről több száz objektum és legalább 10 ház került elő. A lelőhely a Dunántúli Vonaldíszes kultúra (árok, lakóház, kemence), a lengyeli kultúra (15 gödör), a Balaton-Lasinja kultúra (370 objektum, 7 lakóház), a bádeni kultúra boierai csoportja, a korai bronzkor (2 gödör), a késői bronzkor 28 objektum), a római kori kelták (2 lakóház, 3 gödör) és avarok (4 objektum) településmaradványait tartalmazta, valamint 7 sírt.

A vizsgált kőanyag, bár önmagában is jelentős mennyiség (161 tétel), különösen, ha az akkoriban szokásos kőanyagokat tekintjük (ld. Bácskay 1976), de a teljes leletanyagnak csak a töredékét teszi ki – becslésem szerint kb. 10%-ot. A lelőhely előzetes közlését Figler András Virág Zsuzsannával közös tanulmányában tette közzé (Virág & Figler 2007).

Katalógus

Ikrény - M-1 546 tripód (Litotéka adatbázis 403. lh. (Biró 2005)

4 felület, 163 obj. 1991.08.01 inv. / jelzet: 1/1 1
típus: **B5/9** pengetőredék bázisrész, ferdén levágott?
nyersanyag: **1** kárpáti l. (szlovák) obszidián
méret: 23 x 18 x 3 mm MTV érték (~g): 1,24

7 felület, 89 obj. 1991.06.20 inv. / jelzet: 2/1 1
típus: **B4** pattinték
nyersanyag: **1** kárpáti l. (szlovák) obszidián
méret: 16 x 20 x 1,5 mm MTV érték (~g): 0,48 anal.: ?

5 felület, 122 obj. III. réteg 1991.06.06 inv. / jelzet: 3/1 1
típus: **B5/9** pengetőredék, disztális része ferdén levágott
nyersanyag: **1** kárpáti l. (szlovák) obszidián
méret: 24 x 12 x 1,5 mm MTV érték (~g): 0,43

11 felület, 508 obj. 1991.10.30 inv. / jelzet: 4/1 1
típus: **I2** vakaró magkőmaradékon, félköríves
nyersanyag: **11** dunántúli radiolarit, hárskúti típus, test-szín porcelanit fázissal
méret: 25 x 27 x 12 mm MTV érték (~g): 8,10 cortex: 25%

11 felület, 508 obj. 1991.10.30 inv. / jelzet: 4/2 2
típus: **B3** szilánk, féltabletta alakú
nyersanyag: **15** dunántúli radiolarit, egyéb testszín porcelanit
méret: 31 x 26 x 8 mm MTV érték (~g): 6,45 cortex: 100%

11 felület, 508 obj. 1991.10.30 inv. / jelzet: 4/3 3
típus: **cson** csontszilánk, égett, vaskos
nyersanyag: **cson**

Valamennyi korszak eredményezhetett kőeszköz leleteket, bár nyilvánvaló, hogy a legnagyobb valószínűséggel az újkőkori és rézkori periódusokhoz rendelhetőek a kőeszköz leletek.

Módszer és anyag

A leletanyag meghatározása makroszkópos (= szabad szemmel, esetleg nagyítóval és sztereomikroszkóppal végzett) vizsgálattal történt, melynek rendszerét 1985–1991 között alakítottam ki (Biró 1985, 1987, 1991). A kialakított tipológia és nyersanyag kódok részletes leírását Biró 1998, Table 3–7 tartalmazza, melyeket összevont kategóriákba lehet rendezni (Biró 1998a, 1998b). A nyersanyagmeghatározásokhoz a Magyar Nemzeti Múzeum összehasonlító nyersanyag gyűjteményét (Litotéka; Biró & Dobosi 1991, Biró et al. 2000) és különféle ásatási kőanyagokon szerzett tapasztalataimat használtam. A tárgyak részletes leírását az alábbi Katalógus tartalmazza.

11 felület, 853 obj. 1991.10.30 inv. / jelzet: 5/1 1
típus: **B3** szilánk, magkőfrissítő szilánk
nyersanyag: **909** szentgáli radiolarit? égett
méret: 23 x 12 x 7 mm MTV érték (~g): 1,93 anal. ?

11 felület, 853 obj. 1991.10.30 inv. / jelzet: 5/2 2
típus: **B3** szilánk, magkőfrissítő szilánk, vésőélű?
nyersanyag: **927** erraticus (balti) tűzkő? fehér patinás, belül sárgán áttetsző
méret: 23 x 26 x 5 mm MTV érték (~g): 2,99 anal. ?

11 felület, 446 obj. 1991.10.29 inv. / jelzet: 6/1 1
típus: **B2w** mikromagkő maradék
nyersanyag: **15** dunántúli radiolarit, egyéb narancs-vörös, meszes porcelanit
méret: 19 x 19 x 15 mm MTV érték (~g): 5,42 cortex: 50%

11 felület, 617 obj. 1991.10.27 inv. / jelzet: 7/1 1
típus: **B3** szilánk, „hinge” magkő redukciós szilánk.
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus narancsos-barnás vörös
méret: 32 x 24 x 10 mm MTV érték (~g): 7,68

11 felület, 505 obj. 1991.10.30 inv. / jelzet: 8/1 1
típus: **B2w** mikromagkő maradék
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus narancsos-barnás vörös
méret: 18 x 14 x 8 mm MTV érték (~g): 2,02

11 felület, 505 obj. 1991.10.30 inv. / jelzet: 8/1 1a
típus: **I3** szilánkvakaró, félköríves, munkaélén rácementált meszes szennyeződés
nyersanyag: **15** dunántúli radiolarit, egyéb narancsos-barnás vörös, fehér cortex nyom
méret: 21 x 26 x 9 mm MTV érték (~g): 4,91 cortex: 3% anal.: ?

11 felület, 508 obj. 1991.10.31 inv. / jelzet: 9/1 1
típus: **I3** szilánkvakaró, tablettavakaró, ívelt élű
nyersanyag: **15** dunántúli radiolarit, egyéb porcelanit
barnás testszín
méret: 27 x 34 x 9 mm MTV érték (~g): 8,26 cortex:
100%

11 felület, 508 obj. 1991.10.31 inv. / jelzet: 9/2 2
típus: **B2** magkőmaradék
nyersanyag: **15** dunántúli radiolarit, egyéb porcelanit
barnás testszín
méret: 25 x 15 x 14 mm MTV érték (~g): 5,25 cortex:
100%

11 felület, 508 obj. 1991.10.31 inv. / jelzet: 9/3 3
típus: **B4** pattinték, vésőpattinték
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus, meszes
fehér fázissal
méret: 21 x 9 x 9 mm MTV érték (~g): 1,70 cortex: 30%

11 felület, 508 obj. 1991.10.31 inv. / jelzet: 9/4 4
típus: **I3** szilánkvakaró, félköríves szilánkvakaró
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus, barnásvörös
méret: 25 x 25 x 9 mm MTV érték (~g): 5,63

11 felület, 508 obj. 1991.10.31 inv. / jelzet: 9/5 5
típus: **I3** szilánkvakaró, tablettá szilánkon, atipikus
nyersanyag: **13** dunántúli radiolarit, vörösbarna barnásvörös, porcelanit fázissal
méret: 24 x 18 x 5 mm MTV érték (~g): 2,16 cortex: 7%

11 felület, 508 obj. 1991.10.31 inv. / jelzet: 9/6 6
típus: **B3w** mikroszilánk, magkőfrissítő szilánk
nyersanyag: **13** dunántúli radiolarit, vörösbarna barnásvörös, barnás testszín porcelanit fázissal
méret: 20 x 21 x 7 mm MTV érték (~g): 2,94 cortex: 80%

11 felület, 508 obj. 1991.10.31 inv. / jelzet: 9/7 7
típus: **I3** szilánkvakaró, félköríves
nyersanyag: **11** dunántúli radiolarit, hárskúti típus narancsos árnyalatú barna
méret: 28 x 33 x 10 mm MTV érték (~g): 9,24 cortex: 1%

11 felület, 508 obj. 1991.10.31 inv. / jelzet: 9/8 8
típus: **B3/9** szilánk töredéke
nyersanyag: **11** dunántúli radiolarit, hárskúti típus narancsos árnyalatú barna
méret: 28 x 17 x 4 mm MTV érték (~g): 1,90

11 felület, 307 obj. 1991.10.26 inv. / jelzet: 10/1 1
típus: **B5w** mikropenge, disztális részén levágott?
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus, narancsos árnyalatú
méret: 19 x 10 x 2 mm MTV érték (~g): 0,38

11 felület, 681 obj. 1991.10.25 inv. / jelzet: 11/1 1
típus: **B3** szilánk, másodlagos dekortikációs szilánk
nyersanyag: **11** dunántúli radiolarit, hárskúti típus sötétbarna, narancsos árnyalatú, fehér-testszín porcelanit
méret: 24 x 30 x 7 mm MTV érték (~g): 5,04 cortex: 40%

11 felület, 853 obj. 1991.10.29 inv. / jelzet: 12/1 1
típus: **B3** szilánk, dekortikációs szilánk
nyersanyag: **15** dunántúli radiolarit, egyéb porcelanit
testszín porcelanit
méret: 30 x 29 x 8 mm MTV érték (~g): 6,96 cortex:
100%

11 felület, 853 obj. 1991.10.29 inv. / jelzet: 12/2 2
típus: **B3** szilánk, dekortikációs szilánk
nyersanyag: **15** dunántúli radiolarit, egyéb porcelanit
testszín porcelanit
méret: 32 x 11 x 11 mm MTV érték (~g): 3,87 cortex:
100%

11 felület, 853 obj. 1991.10.29 inv. / jelzet: 12/3 3
típus: **B7** pengeszzerű szilánk
nyersanyag: **15** dunántúli radiolarit, egyéb porcelanit
testszín porcelanit
méret: 28 x 18 x 5 mm MTV érték (~g): 2,52 cortex:
100%

11 felület, 853 obj. 1991.10.29 inv. / jelzet: 12/4 4
típus: - nem használt
nyersanyag: **999** egyéb márga? Világossárga rétegzett

11 felület, 853 obj. 1991.10.29 inv. / jelzet: 12/5 5
típus: **B5w** mikropenge
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 13 x 6 x 1 mm MTV érték (~g): 0,08

11 felület, 853 obj. 1991.10.29 inv. / jelzet: 12/6 6
típus: **B4** pattinték
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 17 x 13 x 3 mm MTV érték (~g): 0,66

11 felület, 853 obj. 1991.10.29 inv. / jelzet: 12/7 7
típus: **B4w** apró pattinték
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 11 x 5 x 1 mm MTV érték (~g): 0,06

11 felület, 853 obj. 1991.10.29 inv. / jelzet: 12/8 8
típus: **B2** magkőmaradék
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 23 x 18 x 12 mm MTV érték (~g): 4,97

11 felület, 853 obj. 1991.10.29 inv. / jelzet: 12/9 9
típus: **B5w** mikropenge égett
nyersanyag: **915** dunántúli radiolarit, egyéb?, erősen égett
méret: 23 x 7 x 4 mm MTV érték (~g): 0,64

11 felület, 853 obj. 1991.10.29 inv. / jelzet: 12/10 10
típus: **B2w** mikromagkő maradék
nyersanyag: **11** dunántúli radiolarit, hárskúti típus porcelanit
méret: 17 x 12 x 9 mm MTV érték (~g): 1,84 cortex: 10%

11 felület, 853 obj. 1991.10.29 inv. / jelzet: 12/11 11
típus: **B4w** apró pattinték
nyersanyag: **10** dunántúli radiolarit, úrkút-eplényi típus, narancsos árnyalatú
méret: 16 x 10 x 2 mm MTV érték (~g): 0,32

11 felület, 507 obj. 1991.10.31 inv. / jelzet: 13/1 1
típus: **B2** magkőmaradék
nyersanyag: **13** dunántúli radiolarit, vörösbarna vörösbarna, helyenként porcelanit fázissal
méret: 30 x 26 x 15 mm MTV érték (~g): 11,70 cortex: 3%

11 felület, 507 obj. 1991.11.01 inv. / jelzet: 14/1 1
típus: **B2** magkőmaradék
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus, vörösbarna, helyenként porcelanit fázissal
méret: 32 x 26 x 21 mm MTV érték (~g): 17,47 cortex: 7%

11 felület, 507 obj. 1991.11.01 inv. / jelzet: 14/2 2
típus: **I3** szilánkvakaró, ívelt élű, aszimmetrikus, nyeles
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus, vörösbarna, kalcedon folttal
méret: 24 x 30 x 10 mm MTV érték (~g): 7,20

11 felület, 507 obj. 1991.11.01 inv. / jelzet: 14/3 3
típus: **I3/9** szilánkvakaró töredék ívelt élű vakaró éltöredék
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 11 x 24 x 9 mm MTV érték (~g): 2,38

11 felület, 507 obj. 1991.11.01 inv. / jelzet: 14/4 4
típus: **G3** árvéső szilánkon oldalsó áll.
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus, porcelanit
méret: 15 x 27 x 6 mm MTV érték (~g): 2,43 cortex: 7%

11 felület, 507 obj. 1991.11.01 inv. / jelzet: 14/5 5
típus: **I3** szilánkvakaró orros, aszimmetrikus
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus, narancsos árnyalatú, porcelanit fázissal
méret: 25 x 22 x 8 mm MTV érték (~g): 4,40 cortex: 10%

11 felület, 507 obj. 1991.11.01 inv. / jelzet: 14/6 6
típus: **B2** magkőmaradék
nyersanyag: **15** dunántúli radiolarit, egyéb vörös, fekete színezettség
méret: 33 x 26 x 21 mm MTV érték (~g): 18,02 anal. ?

11 felület, 507 obj. 1991.11.01 inv. / jelzet: 14/7 7
típus: **cson** csontszilánk
nyersanyag: **0** - égett csont

11 felület, 507 obj. 1991.11.01 inv. / jelzet: 14/8 8
típus: **cson** csontszilánk
nyersanyag: **0** - égett csont

11 felület, 507 obj. 1991.10.29 inv. / jelzet: 15/2 2
típus: **I4** vakaró pattintékon, kagylós pattinték hátlapján kialakított magasvakaró
nyersanyag: **13** dunántúli radiolarit, vörösbarna vörösbarna, porcelanit nyommal
méret: 17 x 24 x 7 mm MTV érték (~g): 2,86 cortex: 15%

11 felület, 507 obj. 1991.10.29 inv. / jelzet: 15/3 3
típus: **F4** fűrő, magkőperem pattintékon, atipikus
nyersanyag: **13** dunántúli radiolarit, vörösbarna vörösbarna, porcelanit nyommal
méret: 16 x 30 x 7 mm MTV érték (~g): 3,36 cortex: 7%

11 felület, 651 obj. 1991.10.28 inv. / jelzet: 16/1 1
típus: **B8** pengeszerű pattinték
nyersanyag: **15** dunántúli radiolarit, egyéb narancssárga
méret: 15 x 8 x 2 mm MTV érték (~g): 0,24

11 felület, 651 obj. 1991.10.28 inv. / jelzet: 16/2 2
típus: **B2** magkőmaradék
nyersanyag: **62** szürke kova világosszürke foltokkal (Morva kova?) tűzkő? szürke, világosszürke matt foltokkal
méret: 22 x 24 x 12 mm MTV érték (~g): 6,34

11 felület, 651 obj. 1991.10.28 inv. / jelzet: 16/3 3
típus: **L5w** apró trapéz, pengén mikropengé, csonkított/levágott
nyersanyag: **909** szentgáli radiolarit? égett
méret: 8 x 7 x 1,5 mm MTV érték (~g): 0,08

11 felület, 655 obj. 1991.10.26 inv. / jelzet: 17/1 1
típus: **B4** pattinték „hinge”
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 18 x 19 x 7 mm MTV érték (~g): 2,39

11 felület, 600 ház 6 árok Ny. rész 1991.10.30 inv. / jelzet: 18/1 1
típus: **H1** ék, magkőből gyaluélű mikropenge-magkő
nyersanyag: **10** dunántúli radiolarit, úrkút-eplényi típus UE narancsos árnyalatú, fehér porcelanittal
méret: 27 x 24 x 15 mm MTV érték (~g): 9,72 cortex: 35%

11 felület, 821 obj. 1991.10.28 inv. / jelzet: 19/1 1
típus: **H1** ék, magkőből gyaluélű mikropenge-magkő
nyersanyag: **13** dunántúli radiolarit, vörösbarna vörösbarna, fehér porcelanittal
méret: 20 x 28 x 25 mm MTV érték (~g): 14,00 cortex: 55%

11 felület, 851 obj. 1991.10.29 inv. / jelzet: 20/1 1
típus: **B5w** mikropenge
nyersanyag: **15** dunántúli radiolarit, egyéb narancssárga, égett
méret: 21 x 7 x 3 mm MTV érték (~g): 0,44

11 felület, 506 obj. 1991.10.31 inv. / jelzet: 21/1 1
típus: **cson** csontszilánk, mikropenge formájú
nyersanyag: **0** - égett csont

11 felület, 506 obj. 1991.10.31 inv. / jelzet: 21/2 2
típus: - hengeres töredék
nyersanyag: **0** - égett?

11 felület, 506 obj. 1991.10.29 inv. / jelzet: 22/1 1
típus: **B2** magkőmaradék, vakaró formájú
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 35 x 34 x 13 mm MTV érték (~g): 15,47

11 felület, 852 obj. 1991.10.28 inv. / jelzet: 23/1 1
típus: **B3** szilánk, mikromagkő-szilánk
nyersanyag: **15** dunántúli radiolarit, egyéb vörösbarna, porcelanit sávos
méret: 25 x 18 x 10 mm MTV érték (~g): 4,50 cortex: 40% anal.: ?

11 felület, 600 ház, 6. árok 1991.10.29 inv. / jelzet: 24/1 1
típus: **B8** pengeszerű pattinték
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus, vörösbarna, porcelanit fázissal
méret: 19 x 9 x 2,5 mm MTV érték (~g): 0,43 cortex: 15%

11 felület, 691 obj. 1991.10.30 inv. / jelzet: 25/1 1
típus: **I3** szilánkvakaró, atipikus, meredek oldalsó állású munkaélű, mikromagkő szilánkon
nyersanyag: **11** dunántúli radiolarit, hárskúti típus barna, porcelanit fázissal
méret: 28 x 19 x 10 mm MTV érték (~g): 5,32

11 felület, 508 obj. 1991.11.05 inv. / jelzet: 26/1 1
típus: **B2** magkőmaradék
nyersanyag: **13** dunántúli radiolarit, vörösbarna
méret: 37 x 20 x 23 mm MTV érték (~g): 17,02

11 felület, 450 obj. 1991.11.06 inv. / jelzet: 27/1 1
típus: **B2** magkőmaradék gyaluélű
nyersanyag: **11** dunántúli radiolarit, hárskúti típus narancsos árnyalatú barna, porcelanit
méret: 35 x 16 x 16 mm MTV érték (~g): 8,96 cortex: 50%

11 felület, 707 obj. 1991.10.31 inv. / jelzet: 28/1 1
típus: **B4** pattinték
nyersanyag: **999** egyéb kova - radiolarit? drapp krémszín, homogén
méret: 10 x 17 x 2 mm MTV érték (~g): 0,34

11 felület, 508 obj. 1991.10.31 inv. / jelzet: 29/1 1
típus: **B4** pattinték D formájú
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 9 x 12 x 2 mm MTV érték (~g): 0,22

11 felület, 600 ház, A árok 14 szekt. É. 1991.10.31 inv. / jelzet: 30/1 1
típus: **A2** nyersanyag tömb v. előmagkő maradéka blokk-felszínnel
nyersanyag: **11** dunántúli radiolarit, hárskúti típus fehér porcelanittal
méret: 55 x 32 x 23 mm MTV érték (~g): 40,48 cortex: 55%

11 felület, 508 obj. 1991.11.02 inv. / jelzet: 31/1 1
típus: **B2** magkőmaradék
nyersanyag: **13** dunántúli radiolarit, vörösbarna vörösbarna, porcelanit
méret: 35 x 28 x 20 mm MTV érték (~g): 19,60 cortex: 60%

11 felület, 508 obj. 1991.11.02 inv. / jelzet: 31/2 2
típus: **I3** szilánkvakaró, félköríves
nyersanyag: **13** dunántúli radiolarit, vörösbarna vörösbarna, porcelanit
méret: 20 x 24 x 8 mm MTV érték (~g): 3,84 cortex: 5%
11 felület, 508 obj. 1991.11.02 inv. / jelzet: 31/3 3

típus: **B3** szilánk magkőperem, vágóéllal
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus porcelanit fázissal
méret: 17 x 21 x 7 mm MTV érték (~g): 2,50 cortex: 65%

11 felület, 508 obj. 1991.11.02 inv. / jelzet: 31/4 4
típus: **I3** szilánkvakaró magkőperem, félköríves
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus porcelanit fázissal
méret: 20 x 26 x 10 mm MTV érték (~g): 5,20 cortex: 45%

11 felület, 508 obj. 1991.11.02 inv. / jelzet: 31/5 5
típus: **B2** magkőmaradék
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 24 x 14 x 15 mm MTV érték (~g): 5,04

11 felület, 600 ház, F árok NY oldal 1991.10.30 inv. / jelzet: 32/1 1
típus: **B2** magkőmaradék
nyersanyag: **11** dunántúli radiolarit, hárskúti típus barna, fehér porcelanit
méret: 32 x 22 x 23 mm MTV érték (~g): 16,19 cortex: 40%

11 felület, 600 ház, F árok K oldal 1991.10.30 inv. / jelzet: 33/1 1
típus: **B4** pattinték
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 11 x 7 x 3 mm MTV érték (~g): 0,23

11 felület, 600 ház, E árok 1991.10.29 inv. / jelzet: 34/1 1
típus: **B5** penge disztális végén használati retus
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 43 x 12 x 4 mm MTV érték (~g): 2,06

11 felület, D sarok 1991.10.11 inv. / jelzet: 35/1 1
típus: **D6** csonkított késpenge magkőperemen?, atipikus
nyersanyag: **961** szürke kova, apró fehér foltokkal; Aszódi sarlószoroszat anyaga (?) tűzkő? szürke, apró fehér foltokkal, fehér meszes fázissal
méret: 38 x 22 x 8 mm MTV érték (~g): 6,69 anal.: ?

1 felület, 77 ház, É oldal mellett 1991.08.09 inv. / jelzet: 36/1 1
típus: **B6w** apró késpenge magkőperem
nyersanyag: **999** egyéb kova, piszkos sárgásfehér, matt, szegélyrész ?
méret: 24 x 11 x 5 mm MTV érték (~g): 1,32 anal.: ?

11 felület, 507 obj. 1991.11.01 inv. / jelzet: 37/1 1
típus: **B5w** mikropenge
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus porcelanit fázissal
méret: 22 x 6 x 2 mm MTV érték (~g): 0,26 cortex: 95%

11 felület, 507 obj. 1991.11.01 inv. / jelzet: 37/2 2
típus: **B5** penge párhuzamos élű, használt
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 42 x 11 x 4 mm MTV érték (~g): 1,85

11 felület, 507 obj. 1991.11.01 inv. / jelzet: 37/3 3
típus: **B5w** mikropenge
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 24 x 6 x 2,5 mm MTV érték (~g): 0,36

11 felület, 507 obj. 1991.11.01 inv. / jelzet: 37/4 4
típus: **B2** magkömaradék
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 24 x 26 x 10 mm MTV érték (~g): 6,24

A/7 anyaggyerő 3 kut. árok 8. obj. 1991.06.21 inv. /
jelzet: 38/1 1
típus: **D7** csonkított pengeszerű szilánk, atipikus, koszos,
nyeles?
nyersanyag: **10** dunántúli radiolarit, úrkút-eplényi típus,
mustársárga
méret: 22 x 14 x 4 mm MTV érték (~g): 1,23

11 felület, 583 obj. 1991.10.11 inv. / jelzet: 39/1 1
típus: **I3** szilánkvakaró köríves
nyersanyag: **909** szentgáli radiolarit? felhős patinával,
koszos
méret: 23 x 23 x 6 mm MTV érték (~g): 3,17

11 felület, 554 obj. 1991.10.10 inv. / jelzet: 40/1 1
típus: **B2f** hegyes magkömaradék
nyersanyag: **915** dunántúli radiolarit, egyéb? narancsvö-
rös, kissé sávos mintázatú
méret: 32 x 16 x 10 mm MTV érték (~g): 5,12 anal. ?

11 felület, 394 obj. 1991.10.07 inv. / jelzet: 41/1 1
típus: **D5/9** csonkított penge töredék geometrikus formájú
pengebetét, töredékes?
nyersanyag: **61** szürke kova apró fehér foltokkal, tűzkő?,
szürke, apró fehér foltokkal, szélén áttetsző, matt
méret: 28 x 20 x 4 mm MTV érték (~g): 2,24 anal. ?

8 felület, 45 obj. 1991.04.29 inv. / jelzet: 42/1 1
típus: **B6** késpenge
nyersanyag: **61** szürke kova apró fehér foltokkal, tűzkő?,
szürke, apró fehér foltokkal, szélén áttetsző, matt
méret: 35 x 12 x 7 mm MTV érték (~g): 2,94 cortex: 3%
anal.: ?

11 felület, 520 obj. 1991.10.10 inv. / jelzet: 43/1 1
típus: **B5** penge
nyersanyag: **999** egyéb kova? durva, meszes, matt piz-
kos narancssárga.
méret: 30 x 10 x 2 mm MTV érték (~g): 0,60 anal.: ?

11 felület, 710 obj. 1991.11.19 inv. / jelzet: 44/1 1
típus: **B5w** mikropenge
nyersanyag: **999** egyéb kova matt világos zöldesszürke-
csontszínű (szegélyrész?)
méret: 26 x 8 x 3 mm MTV érték (~g): 0,62 anal.: ?

11 felület, 520 obj. 1991.10.10 inv. / jelzet: 45/1 1
típus: **A2** nyersanyag tömb v. előmagkő maradvány
nyersanyag: **910** dunántúli radiolarit, úrkút-eplényi típus?
fehér krétás porcelanittal
méret: 34 x 30 x 20 mm MTV érték (~g): 20,40 cortex:
10% anal.: ? fig.:

11 felület, 710 obj. 1991.11.24 inv. / jelzet: 46/1 1
típus: **B5** penge anyaghiba nyéllel
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
porcelanit fázissal
méret: 43 x 11 x 4 mm MTV érték (~g): 1,89 cortex: 5%

11 felület, 486 obj. 1991.10.07 inv. / jelzet: 47/1 1
típus: **B5f** hegyes penge
nyersanyag: **15** dunántúli radiolarit, egyéb narancssárga
méret: 34 x 9 x 2 mm MTV érték (~g): 0,61

11 felület, 486 obj. 1991.10.07 inv. / jelzet: 47/2 2
típus: **B5** penge mindkét old. levágott végű
nyersanyag: **15** dunántúli radiolarit, egyéb narancssárga,
Úrkút-Eplényi típushoz közel álló
méret: 30 x 9 x 3 mm MTV érték (~g): 0,81

11 felület, 521 obj. 1991.10.10 inv. / jelzet: 48/1 1
típus: **B3** szilánk
nyersanyag: **906** kárpáti radiolarit, sötétvörös? sötét
barnászvörös
méret: 43 x 13 x 21 mm MTV érték (~g): 11,74 anal. ?

11 felület, 251 obj. 1991.09.23 inv. / jelzet: 49/1 1
típus: **B5/9** pengetőredék, használt, levágott vésőélel?
nyersanyag: **961** szürke kova, apró fehér foltokkal; Aszó-
di sarlószoroszat anyaga (?), szürke kova, apró világosszür-
ke foltos, kékes patinával, szélén fényben áttetsző
méret: 44 x 18 x 6 mm MTV érték (~g): 4,75 anal.: ?

11 felület, 251 obj. 1991.09.23 inv. / jelzet: 49/2 2
típus: **B6** késpenge, másodlagos dekortikációs szilánk
koszos ?
nyersanyag: **963** Csabdi kova ? Csabdi kova - tűzkő?
világosszürke, matt szürke íves sávval
méret: 53 x 12 x 4 mm MTV érték (~g): 2,54 anal.: ?

11 felület, 280 obj. 1991.09.18 inv. / jelzet: 50/1 1
típus: **B5/9** pengetőredék bázis felőli rész, levágott, pár-
huzamos élű
nyersanyag: **961** szürke kova, apró fehér foltokkal; Aszó-
di sarlószoroszat anyaga (?), szürke kova, apró világosszür-
ke foltos, szélén fényben áttetsző
méret: 18 x 8 x 3 mm MTV érték (~g): 0,43 anal.: ?

11 felület, 280 obj. 1991.09.18 inv. / jelzet: 50/2 2
típus: **B5/9** pengetőredék, trapéz formájú, levágott
nyersanyag: **999** egyéb kova? piszkossárga-fehér, matt,
meszes?
méret: 25 x 19 x 4 mm MTV érték (~g): 1,90 anal.: ?

11 felület, 728 obj. 1991.11.12 inv. / jelzet: 51/1 1
típus: **B6w** apró késpenge magkömaradékon kialakított,
magköperem
nyersanyag: **11** dunántúli radiolarit, hárskúti típus barna,
porcelanit fázissal
méret: 22 x 16 x 5 mm MTV érték (~g): 1,76 cortex: 50%

1 felület, 23 obj. IV. réteg 1991.05.16 inv. / jelzet: 52/1 1
típus: **B4** pattinték nyeles vágóéllel?
nyersanyag: **23** Krakkói jura tűzkő, sárgásszürke, apró
foltos, szélén fényben áttetsző
méret: 25 x 21 x 4 mm MTV érték (~g): 2,10 anal.: ?

11 felület, 838 obj. 1991.10.21 inv. / jelzet: 53/1 1
típus: **B4** pattinték „hinge”
nyersanyag: **11** dunántúli radiolarit, hárskúti típus
méret: 26 x 27 x 6 mm MTV érték (~g): 4,21

11 felület, 838 obj. 1991.10.21 inv. / jelzet: 53/2 2
típus: **B5/9** pengetőredék disztális rész
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus, vörös-
barna, drappos fázissal
méret: 32 x 13 x 4 mm MTV érték (~g): 1,66

5 felület, 146 obj. 1991.06.25 inv. / jelzet: 54/1 1
típus: **B6w** apró késpenge magkőmaradékon, nyelező
maszattal
nyersanyag: **961** szürke kova, apró fehér foltokkal; Aszó-
di sarlósorozat anyaga, tűzkő? matt drappos szürke
méret: 18 x 17 x 7 mm MTV érték (~g): 2,14 anal.: ?

11 felület, 510 obj. 1991.10.24 inv. / jelzet: 55/1 1
típus: **B4** pattinték
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 25 x 19 x 3 mm MTV érték (~g): 1,43

11 felület, 286 obj. 1991.09.26 inv. / jelzet: 56/1 1
típus: **B5/9** pengetőredék levágott
nyersanyag: **999** egyéb kova, égett szürke
méret: 35 x 15 x 5 mm MTV érték (~g): 2,63 anal.: ?

11 felület, 344 obj. 1991.09.26 inv. / jelzet: 57/1 1
típus: **B5/9** pengetőredék levágott
nyersanyag: **923** Krakkói jura tűzkő? drappos szürke,
homogén, narancsosan áttetsző
méret: 30 x 13 x 3 mm MTV érték (~g): 1,17 anal.: ?

11 felület, 344 obj. 1991.09.26 inv. / jelzet: 57/2 2
típus: **L/D5** trapéz, csontkötött pengén, bázis felől levágott
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 23 x 12 x 2,5 mm MTV érték (~g): 0,69

11 felület, 282 obj. 1991.09.27 inv. / jelzet: 58/1 1
típus: **B5/9** pengetőredék töredékes
nyersanyag: **11** dunántúli radiolarit, hárskúti típus vörös-
barna
méret: 28 x 11 x 4 mm MTV érték (~g): 1,23

9 felület, 176 obj. 1991.09.07 inv. / jelzet: 59/1 1
típus: **F/C5** fűrő, retusált pengén, patinás felszínű
nyersanyag: **999** egyéb kova - erraticus tűzkő? matt fehér
patinás
méret: 48 x 11 x 6 mm MTV érték (~g): 3,17 anal.: ?

9 felület, 176 obj. 1991.09.07 inv. / jelzet: 59/2 2
típus: **B3** szilánk
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 24 x 18 x 6 mm MTV érték (~g): 2,59

5 felület, 90 obj. 1991.07.04 inv. / jelzet: 60/1 1
típus: **B3/9** szilánk töredéke, trapéz formájú
nyersanyag: **999** egyéb kova? matt, piszkosrózsaszín
méret: 17 x 18 x 4 mm MTV érték (~g): 1,22 anal.: ?

9 felület, 187 obj. 1991.09.07 inv. / jelzet: 61/1 1
típus: **L/D7** trapéz, csontkötött pengeszerű szilánkon,
kettős csontkötéssel
nyersanyag: **923** Krakkói jura tűzkő? rózsaszín-drappos,
narancsosan áttetsző
méret: 13 x 17 x 4 mm MTV érték (~g): 0,88 anal.: ?

10 felület, 190 obj. 1991.09.11 inv. / jelzet: 62/1 1
típus: **B3** szilánk, késszerű, használt?
nyersanyag: **11** dunántúli radiolarit, hárskúti típus naran-
csos árnyalatú barna
méret: 30 x 15 x 10 mm MTV érték (~g): 4,50

9 felület, 169 obj. 1991.09.09 inv. / jelzet: 63/1 1
típus: **C5** retusált penge, sarlófényes, fűrészlű
nyersanyag: **923** Krakkói jura tűzkő? rózsaszín drappos,
apró foltos, szélén fényben áttetsző
méret: 32 x 17 x 4 mm MTV érték (~g): 2,18 anal.: ?

11 felület, 222/a obj. 1991.09.19 inv. / jelzet: 64/1 1
típus: **B5/9** pengetőredék töredékes, égett
nyersanyag: **999** egyéb kova, rózsaszín drappos, matt,
égett
méret: 18 x 20 x 4 mm MTV érték (~g): 1,44 anal.: ?

11 felület, 250. obj. 1991.09.18 inv. / jelzet: 65/1 1
típus: **I3** szilánkvakaró meredek, koszos munkaélel
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 28 x 24 x 6 mm MTV érték (~g): 4,03

11 felület, 250. obj. 1991.09.18 inv. / jelzet: 65/2 2
típus: **B9** pattintott kőeszköz retusálatlan töredéke
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus, égett?
méret: 11 x 7 x 2 mm MTV érték (~g): 0,15

11 felület, 250. obj. 1991.09.18 inv. / jelzet: 65/3 3
típus: **B4** pattinték
nyersanyag: **923** Krakkói jura tűzkő? világos drapp, apró
foltos
méret: 14 x 18 x 2 mm MTV érték (~g): 0,50

11 felület, 250. obj. 1991.09.18 inv. / jelzet: 65/4 4
típus: **B3** szilánk magkőfrissítő szilánk
nyersanyag: **923** Krakkói jura tűzkő? rózsaszín-világos
drapp, apró foltos
méret: 22 x 16 x 7 mm MTV érték (~g): 2,46 anal.: ?

11 felület, 194. obj. 1991.09.12 inv. / jelzet: 66/1 1
típus: **B6** késpenge
nyersanyag: **999** egyéb kova? fehér, matt földes - patina?
méret: 46 x 14 x 3 mm MTV érték (~g): 1,93 anal.: ?

9 felület, 169. obj. 1991.09.11 inv. / jelzet: 67/1 1
típus: **B4** pattinték
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 11 x 9 x 2 mm MTV érték (~g): 0,20

9 felület, 169. obj. 1991.09.11 inv. / jelzet: 67/2 2
típus: **B7/9** pengeszerű szilánk töredék
nyersanyag: **909** szentgáli radiolarit?
méret: 20 x 13 x 3 mm MTV érték (~g): 0,78

9 felület, 169. obj. 1991.09.11 inv. / jelzet: 67/3 3
típus: **B5f** hegyes penge
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 31 x 10 x 2 mm MTV érték (~g): 0,62

9 felület, 169. obj. 1991.09.11 inv. / jelzet: 67/4 4
típus: **M/C7** szegmens, retusált szélű pengeszerű szilánkon
nyersanyag: **961** szürke kova, apró fehér foltokkal; Aszódi sarlósozogat ? tűzkő, szürke, matt, apró világos foltos
méret: 27 x 13 x 4 mm MTV érték (~g): 1,40 anal.: ?

11 felület, 510. obj. 1991.10.23 inv. / jelzet: 68/1 1
típus: **L/D5** trapéz, csonkított pengén
nyersanyag: **915** dunántúli radiolarit, egyéb? ? hússzín-vörös, helyenként fényben áttetsző
méret: 24 x 12 x 3,5 mm MTV érték (~g): 1,01 anal.: ?

11 felület, 216. obj. 1991.09.17 inv. / jelzet: 69/1 1
típus: **B3** szilánk, másodlagos dekortikációs szilánk
nyersanyag: **11** dunántúli radiolarit, hárskúti típus kavicskérges
méret: 30 x 21 x 9 mm MTV érték (~g): 5,67 cortex: 30%

7 felület, 93. obj. 1991.06.11 inv. / jelzet: 70/1 1
típus: **I5** pengevakaró, meredek retussal, sarlófényes
nyersanyag: **927** erratikus (balti) tűzkő? sárga, kékesfehér patinás, szélén áttetsző
méret: 35 x 18 x 5 mm MTV érték (~g): 3,15 anal.: ?

9 felület, 165. obj. 1991.09.04 inv. / jelzet: 71/1 1
típus: **B5/9** pengetöredék, levágott, használt élű
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 19 x 13 x 4 mm MTV érték (~g): 0,99

11 felület, szór. 1991.10.28 inv. / jelzet: 72/1 1
típus: **B5** penge
nyersanyag: **999** egyéb kova, piszkosfehér-rózsaszín, matt
méret: 33 x 9 x 5 mm MTV érték (~g): 1,49

11 felület, 506. obj. 1991.10.31 inv. / jelzet: 73/1 1
típus: **B6** késpenge
nyersanyag: **999** egyéb kova, szürke-drappos, matt, szélén fényben gyengén áttetsző
méret: 41 x 11 x 5 mm MTV érték (~g): 2,26 anal.: ?

11 felület, 222/a. obj. 1991.09.20 inv. / jelzet: 74/1 1
típus: **B3** szilánk égett
nyersanyag: **999** egyéb kova - radiolarit? rózsaszín, égett
méret: 36 x 26 x 6 mm MTV érték (~g): 5,62 anal.: ?

10 felület, 192. obj. 1991.09.12 inv. / jelzet: 75/1 1
típus: **B5/9** pengetöredék sarlófényes, használati kopással
nyersanyag: **11** dunántúli radiolarit, hárskúti típus
méret: 21 x 10 x 3 mm MTV érték (~g): 0,63

10 felület, 192. obj. 1991.09.12 inv. / jelzet: 75/2 2
típus: **D5** csonkított penge használati kopással
nyersanyag: **10** dunántúli radiolarit, úrkút-eplényi típus
méret: 22 x 16 x 2 mm MTV érték (~g): 0,70 cortex: 2%

10 felület, 192. obj. 1991.09.12 inv. / jelzet: 75/3 3
típus: **B5/9** pengetöredék disztális vége
nyersanyag: **23** Krakkói jura tűzkő, krémszín drapp, áttetsző foltos
méret: 10 x 6 x 1 mm MTV érték (~g): 0,06

7 felület, 84. obj. 1991.06.12 inv. / jelzet: 76/1 1
típus: **B4** pattinték
nyersanyag: **13** dunántúli radiolarit, vörösbarna
méret: 9 x 13 x 3 mm MTV érték (~g): 0,35

7 felület, 84. obj. 1991.06.12 inv. / jelzet: 76/2 2
típus: **tör.** töredék
nyersanyag: **0** -
méret: 0 x 0 x 0 mm MTV érték (~g): 0,00

11 felület, 395 obj. 1991.10.05 inv. / jelzet: 77/1 1
típus: **B6** késpenge, másodlagos dekortikációs szilánkon
nyersanyag: **963** Csabdi kova ? Csabdi kova - tűzkő? világosszürke, matt, szürke íves sávval
méret: 50 x 27 x 8 mm MTV érték (~g): 10,80 cortex: 35% anal.: ?

11 felület, 395 obj. 1991.10.05 inv. / jelzet: 77/2 2
típus: **B7/9** pengeszerű szilánk töredék
nyersanyag: **963** Csabdi kova ? Csabdi kova - tűzkő? világosszürke, matt, szürke íves sávval
méret: 34 x 25 x 5 mm MTV érték (~g): 4,25 cortex: 3% anal.: ?

11 felület, 395 obj. 1991.10.05 inv. / jelzet: 77/3 3
típus: **B4** pattinték
nyersanyag: **963** Csabdi kova ? Csabdi kova - tűzkő? világosszürke, matt, szürke íves sávval
méret: 24 x 17 x 2 mm MTV érték (~g): 0,82

11 felület, 395 obj. 1991.10.05 inv. / jelzet: 77/4 4
típus: **D5** csonkított penge, kettős csonkítással, sarlófényes
nyersanyag: **23** Krakkói jura tűzkő, világosszürke, apró foltos
méret: 38 x 19 x 5 mm MTV érték (~g): 3,61 anal.: ?

11 felület, 395 obj. 1991.10.05 inv. / jelzet: 77/5 5
típus: **B5/9** pengetöredék levágott
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 23 x 13 x 3 mm MTV érték (~g): 0,90

11 felület, 233 obj. 1991.09.18 inv. / jelzet: 78/1 1
típus: **B6/9** késpenge töredék, másodlagos dekortikációs szilánkon, levágott
nyersanyag: **963** Csabdi kova ? Csabdi kova - tűzkő? világosszürke, matt szürke íves sávval
méret: 21 x 14 x 3 mm MTV érték (~g): 0,88 anal.: ?

11 felület, 233 obj. 1991.09.18 inv. / jelzet: 78/2 2
típus: **B5** penge levágott, koszos
nyersanyag: **999** egyéb kova? matt szürke, égett?
méret: 30 x 13 x 3 mm MTV érték (~g): 1,17 anal.: ?

11 felület, 844. obj. 1991.10.24 inv. / jelzet: 80/1 1
típus: **B7** pengeszerű szilánk, használati. kopással
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 30 x 13 x 3 mm MTV érték (~g): 1,17 cortex: 5%

11 felület, 844. obj. 1991.10.24 inv. / jelzet: 80/2 2
típus: **I3** szilánkvakaró atipikus
nyersanyag: **13** dunántúli radiolarit, vörösbarna . vörösbarna
méret: 31 x 27 x 9 mm MTV érték (~g): 7,53 cortex: 5%

11 felület, 844. obj. 1991.10.24 inv. / jelzet: 80/3 3
típus: **I3** szilánkvakaró magkőperem
nyersanyag: **13** dunántúli radiolarit, vörösbarna . vörösbarna
méret: 20 x 14 x 9 mm MTV érték (~g): 2,52

11 felület, 844. obj. 1991.10.24 inv. / jelzet: 80/4 4
típus: **B4** pattinték
nyersanyag: **15** dunántúli radiolarit, egyéb, narancsos barna
méret: 12 x 13 x 3 mm MTV érték (~g): 0,47

11 felület, 844. obj. 1991.10.24 inv. / jelzet: 80/5 5
típus: **B4** pattinték, apró dekortikációs szilánk
nyersanyag: **915** dunántúli radiolarit, egyéb? porcelanit?
méret: 21 x 11 x 4 mm MTV érték (~g): 0,92 cortex: 100%

11 felület, 307. obj. 1991.10.30 inv. / jelzet: 81/1 1
típus: **B5w** mikropenge
nyersanyag: **923** Krakkói jura tűzkő? szürke, drappos, apró foltos, fényben szélén áttetsző
méret: 18 x 9 x 2 mm MTV érték (~g): 0,32 anal.: ?

11 felület, 467. obj. 1991.10.10 inv. / jelzet: 82/1 1
típus: **B5w** mikropenge
nyersanyag: **10** dunántúli radiolarit, úrkút-eplényi típus UE
méret: 23 x 6 x 2,5 mm MTV érték (~g): 0,35

11 felület, 467. obj. 1991.10.10 inv. / jelzet: 82/2 2
típus: **B2** magkőmaradék ékszerű
nyersanyag: **915** dunántúli radiolarit, egyéb? ? narancs-hússzín tarka
méret: 23 x 18 x 6 mm MTV érték (~g): 2,48 anal.: ?

9 felület, 169. obj. 1991.09.06 inv. / jelzet: 83/1 1
típus: **B6** késpenge, természetes hátú, másodlagos dekortikációs szilánk
nyersanyag: **922** teveli (?) szürke tűzkő (esetleg 963 / 923) szürke, szélén fényben áttetsző, fehér sávos kortexszel.
méret: 54 x 12 x 4 mm MTV érték (~g): 2,59 cortex: 15% anal.: ?

3 k. árok, 3. obj. 1991.06.28 inv. / jelzet: 84/1 1
típus: **I/C5** pengevakaró, retusált pengén, sarlófényes
nyersanyag: **927** erratikus (balti) tűzkő? szürke, kékesfehér patinával
méret: 44 x 15 x 5 mm MTV érték (~g): 3,30 anal.: ?

3 felület, 11. obj. 1991.06.13 inv. / jelzet: 85/1 1
típus: **B5/9** pengetőredék disztális rész
nyersanyag: **10** dunántúli radiolarit, úrkút-eplényi típus, narancsos árnyalatú
méret: 19 x 9 x 3 mm MTV érték (~g): 0,51 cortex: 10%

4 kut.árok 10. obj. A/7 D-i ter. 1991.06.20 inv. / jelzet: 86/1 1
típus: **I/D5** vakaró / csonkított penge
nyersanyag: **10** dunántúli radiolarit, úrkút-eplényi típus, narancsos árnyalatú
méret: 16 x 10 x 3 mm MTV érték (~g): 0,48

4 kut.árok 10. obj. A/7 D-i ter. 1991.06.20 inv. / jelzet: 86/2 2
típus: **D5** csonkított penge
nyersanyag: **10** dunántúli radiolarit, úrkút-eplényi típus, narancsos árnyalatú
méret: 27 x 13 x 3 mm MTV érték (~g): 1,05

4 kut.árok 10. obj. A/7 D-i ter. 1991.06.20 inv. / jelzet: 86/3 3
típus: **I4** vakaró pattintékon magkőfrissítő szilánk, vállas vakaróval
nyersanyag: **10** dunántúli radiolarit, úrkút-eplényi típus, narancsos árnyalatú
méret: 21 x 15 x 3 mm MTV érték (~g): 0,95

4 kut.árok 10. obj. A/7 D-i ter. 1991.06.20 inv. / jelzet: 86/4 4
típus: **I/D5** vakaró / csonkított penge báz. levágott
nyersanyag: **10** dunántúli radiolarit, úrkút-eplényi típus, narancsos árnyalatú
méret: 18 x 12 x 4 mm MTV érték (~g): 0,86

4 kut.árok 10. obj. A/7 D-i ter. 1991.06.20 inv. / jelzet: 86/5 5
típus: **L/D5** trapéz, csonkított pengén használt élű, levágott bázissal
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 13 x 11 x 3 mm MTV érték (~g): 0,43

4 kut.árok 10. obj. A/7 D-i ter. 1991.06.20 inv. / jelzet: 86/6 6
típus: **I/D5** vakaró / csonkított penge, kettős csonkítással
nyersanyag: **15** dunántúli radiolarit, egyéb, narancssárga
méret: 17 x 13 x 5 mm MTV érték (~g): 1,11

11. felület 844. obj. 1991.10.23 inv. / jelzet: 87/1 1
típus: **I3** szilánkvakaró, magkőperem, féltabletta alakú szilánkon
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 23 x 18 x 7 mm MTV érték (~g): 2,90

11. felület 844. obj. 1991.10.23 inv. / jelzet: 87/2 2
típus: **B3w** mikroszilánk magkőfrissítő szilánk
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 20 x 21 x 6 mm MTV érték (~g): 2,52

11. felület 844. obj. 1991.10.23 inv. / jelzet: 87/3 3
típus: **I/D7** vakaró / csonkított pengeszerű szilánk
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus
méret: 23 x 17 x 5 mm MTV érték (~g): 1,96

11. felület 844. obj. 1991.10.23 inv. / jelzet: 87/4 4
típus: **B3** szilánk, magkőfrissítő szilánk, használt éllel
nyersanyag: **9** dunántúli radiolarit, szentgáli típus, porcelanit
méret: 18 x 22 x 5 mm MTV érték (~g): 1,98 cortex: 85%

11. felület 844. obj. 1991.10.23 inv. / jelzet: 87/5 5
típus: **B3** szilánk tablettá formájú
nyersanyag: **13** dunántúli radiolarit, vörösbarna
méret: 28 x 30 x 10 mm MTV érték (~g): 8,40 cortex: 15%

11. felület 844. obj. 1991.10.23 inv. / jelzet: 87/6 6
típus: **B5w** mikropenge
nyersanyag: **923** Krakkói jura tűzkő? limnokvarcit? áttetsző sárgásszürke
méret: 21 x 11 x 2 mm MTV érték (~g): 0,46

11. felület 844. obj. 1991.10.23 inv. / jelzet: 87/7 7
típus: **B6w** apró késpenge
nyersanyag: **999** egyéb kova? rózsaszín - piszkosszürke, matt átlátszatlan
méret: 22 x 14 x 4 mm MTV érték (~g): 1,23 anal. ?

Megjegyzések a Katalógushoz

MTV érték: Maximal tangential volume, maximális befoglaló térfogat:

$(\text{hossz} * \text{szélesség} * \text{magasság})/1000$.

A mérőszám a kőeszköz tömegét közelíti, a súly pontos mérése híján használható a tényleges mennyiségnek a darabszámnál informatívabb értékelésére (Biró 2013)

cortex: x% cortex % a felületen, porcelanit % a kőeszköz térfogatában (makroszkóposan becsült érték)

anal. ? – további (műszeres) anyagvizsgálatra kijelölt

A kőeszközök tipológiai és nyersanyag megoszlása

A lelőhely típus/nyersanyag adatait összefoglalóan az **1. táblázat** tartalmazza. A kódok feloldása – az idézett munkákon kívül – a Katalógusban megtalálható.

Tipológia

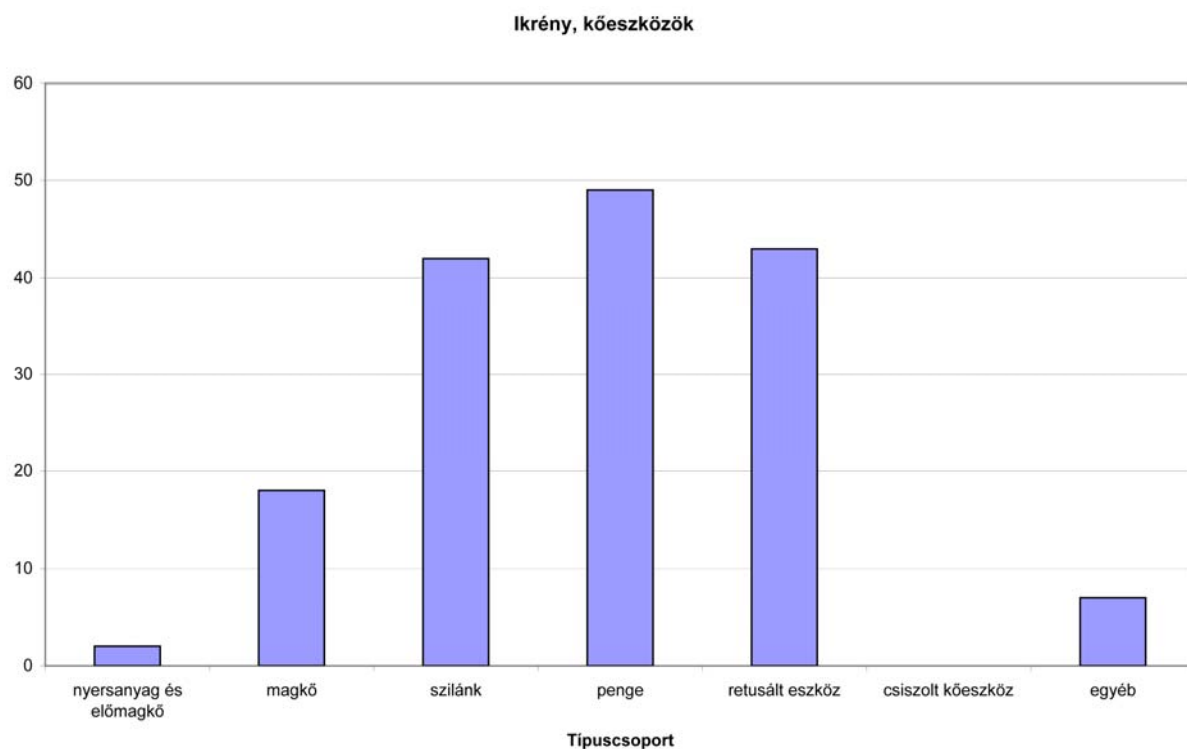
Itt hiányoznak leginkább a rajzok, de remélem, előbb-utóbb ez előkerül vagy pótolható. A típuscsoport megoszlás csak a vizsgált leletanyag részre korlátozódik, nem tartalmazza a bizonyára jelentős mennyiségű csiszolt kőeszközt és szerszámkövet (**1. ábra**). A pattintott kőeszközökön belül viszont reprezentatívnak tekinthető, mivel a „mintavétel” valóban teljesen random (véletlenszerű) volt – melyik dobozt kaptam le a polcról.

Eszerint, a nyersanyagok / előmagkövek száma minimális (2 db, 1,2%) ami arra utal, hogy a lelőhely nem tekinthető műhelytelepnek, a pattintott kőeszközök viszonylag magas feldolgozottsági fokot mutatnak. Erre ráerősít a magkövek vizsgálata (18 db, 11,2%); kizárólag mikromagkő és magkőmaradék, ami arra utal, hogy a telepen átlagos mennyiségű helyi kőeszköz gyártás folyt (ld. Biró 1994), minden bizonnyal a magkő stádiumtól kezdődően. A szilánkok (42 db, 26,1%), pengék (49 db, 30,4%) és retusált kőeszközök (43 db, 26,7%) aránya kiegyenlített.

A retusált eszközökön belül dominál a vakaró (25 db), ezen belül uralkodóan a szilánkvakaró (16 db), amit a csonkított penge követ (6 db). Emellett jelentős a trapézok száma (5 db). Előfordul még a retusált kőeszköz leletek között fűrő (2 db), gyalu (2 db) és egy-egy retusált penge, árvéső és szegmens is (**2. ábra**). A laminációs index ennek megfelelően alacsony: a hosszúság/szélesség hányadosa a teljes leletanyagra $I_{\text{lam total}}: 1,72$, a retusált eszközök tekintetében $I_{\text{lam retusált}}: 1,36$. Az eszköz leírások szerint a pattintott kőeszközök leginkább a neolitik és rézkori horizonthoz tartoznak – a teljes (nem csak kő...) – leletanyag vizsgálata ezt természetesen módosíthatja.

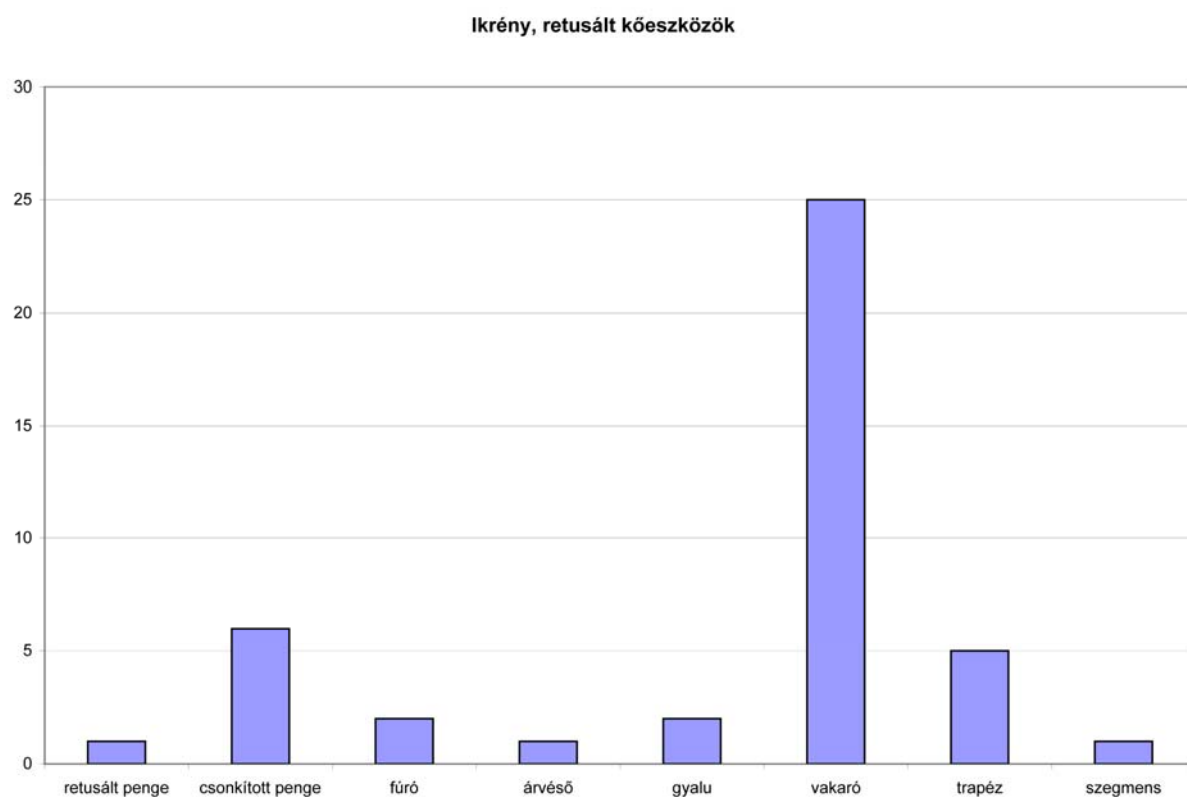
Nyersanyagmegoszlás

A felhasznált nyersanyagok vizsgálata jó támpontot ad egy őskori település kapcsolatrendszeréhez, miszerint a beszerzett nyersanyagok helyi (L) / regionális (R) jellegűek, esetleg távolsági (LD) vagy különösen nagy távolságból származó nyersanyagok (ELD). Nem szabad elfeledkezni arról, hogy a kőanyag csak egyik összetevője a kapcsolatrendszernek, és beszerzésük nem „random” jellegű, hanem nyersanyagforráshoz kötött (Biró 2004, 2024). Az ikrényi lelőhelyhez legközelebb eső nyersanyagforrás a Duna és hordaléka (Biró et al. 2013), ennek azonban nem sok jelét láttam a vizsgált leletanyagban. Minden bizonnyal a teljes leletanyag áttekintése más eredményt hozna, bár itt nem szabad elfeledkezni az alkalmazott begyűjtési technikáról, magyarul begyűjtötték-e a „flasztereket” és kavicsokat, azaz szerszámköveket és manuportokat, vagy sem. Ezek mindenképpen a helyi nyersanyag-felhasználásra vonatkozó adatokat gazdagítanák. Más a helyzet a csiszolt kőeszközökkel – az általam vizsgált leletanyagban ilyen nem volt, de minden bizonnyal ott „lapul” a többi vizsgálandó anyag között. Ma már tudjuk, hogy a csiszolt kőanyag, pl. „zöldkövek” (Szakmány et al. 2013, Bendő et al. 2016, 2019) és „fehérkövek” (Szakmány et al. 2016, Szilágyi et al. 2025) adják egy lelőhely távolsági (LD, ELD) kapcsolatainak legfontosabb bizonyítékait.

1. ábra: Ikrény, kőeszközök, típuscsoport megoszlás

Figure 1: Ikrény, stone artefact, type group distribution

2. ábra: Ikrény, retusált kőeszközök, típus megoszlás

Figure 2: Ikrény, retouched stone artefact, type distribution

1. táblázat: Típus/nyersanyag megoszlás mátrix

Table 1: Type/raw material distribution matrix

n y e r s a n y a g t í p u s k ó d o k

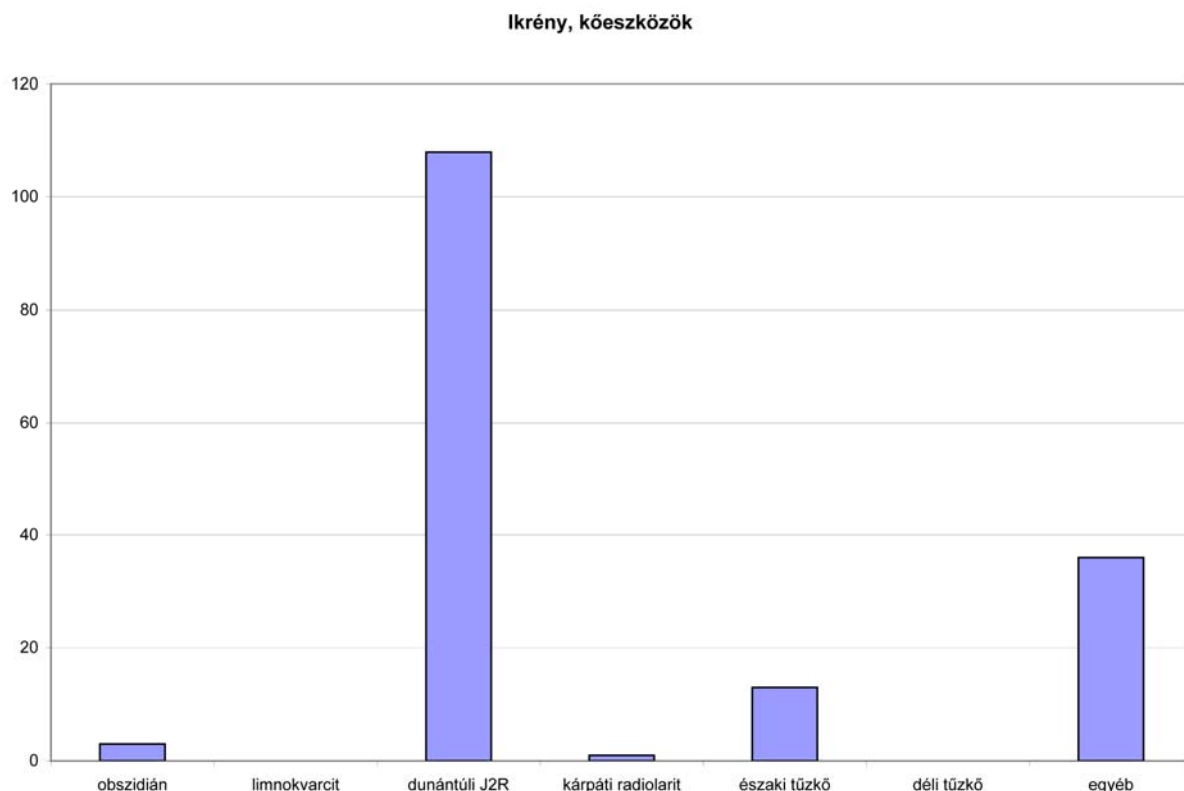
eszköz- típus	0	1	9	10	11	13	15	23	61	62	eszköz- típus
-	1										-
A2					1						A2
B2			5		2	3	2			1	B2
B2f											B2f
B2w			1		1		1				B2w
B3			4		3	1	4				B3
B3/9					1						B3/9
B3w			1			1					B3w
B4		1	7		1	1	1	1			B4
B4w			1	1							B4w
B5			3				1				B5
B5/9		2	3	1	2			1			B5/9
B5f			1				1				B5f
B5w			4	1			1				B5w
B6									1		B6
B6/9											B6/9
B6w					1						B6w
B7			1				1				B7
B7/9											B7/9
B8			1				1				B8
B9			1								B9
C5											C5
D5				2				1			D5
D5/9									1		D5/9
D6											D6
D7				1							D7
F/C5											F/C5
F4						1					F4
G3			1								G3
H1				1		1					H1
I/C5											I/C5
I/D5				2			1				I/D5
I/D7			1								I/D7
I2					1						I2
I3			6		2	4	2				I3
I3/9			1								I3/9
I4				1		1					I4
I5											I5
L/D5			2								L/D5
L/D7											L/D7
L5w											L5w
M/C7											M/C7
cson	4										cson
tör.	1										tör.
	6	3	44	10	15	13	16	3	2	1	
Total	0	1	9	10	11	13	15	23	61	62	Total

1. táblázat: Típus/nyersanyag megoszlás mátrix, folyt.

Table 1: Type/raw material distribution matrix, cont.

n y e r s a n y a g t í p u s k ó d o k

eszköz- típus	906	909	910	915	922	923	927	961	963	999	eszköz- típus
-										1	2 -
A2			1								2 A2
B2				1							14 B2
B2f				1							1 B2f
B2w											3 B2w
B3	1	1				1	1			1	17 B3
B3/9										1	2 B3/9
B3w											2 B3w
B4				1		1			1	1	16 B4
B4w											2 B4w
B5										3	7 B5
B5/9						1		2		3	15 B5/9
B5f											2 B5f
B5w				1		2				1	10 B5w
B6					1				2	2	6 B6
B6/9									1		1 B6/9
B6w								1		2	4 B6w
B7											2 B7
B7/9		1							1		2 B7/9
B8											2 B8
B9											1 B9
C5						1					1 C5
D5											3 D5
D5/9											1 D5/9
D6								1			1 D6
D7											1 D7
F/C5										1	1 F/C5
F4											1 F4
G3											1 G3
H1											2 H1
I/C5							1				1 I/C5
I/D5											3 I/D5
I/D7											1 I/D7
I2											1 I2
I3		1									15 I3
I3/9											1 I3/9
I4											2 I4
I5							1				1 I5
L/D5				1							3 L/D5
L/D7						1					1 L/D7
L5w		1									1 L5w
M/C7								1			1 M/C7
cson											4 cson
tör.											1 tör.
Total	1	4	1	5	1	7	3	5	5	16	161 Total
	906	909	910	915	922	923	927	961	963	999	Total

3. ábra: Ikrény, kőeszközök, nyersanyagtípus csoport megoszlás

Figure 3: Ikrény, stone artefact, raw material type group distribution

Mi az, tehát, ami a vizsgált pattintott kőeszköz leletanyagból kirajzolódik az ikrényi lelőhely kapcsolatrendszerét illetően? (3. ábra). A két legfontosabb, feltehetően regionális (30–200 km távolságból, azaz egy napi járóföldön túl, de még a kultúra (kultúrák) törzsterületén belülről beszerzett) komponens a dunántúli radiolarit és a széles értelemben vett „szürke tűzkő”.

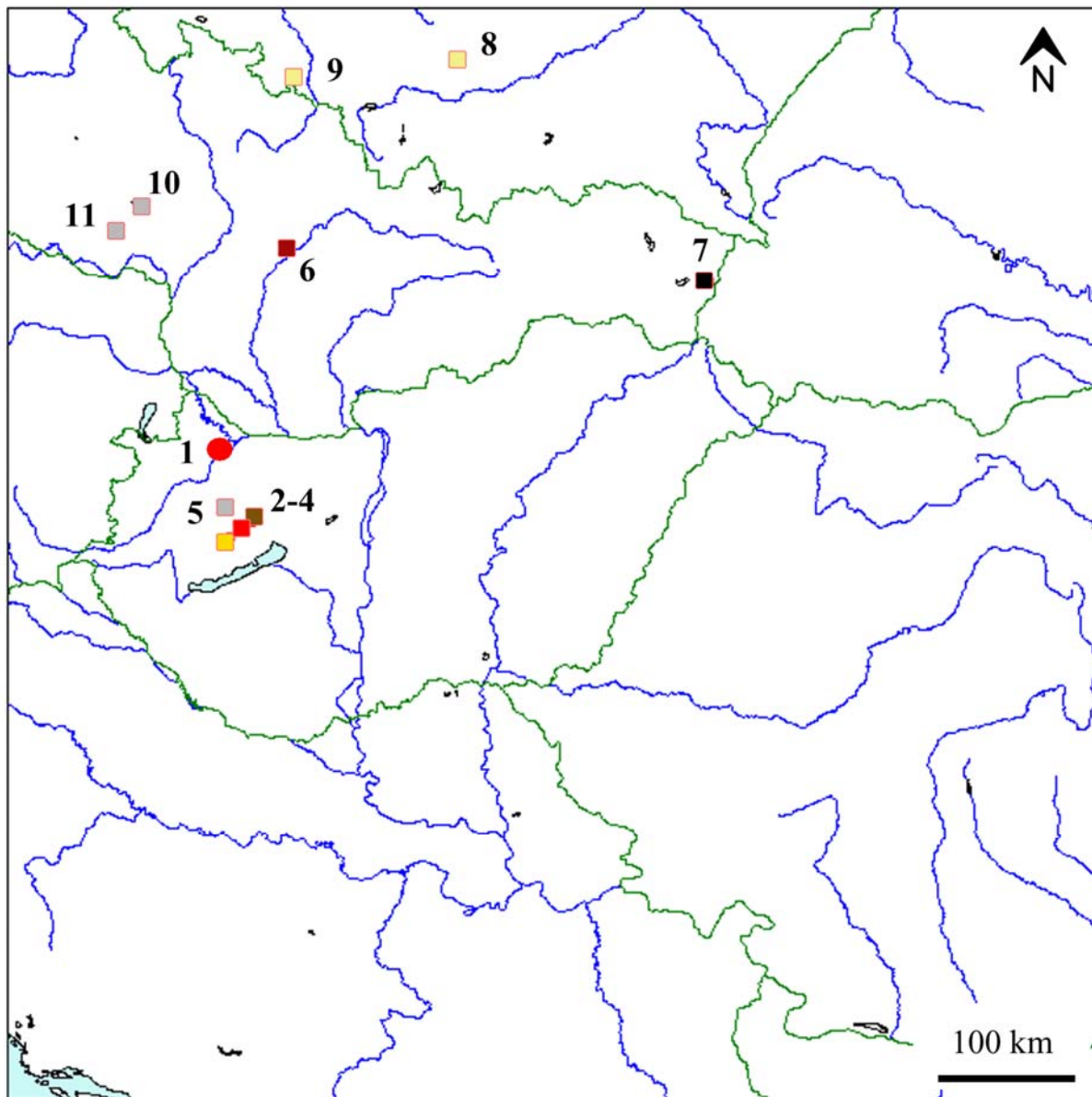
Leginkább biztos és megnyugtató a dunántúli radiolaritok különféle színváltozatainak (szentgáli, úrkút-eplényi és hárskúti típusok) jelenléte. A radiolaritok objektívebb elkülönítésére, összehasonlító geológiai anyagon műszeres anyagvizsgálatok is történtek (Biró et al. 2002, Szilágyi et al. 2020), mely szerint a bakonyi radiolaritok elég jól elkülönülő csoportot alkotnak. Az ikrényi pattintott kőeszközök makroszkópos vizsgálata alapján ez a leggyakoribb nyersanyagcsoport a lelőhelyen belül (108 db, 67%).

A „szürke tűzkövek” között jelen van a nyugat-dunántúli teveli tűzkő, de valószínű nagyobb mennyiségben előfordul néhány, feltételeken morva tűzkőnek meghatározott nyersanyag. Ezeknek a jelenlétére a magyarországi régészeti leletanyagban Aszód és Csabdi leletanyagának vizsgálata során figyeltem fel (Biró 1998a pp.). Megfelelő elkülöní-

tésük és nyersanyagforráshoz rendelésük a magyarországi régészeti anyagban egyelőre nem megoldott. A morva kutatás újabban részletesen foglalkozott ezeknek a nyersanyagoknak a vizsgálatával, hazai példákon (Bartík 2023, Přichystal 2010, 2013). A távolsági nyersanyagok vizsgálatában is jelentős „szürke tűzkövek” műszeres anyagvizsgálatával többen is foglalkoztak (Varga 1991, Kasztovszky et al. 2003, 2008). A lelőhely kőanyagának későbbi tanulmányozásánál ezzel a kérdéssel biztosan foglalkozni kell.

A távoli nyersanyag használatának leginkább egyértelmű bizonyítékai az obszidián leletek (3 db, 1,8%). Az obszidián jelenléte a Dunántúlon mind a neolitikum, mind a rézkor idején ismert és bizonyított (Biró 2018, további irodalommal). Ez egyértelműen jelzi, hogy Ikrény az őskorban része volt a kialakult kereskedelmi és/vagy kapcsolati hálózatnak.

Az ikrényi kőeszközök nyersanyagában további távolsági, sőt ELD elemeket is találunk, így a krakói jura tűzkövet (3+7 db, 6,2%) és az erratikus (balti) tűzkövet (3 db, 1,8%). Mind a két nyersanyag északi kapcsolatokat jelez (Kaczanowska & Kozłowski 1976, Pawlikowski 1988, Kozłowski & Pawlikowski 1989).

4. ábra: Az ikrényi lelőhely kőeszköz nyersanyagok által jelzett kapcsolatrendszere

Jelkules: 1: Ikrény / Győr, Szabadrét domb, a lelőhely (●); 2: Dunántúli radiolarit, szentgáli típus (■); 3: Dunántúli radiolarit, hárskúti típus (■); 4: Dunántúli radiolarit, úrkút-eplényi típus (■); 5: Teveli tűzkő (■); 6: Kárpáti radiolarit (■); 7: Kárpáti obszidián, C1 (szlovákiai) típus (■); 8: Krakkói jura tűzkő (■); 9: Erratikus tűzkő (■); 10: Szürke morva tűzkő (1) (■); 11: Szürke morva tűzkő (2) (■)

Figure 4: Connections of the Ikrény prehistoric site indicated by the lithic material studied

Key: 1: Location of the site, Ikrény / Győr, Szabadrét domb (●); 2: Transdanubian radiolarite, szentgáli típus (■); 3: Transdanubian radiolarite, Hárskút type (■); 4: Transdanubian radiolarite, Úrkút-Eplény type (■); 5: Teveli flint (■); 6: Carpathian radiolarite (■); 7: Carpathian obsidian, C1 (Slovakian) type (■); 8: Jurassic Craców flint (■); 9: Erratic ("Baltic") flint (■); 10: Grey Moravian chert (1) (■); 11: Grey Moravian chert (2) (■)

Előfordulásukat Magyarországon M. Kaczanowska (1985) regisztrálta, T. Biró Katalin (1991, 1998a) feldolgozásában is szerepel. Az obszidiánnal együtt kiterjedt távolsági kapcsolatokat jeleznek a lelőhelyen (**4. ábra**).

Megjegyzendő, hogy műszeres anyagvizsgálat az ikrényi kőeszközökön egyelőre nem készült.

Összefoglalás helyett

Győr–Szabadrét domb (eredeti leírásban: Ikrény M-1 546 tripód) a dunántúli őskor jelentős lelőhelye, egyben András ránk hagyott örökségének fontos része. Sajnos, a közös értékelés ma már elérhetetlen, és az is valószínűtlen, hogy a teljes kőanyagot megfelelő dokumentációval és anyagvizsgálati háttérrel alkalmam lesz feldolgozni. A munka azonban az eddigi eredmények szerint is megéri a fáradságot. Ikrény kőanyaga, az eddigi vizsgálatok szerint, magas feldolgozottságú, főként regionális nyersanyagforrásokra támaszkodik, de jelen vannak nagy távolságból érkező jellegzetes nyersanyagok, mint az obszidián, a krakkói jura tűzkő és az erraticus (balti) tűzkő is. A kapcsolatrendszer várhatóan kiegészítik a csiszolt kőeszközök (eddig nem vizsgált) adatai és természetesen a kőanyagon kívüli (kerámia, csont, esetleg fémek) indikációi. A pontosabb korhatározást a telep objektumainak további vizsgálatától remélhetjük.

A megoldandó problémák része a pattintott kőszköz nyersanyagok kutatásán belül is az úgynevezett „szürke tűzkövek” részletes vizsgálata, ahogy az már a dél-dunántúli lelőhelyek feldolgozása során is felmerült (Barna & Biró 2009).

A lelőhely kőanyaga – és bizonyára nem csak a kőanyag – további kutatásra vár.

Végül is: *Mit én nem egészen dicstelenül kezdék,
Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel!*
(Petőfi Sándor: Arany Jánoshoz)

Irodalom

BARNA & BIRÓ (2009): P. Barna Judit & T. Biró Katalin, Import leletek és nyersanyagok Sormás–Mántai-dűlő és Sormás–Török-földek lelőhelyeken. Import finds and raw materials from Sormás–Mántai-dűlő and Sormás–Török-földek. In: ILON G. ed., Őskoros kutatók VI. összefüggése. Nyersanyagok és kereskedelem. Szombathely. *MOZAIK* 6 279–294.

BARTIK (2023): Bartík, Jaroslav, Prehistoric exploitation and workshop area at Brno – Stránská skála. Prehistoric exploitation and workshop areas in Moravia. 2023 *Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno*, 1–355. DOI: [10.47382/arub2023-07](https://doi.org/10.47382/arub2023-07)

BÁCSKAY (1976): Bácskay, Erzsébet, Early Neolithic Chipped Stone Implements in Hungary. *Dissertationes Archaeologicae* 4 1–110.

BENDŐ et al. (2016): Bendő, Zsolt, Szakmány, György, Kasztovszky, Zsolt, Biró, Katalin T., Oláh, István, Osztás, Anett, & Harsányi, Ildikó, Jades and related HP greenstone polished stone implements from Hungary. In: PEREIRA & PAIXÃO eds. *Raw materials exploitation in Prehistory: sourcing, processing and distribution*. Book of Abstracts. 10 – 12 March 2016, Faro. ISBN 978-989-8472-78-6 – (paper) / ISBN 978-989-8472-79-3 – (PDF) 2016 - Faro University of Algarve 2016 94.

BENDŐ et al. (2019): Bendő, Zsolt, Szakmány, György, Kasztovszky, Zsolt, T. Biró, Katalin, Oláh, István, Osztás, Anett, Harsányi, Ildikó & Szilágyi, Veronika, High pressure metaophiolite polished stone implements from Hungary: Na-pyroxenites, eclogites and related rocks. *Archaeological and Anthropological Sciences* 11 1643–1667. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12520-018-0618-6>

BIRÓ (1985): T. Biró, Katalin, Chipped stone industry of the Linearband Pottery Culture in Hungary. Előadás, Symp. on Chipped Stone Industry of Early Farming. Kraków-Mogilany – 1985.

BIRÓ (1987): T. Biró, Katalin, Chipped stone industry of the Linearband Pottery Culture in Hungary. *Archaeologia Interregionalis* 240 131–167.

- BIRÓ (1991): T. Biró Katalin, A kései neolitikum kőeszközei és nyersanyagforgalma a magyar Alföldön. *Kandidátusi disszertáció*, Budapest 1–180.
- BIRÓ (1994): T. Biró, Katalin, The role of lithic finds in the Neolithic archaeology of the Alföld region. *Józsa András Múzeum Évkönyve* **36** 159–165.
- BIRÓ (1998a): T. Biró, Katalin, *Lithic implements and the circulation of raw materials in the Great Hungarian Plain during the Late Neolithic Period*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1–350.
- BIRÓ (1998b): T. Biró, Katalin, Stones, Numbers-History? The utilization of lithic raw materials in the middle and neolithic of Hungary. *Journal of Anthropological Archaeology* **17** 1–18.
- BIRÓ (2004): T. Biró, Katalin, Provenancing: methods, possibilities, problems. In: BÁNFFY, E. ed., *Exchange and Cultural Contacts in the Neolithic Carpathian Basin and Around: Advances in the Research*. 30th 11. 2002.) *Antaeus* **27** 95–110.
- BIRÓ (2005): T. Biró Katalin, Gyűjtemény és adatbázis: eszközök a pattintott kőeszköz nyersanyag azonosítás szolgáltatában / Collection-and-Database Approach in the Study of Lithic Raw Material Provenance. *Archeometriai Műhely* **II/4** 46–51.
- BIRÓ (2013): Biró, Katalin T., More on "How Much?". In: ANDERS, A. & KULCSÁR, G. eds., *Moments in Time*. L'Harmattan, Budapest, 863–872.
- BIRÓ (2018): Biró, Katalin T., More on the state of art of Hungarian obsidians. *Archeometriai Műhely* **XV/3** 213–224.
- BIRÓ (2024): T. Biró, Katalin, The fly in the soup – problems in provenancing long distance items. In: NEMERGUT, A. & NOVÁK, M. eds., *Solving Stone Age puzzles... Dolní Věstonice Studies* **26** 245–255.
- BIRÓ & DOBOSI (1991): T. Biró Katalin & T. Dobosi Viola, LITOTHECA - Comparative Raw Material Collection of the Hungarian National Museum. Magyar Nemzeti Múzeum Budapest, 1–268.
- BIRÓ et al. (2000): T. Biró, Katalin, T. Dobosi, Viola & Schléder, Zsolt, LITOTHECA - Comparative Raw Material Collection of the Hungarian National Museum. Vol. II. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1–320.
- BIRÓ et al. (2002): T. Biró, Katalin, Elekes, Zoltán, Uzonyi, Imre & Kiss, Árpád, Radiolarit minták vizsgálata ionnyaláb analitikai módszerekkel / Investigation of Radiolarite Samples by Ion-Beam Analytical Methods. *Archaeológiai Értesítő* **127** 103–134.
- BIRÓ et al. (2013): T. Biró, Katalin, Józsa, Sándor, J. Szabó, Katalin & M. Virág, Zsuzsanna, Duna: a nagy szállítószalag / Danube: the big prehistoric conveyor belt. *Archeometriai Műhely* **X/1** 33–50.
- FIGLER (1992): Figler András, Ikrény határa, 546. tripód (Győr-Sopron m.) *Régészeti Füzetek* **Ser. 1. 44** 15.
- FIGLER (1993): Figler András, Győr–Szabadrét domb M1 (korábban: 546. tripód. Ikrény határa) (Győr-Moson-Sopron m.) [, Győr–Szabadrét domb M1 {former: 546. tripód. Ikrény határa. Győr-Moson-Sopron m.}]. *Régészeti Füzetek* **Ser. 1. 45** 14–15.
- KACZANOWSKA (1985): Kaczanowska, Malgorzata, *Rohstoffe, Technik und Typologie der neolithischen Feuersteinindustrien im Nordteil der Mitteldonau*. Warszawa, Editions Scientifiques de Pologne, p. 212.
- KACZANOWSKA & KOZŁOWSKI (1976): Kaczanowska, Malgorzata & Kozłowski, Janusz K., Research work on flint raw materials from the south part of the Cracow - Czeszochowa Upland. *Acta Archaeologica Carpatica* **16** 201–216.
- KASZTOVSZKY et al. (2003): Kasztovszky, Zsolt., T. Biró, Katalin & T. Dobosi, Viola, Investigation of Grey Flint Samples with Prompt-Gamma Activation Analysis. In: KARS, H. & BURKE, E. eds., *Proceedings of 33rd International Symposium on Archaeometry*, 22–26 April 2002, Amsterdam 79–82.
- KASZTOVSZKY et al. (2008): Kasztovszky, Zsolt, T. Biró, Katalin, Markó, András & T. Dobosi, Viola, Cold neutron prompt gamma activation analysis – a non-destructive method for characterization of high silica content chipped stone tools and raw materials. *Archeometry* **50/1** 12–29.
- KOZŁOWSKI & PAWLIKOWSKI (1989): Kozłowski, Janusz K. & Pawlikowski, Matthias, Investigations into the Northern Lithic Raw Materials in Upper Silesia (Poland). In: KOZŁOWSKI, Janusz K. ed., Kraków *GLOS* 17–46.
- PAWLIKOWSKI (1988): Pawlikowski, Matthias, Erratic 'Baltic' flint in Poland (in press for the proceedings of the meeting)
- PŘICHYSTAL (2010): Přichystal, Antonín, Classification of lithic raw materials used for prehistoric chipped artefacts in general and siliceous sediments (silicites) in particular: the Czech proposal / Javaslat a pattintott kőeszközök készítésére használt kőeszközök osztályozására. *Archeometriai Műhely* **VII/3** 177–182.
- PŘICHYSTAL (2013): Přichystal, Antonín, Lithic raw materials in prehistoric times of Eastern Central Europe. Masaryk University, Brno, 1–351.

SZILÁGYI et al. (2020): Szilágyi, Veronika, T. Biró, Katalin, Brandl, Michael, Harsányi Ildikó, Maróti, Boglárka & Kasztovszky Zsolt, A kárpát-medencei radiolarit nyersanyagok szöveti típusai és geokémiai jellegei / Fabric types and geochemistry of radiolarite raw materials in the Carpathian Basin (in Hungarian with English abstract), *Archeometriai Műhely* **XVIII/1** 1–30.

SZILÁGYI et al. (2025): Szilágyi, Veronika, Kovács, Zoltán, Harsányi, Ildikó, Oszás, Anett, Furholt, Kata & Szakmány, György, 'Whitestone' – a specific polished stone tool raw material in the Late Neolithic of Southern Hungary. *Heritage* **8** <https://doi.org/10.3390/heritage8030112>

SZAKMÁNY et al. (2013): Szakmány György, T. Biró Katalin, Kristály Ferenc, Bendő Zsolt, Kasztovszky Zsolt & Zajzon Norbert, Távolsági import csiszolt kőeszközök nagynyomású metamorfizmusból Magyarországon / Long distance import of polished stone artefacts: HP metamorphites in Hungary. *Archeometriai Műhely* **X/1** 83–92.

SZAKMÁNY et al. (2016): Szakmány György, Józsa Sándor, Bendő Zsolt, Kasztovszky Zsolt &

Horváth Ferenc, Magyarországon előkerült hornfels (mész-szilikát szaruszirt) anyagú csiszolt kőeszközök nyersanyaglelőhelyének felkutatása / Discovering the provenance of hornfels polished stone tools in Hungary. *Archeometriai Műhely* **XIII/1** 43–54.

VARGA (1991): Varga, István, Mineralogical analysis of the lithic material from the palaeolithic site of Esztergom-Gyurgyalag. In: Dobosi, V.T., Kövecses-Varga, E., Krolopp, E., Vörös, I., Magyar, I., Varga, I., Hertelendi, E., Upper Palaeolithic site at Esztergom-Gyurgyalag. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* **43** 267–270.

VIRÁG & FIGLER (2007): M. Virág, Zsuzsanna & Figler, András, Data on the settlement history of the Late Lengyel period of Transdanubia on the basis of two sites from Kisalföld (Small Hungarian Plain) (A preliminary evaluation of the sites Győr–Szabadrét domb and Mosonszentmiklós–Pálmajor). In: KOZŁOWSKI, Janusz K. & RACZKY, Pál eds., *The Lengyel, Polgár and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*. Kraków, Polska Akademia Umiejętności – ELTE, Budapest, 345–364.

ÚJABB TEMETŐ A HATÁRON EGY LELŐHELY ÉS AMI MÖGÖTTE VAN YET ANOTHER CEMETERY ON THE BORDER A SITE AND WHAT IS BEHIND IT *

CZUPPON Tamás

Hansági Múzeum

H-9200 Mosonmagyaróvár, Fő utca 19.

E-mail: czuppon.tamas@hansagimuzeum.hu

ORCID: 0009-0008-4398-0463

Abstract

This article attempts to present the past five years of research at a site, namely Hegyeshalom–Ház-dűlő, and connect it to previous research in the region. We recorded the discovery of a Bronze Age cemetery and a Roman Period indigenous settlement. As this is ongoing research, it is sort of a status report on the results and processes identified so far. It began as a scholarly enterprise at the outset, eventually turning into a personal story, important to the author.

KEYWORDS: BRONZE AGE, GÁTA-WIESELBURG CULTURE, ROMAN PERIOD, HEGYESHALOM, ANDRÁS FIGLER

KULCSSZAVAK: BRONZKOR, GÁTA-WIESELBURG KULTÚRA, RÓMAI KOR, HEGYESHALOM, FIGLER ANDRÁS

A lelőhely és tágabb környezete

Hegyeshalom nagyközség határában jelen kézirat 2025. december 7-i lezárásakor összesen 67 darab régészeti lelőhely ismert. Természetesen vannak több korszakos lelőhelyek, de amennyiben korszakonkénti bontásban vizsgáljuk meg a helyzetet, akkor azt tapasztaljuk, hogy a fent említett 67 lelőhely közül a legnagyobb számot a római koriak teszik ki, összesen 57 darab lelőhely. Ezt követi a középkori 23, míg az őskort 16 lelőhelyen találjuk meg. Az őskoriakat tudjuk tovább bontani. Eszerint egy rézkori, egy vaskori és 12 darab bronzkori lelőhellyel lehet a település környezetében számolni. A most vizsgálat tárgyát képező lelőhely is alapvetően ezt a „tendenciát” mutatja, hiszen ahogy látni fogjuk itt is bronzkori, valamint római kori jelenségekkel találkozunk.

Hegyeshalom, Ház-dűlő lelőhely a település keleti részén fekszik az 1. számú főúttól északra. Ha megvizsgáljuk a topográfiai térképet azt tapasztaljuk, hogy a Ház-dűlőben három magaslati pontot figyelhetünk meg, melyek szántás után mind a mai napig szabad szemmel is jól kivehetőek.

A Ház-dűlő I. lelőhely 2000 óta ismert, nyilvántartott régészeti lelőhely. Bejelentése Figler András nevéhez kötődik. Ekkor ugyanis Hegyeshalom község településszerkezeti tervének véleményezése miatt vált szükségessé terepbejárás a területen. Ennek során egyértelművé vált, hogy régészeti lelőhely található a kívánt lakóövezet területén. A lelőhely északi részén egy homokdomb helyezkedik el, amely legmagasabb pontján a víztorony található. Itt a felszínen Figler András és Rimányi András építésügyi előadó római és középkori cserepeket gyűjtöttek (Figler 2000).

* CZUPPON Tamás (2026): Újabb temető a határon. Egy lelőhely és ami mögötte van / Yet another cemetery on the border. A site and what is behind it. In: ILON, G. (szerk./ed.), *, „Elég volt a fecsegésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 73–82.

1. kép: A vizsgált lelőhely és környezete (Készítette a szerző).

Figure 1: The examined site and its surroundings (Prepared by the author).

Ettől a területtől északra helyezkedik el Hegyeshalom–Holdas-szántók lelőhely, ahol 1996-ban Figler András egy római temetőt és Árpád-kori települést tárt fel (Bíró–Figler 2006). A 2000-ben készült terepbejárási jelentésben már érzékelte, hogy a két lelőhely – azaz a Holdas-szántók és a Ház-dűlő I. – között akár valamely összefüggés is lehetséges (1. kép).

A Ház-dűlő I. területétől északkeletre helyezkedik el a Ház-dűlő II. elnevezésű lelőhely, amelyet szintén ebben az időben azonosítottak és római kori lelőhelyként került nyilvántartásba. Egy kicsit előre haladva jelen írás érdemi részével, elmondható, hogy a 2020-tól induló újabb kutatások alapján erősen kapcsolódik a Ház-dűlő I. lelőhelyhez. Sőt, valószínűleg egy nagy lelőhely komplexum részei.

A Hegyeshalom keleti részén tervezett új lakóövezet régészeti feladatellátásának kezdeti szakaszairól korábban már készült egy rövid beszámoló (Czuppon – Cz. Németh – Martinschich 2023). A teljes felületű megelőző feltárásokat a Hansági Múzeum az építendő társasházak helyén 2024. áprilisában kezdte meg, és a 2025. novemberéig bezáróan a tervezett tizenkét társasházi telekből hatot sikerült teljes felületében feltárni, ami azt jelenti, hogy nem csak az épületek helyén, ahogy

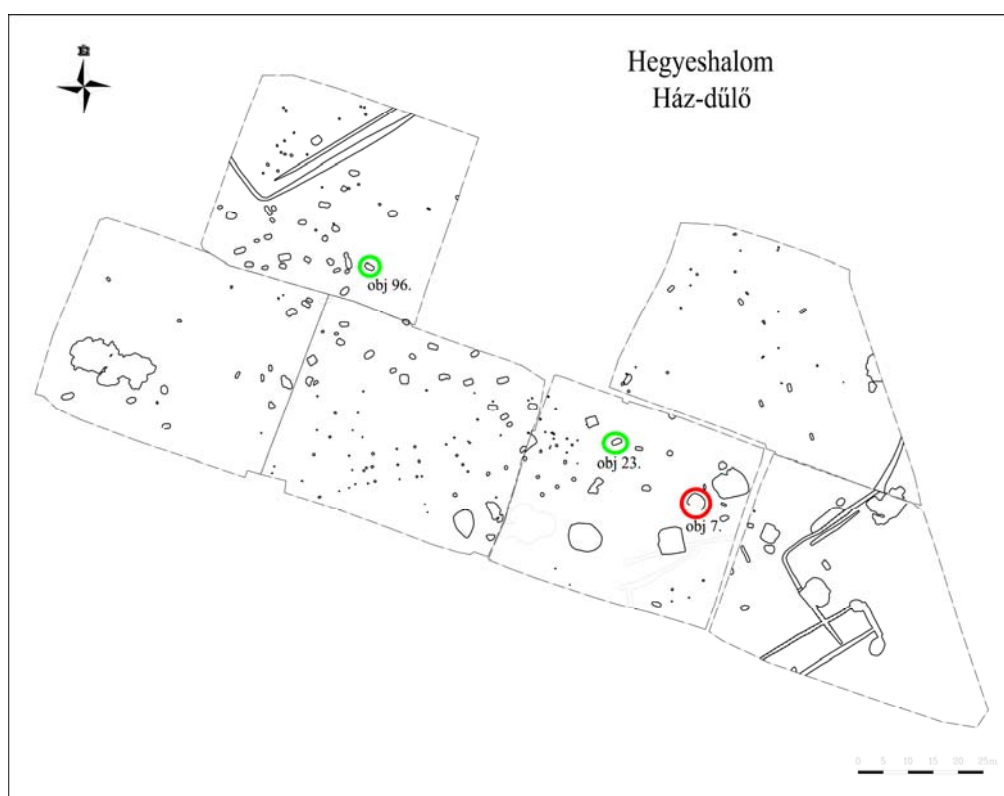
azt korábban tervezték, hanem a teljes telek területén. Ez elsőre nem tűnhet olyan fontos információnak. A telkeken a kialakítandó parkolók helyét mindössze 10–20 cm mélységben bolygatták volna meg. Ezért e területre a szakterület eredetileg nem írt elő régészeti feladat ellátást, így ezek a területek kimaradtak volna a kutatásból. Azonban, ha rápillantunk az eddig feltárt területek térképére, akkor azt látjuk, hogy bronzkori sírok jelentős része nem került volna feltárássra, illetve nem kapnánk teljes képet a lelőhely életéről, ha a parkolók területét nem tárjuk fel (2. kép).

Ezek mellett a múzeum munkatársai, valamint a múzeumi önkéntesek segítségével 2020 óta intenzív terepbejárásokat folytatunk a területen. Több esetben volt lehetőségünk a megelőző régészeti feltárásokat úgy lefolytatni, hogy két ütemben humuszoltattunk. A felső 20–30 cm, azaz a szántott-bolygatott réteg eltávolítása után fémkereső műszerrel és szabad szemmel is átvizsgáltuk a lelőhelyet, majd ezt követően mélyítettük le a területet a régészeti objektumok jelentkezési szintjéig. Az átvizsgált területen így további, több mint 100 római érmét sikerült összegyűjteni, amelyek objektumhoz ugyan nem köthetők, de az egyszerű humuszolás során nem kerültek volna elő. Legfeljebb a humuszdepókból.

2. kép: A 2024–2025 év során feltár területek és a feltárandó területek drón fotója (Készítette a szerző).

Figure 2: Drone photo of the areas excavated and the areas to be excavated during 2024–2025 (Prepared by the author).

3. kép: A feltárt régészeti jelenségek térképe (Készítette Érdi Benedek).

Figure 3: Site plan of the excavated archaeological phenomena (Prepared by Benedek Érdi).

4. kép: Sírfolt, a fejnél sötét színű rablógödörrel, lábnál altalajjal kevert betöltéssel (Készítette a szerző).

Figure 4: Grave with a dark-colored robbing pit at the head and a fill mixed with subsoil at the feet (Prepared by the author).

Az eddig feltárt 11 200 m²-nyi területen idáig 260 régészeti jelenséget figyeltünk meg és tártunk fel. Ezekből 2 kút, 9 árok, 5 darab ház, melyek biztosan római korra keltezhetőek, 65 darab temetkezés, 37 darab kis-közepes gödör, 141 cölöphely és 1 nagyméretű gödörkomplexum (**3. kép**). A dokumentálásnál igyekeztünk a legmodernebb technológiákat is hasznosítani, a feltárt sírok mindegyikét, valamint a házakat, kutakat LiDAR segítségével a Polycam alkalmazással 3D modelleztük.

Mivel folyamatban lévő ásatásról nehéz teljes képet adni és a területi korlátok miatt itt nem is lenne ildomos, így jelen írásban az eddig feltárt két korszakból, azaz a bronzkorból és a római korból is csak 1-1 elemet szeretnék kiemelni és bemutatni.

Bronzkori sírok a határon

A bronzkor esetében nem ez az első ismert lelőhely a településen és annak környezetében, ahol ez a korszak felbukkan. Bronzkorra keltezhető sírokat ugyanis már Pusztai Rezső 1965 és 1966-ban is feltár a településen belül, az iskola utcai új lakótelep helyén (Pusztai 1966, Pusztai 1967). Nagy valószínűséggel Pusztai nem az egész temetőt tudta dokumentálni, hiszen az épületek helyén már nem volt lehetősége kutatni, csak a később ásott vízvezetékek munkafolyamatai során leletmenthetett. Ezt megelőzően 1952-ben szórványként kerül a Hansági Múzeumba egy bronz tör és egy bronz tű, melyek szintén a vasútállomás környékéről származhattak. A Pusztai-féle feltáráshoz végül 59 darab csontvázas, a Gáta–Wieselburg kultúrához sorolható te-

metkezés köthető, amelyek az új lakótelepről kerültek elő (Melis 2020, 355). A város határában még egy, a bronzkorra keltezhető, de nem temető, hanem település jelenségei ismereteseek 2024 óta. Ez a Ház-dülő lelőhelytől alig négyszáz méternyire délre, az Országúti dűlőben épült kamion parkoló helyén folytatott feltáráson vált egyértelművé (Czuppon 2024).

A mostani sírok szintén egy új lakótelep kialakítása során kerültek napvilágra. A feltárások jelen állapota szerint 2024.04.22. és 2025.11.30. között a „legújabb lakótelep” kutatása során 65 darab csontvázas sírral lettünk gazdagabbak. Közülük 64 keltezhető a bronzkorra, a Gáta–Wieselburg kultúrára. Egy sír a római korra datálható. Külön érdekesség, hogy ez a római sír, egy bronzkori sírt vágott át, de mivel az utóbbi mélyebben feküdt, azt érdemben nem bolygatta meg.

A feltárt temetkezések mindegyike csontvázas, melyeket a vízzáró kavicsrétegre ástak, ezért a vázak megtartása nagyon rossz állapotú, néhány esetben csak a csontok lenyomatának elszíneződését sikerült megfigyelni a kavicsos altalajban. A másik hegyeshalmi temetőhöz hasonlóan itt is kizárólagos az úgynevezett zsugorított csontvázas temetkezési rítus (Melis 2020, 356). A temetőben a sírok a DNY–ÉK, valamint az ettől pár fokra NY irányába eltolt tájolási irányúak jellemzők. Az már a sírfoltok előkerülésénél látszódott, hogy számítani kell a temetőben a sírok bolygatására. Több esetben is sikerült az egyértelműen a fej és mellkas környéke ásott bolygatások nyomait megfigyelni.

5. kép:
A 23. objektum és a karoknál talált bronztőr, karikák
a koponya alatt (Készítette a szerző).

Figure 5:
Feature 23 and the bronze dagger found at the arms
of the deceased, rings under the skull (Prepared by
the author).

6. kép: Az újra felnyitás után a 96. objektum halottját a sarokba helyezték (Készítette a szerző).

Figure 6: Following the reopening, the body in Feature 96 was placed into its corner (Prepared by the author).

7. kép: Felszíni, oszlopszerkezetes római kori épület drón fotója (Készítette a szerző).

Figure 7: Drone photo of a Roman building with column structure on the surface (Prepared by the author).

8. kép: Az eddig begyűjtött római érmék szóródása (Készítette a szerző).

Figure 8: Scatter diagram of the Roman coins collected so far (Prepared by the author).

A temetés utáni bolygatás vagy a sírok felnyitása a temetés után nem új keletű a bronzkori sírok esetében. Ezt már a másik, Pusztai Rezső által kutatott hegyeshalmi temetőben is megfigyelték. Sőt, Melis Eszter vizsgálatai szerint Zsennye és Oroszvár sírjai mellett éppen a Pusztai-féle hegyeshalmi temetőben volt megfigyelhető a legtöbb esetben a sírok újbóli felnyitása (Melis 2017, 11). E tekintetben tehát a most feltárt temető sírjai jól illeszkednek ebbe a képbe. A sírok újbóli felnyitása több esetben a sírok faltjainak megfigyelését is nehezítette, ugyanis a visszatöltés során, a sárgás homokos altalaj került felülre és csak a kavicsal kevert elszíneződés utalt a sírra (4. kép). Néhány esetben egyáltalán nem sikerült a sír faltját megfigyelni és a humuszolt felszín többszöri fémkereső műszerrel történő átkutatása során bukkantunk a bronz mellékleteket érzékelve sírokra.

Ide sorolható a 12. és 23. objektum, amelyek esetében csak a halottal eltemetett bronz tör „érzékelése” jelezte a sír meglétét. A megtalált tör helyzetétől lefelé haladva a sárgás altalaj bontása során 5–10 cm lejjebb már megjelent a sötétszürke „eredeti” betöltés, aminek segítségével a lentebbi traktusokban már meg tudtuk figyelni a sírgödör formáját. A 23. objektum egy 200 cm hosszú, 110 cm széles, a humuszolt felszíntől számított 20 cm mély, egyenes aljú és oldalú ovális, DNY–ÉK tájolású gödör. Ebben egy a bal oldalára fektetett, felhúzott térdű emberi csontvázat dokumentáltunk. A kezei között

egy kisméretű bronztör volt, a koponya alatt pedig két kis bronz hajkarika feküdt (5. kép).

Külön említést érdemel a 96. objektum. Ezt a nyugat–keleti irányú, hosszúkas ovális sírgödört újra felnyitották és a benne eltemetett egyént a sírgödör nyugati sarkába, ülő pózba helyezték vissza. Mindössze a gödör alján megtalált néhány rossz megtartású bronzkori kerámia morzsalék tanúskodik arról, hogy az egyénnek vélhetően más mellékletei is lehettek. Ezeket feltételezhetően a sír újranyitása során távolíthatták el (6. kép).

Római kori település a határon

A lelőhelyen feltárt római kori jelenségek, amelyek zömében valamilyen cölöpszervezetes építmények, kutak, tároló gödrök, kis árokrendszerek jellemeznek – egy római kori település képe bontakozik ki előttünk.

Az eddig megkutatott területen 5 darab földbemélyített építmény került elő. Ezek közel téglalap alaprajzúak, kb. 10–15 m² alapterületűek. Belső cölöpszervezetet csak egy esetben lehetett megfigyelni. A többi esetben talán boronafalú felmenőfalakkal, vagy kunyhószerű vesszőfonatos falakkal lehet számolni. A „házak” párhuzamait már a közelméletben megtaláljuk. Az 1990-es évek autópálya ásatásai során ilyeneket Levél, Lébény és Rajka közelében tártak fel. Ezek közül az egyik legnagyobb a levéli autópálya csomópontban megismert bennszülött település, ahol a falu korai szakaszából földbemélyített házak ismertek (Bíró 2006, 30).

9. kép: Az egyik feltárt kőből rakott kút és 3D modellje (Készítette a szerző).

Figure 9: One of the excavated stone-lined wells and its 3D model (Prepared by the author).

A „házak” mellett számos különböző cölöpkonstrukció került elő, amelyek 20–60 m² közötti épületeket rajzolnak meg. Valamilyen típusú cölöppépítmények szinte minden településen előfordulnak Észak-Pannóniában, és több csoportot is el lehet különíteni (Bíró 2016, 109–115). A pontos típusokat Hegyeshalom esetében majd a feldolgozás során

tudjuk megállapítani, de az előzetesen látott adatok alapján a párhuzamokat itt is megtaláljuk mind a levéli, mind a mosonszentmiklósi telepen (Bíró 2016, Abb. 101) (**7. kép**).

Ahogy korábban már említettem, a területen 2020 óta folytatunk fémkeresős kutatást, illetve vizsgáltuk át a 2021 során kiszedett földet. Ennek köszön-

hetően immáron több mint hatszázötven darab római kori érme került elő a feltárt és a fel nem tárt területekről (8. kép). Ezek az érmék a Kr. u. 2. és a Kr. u. 5. század között szóródnak. Mellettük régészeti objektumból is került elő érme, méghozzá a 186. számú objektumból. A 7. objektum 3,5 m átmérőjű foltként jelentkezett. A bontás során megfigyelhetővé vált egy kerek, kőből szárazon rakott kút közel 4 méteres mélységgel (9. kép). A betöltéséből egy római kis bronzot az idei, 2025-ös évben emeltünk ki. Tisztítása folyamatban van.

Nem túl sok konklúzió és ami mögötte van

A 2000-ben Figler András által készített terepbejárási jelentésben már szerepelt, hogy a Holdas-szántóktól délre található Ház-dűlő lelőhely folytatása lehet a római kori lelőhelynek. A 2024-től induló feltárások a Ház-dűlőn és annak leletanyaga, valamint a települési objektumok egyre inkább arra engednek következtetni, hogy a Holdas-szántók temetőjében megismert emberek egy részének lakóhelye a Ház-dűlőn lehetett.

Itt és most pedig következzen egy a számomra fontos és személyes összegzés. A Holdas-szántókon folytatott 1996. évi feltárások nemcsak a római temetkezések miatt ragadtak meg az emlékezetemben, hanem kevésbé tudományos szempontból is. Történt ugyanis, hogy a nyarakat gyakorta a nagyszüleimnél töltöttem Hegyeshalomban, és ez akkor sem volt másként. Abban az időben még kicsit más volt a gyermeki szabadság. Nagyon szerettük járni a falut és a környékét. Különösen, ha olyan területeket meg is tiltottak, mint a helyi kavicsbánya, vagy egy közelben folyó régészeti ásatás... Így esett, hogy a tiltás ellenére másodmagammal az ásatás környékén találtuk magunkat. Mondanom sem kell, nem véletlenül. Előtte még soha nem láttam ásatást és nem tudtam elképzelni sem, hogy mi folyik ott egyáltalán. Ha az ember a közeli fák között kukukskált, láthatta, kik és milyen munkát végeznek. Ekkor az emberfia figyelmes lehetett egy harsány, vörös szakállú és igencsak aktív emberre. Nagyon hamar kiderült a számunkra, hogy valami főnök féle lehet. Napokig jártunk kisebb-rövidebb időre az ásatás környékén, de a felsz nem engedett minket közelebb. Történt egy hétvégi napon, hogy nem találtunk senkit sem a feltáráson. Munkaidőn kívül a területet felügyelő őrt sem. Kapva az alkalmon, „behatoltunk a területre” és örömmel vettük szemügyre a „kincsek” számunkra furcsábbnál furcsább helyeit. Nagy csodálkozásunk közben nem vettük észre, hogy az ásatáson minden óvatos körültekintésünk ellenére nem voltunk egyedül. Egy gödör vizslatása közben egyszer csak mögöttünk termett a vörös szakállas ember és (most már vicces, de) válogatott szavakkal érdeklődött arról, hogy mi végett tartózkodunk ott lent. Látva a megszeppenésünket elmagyarázta, hogy pontosan hol is vagyunk, és miért nem szabadna ott lennünk, majd

megmutatott néhány gödröt és leletet. Búcsúzóul viccesen ennyit mondott: „Fiúk, ha rosszak lesztek, és nem vigyáztok, még a végén aztán régészek lesztek!”. Én felbátorodva csak annyit válaszoltam, hogy „Belőlem híres focista lesz!”.

Irodalom

BÍRÓ Sz. (2006): M1 autópálya – Bennszülött falvak. In: BÍRÓ Sz. (szerk.), *Rómaiak nyomában... Az elmúlt 15 év római koros ásatásai Győr-Moson-Sopron megyében*. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Kiállításvezetői 1. Győr, 23–32.

BÍRÓ Sz. (2016): *Die Zivilen Vici in Pannonien*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 131. Mainz.

BÍRÓ Sz. – FIGLER A. (2006): Hegyeshalom–Temető a határon. In: BÍRÓ Sz. (szerk.), *Rómaiak nyomában... Az elmúlt 15 év római koros ásatásai Győr-Moson-Sopron megyében*. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Kiállításvezetői 1. Győr, 107–114.

CZUPPON T. – CZ. NÉMETH V. – MARTINSCHICH B. (2023): „Kincskeresés” a határ mentén. Helyzetjelentés a közösségi régészet jelenlegi állásáról a Hansági Múzeum gyűjtőterületén. *Magyar Régészet 2023 ősz*. 74–78.

https://files.archaeolingua.hu/2023O/Upload/Czuppon_H23O.pdf

CZUPPON T. (2024): Ásatási jelentés Hegyeshalom, 1073/4. hrsz., Duvenbeck Központ létesítése, II. ütem. Hansági Múzeum Adattár Ltsz. 2280.2025

FIGLER A. (2000): Hegyeshalom–Ház-dűlő. Jelenítés terepbejárásról. Hansági Múzeum Adattár Ltsz. 1202.2003

MELIS E. (2017): Analysis of secondary mortuary practices in the Early Bronze Age inhumation burials from North-Western Hungary. *Musaica Archaeologica* 1 7–22.

MELIS E. (2020): Temetkezési szokások a Gát-Wieselburg-kultúra hegyeshalmi temetőjében. In: NEMES G. (főszerk.), TOMKA 80. *Ünnepi tanulmányok Tomka Péter köszöntésére*. Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr, 355–378.

PUSZTAI R. (1966): Hegyeshalom. *Archaeológiai Értesítő* 93 292.

PUSZTAI R. (1967): Hegyeshalom. *Archaeológiai Értesítő* 94 218.

HOL VANNAK A HARCOSOK?

Adatok a késő Halomsíros/korai Urnamezős kultúra fegyveres temetkezéseinek kérdéséhez a Nyugat-Dunántúlon

WHERE ARE THE WARRIORS?

Data on the weapon burials of the Late Tumulus and Early Urnfield cultures in Western Transdanubia*

CZIGÁNY Dávid* – ILON Gábor**

* Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, H-9027 Győr, Liszt F. utca 11.

E-mail: czigany.david@romer.hu

ORCID: 0009-0007-0595-9746

** Független kutató, H-9662 Mesterháza, Kossuth utca 2.

E-mail: ilon.gabor56@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5964-7189

Abstract

The paper presents the only weapon burial of a 400-grave cemetery. The assemblage held a sword, spears, and a battle axe. The man in the cremation grave could be a founder of the related community and a member of the local warrior elite.

The more than twelve-year-old man, whose remains were interred in Grave 394 of the cemetery unearthed at Farád, could be a leading member of the founding generation of the related community; the relative position of the feature in the cemetery seems to corroborate this assumption (Fig. 1). The burial contained a sword, a battle-axe, spears, armour, metal vessels, and perhaps a bow with arrows (bronze arrowheads or projectile points), cosmetic tools (a tattoo needle), and fishing equipment (a fish toggle or complex hook and hoops, perhaps weights—did the man like fishing?), based on which the feature could be dated to the Rei B D2 or earliest Ha A1 periods. All weapons had been broken or deformed and put on the pyre with the corpse (Plates 1–5). The man was buried roughly simultaneously with another warrior, interred in Grave 6 of Balatonfüzfő, who was laid to rest with similar weapons and armour. Notably, his grave was established at the fringes of the cemetery, akin to the burials of men interred with their swords at Galambok and Zalakomár in Zala County. G2-type elite warriors—‘heroes’—were the renowned members of their respective communities; however, the advanced Urnfield Period witnessed a devaluation of the function of this position and a transformation of its holders into everyday soldiers, serving as an escort to the ruling elite. Accordingly, there is no weapon burial in the younger grave horizons of the cemetery.

Weapons in graves associated with the Urnfield culture in the territory of Lower Austria were rare until the Ha A1 and became scarce again from the Ha B1 period. Respective data from Western Transdanubia match this pattern. However, the weapons in the grave in focus represent types that appear in large numbers in Kurd and Hajdúböszörmény-type hoards north of the Lower Danube Region (in Transylvania). Similar phenomena were observed in diverse parts of what is now the Netherlands: swords usually appear there in the western and northern parts of the country in burials, while in the south, such items often comprise hoards deposited in a wet environment. Does this mean that the warriors were buried there in a wet environment, or only funerary offerings were made for them there? Can it be that neither the too young nor the too old were entitled to be buried with a weapon or that all metal items were community instead of private property and only given to the deceased for

* CZIGÁNY Dávid – ILON Gábor (2026): Hol vannak a harcosok? Adatok a késő Halomsíros/korai Urnamezős kultúra fegyveres temetkezéseinek kérdéséhez a Nyugat-Dunántúlon / Where are the warriors? Data on the weapon burials of the Late Tumulus and Early Urnfield cultures in Western Transdanubia. In: ILON, G. (szerk./ed.), *, „Elég volt a fecsegésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 83–102.

the afterlife in exceptional cases? Or do these features reflect the opposition between the community idea of solidarity (deposits) and competing violence (grave)?

In western Transdanubia, 21% of all hoards (e.g., Ménfőcsanak, Pázmándfalu, Pötréte) and 15% of all stray weapons (e.g., Balaton, Kerkáskápolna, Koroncó) come from a wet environment. Naturally, the concentration of central power and population in highland settlement centres brought about military centralisation. No wonder that the deposits (all of which contained gold, too) concentrate in the region in focus (Várvölgy, Velem, Ság Hill, Somló Hill); the deposits discovered at Pázmándfalu may indicate a nearby settlement centre in the plain.

The distribution of swords in Europe offers an alternative explanation for the near-complete disappearance of these weapons from burials, alongside their continued pronounced presence in deposits in the region after the Urnfield Period. These weapons have been produced in metallurgical centres in the Tisza Region, the area of today's southern Slovakia, northern Transylvania, and western Transdanubia, while imitations were provenly made in diverse other centres, e.g., in northern Italy; the data these finds represent are only a small addition to the study of south-north connection networks and routes and diverse kinds of mobility (quick and protracted migration, plunder campaigns) in the period—especially as research of these topics still awaits the creation of a firm absolute chronological base built on reliable radiocarbon dates.

The relationship between the chronological position and lifespan of Late Bronze Age settlements and tumulus fields in the Bakony Mountains and those on the plain remains to be clarified. The authors, accepting Frigyes Kőszegi's hypothesis, interpret these as relics of a transitional period (Kőszegi's Urnfield I–II or Late Tumulus–Early Urnfield Period). We believe the communities in the Bakony Mountains were contemporaneous with the ones in the Little Hungarian Plain, the ones associated with the vor-Čaka and Čaka cultures in southwest Slovakia, the younger horizon of the Pitten cemetery (Late Tumulus culture) in the neighbouring Lower Austria, and the Čaka and Baierdorf groups of the Early Urnfield culture. In light of the distribution of the sites of these cultural formations, the discovery of the early burial at Farád presented here is by no means unexpected; the only significant difference appears in the burial rite, as similar cremation graves with weapons in the Bakony Mountains usually also include a tumulus and, rarely, a stone construction (ring or stone slab cyst). The situation is even more complicated as there is no reliable way to tell if the grave discovered at Balatonfüzfő ever comprised a tumulus (which could have been demolished by road construction works in the early 20th century or earthworks before that) and whether the same fate—having been eroded by agricultural activity over the past millennia—befell the possible burial mound of the Farád grave.

KEYWORDS: BURIAL, WARRIOR ELITE, SWORD, SPEAR, BATTLE-AXE

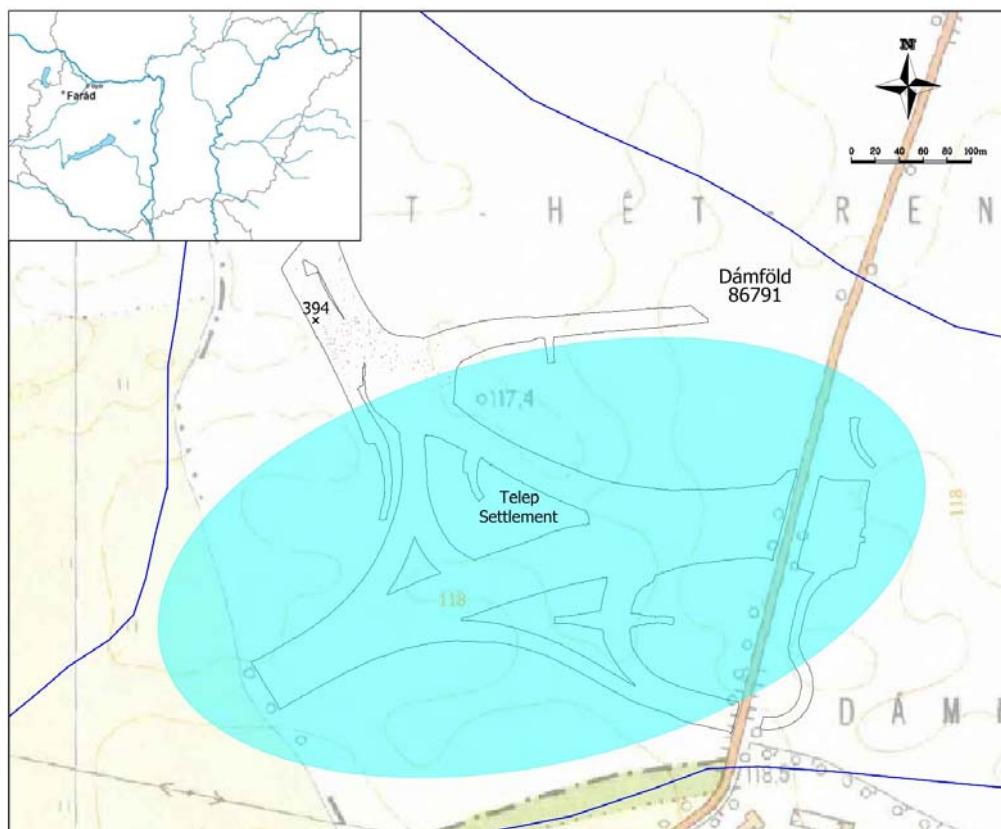
KULCSSZAVAK: TEMETKEZÉS, HARCOS ELIT, KARD, LÁNDZSA, HARC BALTA

2016. március 7. és augusztus 31. között a győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum munkatársai teljes felületű megelőző régészeti feltárást végeztek az M85 gyorsforgalmi út Csorna elkerülő II. ütem építéséhez kapcsolódóan a 86791 számon nyilvántartott Farád–Dámföld régészeti lelőhelyen. A kivitelezéssel érintett területen egy nagy kiterjedésű késő bronzkori telep és a hozzá kapcsolódó temető került feltárássra. Összesen 4480 db régészeti jelenséget dokumentáltak, a feltárt terület nagysága 59821 m² volt (Czigány 2024). A lelőhelyen a próbafeltárást 2014-ben Melis Eszter vezetésével a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ munkatársai végezték. Ekkor 19 urnamezős kori (Ha A1–2) sírt tártak fel, és dokumentálták a település első gödreit is (Ilon 2015a 229, 235–236, 246, Taf. 14. B-C, Taf. 21. 42, 44).

A lelőhely Farád településétől délnyugatra, a Jobaházára vezető műút két oldalán terül el. A nagyobb része az úttól nyugati irányba, egészen a Farkas-

árokig tart. A lelőhely nyugati, a Farkas-árok teraszán fekvő része emelkedik ki kissé, a többi terület lapos, vízjárta. A magas talajvíz a feltárással tavaszi fázisában komoly nehézségeket okozott. A humuszolás során előkerült vörös, vaskiválósos, illetve lilás, limonitfoltos rétegek is a terület korábbi és gyakori vízzel történő borítottságát jelezték. A patakhoz közeli kavicsos kiemelkedésen tártuk fel a késő bronzkori urnatemetőt, míg a környéken lévő, mélyebben fekvő részekben a hozzá kapcsolódó telep jelenségei kerültek elő. Az ásatás során sikerült a temető észak–déli kiterjedését meghatározni, míg kelet felé feltételezhető, addig nyugati irányba egyelőre nem ismert a határa (**1. kép**).

A lelőhely közepén, az azóta megépült autópálya csomópont területén, a bronzkori településtől északra találtuk meg a kb. 1,5 hektáros kiterjedésű urnamezős kori temetőt (**1. kép**). A megelőző feltáráson néhány esetben sikerült szuperpozíciós helyzetet megfigyelnünk a telepjelenségek és a temető sírjai között.

1. kép: Farád helyzete Magyarországon és a 394. számú sír a temetőben (Készítette: Érdi B. és Czigány D.)

Fig. 1.: Farád in Hungary (see insert) and the position of Grave 394 in the cemetery (by B. Érdi and D. Czigány)

Ezek alapján feltételezhető, hogy a település részleges felhagyása után a temető a már lakatlan részre is kiterjedt. A sírok a felszíntől számított 40–80 cm mélységben jelentkeztek. Észlelésükre csak korlátozottan volt lehetőség. A bronzkor kései szakaszára datált sírokban az elhunyt hamvait tartalmazó, urnaként alkalmazott edényeken kívül egyéb kerámiaedényeket, illetve bronzból készült ékszereket és fegyvereket találtunk. A sírok többségét a talajművelés megbolygatta. A megelőző feltárás időszakában összesen 296 urnasír került dokumentálásra és felszedésre, majd az év őszén lehetőség nyílt tervásatás keretein belül további 72 db urnasír feltárására. A temetőrészlet máig ismert végleges sírszáma, a próbafeltáráson feltártakkal együtt: 387. Így ez ma a Dunántúl legnagyobb terjedelemben ismert urnamezős kori temetőrészlete. A témáról egy rövid, összefoglaló tanulmányt e sorok egyik szerzője jegyez (Czigány 2024).

A 394. számú sír feltárása, mellékletei és datálásuk

Sír feletti talajrétegek az Ásatási napló március 7-i bejegyzése szerint: „A felső kb. 30 cm világosbarna agyagos humusz, alatta 10–15 cm vastagon sárgásbarna agyag és alatta kezdődik a fekete, sötétszür-

ke, kavicsos agyag. ... a ragadós, kavicsos agyagot nyesni nem lehet.” A gépi humuszolás rétegesen haladt, amit a kézi bontás követ. A talajvíz kb. 45–50 cm-es mélységben már megjelenik. 8-án „Délben a terület közepén kb. az 528-as karó vonalában egy gazdag fémmellékletekkel ellátott temetkezés maradványa került elő. Száma: S-394. (1. kép 394 x). Foltja kissé elválk a szürkésbarna kavicsos agyagban, a fémek körül sötétebb ovális elszíneződés látszik. A tárgyak jelentkezési szintje kb. 45 cm. Kevés apró kerámiatöredéket szedtünk ki bontás közben, de a fémektől keletre lévő kerámiakupacon (1. sz. melléklet 1. tábla 2 – bal oldalán, 1. tábla 3/1) kívül más edény nem volt benne. A fémek közül elszórtan 1-1 fehér kalcinátum jelentkezik, de maga az urna nincs meg. A tárgyak egymáson, egymást fedve, viszonylag kis területen (20 x 15 cm) koncentrálódva helyezkednek el (2–7. sz. melléklet: 1. tábla 3). Azonosításuk nem minden esetben lehetséges, a legtöbb erősen oxidálódott, eredeti alakja már alig felismerhető. ... A főbb tárgyak felszedése után vettük észre, hogy a láncza (2. melléklet: 1. tábla 2, 3/2) alatt...” és a nyílhegy (5. melléklet: 1. tábla 3/5), de tulajdonképpen az összes, felszedett bronz alatt „sok apró bronzkarikából álló lánc (8. melléklet: 1. tábla 4) van.”

1. tábla: A 394. sír feltárási fázisai, Farád (Fotó: Szászvári L. és Dankó J.)

Plate 1.: Excavation phases of Grave 394 of Farád (Photos by L. Szászvári and J. Dankó)

2. tábla: Emberi kalcinátumok, edénytöredékek, bronzlemez és olvadék (Fotó: Ilon G., Gera Á.)

Plate 2.: Calcined human bones, pottery fragments, and a bronze sheet and melt (Photos by G. Ilon and Á. Gera)

Földdel együtt a *kalcinátumok* egy része (17,25 gramm) kiemelésre került. Óvatos mosást követően, ami 1 mm lyukátmérőjű szűrőben történt összesen 1,28 gramm kerülhetett Tóth Gábor humánbiológushoz. Ezek szürkésfehér és fehér színű kalcinátumok. A legnagyobb darab 17 mm hosszú. Az égetési hőmérséklet (a szín alapján): 550–700 Celsius fok. Az indifferens töredékek között csupán egy darabka hordoz a testtájra vonatkozóan értékelhető információt. Megjelenési képe alapján a halántékcsont (*os temporale*) állkapocs ízületi vápájának töredéke (*fossa mandibularis ossis temporalis*). **(2. tábla 1)** Mérete alapján az ember becsült életkora: 12 – x év.

A feltárási fotókon jól látszik, hogy az ép lándzsa alatt volt egy másik lándzsahegy töredéke **(1. tábla 3/2–3)**, mellettük a szárnyas balta **(1. tábla 3/4)**, részben ez utóbbin a kardpenge töredékek **(1. tábla 3/6)**. Utóbbi két darabja között/felett a tetoválótű/nyílhegy **(1. tábla 3/5)**.

A 394. számú sír mellékleteinek leírása és párhuzamaik (az alábbi sorszámozás megegyezik a mellékletek feltáráskor kiosztott számozásával):

1. „...apróra tört kis edény.” Valószínűleg *csésze/profilált tálcaska*. A tisztítást követően is nyilvánvaló, hogy egy edény 11 db töredéke a morzsányitól a 2 cm-es darabig. Az 1 db kisméretű perem kihajló, lekerekített. 3 db íves töredék összeillik, de nem összeragasztható a kopott törésfelületek miatt. Kívül-belül eredetileg szürkésfekete, finom slip bevonattal. Finom, csillámos soványítású. Falvastagsága: 4–6 mm. Össztömege: 15,75 gramm. **(1. tábla 3/1; 2. tábla 2)**

Bontás közbeni, külön csomagolt *kerámiatöredékek*, amelyek több edényből származnak. Össztömegük: 20,05 gramm.

a/ *Fazék/tál/csésze* (?) háromszögletes átmetszetű füle. Finom, csillámos soványítású, vörösbarna és szürkésfekete. Szélessége: 29 mm. Tömege: 9,10 gramm. **(1. tábla 3/1; 2. tábla 3)**

b/ *Bögre* (?) nyak- és hastöredékei. (4 db, össztömegük: 8,45 gramm) Két db összeilleszthető, amely éppen egy kis bütyöknél törött. Finom, csillámos soványítású, kívül-belül szürke, törésfelülete szürkésfekete. Falvastagsága: 5–6 mm. **(1. tábla 3/1; 2. tábla 4)**

c/ Az 1. melléklet egyik edényének nyak-válltöredéke. Kívül vörösbarna, belül szürke. Falvastagsága: 5 mm. T: 2,50 gramm.

Rombusz alakú, szürkésfekete, metamorf *kavics*. Ember által nem használt. T: 14,91 gramm.

Úgy gondoljuk, hogy összességében 3 db edény rendkívüli módon szétaprózott maradványaival számolhatunk. Méretük és állapotuk miatt a rajzi

megjelenítésnek nem látjuk értelmét. A fotók is csak a színükről tájékoztatnak. Ezzel magyarázható, hogy leírásuk a megszokottnál részletesebb. Hogy eredetileg is ennyi edény tartozott-e a temetkezéshez, abban nem lehetünk biztosak.

2. *Lándzsa*, ép. A köpűn szeglyukkal, hangsúlyos bordával, használt élekkel, lángnyelv alakú. Enyhe égésnyomokkal. Hossza: 166, köpű hossza: 68, köpű külső átmérője: 22,5–21, levél hossza: 98, a levél legnagyobb szélessége: 35 mm. A szeglyuk közepe a köpű végétől 41 mm-re van. T: 90,21 gramm. **(1. tábla 3/2; 4. tábla 394/2; Czigány 2024. 7.2.E2.6. kép 12.)**

3. *Lándzsa töredéke*: hegy. Az előzőhöz hasonló lángnyelv alakú lándzsacsúcsból származhat. Enyhe égésnyomokkal. H: 59, szé: 20 mm. T: 19,89 gramm. **(1. tábla 3/3; 4. tábla 394/3)**

4. *Szárnyas balta (harci fejsze)*. Felső-középső(?) szárnyállású, karcsú, de a fokát és az élet letörték. Felülete rücskös (öntéshiba vagy enyhe égésnyomok). Hosszában megtekerték. A négy szárny egyikét egy hegyes, de tompa végű eszközzel tovább, a test felé hajlították (ráütöttek). H: 122, szélessége a szárnyaknál: 26, penge szélessége az élmardvány-nál: 29 mm. T: 151,24 gramm. **(1. tábla 3/4; 5. tábla 394/4)**

5. *Nyílhegy/tetoválótű/”horog”/ár*. Öntött, kalapált. Négyszögletes átmetszetű, mindkét vége hegyes, de az egyik fele nem ép. Középtű a legszelebb és a végei felé folyamatosan kisebb az átmérője. Megégett (?). H: 33, átmérője: 2 mm. T: 0,55 gramm. **(1. tábla 3/5; 5. tábla 394/5)**

6. *Kard alsó részének töredékei* (4 db) megégték. Különböző mértékben deformáltak, olvadtak. **(1. tábla 3/6; 3. tábla)**

6/1. Rombusz átmetszetű, U-alakban meghajlított/meghajlott (?) pengetőredék. Az egyik él közelében kettős „vércsatorna”. **(3. tábla** a bal oldali, felső kép jobb oldalán) H: 62, szé: 32 mm. T: 60,53 gramm.

6/2. Rombusz átmetszetű pengetőredék. Az egyik él közelében kettős „vércsatorna”. **(3. tábla** a bal oldali, felülről a 2. kép jobb oldalán) H: 47, szé: 29 mm. T: 28,33 gramm.

6/3. Rombusz átmetszetű pengetőredék. Az egyik él közelében, a derékszögben letörő (így a **3. tábla** bal oldali, felülről a 3. kép bal oldalán nem látható) szakaszon „vércsatorna” 8 mm hosszú részlete van. H: 46, szé: 28 mm. T: 34,66 gramm.

6/4. Rombusz átmetszetű pengetőredék hegye, 2 x 2 „vércsatornával”. Nem égett meg. **(3. tábla** bal oldalán a legalsó kép) H: 22, szé: 22–17 mm. T: 9,79 gramm.

7. Vegyes, kis méretű bronztöredékek (5 db), amelyek 8-án és 9-én kerültek elő.

7/1. *Olvadék*. Méretei: 24 x 14 x 10 mm. T: 8,29 gramm. (1. tábla 3/7; 2. tábla 7/1)

7/2. Rombusz átmetszetű jellegtelen, talán *penge-töredék*(?). Színe és felülete is eltér a bizonyosan kardnak tekinthető töredékektől. H: 18, szé: 23 mm. T: 10,98 gramm.

7/3. *Kardpenge* (?) *töredéke*. Bizonytalanul sem illeszthető a többihez, csak egy rombusz alakú átmetszetrészlete alapján feltételezzük. Színe és felülete alapján a 7/2. darabbal hozható összefüggésbe. Méretei: 22 x 15 x 4 mm. T: 5,08 gramm.

7/4. *Olvadék*. Jellegtelen. Méretei: 10 x 10 x 8 mm. T: 1,66 gramm.

7/5. Lemeztöredék. *Edény* nyak-váll, *páncéllemez* vagy *pajzs* töredéke. Méretei: 20x13, falvastagsága: 1 mm. T: 1,04 gramm. A kisméretű ívszakasz alapján egy 60–300 mm vállátmérő közötti bögre/csésze vagy tál részlete. Netán egy mellpáncél vagy bőr mellpáncél kör alaprajzú bronz mellvédő lemezének, esetleg pajzsnek a töredéke. (2. tábla 7/5)

8. 4 db *karika*. *Lánc*(?). Átmérőjük a terepi fényképfelvételek alapján: max. 10 mm. Lappangnak a restaurátori raktárban. (1. tábla 4)

A jellegzetesebb edénytöredékek, a teljesség igénye nélkül a következők. Az 1. szám alatt leírt kis edény (*csésze/tálacska*) egyik legjobb párhuzama állapota, jellege és mérete alapján is a németbányai II/1. halomból közölt (Ilon 1984. 72, 7. számú melléklet, 7. ábra 1). A sárbogárdi 4. sír tálkája már nagyobb, de ugyanúgy a BD1 periódustól népszerű, azonos típusú (Jankovits – Váczi 2013. 37, Abb. 3. 7, Abb. 10). A *háromszögletes átmetszetű fület* a késő halomsíros – korai urnamezős időszak (BD – Ha A1) több edénytípusán is előszeretettel alkalmazták (Baierdorf: Lochner 1986. Taf. 5. 2–3; Balatonmagyaród: Horváth 1994. 13. kép 2; Čaka: Točik – Paulík 1960. Obr. 24. 2–3, Obr. 25. 2; Lébény: Németh – Takács 2003. Abb. 5. 16; Németbánya: Ilon 1996b VIII. tábla 2, 4, IX. tábla 10; Sárbogárd: Jankovits – Váczi 2013. 37, Abb. 4. 14). Ez méretei és súlya alapján egy nagyobb edényhez tartozhatott.

A tárgyak közül keltezésre a legalkalmasabb a késő halomsíros (BD) temetkezésekből [pl. Siegendorf (Kaus 1975. 48), Bakonyszűcs–Százhalom VIII. /Magassága: 300, 277 mm/, Farkasgyepű–Pöröserdő II. (Jankovits 1992a 6, 37, Abb. 3. 6, 28. 2), Kemeneshőgyész (Ilon 2024. I. 32, 414, II. 6.2.9. kép 4)], de közeli kincsleletből [pl. Izsákfa

(Ilon 2024. II. 6.1.1.7. kép 5. és további példányok a közöletlen depóban), Pázmándfalu 2. (Szabó 2019. 64, 47. kép: 4 db), Csákkberény II./M: 215 mm/ (Váczi 2007. 130, 137, 6. kép 4), Nadap (Makkay 2006. 140, Pl. XI. 69)] is jól ismert lánghely alakú *lándzsahegy* (4. tábla 394/2). További, néhány régióbeli párhuzama közül a szinte azonos méretű nemesetési szórványt (M: 168 mm, T: 98 gramm) kell kiemelnünk. De mellőzhetetlen az Oltárc–Márki hegy (Zala m.) Ha A1 korú depójának példánya (M: 208 mm, T: 135 gramm) is. Tarbay Gábor a típus népszerűségét a BD – Ha B1 időintervallumra határozta meg, amelyeket a BD – Ha A1-ben használtak volna a leggyakrabban (Tarbay 2017. 74, 79, 85–89, Fig. 4.2, Fig. 27). Mozsolics Amália gyártásának kezdetét az ópályi kincshorizontra (B IVb) tette, amelyet az aranyosi és kurdi periódusban széles körben kedveltek. A típus idősebb, mienkkel megegyező darabjának jó párhuzamát Bükkaranyos II. kincséből ismerjük, amit Mozsolics az aranyosi (BD) horizontba sorolt (Mozsolics 1985. 21–24, 104–106). Egyértelmű, hogy ez egy interregionális tárgytypus, amely a hazai középső bronzkor végén kezdte kiszorítani az íjakat, mint távolsági fegyvert és a korai urnamezős korban is népszerű maradt. A mi darabunk a hosszú köpűje okán talán inkább hajítófegyver lehetett, és nem hosszú vagy rövidnyelű szűrőfegyver. Ugyanakkor vívásra is alkalmas volt (Clausing 2005. 59; Höckmann 1980. E275. E287; Lauermann – Mödler 2021. 221; Maraszek 2015b 291; Tarbay et al. 2018. 269, Fig. 1; Pavišić 2010. 57, T.1.2). Ezt a formát Svend Hansen egyik legújabb munkájában az eredetire utalva Kárpát-medencei típusnak nevezi. Két legnyugatibb példányát a Rajna-Majna vidékéről közli. A Rajnában talált magassága 187 mm (Hansen 2023. 164–165, 167, Abb. 14). Nem célunk a típus lelőhelykataszterének elkészítése, csak megjegyezzük, két, általunk ismert legkeletibb előfordulását. Az egyik a Makarjovo-i (korábban: Makarja. Ma Ukrajna, Kárpátalja), a másik az erdélyi, Kolozs megyei Mociu-i (korábban: Mócs. Ma Románia). Mindkettő depót a BD periódusra keltezték, de az előbbit annak késői szakaszára (Kobal' 2015. 290, 296, Abb. 3. bal oldalon, felül, Abb. 5.2: Hossza 241 mm, nyéltokja rövid, 60 mm. Rezi 2015. 384, 1. térkép 1/35, 34. tábla 1). Boszniában Kučišta depójában (Ha A1) van egy példánya (M: 297 mm /hegye hiányzik/, T: 246,8 g - König 2004. 20–23, 204, Taf. 1. 9, Tab. 2–3. Boszniai kiegészített elterjedésüket lásd: Blečić-Kavur – Jašarević 2014. 41, 45, Sl. 2, Sl. 7).

A deformáció ellenére a felső-középső (?) szárnyalású, karcsú testű és keskeny pengéjű *szárnyas harci balta/fejsze* (5. tábla 394/4) közeli és legjobb párhuzama a balatonfüzfői 6. sírból ismert.

3. tábla: A sír kardja, elő és hátlapja (Fotó: Gera Á.)

Plate 3.: Front- and backside of the sword from the grave (Photo by Á. Gera)

4. tábla: A sír lándzsái (Fotó: Gera Á.)

Plate 4.: Spearheads from the grave (Photo by Á. Gera)

5. tábla: A sír harci fejszéje és nyíl/projektil hegye/”horog”/tetoválótű (Fotó: Gera Á.)

Plate 5.: Battle-axe and projectile point (or arrowhead, fish toggle, or tattoo needle) from the grave (Photo by Á. Gera)

Utóbbi arányai (M: 184 mm, T: 233 gramm), szárnyai és éle formája – hiányossága ellenére – szinte azonos (Ilon 2012. 143, Taf. 2. 1). Ilyenből 2 db van Pázmándfalu 1. kincsében (Szabó 2019. 64, 47. kép). Továbbá – a teljesség igénye nélkül – még megemlítjük Bakonyszűcs–Százhalom 1875-ben feltárt, a mienknél is kisebb harci fejszóját (M: 132 mm – Jankovits 1992a 6, Abb. 3. 6). Méretben (M: 128 mm) és súlyban (150 gramm) is legközelebbi analógiája a Kőszeg–Kenyérhegyről származó szórvány (Ilon 2024. I. 322, II. 3.3.13. kép 6).

A kard töredékei csak általánosságban alkalmasak a keltezésre, hiszen csak az alsó harmadának 4 db-ja van meg (3. tábla). Fontos megjegyeznünk, hogy a balatonfüzfi 6. sír kardjának végén ugyanolyan „vércsatornák” láthatók (Ilon 2012. Taf. 2. 3), ahogy Pázmándfalu 3. kincse esetében szintén ezt tapasztaljuk (Szabó 2019. 48. kép). A kettős mély vonal azonban fiatalabb kardokon (pl. Celldömölk–Ság-hegy II. kincs egyik darabján) is megtalálható (Mozsolics 2000. 38, Taf. 17. 3). Ezek a párhuzamos élű kardok egyaránt besorolhatók Sprockhoff Ia, vagy IIa (azaz Naue II) típuscsoportokba (Foltiny 1980. E264, Abb. 52f, 53d-f). A kard felső részének hiányában a pontosabb típusmeghatározás azonban lehetetlen. A Naue II típusú kardok népszerűsége egyébként Közép-Európától észak felé, Skandináviáig, dél felé pedig az Égei-tengerig, sőt a Közel-Keletig elterjedt (Suchowska-Ducke 2020. 550–551, Fig. 3).

A nyílhegy, tetoválótű, „horog” vagy ár (5. tábla 394/5). Combcsontba fúródva a németországi Tollense-völgye csatateréről ismerünk egy ilyen, mindkét végén (!) hegyes példányt (Jantzen et al. 2011. Fig. 7/b). Nyílhegyként közölték a nagyon hasonló görri és ménfőcsanakai, de árként a váti darabokat (Ilon 2024. I. 318–319, 275, II. 6.1.4.11. kép 4, 6.2.1. kép 6–7). A szinte teljes formai azonosság ellenére a bizonytalanság érthető: nyilvánvalóan több funkcióra is alkalmasak e tárgyak. Nem árt, ha tudjuk, hogy a forma elég ősi. Pl. Wolfgang Torke alapvető tanulmánya óta szakmai körökben is köztudott, hogy a mindkét végén hegyes fa, csont- és fém tárgyak a halászatnál a húsdarabka vagy a kis hal csalikénti feltűzését szolgálták már a neolitikum óta (Torke 1993. Abb. 3–4). Ugyanakkor az összetett horog hegye lehetett egy az egyik végén nagyon hegyes, a másikon tompa hegy. Ezt a hegyet úgy erősítették akár a vékony fához, hogy azzal hegyesszöget zárjon be. Így egy horog keletkezett (Galili et al. 2013. Fig. 3/D). A rézkori Pietrele telljéről az 50–100 mm hosszú, csont projektillhegyek között megtaláljuk ezt a mindkét végén hegyes formát, ahol azonban szintén felvetik halászati célú használatát (Hansen 2015. 289, Fig. 39). Kreßbronn–Hemigkofen kardos, fémedényes sírjából a mienkhez nagyon hasonló, egyik felén keskenyebb, árként meghatározott tárgyat közöltek, sajnos méret nélkül (Clausing 2005. 156, Taf. 5.

A/19). Dedinka (Szlovákia) Ha A1-korú házának egyik gödrében 4 db ilyen „tűt” találtak (Paulík 1992. 51, 65, Obr. 8, 11). A nagyon rövid és vékony „árak” egy részéről már Miske Kálmán azt feltételezte, hogy tetoválótűk lehettek (Miske 1907. 12, Taf. XXIX. 49, 79). Ez számunkra elfogadható, különösen, hogy Olga Kytlicova is erre voksolt. Ő a hostomice-i 2. kincsből (Ha B3) 5 db-ot talált (H: 46–55 mm – Kytlicova 2007. 263, Nr. 52/13–17, Taf. 148. 13–17). Ilyen, rombikus átmetszetű, mindkét végükön hegyes „tűk” sorozatgyártásának öntőformáját a velemi Szent Vidről közölték. Abban 25 mm hosszú és 6 mm átmérőjű darabokat öntöttek. Ebben a publikációban egy új hipotézis is felmerült: értékmérőkénti értelmezésük (Ilon 2018. 120, 1. ábra 1). Bianka Nessel Teleac (Románia) településéről (Ha A2 – Ha C2) a velemivel azonos, de épebben megőrződött öntőformájában 20–25 mm hosszú és 3–4,3 mm átmérőjű példányokat öntöttek. Ugyanő ebben a remek tanulmányában gyűjtötte össze a közép-európai ilyen korú öntőformákat és tárgyak egy részét Lengyelországtól Szlovákián és Ukrajnán át Horvátorszáig. Tetoválótűnek rövideége miatt ő nem tartja alkalmasnak, ahogy nyílcsúcsnak sem (Nessel 2017. 249, 258–259, Fig. 2–3). Mi azonban e tárgy esetében nem tudunk egyértelműen voksolni, hogy ez nyílcsúcs/projektill hegy-e, önmagában „horog”, avagy annak része, netán tetoválótű, azaz a férfi identitást jelző „testápolás” eszköze a jól ismert csipesz és a szakállvágó borotva mellett. Összegezve azt állapíthatjuk meg, hogy több, a férfi léttel összefüggésbe hozható tevékenység tárgyi emlékeként is elképzelhető.

A sír kis karikái talán lánc elemei (1. tábla 4). Nemrégiben az is felvetődött, hogy a halászháló szegélyére a karikák nehezekeként felerősíthetők (Galili et al. 2013. 154, Fig. 9; Ilon 2024. I. 217). Ez a használat egybevág az előbb vizsgált tárgy „horogkénti” értelmezésével. Égett, bronzláncot Bucsú–Szabad-erdő, közöletlen urnamezős kori temetője 26. sírjából ismerünk. Itt a tállal letakart hamvak melletti kalcinátum kupacra helyezték (Ilon 2024. I. 446, 7.2.14. kép 6). Sorozatöntésre alkalmas öntőformájukat a régióból a sírral egykorú Németbánya–Felsőerdei dűlő III/4. halom késői halomsíros korú (BD) sírjában, felnőtt nő maradványai mellett találták (karikák átmérője: 20 mm – Ilon 1989. 18, 25, 2. ábra, 4. ábra 4, 6. ábra 6; Ilon 2014. 108). Ma már egyre inkább úgy véljük, hogy a fémműves tevékenységben a munkamegosztás révén a nők és gyerekek is részt vehettek (Sperling 2019. 48. lábjegyzet, Tab. 2; Ilon 2024. I. 276). Ezért kerülhetett a sírjába jelzéseként az öntőforma. A velemi Szent Vid magaslati településén a J-12 szelvényből szórvány, talán késő bronzkori (átmérője 31 mm – Ilon (2018) 120, 2. ábra 1) és a késői urnamezős kori (Ha B2) Gőr–Kápolnadomb rituális településén szintén előfordult (átmérője: 12, 15 mm

– Ilon 1996a 177, Taf. 3. 12–13; Ilon 2024. I. 117, 311). Kelet-Magyarországon két kurdi korú depóból (Tibolddaróc, Kemecse) ismerünk mellédíszeket, amelyek amulettjei láncok végén lógnak. A karikák átmérője ott kicsit nagyobb a mi példányainknál (Mozsolics 1985. 202, 133, Taf. 147. 1–2, Taf. 190. 1). Távolabb Altendorf (Oberfrank) kőkamrás, hamvasztásos, feldúlt, valószínűleg kettős sírjában 8 db kisebb és 6 db nagyobb (méretüket nem adta meg a szerző) példányt közöltek fa nyíltegez maradványai fém elemeivel és nyílcsúcsok, valamint kés és bronz ékszerek kíséretében (Clausing 2005. 175, Taf. 67.A/4–17).

A bronz *lemeztöredék* metszetének formája és vastagsága (1 mm) alapján edény nyak-váll része, de lemezpáncél vagy pajzs umbójának apró részlete is lehet (**2. tábla 7/5**). Sajnos a nagyjából korabeli lemeztárgyak többségének falvastagságát nem ismerjük. Patay Pál ugyanis ezt az adatot egyetlen edény (pl. kurdi típusú vödör – Patay 1990. 7, 34–40) esetében sem közli. Makkay János a nadapi kincs edényeinél és lemezpáncéljainál ugyanígy járt el (Makkay 2006. 139, 144). Ezzel szemben tudjuk, hogy Farkasgyepű–Pöröserdő II. páncéllemezeinek vastagsága 1–2 mm, Várvölgy–Szébike-tető kincsében a lábszárvédő lemezek keresztmetszete 0,7–1 mm (Jankovits 1992a 37, Abb. 30; Müller 2019. 342, Abb. 10. 1a-b, 2c). A Dunából, Pilismarót közelében kiemelt mellpáncél lemezvastagsága 0,7–1,3 mm (Petres – Jankovits 2014. 57, Abb. 2–3). Čaka páncéllemezeinek vastagsága pedig 1–2,5 mm (Točík – Paulík 1960. 75). A legközelebbi kerek, könnyű (fa és bőr alapon fémveretek) pajzs rekonstrukcióját (BD/Ha A1 – Ha A1) a szlovákiai Zvolen (korábban: Zólyom) határából közltek. Ugyanakkor a teljes bőrfelületet borító lemez, ún. plzeni típusú Csehországtól Dániáig három példányban fordul elő, ahol a lemez vastagsága 1–1,3 mm. Ez a védőfegyver az egész kontinensen Írországtól Spanyolországon és Mükénén át Egyiptomig népszerű (Paulík 1965. Obr. 2; Zachar 2015. 191, Abb. 7; Uckelmann 2014. különösen 186, Fig. 11.1; A készítésechnikához lásd: Ilon 2024. I. 332–333).

A temetkezés rítusa

A sír a humuszos első napján, a temető szélén került elő (**1. kép**). Az idézett naplóbejegyzés alapján a sírgödört csak az előkerüléskor lehetett megfigyelni. Ez a talaj kiszáradásával párhuzamosan, néhány óra alatt eltűnt, ezért ilyet nem rögzítettünk a rajzon. A halott nagyon apró csonttöredékeit a bronzmaradványok között találtuk meg. A bronzok rendje: a lándzsa hegytöredéke az ép lándzsa alatt volt. A lándzsától nyugatra tetoválótű/nyílhegy. Közte és a lándzsa között a kard részei, alattuk pedig egy szárnyas balta voltak. A legnyugatibb részről egy amorf bronzolvadékot emeltek ki. Az ép lándzsa hegye majdnem pontosan dél felé, míg a

töredéké és a balta éle éppen ellenkezőleg mutatott. A láncszemek a lándzsák alatt voltak (**2. tábla**). A kalcinátumoktól északkeletre 10–12 cm-re volt az edénytöredékek foltja. Ezek között és körül viszont nem találtunk hamvakat, ugyanis azokat – ha voltak itt – megsemmisítette („felzabálta”) az agyag. Ez a nyugat-dunántúli régió ilyen talajjal rendelkező helyein jellemző, s még egy temetőn belül is igen eltérő tömegű kalcinátum maradhatott meg. Pl. Szombathely–Zanat esetében 4–1520 gramm (Ilon et al. 2011. Fig. 86), a farádi temető korábban feltárt sírjaiból 0,5 és 460 gramm égett emberi csontmaradvány került antropológus kezébe (Czigány 2024. 7.2.E2.1. táblázat). Persze eleve kérdéses, hogy mennyit gyűjtöttek be az égetést követően a máglyáról, amikor Európa bronzkorából állítólag a néhány grammtól 2–3000 grammig terjed a mennyiség (Fülöp 2018. 299–301, Fig. 11, 14.1). Modern krematóriumi megfigyelések szerint egy kb. 70 kg-os nő esetében 1500–1700, férfinál 1800–2000 gramm kalcinátum lesz a testből (Wilschke-Schrotta – Renhart 2021. 265). A farádi sír esetében edényeken kívül elhelyezett, elszórt hamvakra gondolunk. A pontosabb megfigyelést megnehezítették a feltárás abnormális körülményei. Jelesül a vizenyős talaj és a munkagép súlya, valamint mozgásának következményei, azaz a sár s ezzel a sír egy részének feltapadása a kerekre. Ráadásul ez a temető szélén jelentkezett, a humuszos megkezdésének első munkanapján, az első temetkezésként, amikor e sorok egyik szerzője, azaz az ásatásvezető még nem rendelkezett semmilyen tapasztalattal a konkrét hely talajviszonyairól.

Néhány fegyveres sír a régiókból és a szomszédos területek hasonló korú temetőiből

Kard, (két) lándzsa, (két) szárnyas balta/fejsze, páncél, kés és borotva a délnyugat-szlovákiai Čaka (korábban: Cseke) halomsírja II. hamvasztott vezetői sírjában. A kard hiányos és törött, a lándzsák hosszú köpűvel rendelkeznek, a fejszék éle keskeny. Minden tárgy többé-kevésbé megégett (Točík – Paulík 1960. 70–81, Obr. 14. 1–2, 4–6, Tab. VIII. 1–5).

A burgenlandi *Pötsching* (korábban: Pecsényéd) környékén, 1892-ben szőlőültetés közben előkerült korai urnamezős kori sírban, egy hatalmas kő alatt kard töredékei, lándzsa, tör és kés voltak egy edény mellett. Utóbbi elkallódott, hamvakra nem tudunk (Kőszegi 1963. 25, Taf. XIX. 8–12; Kemenczei 1991. 28, 87. Nr. 514). A másik esetet *Siegenderf* (korábban: Cinfalva) földhalmának kőládás, hamvasztott temetkezéséből ismerjük. Ebben markolatnyújtványos kard töredékei, lándzsa, kés, borotva és tű voltak (Kaus (1975). *Zalakomár*–Alsó-csalit 135 síros temetőjének (keltezése: BD/Ha A1 – Ha A2) 187. objektumában, azaz a temető szélén elkülönített 81. szórt hamvas sírban

egy 30–40 éves elhunyt nő (?) maradványait határozták meg. Ez helyes is lehet, hiszen közismert, hogy különleges helyzetben ideiglenesen vagy véglegesen nők is betölthettek férfi szerepet (Wittenborn 2014. 56). Mindegyik sír bronztárgya megégett, deformálódott, máglyamaradványok tapadtak rájuk. A kard egy részét és a lándzsát a csontokra helyezték, de a kard hegye és más bronz töredékek a sírgödörben elszórtan voltak. A kard hiányos és törött, a lándzsa köpűje hiányos volt, a tör pengéje hiányzott (Kreiter 2007. 324; Tóth 2010. 158–159, 1. táblázat; Száraz 2020. 259–326, 165. ábra, 236. tábla). A nyugati urnamezős körből ugyanilyen kombinációt, azaz kard és lándzsa együttesét például az alábbi korai lelőhelyekről ismerjük: *Behringersdorf* 12. sír hármastemetkezése Rigsee karddal (Ha A1) a többi temetkezéstől elkülönülve, *Prien a. Chiemsee* (Ha A) (Clausing 2005. 110, 155, Taf. 2. 1–2; 156, Taf. 5.B).

A csak karddal rendelkezők közül a dunai urnamezős körből talán az egyik legkorábbi *Baierdorf* temetője 2. sírjában a Reutlingen típusú (Lochner 1986. 266–267, Taf. 4.1). Ugyanitt még a 6. és a 7. temetkezésben is volt kard. Az előbbi tömör markolatos, markolatkorongos Riegsee, az utóbbi nyél-tüskés Terontola típusú (Lochner 1986. 257, Taf. 9.1; A Riegsee példányok új gyűjtését Alsó-Ausztria területéről lásd: Lauermann – Mödlinger 2021. 218). A 6., a koponya és hosszúcsont maradványok alapján valószínűleg férfi sírja (BD vége/Ha A1 átmenete, Baierdorf – Lednice fázis – Lochner 1986. 265–270, 279, Taf. 8. 1). Kard származik *Galambok*–Hársas-erdő 412. szórt hamvas sírjából (Ha A1). Markolata és pengetőredékei megégték. Az indiff. nemű, 8–10 éves eltemetett a 17 síros temető szélén volt (Száraz 2008. 69–70, 1. kép, 8. kép 1a–c; Tóth 2009. 429; Száraz 2020. 424; Ilon 2024. I. 334, 7.2.2. táblázat). Ez utóbbi antropológiai adat – amennyiben helyes – ellentmond David R. Fontijn elterjedten elfogadott hipotézisének (Fontijn 2002. 230, Fig. 11.3.), ugyanakkor egy társadalmi helyzet leendő várományosára utalhat.

Lándzsa, kés, borotva és tű kombinációja. A Ha B1-re datált 127. számú temetkezést *Sopron*–Krautacker 154 síros temetőjéből közölték. A hamvak egy nagy edény töredékei között voltak, ahogy a textilbe csomagolt borotva, kés és tű is. A lándzsát a sír déli részén, külön találták, a hegyével dél felé elhelyezve. A bronzok állapota és a textilmaradványok meglelte kizárja, hogy a máglyán lehettek volna. Nem közöltek embertani adatot. A kard nélküli, csak lándzsás sírokat a publikáció szerzői Morvaországtól Ausztrián át Szlovéniáig idézték. A 127. sír leletkombinációja ebben az időszakban egyedülálló (Jerem–Metzner–Nebelsick 2002. 314, 317, Abb. 1–6).

Az eltemetett társadalmi helyzete

Több, a farádi 394. sírral szinte azonos vagy nagyon hasonló esetet ismerünk a Bakony hegységből. Az alábbiakkal kibővíthetők az előbb említett régiós példák. Bakonyszücsön a Rómer Flóris és Mihály István által 1875-ben feltárt VIII. halomban kard, két lándzsa, szárnyas balta és tör kombinációját, a X. halomban kardot és lándzsát találtak (Jankovits 1992a 6, 10, Abb. 3. 1–6, 4. 3–4; Ilon 2014. Tab. 5; Ilon 2015b 145–146, 2. kép). Pénzesgyőr halomsírjából kardot és lándzsát emelt ki edénytöredékek és hamvak kíséretében Laczkó Dezső (Jankovits 1992a 54; Ilon 2014. 5. Tabelle; Ilon 2015b 158). A bakonyjákói VI. halomban – a Mithay Sándor által helyesen megfigyelt négy sír-részlet – véleményünk szerint valójában egy kettőstemetkezés volt. Egy karddal, lándzsával és arany hajkarika spirállal ellátott férfi(?) és egy felékszerezett nő(?) maradványait több ponton helyezték el. (Jankovits 1992b 318–320, Abb. 62. A kalcinátumok nincsenek meg, így antropológiai feldolgozás sem történhetett.) A balatonfüzűi 6. sírban (BD/Ha A átmenete) nincs lándzsa az íjász mellett, de volt egy madárfejes reprezentatív, egyedi kése (Ilon 2012; Ilon 2024. II. 6.2.6. kép). Térben és időben is jelzésértékűnek szánjuk a horvátországi Velika Gorica (Ha B1, Kr.e. 10. század) 1/1911. kettős temetkezését. Ebben kard és lándzsa, tokos balta/fejsze, kés, borotva és ékszerek voltak, ahol a fegyverek behelyezése a korszakban már ritkaságnak számítanak (Dizdar 2013. 102; Karavanić 2013. 130, Fig. 11). A szárnyas balta/fejsze természetesen nem csak a páncél beszakítására és ölésre alkalmas, de a favágásra, hasogatásra, a talajlazításra, az oszlophely és alapárok ásására, azaz a táj átalakításának, termővé tételének alapeszköze (Maraszek 2015a 287–288; Eöry 1999. 442–443; Ilon 2024. I. 232).

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a farádi 394. számú temetkezés egy kardos, lándzsás, harci fejzés (de talán az íjászathoz is értő, netán tetovált, vagy a halászat relikviáit is őrző) gyalogos, minden bizonnyal a helyi társadalom elitjéhez sorolható, de nem feltétlenül főnök (Bunnefeld 2014. 141), *12 – x éves, valószínűleg férfi emléket őrizte meg.* A meg lehetőségen kisméretű lemeztöredék miatt bizonytalan, hogy védőfegyverzetrel rendelkezett, avagy fémfedényt kapott-e a túlvilágra? Az utóbbi sem zárható ki, hiszen a zanati 9/18. (Ilon et al. 2011. Fig. 40. 6, Fig. 41. 8, Fig. 83. 1), de több közép-európai sírban (pl. Hart a. d. Alz, Gundelsheim – Clausing 2005. Taf. 14. 12, 14, 17, Taf. 34. 3) is előfordult. A fegyverzet ilyen összeállítása, kiegészülve a test védőfegyverzetével a B C2/D1 időszakban (Kr.e. 1400–1350) tűnik fel (Ilon 2024. I. 49; Lauermann – Mödlinger 2021. 221). Ezzel azonos időre keltezték a halomba, kőkamrába temetett Hagenau-i kettős sírt, amely a nyugati urnamezős körre kiterjedő gyűjtésből származik.

Ebben fejsze volt az íjat, kardot, rövid kardot, tört, pajzsot, borotvát és nyársat (?) valamint részben arany ékszereket birtoklók mellett. A férfi státusát főnökként értelmezték. E területről a BD – Ha A1 periódusból még három harci fejszés sír ismeretes. Ebben a fegyverzet-kombinációban a fejszét még a középső bronzkori felszerelés maradványának tekinthetjük (Clausing 2005. 7, 18–19, 77, 79, 84, 105, 128, 158, Taf. 12–13.A). Az északi sziklarajzokon is ritka egy harcosnál e három fegyver (kard, fejsze, lándzsa) együttes ábrázolása (Tanum, Bohuslän, Svédország – Ling et al. 2018. 154, Fig.8.5).

Farádon a temető szélén feltárt egyén lehetett talán a sírkertet megnyitó egyik „ős”, az „alapító hős”, azaz a legkorábbi eltemetettek egyike. Nem feltétlenül kell vezetőnek gondolnunk (Clausing 2005. 130), csak az elithez tartozó katonáskodónak Christian Jeunesse megközelítése szerintő egy G2 kategóriájú kardforgató lehetett. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy az Alpok keleti előterében és a mi nyugat-dunántúli régióinkban mi jelenleg nem látjuk a háromfázisú szekvenciát (azaz a G2 – G1 – G2-t, ahol a G1 a „fejedelmi” temetkezéseket jelenti – Jeunesse 2017. 176). Eltemetésének szokása azonban a nyugati régióhoz hasonlóan (Clausing 2005. 129–130) nem tér el a sírkertben mások által gyakorolt általánostól. Erre azonban biztosabban csak a temető feldolgozását követően, valamint számos radiokarbon kormeghatározás alapján válaszolhatunk. Ugyanakkor az már jó ideje nem kérdőjelezhető meg, hogy a Németbánya–Felsőerdei-dűlőben feltárt tell települést a természettudományos koradatokkal megerősített leletanyag tükrében a BC2/D – Ha A1 időszakban lakták (Ilon 2014. 139–140; Ilon 2024. I. 369). Mi most úgy véljük, hogy a település létezésének első évszázadában nyitották a farádi temetőt, mégpedig ezek között az egyik első lehetett az itt bemutatott sír.

Összefoglalás

A farádi 394. sírban, szórt hamvaival nyugvó lehetett talán a temetőt megnyitó egyik „ős”, az „alapító hős”, azaz a legkorábbi temetkezések egyike. Erre a temetőben elfoglalt helye is utal(hat). A kardos, harci fejszés, lándzsás, esetleg íjas (bronz nyíl/projektíl hegy?) vagy piperével ellátott (tetoválótű?), netán a horgászatot is kedvelő (csalipecek/összetett „horog” és hálósúly /?/ karikák), páncélos/fémedényes „férfi” (?) temetkezését a BD2, esetleg a HaA1 periódus legelejére keltezzük. Kardját összetörték, baltáját megtekerték, egyik lándzsáját eltörték, s ezek szinte minden darabja a test mellé, hosszabb vagy rövidebb időre a máglyára került. A halott eltemetése nagyjából egy időben történt a balatonfűzfői 6. sír elhunytjával, akit hasonló fegyverzetű láttak el. Fel kell figyelni arra, hogy a temetkezés ugyanúgy a temető szélén volt, ahogy a Zala megyei Galambok

és Zalakomár karddal rendelkező „harcosainak” sírja. A kard az északi bronzkor 5169 temetkezése alapján a férfi identitás nyilvánvaló megjelenése (Felding 2025. 261, Fig. 5.), ezért is tartjuk elfogadhatónak a fentebb említett sírok férfiakhoz kötését, avagy férfi státusú nő jelzését. Ezek a közösségekben elismert helyzetű, (G2 típusú) hős harcosok az urnamezős kor évszázadai alatt hétköznapi katonákká, az uralkodó főnök szolgálóivá váltak (Horn – Kristiansen 2018. 10). Ezáltal a hős státusa, ebben az esetben kivételes tárgyelegyüttése ellenére a közösségekben jócskán devalválódott, más minőségbe került. Ezért nem találunk a temető későbbi sírjaiban már egyetlen fegyverest sem. Nem tudjuk megválaszolni azonban azt a kérdést sem, hogy a 394. sír eltemetettje a közösség vezető státusú alapítóinak egyike vagy csak egy fegyveres csoport tagja volt-e (Harding 2011. 196; Harding 2015)? Azt sem tudjuk, hogy az áldozat isteni, azaz a kard és a lándzsa hiányzó részei hová kerülhettek (Nebelsick 2000. 169–170). Az is magyarázatot igényel, hogy e helyzettel ellentétben a balatonfűzfői 6. sírba ép fegyvereket helyeztek (Ilon 2012).

A Ha A1 időszakig, majd a Ha B1 periódustól csak szórványosan találunk az alsó-ausztriai urnamezős kör sírjaiban fegyvermellékleteket (Lochner 2021. 234, 247, Tab. 09_01–02). A mi nyugat-dunántúli régiós adataink ezt megerősítik. Ugyanakkor a most vizsgált farádi sír fegyverei (kard, lándzsa, fejsze) tömegesen vannak jelen a kurdi – hajdúböszörményi kincsekben, s ez a tendencia az Al-Dunától északra (Erdélyben) is jellemző (Kristiansen – Suchowska-Ducke 2015. Fig. 6; Soroceanu 2011. 241–242). Ez hasonló jelenség, mint amit Hollandia különböző területein megfigyeltek. Nyugaton és északon sírokból, míg délen vizes környezetben deponált kincsekből emelték ki a kardokat. Vagyis vizes közegbe temették volna el a harcosokat, illetve ennek áldozati emlékei a kardok? Netán csak arról van szó, hogy a fiatal és az idős férfi sem kap már fegyvereket temetkezési mellékletként? Lehetséges, hogy a fémek a közösség és nem az egyén tulajdonában voltak, s így csak kivételes esetben kerülhettek sírba (Târlea 2020. 574), vagy csak a szolidaritás közösségi eszméje (depó) áll szemben a versengő erőszakkal (sír) (Fontijn 2002. 229–231, Fig. 11.3)? Az mindenesetre tény, hogy az északi bronzkorban a korai időszak közel 2400 sírba helyezett kardja állítható szembe a késő bronzkor 429 temetkezésébe helyezett, még az 50 db-ot sem elérő ilyen sírmellékletével (Felding 2025. 256, Fig. 3–4). A Nyugat-Dunántúlon a kincseletek 21%-a (pl. Ménfőcsanak, Pázmándfalu, Pötréte), a szórvány fegyverek 15%-a (pl. Balaton, Kerkáskápolna, Koroncó) származik vizes környezetből (Ilon 2024. I. 7.3.1. táblázat C, 7.3.2. táblázat). A főnöki hatalom és a lakosság koncentrációja a magaslati települési központokban természetesen a katonáskodók koncentrációját is eredményezte (Kristiansen 2018).

41–42). Nem véletlen tehát a depóknak – és mind-egyik helyen arany is volt – a régiókban (Vár-völgy, Velem, Ság-hegy, Somló) történő sűrűsödése (Ilon 2024. I. 7.3.1. táblázat C, II. 6.1.4.4. kép; Tarbay et al. 2024; Soós et al. 2025). Ugyanakkor azt gyanítjuk, hogy pl. Pázmándfalu kincsleletei egy síkvidéki központ közelségét sugallják. A fenti kérdéscsokor vizsgálatánál nem mellékes szempont az sem, hogy az utóbbi másfél évszázadban a víz-rendezési munkák kapcsán mennyi tárgyról szerzett tudomást a tudomány, illetve ismerjük-e lelőköörülményeiket, továbbá szisztematikus összeírásuk megtörtént-e? Ilyen szempontból a valódi közösségi régészeti, fémkeresős kutatás fontos eredményeket hozhat(na). Szerintünk itt még nem kevés a tennivaló. Arra az elemi tényre is fel kell hívnunk azonban a figyelmet, hogy amíg a régiós temetkezések antropológiai meghatározása visszamenőlegesen nem történik meg, illetve nem válik napi gyakorlattá, addig az emberrel és annak státusával kapcsolatos korrekt válaszokat nélkülöznünk kell.

A fegyveres sírok és a kardok korai urnamezős időszak utáni régiókbeli csökkenésének, szinte teljes eltűnésének (ugyanakkor tömeges jelenlétük a depókban) egy további alternatívájára magyarázat a kardok európai elterjedése (Kristiansen – Suchowska-Ducke 2015. Fig. 5). Ismereteink ezek gyártásáról a Tisza-vidék – Délkelet-Szlovákia – Észak-Erdély műhelykörzeteiben és a mi régióink központjaiban (Kemenczei 1988. 64–65; Vár-völgy: Ilon 2024. II. 6.1.4.E1. 2. kép 6; Velem: Kemenczei 1988. Taf. 46. 407), valamint vizsgálatokkal igazolt utángyártásokról (pl. Észak-Itáliában – Jung – Mehofer 2013) csak igen kis adalék az északi és déli irányú kapcsolatok és talán a hosszabb vagy rövidebb ideig jellemző mobilitás (vándorlás, rabló hadjáratok – Kristiansen – Suchowska-Ducke 2015. 385; Kristiansen 2018. 41–42; Matić – Franković 2020; Harding 2024. 141–143) kérdésköréhez. Különösen addig, amíg nem rendelkezünk a mainál jóval több biztos abszolút kronológiai dátummal.

Jelenleg még megválaszolatlan az a kérdés, hogy a Bakonyból ismert késő bronzkori halomsírműzők és települések élettartama, amelyeket Kőszegi Frigyes nyomán mi egy átmeneti időszaknak (Kőszegi urnamezős kor I-II., másként: késő halomsíros – korai urnamezős kor - Kőszegi 1960. 157, 178–180; Kőszegi 1988. 59–80; Ilon 2024. I. 51) tartunk, hogyan viszonyul a síkvidéki temetők és települések korához. Úgy gondoljuk, hogy a Bakonyban élőkkel egy időben léteztek a kisalföldiek is. Sőt, Délnyugat-Szlovákiában a vor-Čaka és a Čaka kultúra (B C/D – Ha A1), Kelet-Ausztria, régióinkkal szomszédos területein a késői Halomsíros (Pitten temetője fiatal B C2/D1 fázisa) kultúra, valamint a korai Urnamezős kultúra Čaka és Baierdorf csoportja (Lochner 1986. 279; Lochner 2021. 234–236, Abb. 09_04; Furmánek – Veliačik

– Vladár 1999. 70–72, 79–81, Abb. 27). Így nincs semmi meglepő abban, hogy Farádön a most közölt korai temetkezés előkerült. „Csupán” az a jól látható különbség, hogy a Bakonyban a hasonló fegyverzetű és szintén elhamvasztott egyéneket földhalmokban és ritkán kőkonstrukciókkal (kőgyűrű, kőlapos sír) helyezték örök nyugalomra (Ilon 2014. Taf. 17. 1–2; Ilon 2024. I. 422–423). Ugyanakkor nem könnyíti meg a helyzet elemzését (Wittenborn 2014. 58, Tab. 8; Ilon 2014. Tab. 3a-c) az, ha nem tudjuk hitelesen megválaszolni az alábbi kérdést: vajon a balatonfüzfői fegyveres földhalmát – ha létezett egyáltalán – 20. század elejei útépités vagy még korábbi földművelés tüntette-e el? Esetleg megtörténhetett ez itt, Farádön is, ahol az évezredes agrártevékenység áldozata lett?

Köszönetnyilvánítás

A feltáráson részt vevő régész kollégáknak, Pál Róbertnek és Ujvári Ferencnek elsőként mondunk köszönetet. Szórádi Sándorné Lilla restauratori tevékenységéért, valamint Dankó Judit és Szászvári Linda terepen készített fényképfelvételeiért, továbbá Gera Ágnesnek a műtárgyfotók elkészítéséért mondunk köszönetet. A képtáblák összeállítását Ambrus Edit (Nagykanizsa) végezte el. Hálásak vagyunk dr. Tóth Gábor PhD humánbiológusnak (ELTE Savaria Egyetemi Központ, Biológia tanszék, Szombathely) gyors és áldozatkész segítségéért, továbbá Sebők Katalinnak angol nyelvű fordításáért.

Irodalom

- BLEČIĆ-KAVUR, M., JAŠAREVIĆ, A. (2014): Kasnobrončanodobna ostava Majdan/Ridžali. *Godišnjak Sarajevo*, **43** 35–49.
DOI: 10.5644/Godisnjak.CBI.ANUBiH-43.36
- BUNNEFELD, J-H. (2014): Der Häuptling und sein Schwert? – Anmerkungen zur sozialen Stellung des Schwertträgers in der älteren nordischen Bronzezeit. In: LINK, T. & PETER-RÖCHER, H. (Hrsg.), *Gewalt und Gesellschaft. Dimensionen der Gewalt in ur- und frühgeschichtlicher Zeit. Internationale Tagung vom 14.–16. März 2013 an der Julius-Maximilians-Universität Würzburg, *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie* 259* Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 133–143.
- CLAUSING, Ch. (2005): Untersuchungen zu den urnenfelderzeitlichen Gräbern mit Waffen beigaben vom Alpenkamm bis zur Südzone des Nordischen Kreises. *BAR Int. Series* **1375** Oxford.
- CZIGÁNY, D. (2024): Összefoglaló jelentés Farád–Dámföld megelőző feltárásról (Report on a preventive excavation at Farád–Dámföld). In: Ilon 2024. I. 463–466, II. 7.2.E2.1–10. kép.

- DIZDAR LOŽNJAK, D. (2013): Cremation burials in Northern Croatia 1300–750 BC. In: LOCHNER, M. & RUPPENSTEIN, F. (Hrsg.), *Brandbestattungen von der mittleren Donau bis zur Ägäis zwischen 1300 und 750 v. Chr.* Mitteilender Prähistorischen Kommission 77. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 99–117.
- EÖRY, B. (1999): A tokosbalta, mint sokrétű munkaeszköz (Das Tüllenbeil als vielseitiges Arbeitsgerät). *Savaria, Pars Archaeologica* **24/3** 437–446.
- FELDING, L. (2025). Gender as material expression in the Early and Late Bronze Age compared. In: NØRGAARD, H.W. & REITER, S.S. (Eds.), *Essays in Bronze Age Archaeology in Honour of Dr. Phil h.c. Helle Vandkilde on her 70th birthday*. Archaeopress Archaeology, Oxford, 253–266.
- FOLTINY, St. (1980): Schwert, Dolch und Messer. In: BUCHHOLZ, H-G.: *Archaeologica Homerica. Die Denkmaler und das frühgriechische Epos*. Bd I. Kapitel E, *Kriegswesen* 2. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, E231–E274.
- FONTIJN, D. (2002): *Sacrificial Landscapes. Cultural biographies of persons, objects and 'natural places' in the Bronze Age of the southern Netherlands c. 2300 – 600 B.C.* Praehistorica Leidensia **33/34** Sidestone Press, Leiden.
- FURMÁNEK, V., VELIAČIK, L. & VLADÁR, J. (1999): *Die Bronzezeit im Slowakischen Raum*. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, **15** Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden / Westf.
- FÜLÖP, K. (2018): Why is it so rare and random to find pyresites? Two cremation experiments to understand the characteristics of pyresites and their investigational possibilities. *Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae*. Ser. 3. No. **6** 287–311.
- GALILI, E., ZEMER, A. & ROSEN, B. (2013): Ancient Fishing Gear and Associated Artifacts from Underwater Explorations in Israel - A Comparative Study. *Archaeofauna* **22** 145–166.
- HANSEN, S. (2015): Pietrele – A Lakeside Settlement, 5200–4250 BC. In: HANSEN, S., RACZKY, P., ANDERS A. & REINGRUBER, A. (Eds.), *Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Aegean Sea. Chronologies and Technologies from the 6th to 4th Millennium BC. International Workshop Budapest 2012*. Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 273–293.
- HANSEN, S. (2023): Bronze- und urnenfelderzeitliche Lanzenspitzen aus dem Rhein-Main-Gebiet. Aspekte prähistorischer Konfliktforschung. Bronze- und urnenfelderzeitliche Lanzenspitzen aus dem Rhein-Main-Gebiet. In: PANKAU, C., BAITINGER, H. & STOBBE, A. (Hrsg.), *Ein Schwabe in der Welt. Festschrift für Rüdiger Krause zu seinem 65. Geburtstag*. Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 151–174.
- HARDING, A. (2011): Prestige Swords of the Bronze Age. In: VIANELLO, A. (Ed.), *Exotica in the Prehistoric Mediterranean*, Oxbow Books, 194–198.
- HARDING, A. (2015): Kriegergefolgschaften der Bronzezeit. In: MELLER, H. & SCHEFZIK, M. (Hrsg.): *Krieg – eine archäologische Spurensuche. Begleitband zur Sonderausstellung im Landesmuseum für Vorgeschichte Halle (Saale)* 6. november 2015. bis 22. mai. 2016. Halle (Saale), 253–256.
- HARDING, A. (2024): Violence and disease as explanatory factors in European later prehistory. In: KOBYLINSKI, Z., METZNER-NEBELSICK, C., PARE, Ch., TESSMANN, B. & ZDEB, K. (Eds.), *Archaeology without borders. Papers in honour of Louis Daniel Nebelsick*. Archaeologica Hereditas **23** Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie oraz Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, Oddział w Warszawie, 2024, Warszawa, 139–146.
- HORN, Ch. & KRISTIANSEN, K. (2018): Introducing Bronze Age Warfare. In: HORN, Ch. & KRISTIANSEN, K. (Eds.), *Warfare in Bronze Age Society*. Cambridge University Press, Cambridge, 1–15.
- HORVÁTH, L. (1994): Adatok Délnyugat-Dunántúl későbronzkorának történetéhez (Angaben zur Geschichte der Spätbronzezeit in SW-Transdanubien). *Zalai Múzeum* **5** 219–235.
- HÖCKMANN, O. (1980): Lanze und Speer. In: BUCHHOLZ, H-G.: *Archaeologica Homerica. Die Denkmaler und das frühgriechische Epos*. Bd I. Kapitel E, *Kriegswesen* 2. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, E275–E319.
- ILON, G. (1984): Egy fibulatípus újabb előfordulása Északnyugat-Dunántúlon (Das neuere Auftreten eines Fibeltyps im Nordwesten Transdanubiens). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* **17** 65–79.
- ILON, G. (1989): Adatok az Északnyugat-Dunántúl későbronzkorának bronzművességéhez (Angaben über das Bronzehandwerk aus der Spätbronzezeit nordwestlich jenseits der Donau). *Pápai Múzeumi Értesítő* **2** 15–32.
- ILON, G. (1996a): Beiträge zum Metallhandwerk der Urnenfelderkultur – Górház (Kom. Vas, Ungarn). In: JEREM, E. & LIPPERT, A. (Hrsg.), *Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen*

Symphosiums, Sopron, 1994. Archaeolingua, Budapest, 171–186.

ILON, G. (1996b): A késő halomsíros-kora urnamezős kultúra temetője és tell települése Nemetbánya határában (Das Gräberfeld und Tell der Späthügelgräber – Fröhurnenfelder kultur in der Gemarkung Nemetbánya). *Pápai Múzeumi Értesítő* **6** 89–208.

ILON, G. (2012): Eine weitere Bestattung der frühurnenfelderzeitlichen Elite das Grab Nr. 6 aus Balatonfüzfő (Ungarn, Komitat Veszprém). In: KUJOVSKÝ, R. & MITÁŠ, V. (Hrsg.), *Václav Furmáněk a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám*, Archaeologica Slovaca Monographiae Communicationes **XIII** Archeologický ústav SAV, Nitra, 137–150.

ILON, G. (2014): Der Anfang der Urnenfelder zeit (BzD) im Bakonygebirge (Ungarn). Das Gräberfeld und die mehrschichtige Siedlung der Spät-Hügelgräberzeit und der Früh-Urnenfelderzeit in der Gemarkung von Nemetbánya. In: DIZDAR, L. D. & DIZDAR, M. (Eds.), *The Beginning of the Late Bronze Age between the Eastern Alps and the Danube. Proceedings of the International Conference in Osijek, Oct. 20-22. 2011*, Institut za arheologiju, Zbornik Instituta za Archaeologiju **1** Zagreb, 101–177.

ILON, G. (2015a): Zeitstellung der Urnenfelderkultur (≈1350/1300–750/700 BC) in West-Transdanubien. Ein Versuch mittels Typochronologie und Radiokarbondaten. In: REZI B., NÉMETH R. & BERECKI S. (Eds.), *Bronze Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureş 2–4 October 2014*. Bibliotheca Mvsei Marisiensis Ser. Archaeologica **VIII** Editura Mega, Târgu Mureş, 223–296.

ILON, G. (2015b): Kik és mikor temetkeztek a Bakony halomsíraiba? Magángyűjtők és régészek Rómer Flóris nyomában (Who and When Were Buried in the tumuli of Bakony? Private collectors and archaeologists on Rómer's trail). *Arrabona* **51/1** 145–178.

ILON, G. (2018): Újabb velemi urnamezős kori öntőformák. A Szent Vid-i és a góri fémműves központ jelentősége az urnamezős kori Kárpát-medencében (Further moulds of the Urnfield period found in Velem. The importance of metalworking at Szent Vid and Gőr). *Savaria, a Vas megyei múzeumok értesítője* **40** 115–135.

ILON, G. (2024): *Asszonyok – Férfiak – Kapcsolatok. Régészeti tanulmányok a késő bronzkori (Kr.e. 1650/1600 – Kr.e. 800/750) Nyugat-Dunántúl történelméhez I-II. Women – Men – Connections. Archaeological studies on the Late Bronze Age (1650/1600 BC – 800/750 BC) of Western*

Transdanubia, Opitz Archaeologica **28/1-2** Martin Opitz, Budapest.

ILON, G., SÜMEGI, P., TÓTH, G., NÁFRÁDI, K., PERSAITS, G., PÁLL, D.G., TÖRŐCSIK, T., NYERGES, É., MIHÁLY, J., SÁNDORNÉ KOVÁCS J., RADICS, A., & UDVARDI, B. (2011): *Szombathely–Zanat késő urnamezős korú temetője és a lelőhely más ős- és középkori emlékei. Természettudományos vizsgálatokkal kiegészített anyagközlés. / The Late Urnfield period cemetery from Szombathely–Zanat supplemented by an assessment of Prehistoric and Medieval settlement features and interdisciplinary analyses*, VIA Kulturális örökségvédelmi kismonográfiák 2. VIA Monographia minor in cultural heritage **2** KVASSAY, J. (Ed.), Magyar Nemzeti Múzeum–Nemzeti Örökségvédelmi Központ / Hungarian National Museum–National Cultural Heritage Protection Centre, Budapest.

JANKOVITS, K. (1992a): Spätbronzezeitliche Hügelgräber in der Bakony-Gegend. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* **44/1** 3–81.

JANKOVITS, K. (1992b): Spätbronzezeitliche Hügelgräber von Bakonyjákó. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* **44/2-4** 261–343.

JANKOVITS, K. & VÁCZI, G. (2013): Spätbronzezeitliches Gräberfeld von Sárbogárd–Tringer-tanya (Komitat Fehér) in Ost-Transdanubien. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* **64** 33–74.

JANTZEN, D., BRINKER, U., ORSCHIEDT, J., PIEK, J., HAUENSTEIN, K., KRÜGER, J., LIDKE, G., LÜBKE, H., LAMPE, R., LORENZ, S., SCHULT, M. & TERBERGER, Th. (2011): A Bronze Age battlefield? Weapons and trauma in the Tollense Valley, north-eastern Germany. *Antiquity*, **85** 411–433.

JEREM, E. & METZNER-NEBELSICK, C. (2002): Eine Außergewöhnliche Grab ausstattung aus dem urnenfelderzeitlichen Gräberfeld von Sopron–Krautacker. *Budapest Régiségei* **36** 313–325.

JEUNESSE, Ch. (2017): From Neolithic kings to the Staffordshire hoard. Hoards and aristocratic graves in the European Neolithic: the birth of a 'Barbarian' Europe? In: BICKLE, P., CUMMINGS, V., HOFMANN, D. & POLLARD, J. (Eds.), *The Neolithic of Europe. Papers in honour of Alasdair Whittle*. Oxbow Books, Oxford & Philadelphia, 175–187.

JUNG, R. & MEHOFER, M. (2013): Mycenaean Greece and Bronze Age Italy: cooperation, trade or war? *Archäologisches Korrespondenzblatt* **43/2** 175–192.

- KARAVANIĆ, S. (2013): The Velika Gorica cemetery and related sites in Continental Croatia. In: LOCHNER, M. & RUPPENSTEIN, Fl. (Hrsg.), *Brandbestattungen von der mittleren Donau bis zur Ägäis zwischen 1300 und 750 v. Chr.* Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 77 Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 119–133.
- KAUS, K. (1975): Das Kriegergrab von Siegen-dorf. *Sonderdruck aus Festschrift „Siegen-dorf in Burgenland“*. Siegen-dorf, 42–51.
- KEMENCZEI, T. (1988): *Die Schwertwer in Ungarn I. Prähistorische Bronzefunde IV/6* C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.
- KEMENCZEI, T. (1991): *Die Schwertwer in Ungarn II. Prähistorische Bronzefunde IV/9* Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- KOBAL, J. V. (2015): Der Hortfund von Makarjovo (Transkarpatien, Ukraine). In: ILON, G. & SZATHMÁRI, I. (Red.), *An der Grenze der Bronze- und Eisenzeit. Festschrift für Tibor Kemenczei zum 75. Geburtstag*, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 285–300.
- KÖNIG, P. (2004): *Spätbronzezeitliche Hortfunde aus Bosnien und der Herzegowina*, Prähistorische Bronzefunde, XX/11 Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- KŐSZEGLI, F. (1963): Beiträge zu der Geschichte der älteren Urnenfelderkultur Transdanubiens. *Alba Regia* 2-3 25–31.
- KREITER, A. (2007): Zalakomár–Alsó-Csalit. In: KISFALUDI, J. (Szerk.), *Régészeti Kutatások Magyarországon 2006*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 324.
- KRISTIANSEN, K. (2018): Warfare and the political economy: Europa 1500–1100 BC. In: HORN, Ch. & KRISTIANSEN, K. (Eds.), *Warfare in Bronze Age Society*. Cambridge University Press, Cambridge, 23–46.
- KRISTIANSEN, K. & SUCHOWSKA-DUCKE, P. (2015): Connected Histories: the Dynamics of Bronze Age Interaction and Trade 1500–1100 bc. *Proceedings of the Prehistoric Society* 81 361–392. doi:10.1017/ppr.2015.17
- KYTLICOVÁ, O. (2007): *Jungbronzezeitliche Hortfunde in Böhmen*. Prähistorische Bronzefunde, XX/12 Mainz.
- LAUERMANN, E. & MÖDLINGER, M. (2021): Bewaffnung und Kampfweise. In: LOCHNER, M. (Hrsg.), *Brandbestattung und Bronze-metallurgie. Die Urnenfelderkultur in Niederösterreich (1300–800 v. Chr.)*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 214–231.
- LING, J., CHACON, R. & CHACON, Y. (2018): Rock Art, Secret Societies, Long-Distance Exchange, and Warfare in Bronze Age Scandinavia. In: DOLFINI, A., CRELLIN, R.J., HORN, Ch. & UCKELMANN, M. (Eds.), *Prehistoric Warfare and Violence. Quantitative and Qualitative Approaches*. Springer Nature, 149–176.
- LOCHNER, M. (1986): Das frühurnenfelder-zeitliche Gräberfeld von Baierdorf, Nieder-österreich – eine Gesamtdarstellung. *Archaeologia Austriaca* 70 263–293.
- LOCHNER, M. (2021): Aufbrüche ins Jenseits. In: LOCHNER, M. (Hrsg.), *Brandbestattung und Bronzemetallurgie. Die Urnenfelder kultur in Niederösterreich (1300–800 v. Chr.)*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 232–259.
- MAKKAY, J. (2006): Late Bronze Age hoard of Nadap. *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 48 135–184.
- MARASZEK, R. (2015a): Äxte und Beile der Bronzezeit: Waffe, Werkzeug, Symbol. In: MELLER, H. & SCHEFZIK, M. (Hrsg.), *„Krieg – Eine archäologische Spurensuche“* Ausstellungskatalog. Landesmuseum für Vorgeschichte Halle (Saale), Konrad TheissVerlag, Halle (Saale), 285–288.
- MARASZEK, R. (2015b): Kampf- und Jagdwaffen: Lanzen und Speere im bronzezeitlichen Europa. In: MELLER, H. & SCHEFZIK, M. (Hrsg.), *„Krieg – Eine archäologische Spurensuche“* Ausstellungskatalog. Landesmuseum für Vorgeschichte Halle (Saale), Konrad TheissVerlag, Halle (Saale), 289–292.
- MATIĆ, U. & FRANKOVIĆ, F. (2020): Sea Peoples and the Discourse of „Balkanism” in Late Bronze Age Archaeology. In: GAVRANOVIĆ, M., HEILMANN, D., KAPURAN, A. & VERČÍK, M. (Eds.), *Spheres of Interaction; Contacts and Relationships between the Balkans and Adjacent Regions in the Late Bronze / Iron Age (13th–5th Centuries BCE)*. Perspectives on Balkan Archaeology 1 Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden / Westf., 155–176.
- MISKE, K. (1907): *A Velem Szent Vidi őstelep I. A harácsolts leletek leírása*. Konegen Károly kiadása, Wien.
- MOZSOLICS, A. (1985): *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MOZSOLICS, A. (2000): *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Hajdúböszörmény, Románd und Bükkzentlászló*, Verlag Oetker/Voges, Kiel.

- MÜLLER, R. (2019): Der spätbronzezeitliche Hortfund von Várköly, Szebike-tető. In: BÁNFFY, E. & P. BARNA, J. (Hrsg.), „*Trans Lacum Pelsonem*”. *Prähistorische Forschungen in Südwestungarn (5500–500 v. Chr.) – Prehistoric Research in South-Western Hungary (5500–500 BC)*. Castellum Pannonicum Pelsonense 7 Verlag Marie Leidorf GmbH, Budapest–Leipzig–Keszthely–Frankfurt a.M.–Rahden / Westf., 329–366.
- NEBELSICK, L.D. (2000): Rent Asunder: Ritual Violence in Late Bronze Age Hoards. In: PARE, Ch. E. F. (Ed.), *Metals Make the World go Round. The Supply and Circulation of Metals in Bronze Age Europe*. Oxford, 160–175.
- NÉMETH, T. G. & TAKÁCS, M. (2003): Urzeitliche und mittelalterliche Brunnen bei Lébény. *Antaeus* 26 97–139.
- NESSER, B. (2017): "Leafshaped" Negatives and their Meaning: a rare Mould Type from the Teleac Hillfort, jud. Alba Transylvania. *Acta Musei Apulensis, Apulum* 54 211–262.
- PAULÍK, J. (1965): Nález Štitových puklic z mladšej doby bronzovej vo Zvolene. *Štúijné Zvesti Archaeologického Ústavu Slovenskej Akadémie Vied* 15 Archeologický ústav SAV, Nitra, 17–32.
- PAULÍK, J. (1992): Osada čakanskej kultúry v Dedinke. *Zborník Slovenského Národného Múzea – Archeológia* 2 45–66.
- PATAY, P. (1990): *Bronzegefäße in Ungarn*. *Prähistorische Bronzefunde II/10* Franz Steiner Verlag, München.
- PAVIŠIĆ, I. (2010): Novi kasnobrončanodobni nalazi iz Kraljevca kod Budinščine – prilog naseljavanju Hrvatskog Zagorja u vrijeme starije kulture polja sa žarama. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 27 51–72.
- PETRES, É. & JANKOVITS, K. (2014): Die spätbronzezeitliche zweiteilige Bronzebrustpanzer aus der Donau in Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 65 43–71.
- REZI, B. (2015): *Deponálási szokások a késő bronzkori Közép-Erdélyben*. PhD Disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- SOÓS, B., PÉTERVÁRY, T., MESTERHÁZY, G., LÁTOS, T., PETŐ, Á., PETHE, M., KIS, Z., VASÁROS, Zs. & TARBAY, J.G. (2025): Later prehistoric hoarding and habitation on Somló Hill, western Hungary. *Antiquity*, 1–8. <https://doi.org/10.15184/aqy.2025.44>
- SOROCEANU, T. (2011): Le guerrier des Carpates a l'âge du Bronze. Particularités régionales et traits communs continentaux. In: BARAY, L., HONEGGER, M. & DIAS-MEIRINHO, M-H. (Eds.), *L'armement et l'image du guerrier dans les sociétés anciennes: de l'objet a la tombe. Actes de la Table ronde internationale et interdisciplinaire Sens, CEREP, 4-5 juin 2009. Dijon*. Dijon, 225–270.
- SUCHOWSKA-DUCKE, P. (2020): Warfare and Warriors of the European Late Bronze Age. In: MARAN, J., BĂJENARU, R., AILINCAI, S-C., POPESCU, A-D. & HANSEN, S. (Eds.), *Objects, Ideas and Travelers Contacts between the Balkans, the Aegean and Western Anatolia during the Bronze and Early Iron Age. Volume to the memory of Alexandru Vulpe Proceedings of the Conference in Tulcea, 10–13 Nov., 2017*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 350 Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 545–558.
- SPERLING, U. (2019): Zwischen Handwerk und häuslicher Produktion. Bronzegießer von Asvaim Kontext der Haushaltsarchäologie. In: WOLTERMANN, G., NEUMANN, D. & GLESE, R. (Hrsg.), *Spezialisierung in der Bronzezeit. Archäologische Quellen und Modelle. Neolithikum und ältere Metallzeiten*. Studien und Materialien 3. LIT Verlag, Berlin, 161–180.
- V. SZABÓ, G. (2019): *Bronzkori kincsek Magyarországon*. Archaeolingua, Budapest.
- SZÁRAZ, Cs. (2008): Későbronzkori urnasírok Galambok–Hársas-erdő lelőhelyen (Late Bronze Age urngraves at Galambok–Hársas-erdő). *Zalai Múzeum* 17 65–78.
- SZÁRAZ, Cs. (2020): *A Zala és a Mura folyók térsége (Zala megye) a későbronzkorban (késő halomsíros és urnamezős időszak)*. PhD Disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- TARBAY, J.G. (2017): The Late Bronze Age Hoard from Oltárc Márki Hill. Analysis of prehistoric manipulations, selective fragmentation and non-ritual violence. *Zalai Múzeum* 23 73–137.
- TARBAY, J., MARÓTI, B. & KIS, Z. (2018): Introducing the spear project: The tale of the Late Bronze Age spearhead with wooden shaft from the Marshland of Kikinda, Serbia. *Journal of Archaeological Science: Reports* 21 268–274.
- TARBAY, J.G., PÉTERVÁRY, T. KOVÁCS, A. & SOÓS, B. (2024): A Late Bronze Age collar from Somló Hill: Preliminary report on Somló hoard VII. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 283–311. doi.org/10.54640/CAH.2024.283
- ȚÂRLEA, A. (2020): How to Look Smashing while Smashing Your Enemies: The Construction of the Warrior's Image in the Romanian Bronze Age between Local Choices and Supra-Regional Influences. In: MARAN, J., BĂJENARU, R., AILINCAI, S-C., POPESCU, A-D. & HANSEN, S. (Eds.), *Objects, Ideas and Travelers Contacts between the Balkans, the Aegean and Western*

Anatolia during the Bronze and Early Iron Age. Volume to the memory of Alexandru Vulpe. Proceedings of the Conference in Tulcea, 10–13 November, 2017. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie **350** Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 545–558.

TORKE, W. (1993): Die Fischerei am prähistorischen Federsee. *Archäologisches Korrespondenzblatt* **23** 49–66.

TOČIK, A. & PAULÍK, J. (1960): Výskum mohyly v Čake v rokoch 1950–51. *Slovenská Archaeológia* **8** 60–124.

TÓTH, G. (2009): Embertani adatok Zala megye őskorához (Antropologischen Daten zu der Urzeit des Regierungsbezirks Zala). In: ILON, G. (Szerk.), *ΜΩΜΟΣ, VI. Őskoros kutatók VI. összejövetelének konferenciakötete. Nyersanyagok és kereskedelem. Kőszeg, 2009. március 19–21. Proceedings of the 6th meeting for the researchers of prehistory. Raw materials and trade. Kőszeg, 2009.* Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat, Szombathely, 427–430.

TÓTH, G. (2010): Zalakomár (Alsó-csalit) bronzkori temetőjének embertani anyaga (Urnamezős kultúra). *A NyME Savaria Egyetemi Központ Tudományos Közleményei XVII. Természettudományok* **12** Szombathely, 157–163.

UCKELMANN, M. (2014): A Bronze Age Ornament Network? Tracing the Herzsprung Symbol across Europe. In: REBAY-SALISBURY, K., BRYSSBAERT, A. & FOXHALL, L. (Eds.),

Knowledge Networks and Craft Traditions in the Ancient World Material Crossovers. New York–London, 182–198.

VÁCZI, G. (2007): Adatok az urnamezős kultúra fémművességéhez és deponálási szokásaihoz. (A note on the metallurgy and hoards of the Urnfield culture) *Ősrégészeti Levelek – Praehistoric Newsletter* **8–9** 130–140.

WILTSCHE-SCHROTTA, K. & RENHART, S. (2021): Der Mensch – eine anthropologische Spurensuche. In: LOCHNER, M. (Hrsg.), *Brandbestattung und Bronzemetallurgie. Die Urnenfelderkultur in Niederösterreich (1300–800 v. Chr.).* Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 260–281.

WITTENBORN, M. F. (2014): ‚Schwertfrauen‘ und ‚Schwertadel‘ in der Urnenfelder- und Hallstattzeit? In: DEUTSCHER, L., KAISER, M. & WETZLER, S. (Hrsg.), *Das Schwert – Symbol und Waffe.* Beiträge zur geisteswissenschaftlichen Nachwuchstagung vom 19–20. Oktober 2012 in Freiburg/Breisgau. Verlag Marie Leidorf GmbH. Rahden/Westf., 51–64.

ZACHAR, T. (2015): Bemerkungen zur Rekonstruktion eines jungbronzezeitliches Schildes aus Zvolen–Balkán. In: BARTÍK, J. (Ed.), *Gedenkschrift für Jozef Paulík Studien. Zborník na pamiatku Jozefa Paulíka štúdia.* Annales Musei Nationales Slovaci – Zborník Slovenského Národného Múzea. Archeológia Supplementum **9** Bratislava, 139–154.

KISMESTEREK

Modrovich János — mozaikok egy vidéki archeológus arcképéhez

MASTER OF SMALL MATTERS

János Modrovich — mosaic portrait of a rural archaeologist*

CSÉCS Teréz

független kutató

E-mail: cseteri2@gmail.com

Abstract

The title refers to the Hungarian term for people who excel in minor accomplishments. In Hungary, the second half of the 19th century was the formative period of archaeological research, heritage protection, and art history. In the meantime, it was also the era in which these disciplines developed their own identities and eventually separated. The universal figure amidst these changes was Flóris Rómer. Compared to him, the Rajka stakeholder in public property, János Modrovich, may be considered a figure of outstanding local importance in archaeology and monument protection in Moson County. András Figler presented the results of his research in prehistoric archaeology. However, there are still unexplored additions to Modrovich's legacy, scattered across several institutions, including a fragment of his correspondence with Flóris Rómer. This paper is aimed at reconstructing the fragmentary correspondence from 1871, which is an addition to the network of contacts of Flóris Rómer and highlights the portrait of the little-known archaeologist, heritage conservationist and monument draftsman János Modrovich. As an appendix to the study, eight letters of his correspondence are reproduced verbatim.

KEYWORDS: ARCHAEOLOGY, MONUMENT CONSERVATION, CORRESPONDENCE, FLÓRIS RÓMER, FERENC EBENHÖCH, RAJKA (MOSON COUNTY)

KULCSSZAVAK: RÉGÉSZET, MŰEMLÉKVÉDELEM, LEVELEK, RÓMER FLÓRIS, EBENHÖCH FERENC, RAJKA (MOSON VÁRMEGYE)

Rómer Flórisnak az 1870-es években körvonalázott egy olyan elképzelése, hogy összegyűjt egy régész adatbázist, régészlexikont. Erről barátja, Ebenhöch Ferenc hozzá írt leveléből is értesülhetünk: „Küldöm az ígért fotografiákat az illető biográfiákkal. Missong képét nem küldöm azt magától életrajzával együtt úgyis megkaphatod. Rodhe egyéb bécsi régészek arcképeit s biográfiáit megígérte a Muzeum számára...” (Csécs 2019, 85).

Rómer terve végül nem valósult meg, de a fennmaradt életrajzok alapján (OSZK K, Analecta 5158; MÉM MDK Rómer-hagyaték) a neves régészek mellett ebben a lexikonban helyet kaptak volna valószínűleg azok a „szakfőfiak” is, akiket egy művészettörténeti analógiával élve kismestereknek nevezhetünk.

* CSÉCS Teréz (2026): Kismesterek. Modrovich János — mozaikok egy vidéki archeológus arcképéhez / Master of small matters. János Modrovich — mosaic portrait of a rural archaeologist. In: ILON, G. (szerk./ed.), *, „Elég volt a fecsegésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 103–120.

A „műarchaeológia” korabeli fogalma alapján — amely a régészet mellett a művészettörténetet és a műemlékvédelmet is magába foglalta — azokra a lelkes adatszolgáltatókra, gyűjtőkre, elkötelezett rajzolókra gondolok itt, akiknek a nevével, munkájával leginkább a Műemlékek Ideiglenes, majd Országos Bizottsága (MOB) által szervezett gyűjtésekben és az ezeken alapuló kiadványokban találkozhatunk. (ArchÉrt 1869–1872; Forster 1905, 296–297, 511; Gerecze 1905/1)

Figler Andrásnak a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Régészeti Adattárában lévő hagyatékában felkeltette az érdeklődésem egy kézirat, aminek két példánya volt a dobozban,¹ az *Egy elfelejtett őskori halomsír Rajkán* című tanulmány.

Figler András röviden utalt Modrovich János kutatásaira és arra, hogy „Modrovich rajzainak és feljegyzéseinek részletessége jó megfigyelőképességről tanúskodik”, valamint ismertette a rajkai, B lelőhelyként azonosított ásatás eredményeit (Figler 2008). Először Ebenhöch Ferenc nevére figyeltem fel a tanulmányban, mivel a levélfogalmazványok közül két töredék címettként Ebenhöch Ferencet azonosította, ez Modrovich János tevékenysége iránt további keresgélésre ösztönzött.

A források

A Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Régészeti adattárában található rendezetlen Figler-hagyaték (továbbiakban Figler-hagyaték) Modrovich Jánosra vonatkozó része többnyire dátumozatlan levélvázlatokat, régészeti rajzokat és egy füzet formájúra hajtogatott Archaeologiai Jegyzeteket tartalmaz, ami kézzel írt, rajzokkal illusztrált, magyar és német nyelvű vázlatos, befejezetlen munka.

A MNL Győr-Moson-Sopron vármegyei Levéltára Mosonmagyaróvári fióklevéltárában a Modrovich család iratanyagában (továbbiakban Modrovich-lt.) a levelezések között Modrovich János régészeti tevékenységéhez tíz szorosabban kapcsolódó levelet találtam, köztük egy Rómer Flóristól és egy Ebenhöch Ferencről származót is.

¹ Az egyik példány mellett egy lapon András feljegyzése arról, hogyan készítette el a szerkesztőprogramban a kéziratot, illetve hogyan állította be a programot: „Ebből az újabb kísérletből ki kell derülni, hogy egyáltalán alkalmas-e ez a program az én céljaimra. [...] Izgatottan várom a fejleményeket.” Ilyennek ismertem meg felnőttként volt általános iskolai évfolyamtársamat, Figler Andrást, informatikával is foglalkozó régészként. Sokat segített nekem 1996–1997-ben, az ősidőkben, amikor a *Tudományos Gyűjtemény* repertóriumát készítettük (Csécs 1998).

Az MMA Magyar Építészeti Múzeum és Műemléki Dokumentációs Központ Tudományos Irattár Rómer Flóris hagyatékában (továbbiakban Rómer-hagyaték) egy levél és mellékleteként egy rajz bukkant fel, melyet Modrovich írt Rómernek.

Az MTA–ELTE HTK Régészeti Intézet Adattárában pedig egy ugyancsak Modrovichtól származó levél első oldalának a mikrofilm másolata található. (Sajnos a levél többi oldalának a mikrofilmje lapang, és az eredeti, vagy az őrző intézmény sem azonosítható be az elmosódott tulajdonbélyegző alapján.)

A mosonmagyaróvári Hansági Múzeumban megtekinthetők Modrovich festményei. A Helytörténeti Gyűjtemény Adattára pedig két fényképet őriz Modrovich Jánosról (1. és 5. kép).

1. kép: Modrovich János 1855-56-ban. Fényképész: E. Kozics, Pozsony. (Hitschmann-album Ltsz.: 888.18.1 Hansági Múzeum Történeti Dokumentációs Leltár).

Fig. 1.: Tableau image of János Modrovich in 1855-56. Photographer: E. Kozics, Pozsony (today: Bratislava) (Hitschmann-album Inv. no. 888.18.1. Hanság Museum, Archives of the Local History Collection).

Szakkérfiak és szakkedvelők

Rómer Flóris (1815–1889) volt bencés szerzetes, majd nagyváradi kanonok, a „magyar régészet atyja”, élete legaktívabb, legsikeresebb éve a Budapesten töltött 1858–1877 közöttiek voltak. 1860-ban az MTA levelező, 1871-ben rendes tagja lett. A pesti egyetemen a régészet és éremtan tanára volt 1862–1877 között. Tagja volt az Akadémia Archaeologiai Bizottmányának, 1864–1872 között előadója (titkára) valamint az *Archaeologiai Közlemények* szerkesztője volt. 1868-tól az *Archaeologiai Értesítő*t írta, szerkesztette, népszerűsítve a műrégészetet, oktatta a szakkérfiakat és a szakkedvelőket.

Ebenhöch Ferenc (1821–1889) 1851-től koroncói plébános, 1874-től győri kanonok, Rómer Flóris életre szóló barátja. Az 1840-es évek közös természettudományos érdeklődése után, mikor Ipolyi Arnold hatására Rómer a régészetet választotta, Ebenhöch is efelé fordult. Gyűjtői szenvedélyük már korábban is megmutatkozott, a herbáriumok, madártojások mellett megjelentek a régészeti leletek, saját gyűjteményeket hoztak létre. Aktív támogatója volt Rómernek a győri bencés múzeum létrehozásában — és későbbi utódait is segítette, támogatta —, majd barátja Nemzeti Múzeumba kerülése után az ottani állományépítés lelkes támogatója és „postás” is volt, azaz saját gyűjtései mellett továbbította mások felajánlott tárgyait, leleteit is a múzeumba.

A nemzeti múlt tárgyi, építészeti, régészeti és szellemi emlékeinek megőrzése érdekében az Akadémián alapított Archaeologiai Bizottság (1858) pezsgést hozott a műemlékek számbavételében, a régészeti feltárásokban, a múzeumok alapításában és a magángyűjtemények létrehozásában. Az időszaki szakfolyóiratok (először a *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek*, majd az *Archaeologiai Közlemények* és az *Archaeologiai Értesítő*) megjelenése és népszerűvé válása kiszélesítette az érdeklődők, az adatszolgáltatók körét. Rómer a levelezői révén óriási kapcsolatrendszerével, a tanári és ismeretterjesztő attitűdjével és a sajtó ebbéli szerepének felismerésével és felhasználásával nagy, ha nem is egyenesen magas színvonalú eredményeket ért el a gyűjtésben is. Ő még önképzéssel, a külföldi szakirodalom tanulmányozásával, a helyi viszonyokra alkalmazásával jutott az egyetemi katedráig, és többek között ezzel is érdemelte ki a „magyar régészet atyja” *epitheton ornans*-t. Szakmai útjai során felismerte és felhasználta a napi sajtóban rejlő lehetőségeket az ismeretterjesztésben, tudásátadásban. Cikkeiben, amelyekben gyűjtésre ösztönözte kortársait, megkülönböztette a „szakkedvelőket” és a „szakkérfiakat”, vagyis a lelkes amatőröket és a tudományos ismerettel rendelkezőket (Csécs 2025).

Modrovich János a Moson megyei régészet, a Mosonymegyei Történelmi és Régészeti Egylet és a

múzeum létrejöttének kikerülhetetlen alakja: „...a múzeum, a régészet és a gyűjtés nem volt ismeretlen fogalom sem a megyében, sem a városban. Mosonszentmiklóson Sina Simon – az akkori Európa legnagyobb cukorgyárának tulajdonosa – már az 1850–60-as években »uradalmi múzeumot« hozott létre. Ennek anyagát régészeti tárgyak képezték, melyet a község határában végzett ásataiból gyűjtött. Rajkán Modrovich Jánosnak volt gyűjteménye. A földbirtokos amatőr festő és régész, az 1860–70-es években a kor színvonalán álló régészeti ásásokat végzett, római őrtornyokat, épületeket tárt fel és térképezett, a megyei műemlékeit mérte fel.” — mutatta be szerepét Pusztai Rezső a múzeum létrejötte kapcsán (Pusztai 1973, 4). „Modrovich János földbirtokos Rajkán római őrtornyokat tárt fel és térképezett, valamint felmérte a megye műemlékeit. Magyaróvárott a piarista gimnáziumnak volt jelentős gyűjteménye, amely — kiegészítve Ivánfi Ede saját gyűjteményével — a Történelmi és Régészeti Egylet régiségtárának alapját adta.” (Ács 1983). Modrovich életrajza azonban valami okból nem került be a *Moson Megyei Életrajzi Lexikonba*, pedig kortársai elismerő nyilatkozatai alapján a kor színvonalán álló archeológusról beszélhetünk. Az életrajzi lexikonban szereplő hat Modrovich között csak a fiai, ifj. Modrovich János (1864–1934) és Modrovich Gábor (1865–1918) rövid életrajza olvasható.

A családi levéltárban fennmaradt egyetlen Rómer által írt levélben (1871) Modrovich Jánost „szakkérfiúnak” tartja és felkéri, legyen az Archaeologiai Bizottság Moson megyei „embere” (3. melléklet). Későbbiekben kortársai is a szakkérfiak között említik Modrovichot. A műemlékek ideiglenes (1872), majd országos bizottsága (MOB, 1881) létrehozása után a kultagga kinevezéssel ezt meg is pecsételi a kulturális kormányzat. Olyan elismert szakemberek között szerepel, mint a lébenyi Szent Jakab templomot megmentő és felújító Dingraff Gáspár, Hencz Antal építész, a soproni Storno Ferenc, vagy Lipp Vilmos régész, csorna-premontrei kanonok stb., hogy csak a környékelieket említsük (Eperjessy 1877).

A Modrovichok

A család 1791-ben nyert címeres nemeslevelet és Pest, Mosony és Fejér vármegyékben székelt. Az egyik nemességszerző, a lébenyszentmiklósi származású, bécsi udvari ügynökként elhunyt Modrovich György (1763–1834) egyik fia, Károly (Bécs, 1805. február 23. – Pozsony, 1883. november 13.) és Ibi (Iby, ŸbŸ) Anna² voltak Modrovich

² Az anya születési és halálozási adatait nem sikerült kideríteni, de férje 1883. évi halálakor „mélyen elszomorodott szívvel” jelenti „hőn szeretett és elfelejthetetlen férje... gyászos kimúltát”

János szülei. Az apa rajkai közbirtokos, 1837-től Moson vármegye alszolgabírája, 1842-től főszolgabírája volt (Nagy 1860, 528–529). Nagy valószínűséggel három fiúgyermekük született: Károly (1833–1882), Ferenc (1834–?) és János. Nemesi előnevüket tergovitsi, vagy tergoveczai alakban is megtaláljuk. Az anyakönyvekben a „Modrovics” alakú bejegyzések javítása miatt a megjegyzéshez nagyon sok helyen beírták, hogy a ch végű névalak a helyes.

Modrovich Jánost 1837. június 4-én keresztelték meg Óváron, ami azonos lehet a születése napjával is, de egy pozsonyi, június 5-i születési dátum is felbukkant (Óvári Gazdász). A Magyaróvári Gazdasági Akadémián végzett 1855–1857 között (1. kép). 1863. július 12-én kötött házasságot felsőszeli Benkovich Gabriellával (1842? – Rajka, 1937. augusztus 1.).

Gyermekeik ifjabb János (Rajka, 1864. június 4. – Rajka, 1934. május 11.) főszolgabíró, Gábor (1865. július 17. – Magyaróvár, 1918. november 5.) ismert festő, Ernő (1867 – Budapest, 1928. május 24.) megyei könyvvizsgáló, és Elek (Rajka 1873. május 7. – Mosonmagyaróvár 1953. november 29.). A rajkai temetőben lévő sírban a felirat szerint ifjabb János és Gábor nyugszanak. János születési évéeként a sírkövön feltüntetett 1862-es évszám — hasonlóan a *Moson Megyei Életrajzi Lexikon*ban szereplőhöz — helytelen, a keresztelési anyakönyv tanúsága szerint 1864. június 4-én született és június 9-én keresztelték.

A családnak a megőrzött borítékok tanúsága szerint háza volt Pozsonyban is, a Hosszu utcában, illetve a Sétatéren. Rómer Flóris titkár és Pulszky Ferenc elnök felhívását a Hosszu utcába kézbesítették neki „múzeumi ügyben” 1875. március 5-én, az 1876. évre tervezett, Budapesten megrendezendő VIII. Ősrégészeti kongresszus ügyében.

1879 januárjában Modrovich Jánost az Országos Régészeti és Embertani Társulat tagjává választották. Tisztséget töltött be a Rajkai Önkéntes Tűzoltó-egyletben, ebből kifolyólag levelet váltott 1895-ben Habsburg József Károly főherceggel, Rómer volt tanítványával (Modrovich-lt.). Ez évben a megye virilistái között a tizenhatodik. A *Győri Püspökség körlevelei* szerint évenként 20 koronát adott a rajkai templomra.

Rajkán, 1910. szeptember 5-én hunyt el 74 éves korában, szívszélhúdás következtében. Gyászjelen-

tésében a földbirtokos és „mosonmegyei törvényhatósági bizottsági tag” státusza mellett a „műemlékek országos bizottsági tagja” szerepel (OSZK Gyászjelentések). Temetése 1883. szeptember 7-én volt a rajkai temetőben. Amatőr festő is volt. Képei megtalálhatók a Hansági Múzeum gyűjteményében.

Modrovich János, az archeológus, a gyűjtő

Ha időrendbe állítjuk a leveleket, fogalmazványokat, melyek részletesebb betekintést adnak Modrovich tevékenységébe, az első helyen Ebenhöch Ferenc koronói plébános levelét kell említenünk. Az 1866. március 14-én kelt levélben kőmozsár és „*egyéb jelesebb cserepek Györré ígért szíves elküldésér*” kéri Ebenhöch, aki eszerint 1865-ben járt nála Rajkán és akkor ajánlhatta fel Modrovich az említett leleteket (7. melléklet).

A kezdetekről Modrovich János így ír Rómernek egy évszám nélküli bemutatkozó levelében: „*Édes atyám Rajkai határban fekvő birtokán (melly a Bezenyei és Rajkai határ, és a Buda bécsi országút, és a Lajta csatorna közt fekszik) hat év előtt keztem gazdálkodni, és szántóföld vizsgálás okáért több helyen lyukakat (Bonitirunge Graben) ásatam.*” (A bonitírozás a mezőgazdasági föld minőségének felmérésére szolgált.) (1. melléklet) Borhy László 1991-ben megjelent tanulmányában azt írja, a Magyar Nemzeti Múzeumban található levél 1871. március 3-án keletkezett (Borhy 1991, 299). Sajnos az eredeti levél nem került elő, és a diapozitíva fényképezett levélnek csak az első oldala van meg az MTA–ELTE HTK Régészeti Intézet Adattárában. Azonban a Figler-hagyatékban megőrződött ennek a levélnek a fogalmazványa és a levélben említett „tervrajz” munkapéldánya, így azzal tartalmilag kiegészíthetjük, pótolhatjuk a hiányzó részt. Ebben Modrovich ismertette addigi, fontosnak talált régészeti eredményeit. Eszerint apja, Modrovich Károly rajkai birtokán gazdálkodott 1865 óta és már kezdetekről felfigyelt a terület felmérése során előkerült régészeti leletekre, grafit-edény darabokra, a gránitkövekkel kirakott lelőhelyre, illetve a régi római út nyomaira. 1869 augusztusában fedezte fel négy koponyát egy domb átvágásakor, mert — ahogy írja „múlt nyáron”, vagyis 1870 nyarán — itt egy újabb ásatás során egy egész csontváz is találtak. 1869-ben béresei két serpentin táblatöredéket is kiszántottak, és megemlíti, hogy még a tagosztás előtt, 1840-ben (a tervrajz szerint 1842-ben) egy régi kulcsot is találtak, ami most „F. T. Ebenhöch” gyűjteményében lehet. A levélfogalmazványban ismerteti az előző nyári ugarszántás alkalmával talált gránitköveket, amelyek egy kerekded formájú épület alapzatát alkották. Ugyanitt találtak egy bélyeges, római téglát is, és sajnálja, hogy csak 3 ép darab került elő. Kétszer is szól a fogalmazványban érmeokről, melyeket elküld Rómernek és megjegyzi: „*Az elküldött leleteket egyenkint cézdukkával[!] elláttam,*

(<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/412697#>), és testvére 1884. novemberi gyászjelentése alapján 1884 után hunyt el. L. özv. Schmutzler Antalné Iby Jozefa gyászjelentése <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/532023#>

az illető leletnek lelhelyét megjegyeztem.” Említ még egy kavicsos feltöltést is, amit Hormayr „műve szerint a Carnuntumtól Adflexumig terjedő országútnak nézem (mellékelt Mosony megyei tervrajz)” (a lappangó térképet közli Borhy 1991, 305).

A tervrajz további adalékokat is elárul kutatásairól (Borhy 1991, 299–900; Figler 2008, 107). Egy vázlatos határtérképen 16 parcellára osztotta a „Rajka és Bezenye közt és a Buda–Bécsi országút és a Lajta csatorna közt fekvő” pusztát és berajzolta a lelőhelyeket, illetve megjegyzéseket fűzött a lelőhelyekhez, ill. a leletekhez. Eszerint az I. számmal jelölt „lelhelyen” még 1867-ben először csak 4 koponyát talált és véleménye szerint ezen a helyen valaha akasztófa lehetett. 1870-ben ismét ásottott nem messze ettől és egy régi csontvázra akadt. Ezen a kis dombon „mindennemű téglá és soknemű kődarabok és kavics vakolatban vegyülete volt” 2 láb mélységig. A II. lelőhelyen, a római út mellett a „szántóföld vizsgálás alkalmával” „[b]izonnyal római táborhely” volt szerinte. Ahogy írja az 1871-ben készített vázlaton, „Főtisztelendő Ebenhöch esperes úrnak egy pár év előtt egy meglehetősen ládával küldöttem el illy cserép töredékekkel.” Azonosított még a régi folyómeder mellett „A” jelöléssel egy római őrtorony alapzatot, és „B” jelöléssel egy „[e]gy öl magas, szabályos félgolyó alakú dombot is, mellyen 1842 évben egy régi kulcs szántatott ki, most ezen kulcs főtiszt. Ebenhöch koronczói plébános tulajdona.” Megjegyezte, hogy ez a domb lesz 1871. évi kutatásainak célpontja. Ennek a tervrajznak a tisztázata az első levél melléklelete volt.

A Figler-hagyatékban lévő 16 oldalas, kéziratos, illusztrált füzetke további információkkal szolgál. Egy szépen kidolgozott címlap jelzi Modrovich törekvését: Archaeologiai Jegyzetek (2. kép). A 3. oldal címe: „1871 évben feltalált leletek és lelhelyek leírásai és illető rajzolataik.” A füzet tartalmaz helyszínrajzokat, de legnagyobb részt egy urna rajzait és a feltárásokról szóló levélvázlatokat. A többnyire magyar nyelven írt füzetben a rajzok mellett gyakran vannak gót betűs, német nyelvű leírások, illetve a vázlatokban a fogalmak, nevek meghatározása németül is. A 3–5. oldalon lévő szöveg tartalmilag az 1871. február-márciusi ásatásnak a lelőhely, és a májusban talált urna rajzával illusztrált leírása. Ezeket a levélfogalmazványokat közölte Figler András (Figler 2008, 105–106).

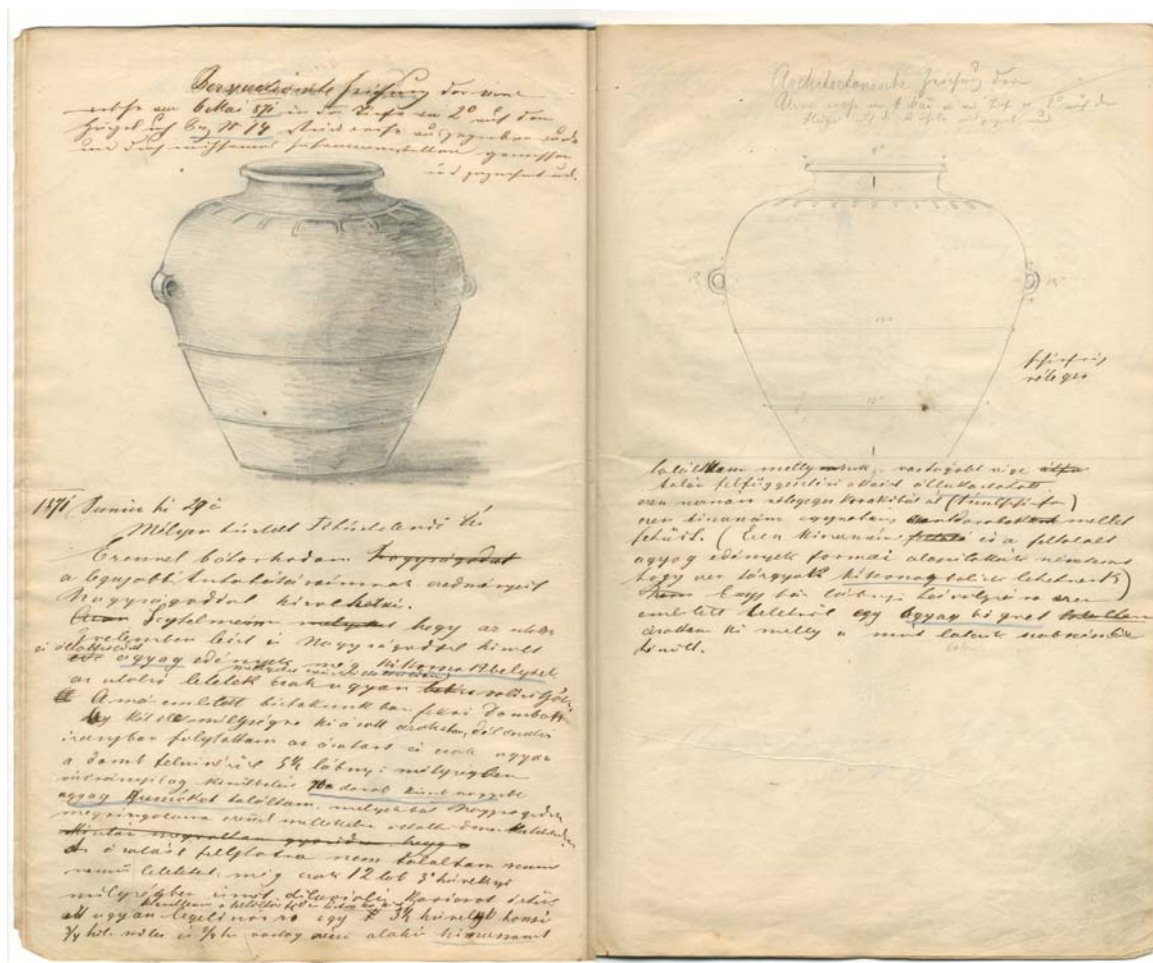
Modrovich március 3-i bemutatkozó levelére (1. és 2. melléklet) Römer valószínűleg már 1871. március 9-én válaszolt, mint azt a Modrovich család levéltárában talált borítékon olvasható feljegyzés mutatja. Sajnos maga a levél nem került elő.

2. kép: Az Archaeologiai Jegyzetek címlapja (Figler-hagyaték).

Fig. 2.: Title page of the Archaeological Notes (András Figler's legacy).

A borítékon Römer Flóris kézírásával a címzés „Tekintetes Modrovich János megyei számvevő Úrnak Rajkán Mosony m.” szerepel, amin a „megyei számvevő”-t vastagon áthúzta valaki, feltehetően a postás, Rajkát zárójelbe tette és Parndorfot írta mellé. Utóbb a borítékra ceruzával följegyezte Modrovich János: „1871 Márc 9-én f. tiszt. Römer Floristol”, majd tollal átírva hozzátette: „April 29”. Sajnos a boríték sarkán a postabélyegzést nagyrészt levágták, így az érkezés helye és dátuma nem pontosítható, de ez az első, lappangó vagy elveszett Römer-level borítékja, ahogy az Römer itt közölt, április 29-i leveléből is kiderül (3. melléklet). A két dátum még egyszer megjelenik a Rajkai Önkéntes Tűzoltó-egylet fejléces borítékján. Ebbe gyűjtött össze Modrovich a számára értékes levelekből hármat: „Josef főherczeg hozzám intézett távsürgönye 1895 évi Szeptember 15^{én} és főtiszt. Römer Floris levelei 1871. Március hó 9^{én}, 1871 Aprilis [dto] 29 [dto]” A borítékban volt még a felirat szerint „József Kir. herceg és Römer Floris Eredeti levelek közli a Bpesti hírlap 1907évi 201 számban Kumlik Emil.” Az újságkivágatok is megmaradtak a levelek között.

3. kép: Modrovich 1871. június 29-i levélvázlata a rekonstruált urna rajzával az Archaeologiai Jegyzetek 9–10. oldaláról (Figler-hagyaték).

Fig. 3.: Modrovich's draft letter of June 29, 1871 with a drawing of the reconstructed urn from pages 9–10 of of the Archaeological Notes (András Figler's legacy).

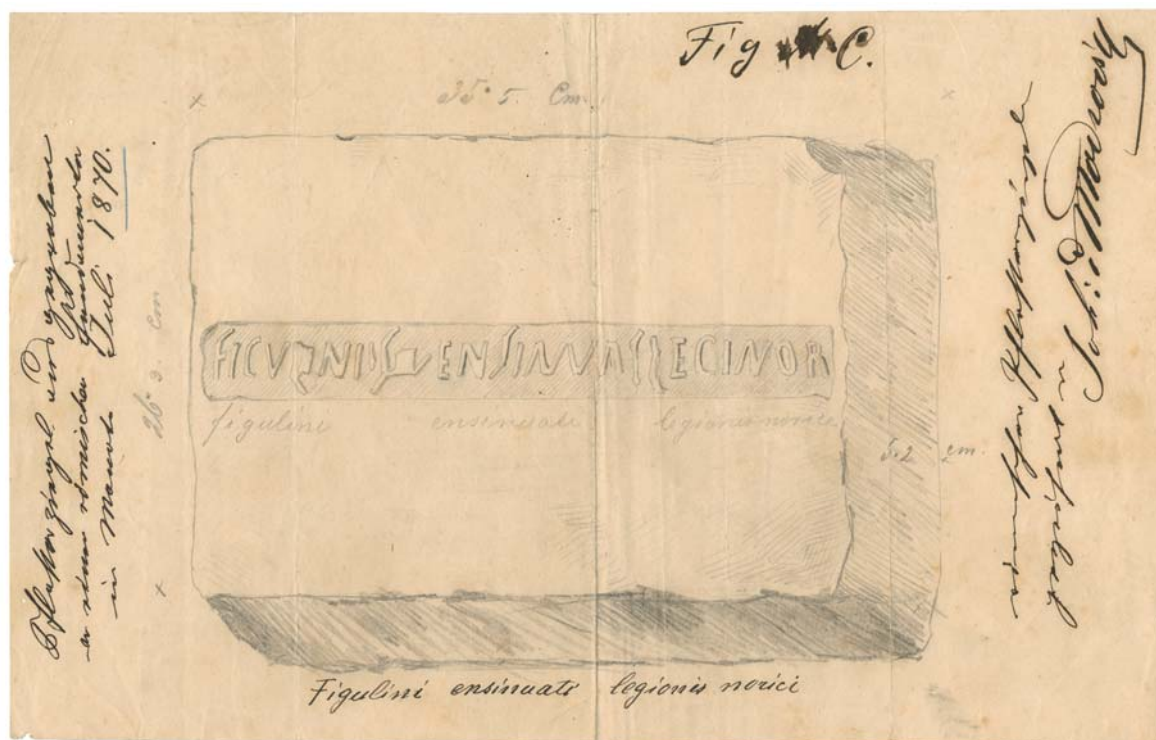
Rómer Flóris az MTA Archaeologiai Bizottság előadójaként 1871. április 29-én értesítette Modrovichot, hogy levelét a bizottsági ülésen felolvasta, és ismét kérte, hogy legyen „Mosony megyében emberünk”. Egyúttal elnézést kért a hibás címzésért, mint írta, Dingraff Gáspár „vitte bele” a hibába.

Erre küldte válaszul Modrovich azt az 1871. május 5-i levelét (**5. melléklet**), melyhez egy régészeti metszetrajz tartozik, hátoldalán: „Melléklet a 2ik levélhez” (MMA MDK Lymbus ltsz. K 544-15, 16.).

A rajz a Figler András által közölt rajz tisztázata, kisebb módosításokkal (Figler 2008, 106, 107–108; RFMTM RA, Figler-hagyaték). Ezen levél első oldalának egy május 4-i dátumú fogalmazványa fennmaradt a Figler-hagyatékban (**4. melléklet**). Eszerint az Archaeologiai Jegyzetekben többször is lerajzolt urnát ekkor találták meg és erről

Modrovich azonnal értesíteni akarta Rómert. Az 1871. június 29-i levélvázlat töredékében, az Archaeologiai Jegyzetek 9–10. oldalán (**3. kép**) azonban a rajzhoz azt jegyezte fel (Figler 2008, 106, 18–110), hogy az urnát 1871. május 6-án találta a 14. parcellában, ami ellentmondásban van a 4.-ei piszkozattal és 5.-i keltezésű levéllel.

Rómer Flóris az MTA Archaeologiai Bizottságában 1871-től rendszeresen ismertette Modrovich leleteit, amiről az *Archaeologiai Értesítő*ben kivonatossan hírt is adott. Első alkalommal a bizottsága 1871. március 9-i ülésén mutatta be Modrovics[!] János római régiségeit és Rajka régészeti tervrajzát, a közlés szerint az újabb leletek szakértő leírásával (Rómer 1870). Ez alapján tehát Modrovich már korábban is küldhetett leleteket a Nemzeti Múzeumnak, lehetséges, hogy Ebenhöch Ferencen keresztül, bár Rajkáról csak 1871-ből vannak adatok a Múzeum leltárkönyvében (Borhy 1991, 299–300; Figler 2008, 109).

4. kép: Feliratos római kori tégl (Figler-hagyaték).

Fig. 4.: Inscribed Roman brick (András Figler's legacy).

A következő alkalommal, a bizottság június 13-i VIII. rendes ülésén, majd a X. rendkívüli ülésén ismét ismertette Modrovich Rajka vidéki leleteit és kísérő rajzait (Rómer 1871a, 1871b). Az a sokat rajzolt urna lehet az, melyet Rómer így ír le: „(Rajkáról) Modrovich János úr ismét küldött múzeumunknak régi öblönytöredéket, annak visszaállított rajzával, és a találási helynek igen pontos leírásával. [...] Napról-napra terjed látkörünk, mit leginkább vidéki buzgó barátainknak köszönhetünk.” (Rómer 1871c).

1874-ben Sztachovics Remig kereste fel kérésével Modrovichot, hogy legyen segítségére a Moson megyei régészeti térkép elkészítésében (8. melléklet). 1874-ből még találunk az Archaeologiai Jegyzetekben (11–13. p.) egy ásatási helyszínrajz vázlatot, egy lelőhelymetszetet és egy római kori téglarajzát. A 16. parcella „A” lelőhelyéről egy színes, festett rajz is készült, amelyen feljegyezte, hogy 1870. június 21–26-i közötti ásatás alkalmával Josef Seidermann június 21-én találta a római kori téglát. Ezekről függetlenül egy másik, római kori, feliratos téglarajza is megtalálható a rendezetlen hagyatékban, ezt közölte Borhy László (Borhy 1991, 301–302). (4. kép)

1871 után kezdődött Modrovich műemlék leírási és rajzolósi „karrierje”, először a Műemlékek Ideiglenes Bizottságában, majd az Országos Bizottságban. Meg is őrizte a családi levéltárban a műemlékjegyzék

készítésével kapcsolatos levelezését: borítékokat, amikben valószínűleg a törzslapokat kapta 1872-ben és 1873-ban. A borítékokra feljegyezte, hogy kitől kapta és hogy melyik törzsíveket küldte vissza: 1872. szeptember 21-én „Pulszky & Henszlmann”-tól” kapott borítékra Rajka és környéke feljegyzés került. Az ugyancsak tőlük kapott 1873. március 15-i levélre válaszul pedig „Oroszvár, Vid templom, Vidu Thurm, Járfalu templom, Oroszvár Bergl” följegyzés került. Ez a boríték feltehetőleg válasz volt Modrovichnak a vallás és közoktatásügyi miniszter számára küldött levelére, melynek piszkozata megmaradt a családi levéltárban. Az 1872. [olvashatatlan, valószínűleg augusztus] hónap 17-én írt levélben még 5 felmérési ívet kért, hogy „a rajkai kis tornyot és templomot, az oroszvári régi templomot, az oroszvári nevezetes Flavius által épített várna fennmaradt részét, a németjárfalusi templomot és tornyot, illetve a körtvényesi templomot és tornyot” leírhasssa és lerajzolhasssa (Modrovich-lt.). (Ezeket a felmérési íveket novemberben kaphatta meg a feladási postabélyegző szerint — Budapest Főposta 1873. nov. 14. (Modrovich-lt.).)

Henszlmann Imre az *Archaeologiai Értesítő*-ben öt is felsorolta az 51, 1872-ben aktív tag között (Henszlmann 1873, 107). 1873. március 15-i levelében pedig a bizottsági elnök Szalay Ágoston nevében külön is köszönetet mondott (Modrovich-lt.).

5. kép: Modrovich János és az egyik keresztfia, Rajka, év nélkül (Az eredeti Sándor Zoltánné tulajdona).

Fig. 5.: János Modrovich and one of his godsons, Rajka, without year (The original is owned by Mrs. Zoltán Sándor).

A nyilvánosság előtt, az 1873. évi jelentésben kiemelte: „Bizottságunk törzsivei ez idén igen csekély mérvben szaporodtak. Főhelyen áll Modrovich János küldeménye Moson megyéből, mely a következő emlékek másolatából áll: a rajkai (Razendorf) templom rajzokkal — alaprajz, a templomnak két távlata, fülkéje és ablaka; az oroszvári (Karlburg) templom rajzokkal — alaprajz, távlat fülke és ablak; a németjásfalvi templom melynek kiváló monstráciája[!] a bécsi világkiállításon nagy fel-tűnésben részesült. Távlati rajzzal. Az ugy nevezett puszta torony Köpcsény szomszédságában »Oeder

Thurm bei Kitsee« rajzokkal, — két távlattal alaprajzzal és szelvénnel. Öt római emlékkő, melyet Oroszvároton találtak, valamennyi lerajzolva.” (Henszlmann 1874, 22). A köpcsényi toronyról készült rajzai még életében, a középkori várakról készült összeállításban jelentek meg (Nagy 1905, 661). A rajkai templom rajzát László Csaba és Sedlmayr János (László–Sedlmayr 1993, 111), az oroszvári templomét Bardoly István (Bardoly 2001, 18), az oroszvári római köemlékek rajzát Mathédesz Lajos tette közzé (Mathédesz 2020, 349).

Pulszky Ferenc és Rómer Flóris aláírásával ő is kapott egy sokszorosított felkérést 1875-ben, hogy ő is vegyen részt a VIII. Nemzetközi Ősrégészeti Kongresszus előkészítésében. Működjön közre egy alapos szaktérkép összeállításában, illetve a kongresszus idején látogatható, a Magyar Nemzeti Múzeumban rendezendő kiállításra a „legtanulságosabb” műtárgyak összegyűjtésében. Talán erre a felkérésre készülhetett egy kőbalta (kigyla, szekerce) leírása a „II. Tábla Az 1876diki nemzetközi Congressus alatt kiállítandó tárgyak Jegyzéke” című 2 oldalas piszkozatban. A leírást Kisfalvi (Rütrich) László kőbányai (Moson m.) lelkész készítette (Figler-hagyaték). Leleteit, többek között a leírt kőbaltát is, ismertette a *Jelenkor* 1875. június 27-i számában (Kisfalvi 1875).

Műemléki tevékenysége elismeréseként a műemlékek ideiglenes bizottsági tagsága után, 1875-ben a vallás és közoktatási miniszter a MOB kultagjává nevezte ki, Dingraff Gáspár lébenyi plébánossal, Ebenhöch Ferenc győri kanonokkal, Storno Ferenc soproni építésszel és másokkal együtt. A kinevezést — ahogy írta köszönő levelében az 1875. július 19-én kelt levélre válaszul Trefort Ágoston miniszternek — kitüntetésnek vette és legfontosabbnak tartotta kijelenteni: „hazaifui kötelességemnek tartom a műemlékek fentartásának ügyében, csekély szakavatottságomat ezentúl is szentelni”. A kinevezés 5 évre szólt és a megújításról szóló okiratokat is megőrizte (Modrovich-lt.).

Identitásának fontos része volt régészeti és műemlékrajzoló-műemlékvédelmi tevékenysége. Ezt a tényt az iratok, levelek mellett a gyászjelentésében is a második helyen említett MOB-tagsága is megerősíti: „Idősb Modrovich János mosonmegyei törvényhatósági bizottsági tag, a műemlékek országos bizottságának tagja, földbirtokos meghalt Rajkán életének hetvennegyedik, boldog házasságának negyvennegyedik esztendejében” (OSZK Gyászjelentések).

Köszönetnyilvánítás

Itt szeretném megköszönni minden kedves kolléga gyors és hathatós segítségét: Kovács Péter professzor úrnak (Pázmány Péter Katolikus Egyetem), Oross András igazgatónak és kollégáinak (GYMSM Megyei Levéltár), Nagy Andrea vezető régésznek és Pozsgai Helga adattárosnak (RFMTM), Martinschich Balázs igazgatóhelyettesnek (Hansági Múzeum), Horváth Friderika osztályvezetőnek (ELTE HTK Régészeti Intézet Adattára), Kovács Gergely és Kovács Evelin gyűjteményi referensnek (MEM-MDK Tudományos Irrattár), Debreczeni-Droppán Béla szakmuzeológus levéltárosnak (Magyar Nemzeti Múzeum).

FORRÁSOK, RÖVIDÍTÉSEK

ActaArchHung = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae

ArchÉrt = Archaeologiai Értesítő

Figler-hagyaték = Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Régészeti Adattár, Figler-hagyaték

OSZK Gyászjelentések = OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, Gyászjelentések.

<https://dspace.oszk.hu/>

OSZK K = OSZK Kézirattár, Analecta 5158, Rómer Flóris Archeologusok önéletrajzai és fényképei

MÉM MDK = Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ Tudományos Irrattár, Rómer Flóris-hagyaték Lymbus Ltsz. K 544/15, K544/16.

Modrovich-lt. = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron vármegyei Levéltára, Modrovich család iratai. *Levelek 1864–1892*. XIII. 10/12.

MTA – ELTE HTK = MTA – ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Régészeti Kutatóintézet Adattára D_20824.

RFMTM RA = Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Régészeti Adattár

Internetes források

Győri Püspökség Körlevelei.

https://library.hungaricana.hu/en/view/GyoriPuspoksegKorlevelei_1904/?query=%22Modrovich%20J%C3%A1nos%22&pg=77&layout=s

Moson Megyei Életrajzi Lexikon

<http://hgkmovar.hu/mmel/>

OSZK Gyászjelentések. <https://dspace.oszk.hu/>

Óvári Gazdász.

<http://ovarigazdasz.hu/component/content/article/18-tablok-evfolyamok/1229-1855-57-adat.html>

SIEBMACHER: *Wappenbuch. Der Adel von Kroatien und Slavonien*. Modrovich (Modrović) aliter Modrich.

<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Siebmacher-siebmacher-wappenbuch-1/der-adel-von-kroatien-und-slavonien-horvatorszag-es-szlavonia-E25A/>

Irodalom

ÁCS A., Laszkarátné (1983): Száz éve alakult a Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet. *Honismeret* 11 21–23.

BARDOLY I. (2001): 1885. In: TAMÁS J. (szerk.), *Műemlékvédelem törvényi keretek között... Történetek az intézményes műemlékvédelem 120 évéből*. Budapest, 16–18.

BORHY, L. (1991): Die Ziegelstempel der legio I Noricorum in einem spätrömischen Backofen (Eine unpublizierte Fundgruppe aus dem 19. Jh. in der Gemarkung von Rajka). *ActaArchHung* 43 299–313.

CSÉCS T. (1998): *A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertóriuma*. Győr, Xántus János Múzeum – Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára.

CSÉCS T. (2019): „Romert sokan, Floriánt csak kevesen ismerik” Rómer Flóris és Ebenhoch Ferenc levelezése 1845–1888. Közreadó: Csécs T. Szent Mór Bencés Perjelség, Győr.

CSÉCS T. (2025): „mert csak annak, ki maga valamiért lángol, könnyű mást is egy kissé melegíteni” Rómer Flóris, a fáradhatatlan tudományszervező c. előadás szerkesztett változata, megjelenés alatt, Sapientia "Vita consecrata" c. sorozatban.

EPERJESSY K. (1877): A műemlékek ápolása Magyarországon. *Fővárosi Lapok* 32 162.

FIGLER A. (2008): Egy elfelejtett őskori halomsír Rajkán. In: ILON G. (szerk.), *Régészeti nyomozások Magyarországon*. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 105–112.

FORSTER Gy. (1905): *Magyarország műemlékei I. Mosony vármegye*. Budapest, 296–297, 511.

GERECZE P. (1905): *Magyarország műemlékei I. A Műemlékek Országos Bizottsága Rajztárának jegyzéke*. Budapest.

Gyászjelentések. *Budapesti Hírlap* 30/213 [1910. szept. 8.] 11.

HENSZLMANN I. (1873): Kivonata a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságának 1872-ki munkálkodásáról szóló évi jelentésből. *ArchÉrt* 7/7 107.

HENSZLMANN I. (1874): Évi jelentés a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságának 1873-ki munkálkodásáról. *ArchÉrt* 8/2 22.

LÁSZLÓ Cs. & SEDLMAYR J. (1993): A rajkai rk. templom külső helyreállítása. In: VALTER I. (szerk.), *Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. (Művészettörténet–Műemlékvédelem 2.) Budapest, 109–123.

MATHÉDESZ L. (2020): Oroszvári római kömlékek rajzai Modrovich Jánostól. In: NEMES G. (főszerk.), *Tomka 80. Ünnepi tanulmányok Tomka Péter köszöntésére*. Rómer Flóris Művészeti és Történelmi Múzeum, Győr, 349–354.

NAGY G. (1905): *A középkori várak különös tekintettel Magyarországra*. Budapest, 605, rajzok: 661.

NAGY I. (1860): *Magyarország családai. Címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 7 Ráth Mór, Pest, 528–529.

PUSZTAI R. (1973): *A mosonmagyaróvári Hansági Múzeum története, gyűjteményei, kiállításai*. Győr-Sopron megyei Nyomdavállalat, Mosonmagyaróvár.

RÓMER F. (1870): Kivonat a magy. tudom. Akademia archaeologiai bizottsága 1871. martius 7-én a m. n. muzeumban tartott III. rendes ülésének jegyzőkönyvéből. *ArchÉrt* 4/11 275.

RÓMER F. (1871a): Kivonat a magy. tudom. Akademia archaeologiai bizottsága 1871. jun. 13-dikán a m. n. muzeumban tartott VIII. rendes ülésének jegyzőkönyvéből. *ArchÉrt* 5/4 93.

RÓMER F. (1871b): Kivonat a magy. tudom. Akademia archaeologiai bizottsága 1871. junius 30-án a m. n. muzeumban tartott X. rendkívüli ülésének jegyzőkönyvéből. *ArchÉrt* 5/7 182.

[RÓMER F.] (1871c): Egyveleg. *ArchÉrt* 5/7 (október 15.) 93.

MELLÉKLETEK

1. MELLÉKLET

Modrovich János levele Rómer Flórisnak, töredék, hely és évszám nélkül

MTA – ELTE HTK Régészeti Kutatóintézet Adattára D_20824. (diapozitív)

Rajka (Mosony megye) Február hó

Főtisztelendő Úr!

Azon meggyőződéssel hogy Főtisztelendő Úr a régészetet illető legcsekélyebb eredmények közlését is szívélyesen fogadandja; bátorodom több évi de még eddig csak kis eredménnyel koronázott a régészet érdekében tett csekély fáradtságom eredményeit Főtisztelendő Urral közölni.

Édes atyám Rajkai határban fekvő birtokán (melly a Bezenyei és Rajkai határ, és a Buda bécsi országút, és a Lajta csatorna közt fekszik) hat év előtt kezdtem gazdálkodni, és szántóföld vizsgálás okáért több helyen lyukakat (Boniti[e]rungeGraben) ásattam. Legelőször figyelmeztetve a régi folyó meder lapálynak (a mellékelt birtok tervrajzon megjelölt (Parz[elle] 2) felszínén fekvő sok grafitédény darabok által, ugyan is ott kezdettem a bonitírozást és Parz2. I-nál meglepedésemre 1 ½ lábnyi mélységben kavics kövezetre jutottunk, ez alatt granit kövek voltak rakva, és ezek mellett a lapály közepe felé kisebb, nagyobb grafitkatlan töredékeket találtunk. Miután a nagyobb granitköveket kiszedtem, fenekén szénnel vegyült tiszta hamú és egynéhány megégett csontdarabokra akadtunk. Ezen irányt követve ugyan ezen Parzelben a régi folyó partján II és III. pontnál is vizsgáltattam, és mind a két ponton ugyan azon rendben találtam fel az apró kavics köveket, és a nagyobb granit és mészköveket. Miután kikutattam, hogy ezen irányban Németh Járfalú (Deutsch Jahrendorf) és Körtvélyesig (Pama) az illető földmívelők olly lelhelyekre akadtak, és az itteni lakosok egy régi romai útról ([Römer?]-strasse) sokat beszélgetnek, ezen megfejtet[!] lelhelyek melletti kavicsos feltöltést (Josef Freyherrn v Hormayr Wien, seine Geschicke und [seine] Denkwürdigkeiten 1823 I. Band 2 Heft der Carnuntum) műve szerint a Carnuntumtól Adflexumig terjedő országútnak nézem (mellékelt Mosony megyei tervrajz) Felbátorítva ezen csak csekély eredménytől, ezen irányt lefelé Magyar Óvári (Adflexum) irányban követve, Parz 9. A-nál feltűnt nekem ezen csak kő, vakolatú tégladarabokkal vegyült dombos hely, itt ásattam és 4 lábnyi mélységben szoros agyag közt négy darab ember koponyára akadtunk, mellyek egymás úgy mind a rajzban megjelölve van fekvének. Valamint bátorodom megemlíteni hogy ezen dombos hely környékén fekvő szántóföldeket Kirchenfeldnek hívták [a 2. old. diája elveszett!]

(A levél piszkozata RFMTM Régészeti adattár, Figler hagyaték /2. sz. melléklet/; melléklete a tervrajz, melynek „munkapéldánya” a Figler-hagyatékban, közölte Figler 2008, 107)

2. MELLÉKLET

Modrovich János levélvázlata Rómer Flórisnak, hely és dátum nélkül

RFMTM RA Figler-hagyaték

Főtisztelendő Úr [mellette más kéztől, ceruzával, zárójelben] (Rómer Flóris)

Azon meggyőződéssel hogy Főtisztelendő úr a régészetet illető legcsekélyebb eredmények közlését is szívélyesen fogadandja; bátorodom többévi de még eddig csak kis ereménynyel koronázott[,] a régészet érdekében tett csekély fáradságom eredményeit Főtisztelendő Urral közölni.

Édes atyám birtokán (melly a Bezenyei és Rajkai határ, és a Buda Bécsi postaút, és a Lajta csatorna közt fekszik) hat év előtt kezdettem ga[z]dálkodni, a szántó föld bevizsgálás okáért több helyen lyukakat (Bonitirungegraben) ásattam, legelőször is figyelmeztettem a mellékelt birtok tervrajzon megjelölt Parz[el] 2. régi folyó meder lapálynak felszínén fekvő sok grafitedény darabok által, ugyanis ott kezdettem a bonírozást és Parzel 2. I-nél meglepedésemre[!] 1 ½ lábnyi mélységben kavics-kövezetre jutottunk, ez alatt granit kövek voltak rakva, és ezek ~~alatt~~ mellett kisebb nagyobb grafitkatlan töredékeket találtunk. Miután a nagyobb gránitköveket kiszedtettem, fenekén, szénnel vegyült [tisztá?] hamura akadtunk. Ez alatt még 2 lábnyi mélységre ásattam de eredmény nélkül. Ezen irányt követve ugyan ezen táblán a régi folyó meder partján II–III. pontoknál is vizsgáltam, és mind a két ponton ugyan azon rendben találtam fel az apró kavics kövezetet és a nagyobb gránit köveket. Miután kikutattam hogy ezen irányban egész Német Jarndorf és Körtvélyesig (Pama) az illető földmívelők illy lelhelyekre akadtak, és az itteni lakosok egy régi római utról ([Rómer?]strasse) sokat beszélgetnek ezen megfejtett lelhelyek melletti[!] kavicsos feltöltést (Josef Freyherrn v Hormayr Wien, seine Geschicke und [seine] Denkwürdigkeiten 1823 I Band 2 Heft. [olvashatatlan]Carnuntum) a régi Carnuntumtól Adfexumig[!] terjedő országútnak nézem. (mellékelt Mosonmegyei tervrajza.) Felbátorodva ezen csekély eredményektől ezen irányt lefelé (Magyar óvár Adfexum) irányozám kutatásaimnak célját Aug. 9. A+nál feltűnt nekem ezen sok kő és vakolattal vegyült dombos hely, itt ásattam és 4 lábnyi mélységben vszoros agyag közt négy darab koponyába akadtam melyek egymás mellett úgy mint a rajzban fekvének. Ezen helyet a mit kő és téglá darabok miután a 4 koponyát egymás mellett találtam [olvashatatlan] fekvő szántóföldeket a tagosítás előtt az itteni lakosok Kirchenfeldnek hívták.

[az elküldött tisztázat eddig van meg, lásd 1. melléklet]

Múlt nyáron ezen a helyen ismét ásattam és csak 3 ½ lábnyi mélységben egy egész csontvázra akadtunk, de kisebb és gyengébb csontoknak még nyomát se találtuk[,] csak ~~anya~~ koponyának vastagabb része és a kar és czomb és a lábszár csontok voltak még épen. Ezen idő alatt cselédségem több helyen érmekeket találtak melyeknek lenyomataikat va lelhelyek megjegyzésével mellékeltén bátorodom általküldeni. A feltalált koponyákat és csontváz ~~darabokat~~ részeit ugyan azon helyen ismét kiasattam és Főtisztelendő úr kíváratára várva várt kikelet bekövetkeztével legnagyobb készséggel általküldhetem. Két év előtt béreseim Parz13 két darab-serpentin tábla darabkákat szantottak ki, melyekből az egyik [olvashatatlan]pett darabot ~~alt~~ ezennel általküldöm. 14ik Parzelban egy egy öl magas gerendezett szabalyos domb emelkedik, mellyen egy idevaló földmíves még a tagosztás előtt 1840 egy régi kulcsot szantott ki, most ezen kulcs F. T. Ebenhöch

Mult nyáron ugar szántás alkalmával /: 11'' mélységre:/ béreseim 16ik Parcellan VD lelhelyen nem messze az országuttol egy néhány gránit köveket szantottak ki, és miután láttam hogy azok usztókékkell ~~ka~~ kikaparnák a köveket, azonnal ásásra alkalmazó eszközökért küldtem és rendszeres 2 öll átmérőjű lyukat ásattam, 1 ½ láb mélységben már kő-koszorú egy kerekded formájú épületnek alapzatra akadtam, ezen mellynek külső atmérője ½ öll volt, a falazatnak mely csak agyag vakolattal építetett 2 láb vastag. Ezen kőkoszorúnak közepét kiásattam és a felszíntől 3 lábnyira, leg és legnagyobb öröömre egy bélyegzett kövezet téglára akadtam, mellynek felirátával √ bélyegzés megtekintésére √ azt azonnal romai számaszásának következtettem néztem. Kár hogy csak három ép téglát

~~Ezen Sajnál~~ Ezen kiasott épületet alapzatnak ~~ale~~ rajzait mellékletben ezennel közlöm, és pontosan mértéket szerint ~~ale~~ az alap alaprajzot mint átvágást rajzolám le.

~~Ezen~~ Az épen megfestett alapzat mellet az egyik a munkások követ egy bronz érmet találtam, melynek lenyomatát és √ ahoz √ egészen hasonló példányait elküldöm. Az elküldött leleteket √ egyenkint √ czédulkával[!] elláttam, amellyeken az illető leletnek lelhelyét megjegyeztem.

[Ceruzával, más kéz:] Rajka Modrovich pusztja 1864-65

(A szövegben a kék ceruzás aláhúzásokat nem jelöltem, csak a szerző eredeti aláhúzásait.)

3. MELLÉKLET

Rómer Flóris levele Modrovich Jánosnak Pest, 1871. április 29.

Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága szárazbélyegzős levélpapíron

MNL GYMSM VGYL Modrovich család iratai, Levelek 1864–1892 XIII. 10/12.

137/871.

Igen tisztelt Tekintetes Úr!

Szerencsém volt becses levelét az Arch. bizottság ülésében felolvasni, mire kedves kötelességemmé tétetett Tekintetes Uraságod szivességét megköszönni, és ismételve kérni, miszerint nemzeti művelődési szempontból jövőre is hozzánk állani szíveskedjék erre annál inkább kérném T. Uraságodat, mert ha maholnap az országos Archaeol. bizottság életbe lép, nem lesz Mosony megyében emberünk, ha az egyháziakra nézve Dingraff barátomat kiveszszük, kit római régiségekre nézve fölügyeletre felhívhatnánk.

Hallom, hogy multkor Nezsideren is fordultak elő romai holmik, de ezekről a jelentés elég hiányos volt.

A Czimre nézve Dingraff, ki akkor épen nálom volt[,] vitt bele a hibába, de azt hiszem ezért még sem lett belőle canapé-pör.

Főtisztelendő plébános urat nagyon tisztelvén

vagyok legőszintébb hálával

Tekintetes Úr

Alázatos szolgája

Rómer Flóris

Pesten April 29-én 1871.

4. MELLÉKLET

Modrovich János levélvázlata Rómer Flórisnak Rajka, 1871. május 4.

RFMTM Régészeti Adattár Figler-hagyaték, töredék

Mosony megye Rajka 1871 Maj. hó 4én

Mélyen tisztelt Főtisztelendő Úr!

Miután főtisztelendő úrhoz intézett első levelemben az idei kutatásnak első célpontját kitűzém, nem reméltem volna hogy ezen kutatás olly eredménnyel legyen.

Azon kerekded dombot melyet első levelembe bátor valék leírni, kikelet elején megmértem, és ~~fontos-szigorú~~ pontos mérés után (Fig. II.) Kelet nyugati irányban ~~egy~~ épen a halomnak központján keresztül egy 11 öl hosszú és 5 láb széles árkot asattam cselédjeim által. Az árkot már 4 lábnyira kiasattam és leletnek még nyomát se találhattunk, még 1 öl mélységre jöttünk. ~~már hamuval és szénporral kevert agyakra akadtunk. A domb közepe táján az árkot majd 201 mélységre kihányatt~~ Miután cselédjeim egy öl mélységre ástak volna a 11 öl hosszú arokban, a középponttól számítva 3 és 3 öl távolságra kavicsra akadtunk mely kavics rétegnek csak egy pár hüvelyki [hüvelyknyi] vastagsága volt. A két kavics réteg[!] közt mélyebbre ástak, egyszerre porhanyobb földre akadt, úgy hogy már csákány nélkül csak ásóval dolgozhattak. Ezen rétegben földdel kevert hamú és csont ~~darabok~~ és széndarabokra akadtak, és miután Marczius 15én délután az ???lás vizsgáltam gazdám már egy nagyobb darab szenet, és egy kicsiny grafitbögre darabot mutatott melly leletet gazdám az említett rétegben 1 ½ öl mélségben talált

5. MELLÉKLET

Modrovich János levele Rómer Flórisnak Rajka, 1871. május 5.

MÉM MDK Tudományos Irrattár, Rómer-hagyaték Lymbus ltsz. K 544/16.

Mosony megye Rajka, 1871. Maj hó 5én

Mélyen tisztelt Főtisztelendő Úr!

Legnagyobb öröömre szerencsém leend Főtisztelendő Urat egy érdekes leletről értesíteni!

Azon kerekded dombot melyet első levelemben mint az idei kutatásamnak célpontjául tűzém ki foly. év Február hóban pontosan megmértem, FII., és kelet nyugati irányban épen a halomnak központján keresztül egy 11 öl hosszú és 5 láb széles árkot ásattam ki cselédjeim által. Az árkot már 4 lábnyi mélységre kiásattam, de leletnek még nyomát se találhattam, még folytonosan szoros barnás agyagos földet hánytak ki az árokból.

Miután cselédjeim egy öl mélységre ástak volna, a 11 öl hosszú árokban, a központtól számítva 3 és 3 öl távolságra kavicsrétegre akadtak, mely kavics rétegnek csak egy pár huvelynyi vastagsága volt. A két kavics réteg[!] közt mélyebbre ástak, egyszerre porhanyosabb földre akadtak, úgy hogy már csákány nélkül csak ásóval dolgozhadtak[!]. Ezen rétegben földdel kevert hamut, csont darabokat és szénport találtak, és miután Maj hó 15-én délután az ásatást vizsgáltam, gazdám már egy nagyobb darab szenet és egy kis grafitbögre darabot mutatott[!], mely leletet gazdám az említett rétegben 1 ½ öl mélységben talált. Ezen kis lelet által felbátorítva[!], ezen irányt lefelé követém és kut alakban lefelé ásattam. De furcsa, miután a szabályos kiásott árok déli keleti partján még mindig agyagos sötétbarna földet ástunk ki, az északi 5 láb széles parton már tiszta Diluvialis kavicsra lertünk. A kavics keveréket nem bántva csak a tiszta agyag földbe ástunk (feltöltött föld) és 2 öl mélységben már igazi Diluvial kavicsra akadtunk, és legnagyobb öröömre és meglepetésemre ezen mélységben a tiszta kavics és közvetlenül a feltöltött sötétbarna agyagföld között egy kis edény feneke pislogott ki!!! Félvén hogy további ásás az ásóval a leletre nézve veszedelmes lehetne, kocsisom késsel kaparta ki a kipislogó edény körül fekvő agyagföldet, és már egy pár percz múlva mutatta be nekem az első grafitbögret. Ezen feltalált bögre mellett[!] még egy néhány bögre töredéket találtunk, de ezen töredékek is már úgy el mállottak, hogy egészet ezekből visszaállítani lehetetlenség.

Két nap mulva Maj 18. kocsisom felügyelése alatt ismét folytatta a kutatást, a délkeleti árokparton délkelet felé pincze formában tovább ásott és F.III. 3. & 4 alatt ismét két ép grafitbögret ásott vagy jobban mondva kapart ki. Ezen leletek mind már mondtam közvetlenül a Diluvial kavicsra álltak vagy feküvének. Ezen elősorult[!] leletek az idei kutatásomnak első eredménye.³ Bátorkodom ezennel Főtisztelendő Urnak az egész leletet átküldeni. Kis gyűjteményem számára csak egy bögret tartottam.

Miután cselédjeim és rendes napszámosaim már a tavaszi sürgős munkákkal ~~val~~ elfoglalva valának és falubeli napszámot nem kaphatok[,] ezen kutatást szebb és jobb időre halasztám[,] remélve hogy még érdekesebb leletekre jövünk. Véleményem szerint ezen leletek a-kőkorszakbéliek, mert érem vagy téglának eddig még nyomát sem találhattunk.

Főtisztelendő Úr igen becses levelét meg kaptam, és szerencsémnek tartom hogy mélyen tisztelt Főtisztelendő Úr csekély és eddig kevés munkámat figyelemre méltat.

(Vajda Gábor honvéd hadnagy és Mészey esperes úrak tiszteletüket jelentik.) Miután reméylem hogy közelebből ismét érdekes leletekről értesíthetek[,] legnagyobb tisztelettel maradok

Mélyen Tisztelt Főtisztelendő Úr

legőszintébb tisztelője

Modrovich János

³ Ezeknek a grafitbögreknek a rajza lehet az Archaeologiai Jegyzetek mellett talált rajz? A „lelet rajza B lelhely”, egy-egy 7,5 és egy 7 cm magas bögre rajza, Figler 1 db 7 cm körüli füles bögret írt le, a felsorolásban 3. számmal, 110. p.

6. MELLÉKLET

Modrovich János levélvázlata Rómer Flórisnak Rajka, 1871. június 29.

RFMTM Régészeti Adattár, Figler-hagyaték, Archaeologiai Jegyzetek [9. old.]

1871 Junius hó 29én

Mélyen tisztelt Főtisztelendő Úr

Ezennel bátorkodom Nagyságodat a legujabb kutatásaimnak eredményeit Nagyságoddal közölhetni.

Azon Sejtelmem melyet hogy az utobbi levelemben leírt és Nagyságoddal közölt és általküldött ~~ede~~ agyag edények még kőkorszakbelyiek az utolsó leletek √ melyeket ezúton általküldöm√ csakugyan ~~bebiz~~ valósággal AA már említett birtokunkban fekvő dombon a két oldalmélységre kiásott árokban dél északi irányban folytattam az ásatast és csak ugyan a domb felszínéről 5 ½ lábnyi mélységben vízirányilag körülbelül 70 darab kisebb nagyobb agyag gumókat találtam, melyeket Nagyságodnak megvizsgálásra ezennel mellekelve általküldeni bátorkodom. ~~Miután megvoltam győződve hogy~~ Az ásatast folytatva nem találtam semmi nemű leleteket, míg csak 12 láb 3' hüvelyknyi mélységben ismét diluvialis kavicsot értük ott ugyan legelőször is egy √közvetlenül a feltöltött föld és tiszta kavics?√ 3 ½ hüvelyknyi hosszú ¾ hvl. széles és 2/4 h. vastag véső alakú kőszerszámot

[10. old.] Architectonisch Zeichnung der Urne... [gót betűs, ceruzás felirattal]

(rajzát ld. **3. kép**)

találtam mellynek vastagabb vége ~~átfe~~ talán felfüggesztési okaért átlukasztatott ezen urnán rétegeges[!] kovákből ál ([olvashatatlan]) ezen kőszerszám egynéhány csontdarabok~~nak~~ mellett feküdt. (Ezen kőszerszám ~~feltalá~~ és a feltalált agyag edények formai alapították nézetemet hogy ezen tárgyak kőkorszakbeliek lehetnek) ~~Nem~~ Egy pár lábnyi távolyságra ezen említett lelettől egy agyag bögrét ~~találtam~~ ásattam ki melly a mint látszik szobrásztól készült.

(Közölte Figler 2009, 106; a leletet leírja: Amfora alakú edény, 109–110)

7. MELLÉKLET

Ebenhöch Ferenc levele Modrovich Jánosnak, Koroncó, 1866. március 14.

Koroncó, 1866. március 14.

L. I. Chr.!

Kedves Tekintetes Úr!

Rég ideje már hogy szerencsém volt Önhöz Rajkán, azóta többször volt szándékomban írni, vissza tartóztatott azonban ama körülmény: hogy a kőmozsár és egyéb jelesebb cserepeknek Györré ígért szives elküldését eddig nem tetszett eszközölni – megvagyok győződve hogy az eddig lehetetlen volt, mert tudom, hogy 40-50 ftnyi terhet nem tehet az ember amugy zsebre, hogy magával a vasuton elvigye; - éppen azért vagyok bátor könyörögni: sziveskedjék az említett kőmozsarat, a nagyobb és kisebb kana jelesebb, kivált karimatöredékeit egy rekeszbe széna közé rakni 's reám címezve alkalmilag M.Óvárra a Piaristákhoz beadni hol az Igazgató úr szives lesz azt számomra fenntartani míg majd vagy magam alkalmilag, vagy pedig Kaimel barátom ide Koronczóra szállítandja! — — Forró köszönetem a szives gondoskodásért tessék foglalónk fogadni! — —

A telet mint tetszett kedves családjával tölteni? remélem jó egészségben; — és régiség lön-e ujra felfedezve?

Magam a legjobb egészségnek örvendettem eddig, és táram a régészeti úgy mint az éremtani néhány jeles darabbal gyarapodott; név szerint a már említett rézbaltán és gerelyen kívül azóta egy kezdetletes-mívű rézvésüt, két karpereczet, egy gyűrűt, egy szépmívű nyakpereczet rézből, továbbá egy kisebb kőbaltát, egy ódon cseréptálat, egy egészen ép barbarmívű cserépfazokat, és több kiválólag jeles czifra cserépdarabokat kaptam; több régi magyar és római érmet nem is számítva – ez utóbbiak között Postumus császár idejében pannonián zsarnokoskodott Regalianus nevű és a dácziai Decebalus véreből származott császár nejének Dryantillának felette ritka pénzét is, mely éremtani könyvekben eddig nincsen meg! — — Lessz-e majd szerencsém azt Koronczón megmutathatni? A tavasz oly korai volt, minden tavaszi munka Kegyeteknél is bizonyosan már befejezve; de könnyű volna húsvét után lerándulnia a N. Plebános urnak társaságában, Lébenynek jöve ott a megajánlott és a birodalomban páratlan-szépségű román izlésű egyházat is meglehetne ezuttal tekinteni 's így e kis kirándulást érdekessé tenni; mit mond kedves Ön hozzá? halljuk a szép szót! A Plebános úr még egy kis Sneff-vadászatot is tarthatna Koronczón, mert a húsvéti hétben még bizonyosan találna illy vendéget eleget Koronczón! —

De szép volna, ha a magyar közmondás szerint Önök azt felelnék: egyet mondok, kettő lesz belőlle! — — —

A Plebános urat tisztetem, tessék a tervet vele közölni, és annak valóítását lehetővé tenni! — —

Kedves nejét igen igen tisztelve, magamat pedig tapasztalt baráti hajlamiba ajánlva boldog ünnepeket kívánok, 's becses mindenesetre igenlő válaszát elvárva maradok

Kedves Tekintetes Urnak

igaz tisztelője

Ebenhöch Ferenc

Koronczón Martius 14-én 1866.

8. MELLÉKLET

Sztachovics Remig levele Modrovich Jánosnak, Győr-Szentmárton [Pannonhalma] 1874. szeptember 19.

MNL GYMSM VGYL Modrovich család iratai, Levelek 1864–1892 XIII. 10/12.

Tekintetes, igen tisztelt Uram!

A mosony megyei régészeti térképhez, melyet ugyanazon szabály szerint, mint a Győr megyeit készítem, a Mosony megyében lelt kelta s római érmeknek tudományos leírását lelhelyeikkel egyetemben fölötte szükségem. Ebenhöch és Fábry urak bátorításuk folytán tisztelt Tekintetes urhoz folyamodom, miszerint a birtokában lévő említett érmek leírását velem közölni sziveskednék. Ezt a tudomány és Mosonymegye iránti tisztelem kívánja, s az említett urak ezt szivesek voltak megtenni, néhány mosonm. érem leírását a győri muzeum is adja, és így lesz 36 érem leírva, mi nagyon is csekély szám. Azért tovább kéregetek Mosonymegye becsületének nevében. Ha pedig a következő levélen nevezett helyeken kívül más lelhelyeket is sziveskednék mellékelni, akkor a régészeti térkép annál tökéletesebb leend. Hozzá írott uri neve kezeskedni fog a lelhely s lelet igaz voltáról.

A régészeti térképet igazolom a kelta – római lelhelyekkel, érmek, utak, feliratokkal, mindegyik igazolást külön osztályozva. – Következik a megyének árpádokkori helyeinek igazolása, a helynek legrégiebb okmány szerinti neve, minősége, éve; az okmány szigorú idézete s tulajdon döntő szavai. Ily módon az ő- és középkorból a mostaniba szemléletileg nyújtok könnyű átmenetet. Sziveskedjék figyelmére méltatni Győr megye térképét, melyet emlékül ide mellékeltem s az iment megjelent Győrm. Monographiához csatolva lett.

Ügyemet s magamat szives hajlamába ajánlván tisztelettel vagyok

Tekintetes Urnak

Alázatos szolgája

Sztachovics Remig

pannonh. levéltárnok

Győr-Szentmártonban, 1874. szept. 19.

Mosony megyei lelhelyek:

Halbthurm, D.Jahndorf, Sz.Miklós, Barátföld, Óvár, Mosony, Ragendorf, Eötteveny, Baromhát, (Réti), Appetlon, Nizsider, Bruck, Strassomerein, Oroszvár, Köpcsény, Winden-Breitenbrunn, Arrianacasta?, Steinbruch, Edelsthal

FIGLER ANDRÁS LEGFONTOSABB TERVEI A RAJZOK TÜKRÉBEN

THE MOST IMPORTANT PLANS OF ANDRÁS FIGLER IN THE LIGHT OF DRAWINGS*

ILON Gábor

független kutató

H-9662 Mesterháza, Kossuth utca 2.

E-mail: ilon.gabor56@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5964-7189

Abstract

I employed István Ughy, a painter who had emigrated from Transylvania, as a draftsman from the beginning of 1990 during my time as director of the Pápa Museum. In 1991, I managed to introduce him and András Figler to each other. At the beginning of November 2025 Ughy, having learned about the preparation of this volume, handed me over the drawings he had made for András Figler but which had remained with him for a decade and a half. From these we can learn about the basic trajectories of the scientific work by our friend who died in 2010: the Copper and the Bronze Ages.

In the first half of my study, I follow Figler's publication work (Figler 1994, 1996, Virág – Figler 2007) by describing the changes in Ughy's drawing style. In the meantime, I provide proof that, for example, the published finds from the pit that contained the Pálmajor clay horn from Mosonszentmiklós were also drawn by Ughy. Unfortunately, this is not acknowledged in the recent publication of this significant Early Copper Age object (Bánffy – Egry 2021).

*By comparing the drawings of the Late Copper Age idol found among the recently obtained illustrations and those of the clay figurine preserved digitally on one of András Figler's laptops, it was possible to link the radiocarbon dates (deb-2211: Figler et. al. 1997. Tab. 2) of three idols (**Fig. 1, 6–8**) to pit no. 9/168. This makes it possible to identify all the idol phenomena reported here, the retrieval of relevant finds, as well as their more precise dating and description.*

*Finally, I am also publishing some of the copies of images from the Gáta-Wieselburg monograph that was left with Ughy in András Figler's heritage office in Szombathely. This was a work planned by András that I have also seen. The objects selected here include the mold from grave "B" of the three graves in the Pusztasomorja cemetery, as well as a vessel each from graves 11 and 14 (**Figs. 2–3**).*

KEYWORDS: DRAWING STYLE, IDOL, LATE COPPER AGE, BOLERÁZ PHASE, GÁTA-WIESELBURG CULTURE, KISALFÖLD (LITTLE HUNGARIAN PLAIN)

KULCSSZAVAK: RAJZSTÍLUS, IDOL, KÉSŐ RÉZKOR, BOLERÁZ FÁZIS, GÁTA-WIESELBURG KULTÚRA, KISALFÖLD

Ughy István (1938. júl. 25. Székelykeresztúr) a pápai múzeum tárgyráajzolója volt, amikor e sorok szerzője a Helytörténeti, majd új nevén a Gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájmuzeumot 1985 és 1995 között igazgatóként vezette.

Megismerkedésünk 1990 elején történt. A szobámba lépését követően bemutatkoztunk egymásnak. Majd azonnal a tárgyra tért: munkát keres. Én pedig rögtön közöltem Vele: fel van véve.

* ILON Gábor (2026): Figler András legfontosabb tervei a rajzok tükrében / The most important plans of András Figler in the light of drawings. In: ILON, G. (szerk./ed.), *, „Elég volt a fecsegésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 121–128.

Láttam az arcán az elképedéssel vegyes örömet. Kérdezte miért? Felálltam, bementem a szobámból nyíló, az intézmény könyvtárát is rejtő nagy terembe és kihoztam a Benkő Elekkel közösen jegyzett könyvüket (Benkő – Ughy 1984). Leült és talán egy órán át beszélgettünk... Elmondta röviden az életrajzát, áttelepülésüket feleségével és két fiával, vázolta terveiket. Amúgy a kolozsvári Festészeti Akadémián tanult és végzett (1958–1963), majd tanár és Székelykeresztúron muzeológus 1986-ig (Ughy 2015. 11). Talán egy hónappal később már a könyvtárban, az íróasztalomtól 5–6 méterre, egy számára kialakított munkahelye volt.

Közben Figler András barátom és kollégám már javában tevékenykedett a M1-es autópálya nyomvonala megelőző feltárásán. Magam is jártam nála Ikrény határában az 546. számú tripódnál, ami ma Győr–Szabadrét-domb néven ismert a nemzetközi régészeti kutatásban. Néha egy-egy napot bontani segített, tanultam Tőle és tanítottam az embereit. Az egyik alkalommal megkérdeztem: és hogyan haladsz a publikációk előkészítésével? ... Kiderült, hogy nincs tárgyrajzolója. Javasoltam Neki a jól, precízen és gyorsan dolgozó munkatársamat, Ughy Istvánt. Innen, 1991 végétől datálható több mint egy évtizedes, eredményes kapcsolatuk.

Amikor Figler András elhunyt, rövidesen kiderült számomra, hogy szinte minden elveszett, amin dolgozott. Több alkalommal láttam szombathelyi irodájának gépén, mert megmutatta: némely feltárásának (pl. a Szabadrét domb) térinformatikai térképét. Emlékezetem alátámasztják, hogy Figler saját térinformatikai lelőhely jelenségtérképei láthatók pl. krakkói előadásuk tanulmányában (Virág – Figler 2007. Fig. 1. 2, 6, Fig. 2. 1, Fig. 6. 7). Tervezte, hogy majd idővel az egyes jelenségeknél lehívhatók lesznek az arra vonatkozó fotók, rajzok, fontosabb tárgyak minden adata. Ezek után nem meglepő, hogy ennek tárgyi emlékeit Ughy István rajzoltatni kezdte. A másik megvalósítandó álma a Gáta-Wieselburg kultúra Moson megyei temetőinek monografikus kiadása volt. Több, szalagos irományfedeles mappában voltak szobája üveges, kétajtós szekrényében sorjában e temetők (Gátától Oroszváron át Pusztasomorjáig) táblarajzai, pauszon és lefénymásolva, de digitalizálva a gépén tárolva is, sírleírásokkal. Halála után néhány héttel és még évekig érdeklődtem hajdani beosztottaitól, feletteseitől, de utódaitól is a hagyatéka felől. Tudnak-e valamit, mi hová került, hol lelhető fel? A válaszok negatívak voltak. Az asztali gépét és laptopját elvitték Budapestre, s nem tudni, hogy ott hová kerültek, ki és mit csinált azokkal. Talán halála után az Iroda papír anyagával minden publikációra szánt táblarajz-dossziéját is Budapestre szállították és ma is ott porosodnak valahol? Halálát követően, 2010. augusztus 3-tól megkezdődött nem csak a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat, de a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal „kivéreztetése”,

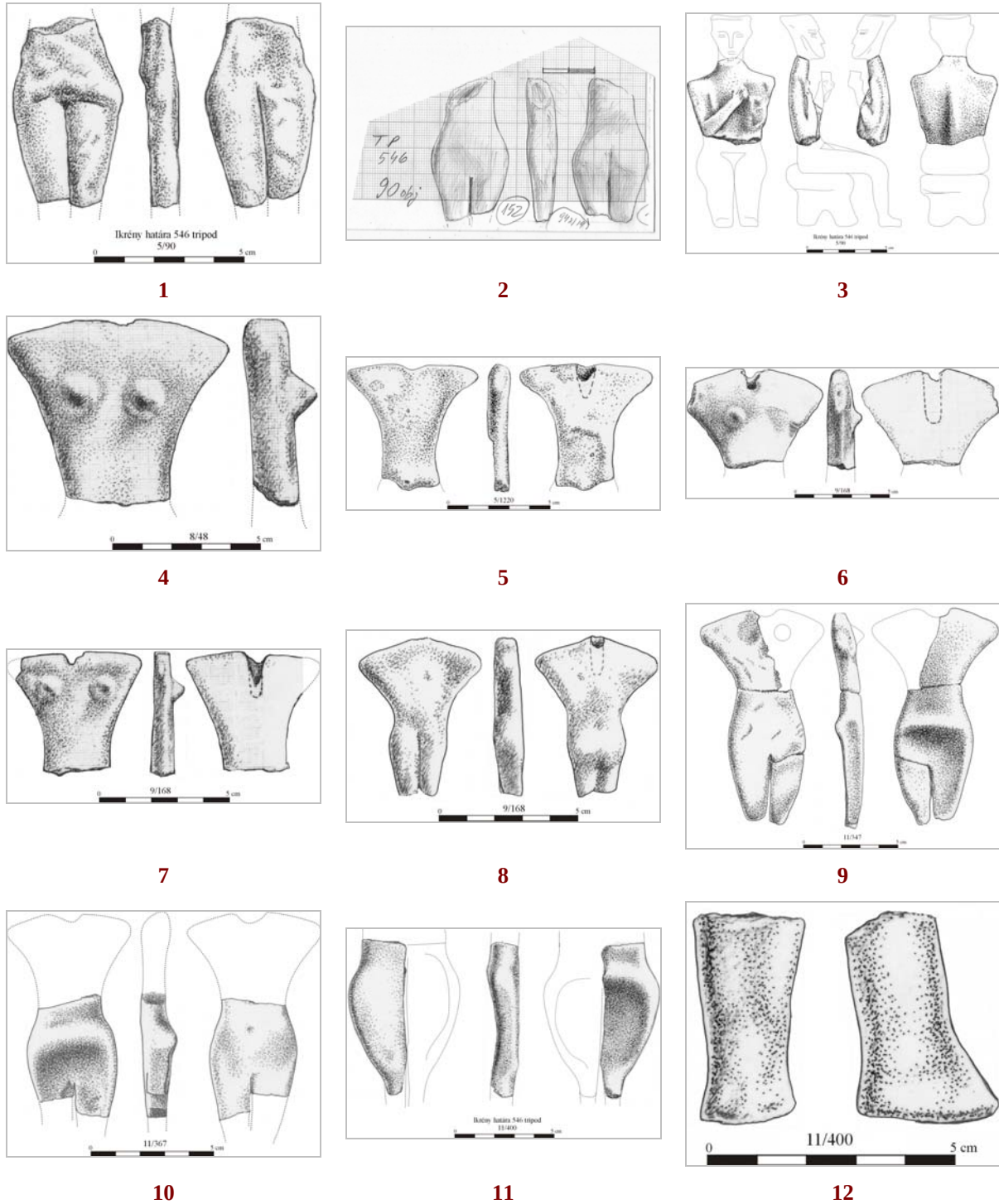
azaz lassú felszámolása. Ez lavinaszerűen tüntette el Figler András régészeti örökségét is. Nemi reménysugár, hogy tudtommal a győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, illetve a mosonmagyaróvári Hansági Múzeum őriznek Tőle ásatási dokumentációkat. Ezek listázó-feldolgozása talán még a közeli jövőben abszolválható feladat.

Évek óta tudtam, hogy Ughy Istvánnál maradtak tárgyrajzok Andrástól. E könyv készítése közben leveleztünk és felajánlotta, vigyem el azokat. 2025. november 5-én a kérését teljesítettem. Átnéztem a kb. 600–700 db tárgyrajzot. Ezek között volt milliméterpapírra készített eredeti, ceruzás, ilyenek fénymásolata, eredeti ceruzás rajz és annak pausz változata, továbbá pauszrajz fénymásolata. Többségük így vagy úgy, de azonosítható lelőhelyű. Úgy gondoltam érdemes ezekből és lehetőség szerint a publikálatlanokból egy válogatását közkinccsé tennem. Ezek után pedig a teljes töredék anyagot átadom a M1 nyomvonala megelőző feltárása anyagát őrző győri és mosonmagyaróvári múzeumnak, hogy vessék össze az adattáraikban őrzött rajzokkal, s tegyék azokat a megfelelő dokumentációk mellé.

István rajzoló stílusa jól azonosítható. Különösen számomra, hiszen annak idején naponta konzultáltunk egy-egy leletről, több ezer tárgyat rajzolt le publikációimhoz. A legtöbbet egy helyen a pápai járási topográfiai kötetet kiegészítő (Ilon 1995. I–XXII. tábla), illetve a németbányai késői halomsíros ásatásom anyagát közreadó tanulmányomhoz (Ilon 1996. I–XXVI. tábla). Mindkét idézett munkámban az edények felületének végleges kidolgozása során a megelőző milliméterpapiros ceruzarajzra helyezett pauszon fekete tussal dolgozva a rendkívül munkaigényes, aprólékos pontozott raszter-technikát alkalmazta, majd ragasztotta azokat táblákba.

Figler András 1992. október 5–10. között a zalaegerszegi nemzetközi, a bronzkor kérdéseit taglaló konferencián tartott előadást. Ebben nem csak az 1871-ben Rajka határában feltárt halomból, vagy a néhány évtizede Táp határából ismert, de a saját, 1986. évi kajárpécsi ásatásának kora bronzkori anyagából ismertetett nem kevés meghatározó tárgyat. A leletek kapcsán a Nyugat-Dunántúl korszakos kérdéseit tárgyalta. Közleménye teljes rajzanyagát Ughy István készítette, akinek szignója több egész oldalas ábra (tábla) jobb alsó sarkában olvasható. Az edények felületének kidolgozását az előbb leírt raszter-technikával készítette el (Figler 1994. Abb. 6–9).

1996. augusztus 26–28. között megtartott pápai, a nyugat-dunántúli bronzkor újdonságait bemutató, Mithay Sándor (1916–1995) emlékének ajánlott konferencián Figler András természetesen előadást tartott.

1. kép: Idolok. 1–3: 5/90. gödör, 4: 8/48. gödör, 5: 5/1220. gödör, 6–8: 9/168. gödör, 9: 11/347. gödör, 10: 11/367. gödör, 11–12: 11/400. gödör, Győr–Szabadrét domb (korábban: Ikrény határa, 546. tripod)

Figure 1: Idols. 1–3: Pit 5/90, 4: Pit 8/48, 5: Pit 5/1220, 6–8: Pit 9/168, 9: Pit 11/347, 10: Pit 11/367, 11–12: Pit 11/400, Győr–Szabadrét domb (previously called: “outskirts of Ikrény, tripod 546”)

A kötetben megjelenő, a Kisalföld teljes bronzkori időszakát átfogó tanulmányának rajzait Ughy István készítette. Ezeknél, valószínűleg a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt, több új technikát alkalmazott, amelyeket később továbbfejlesztett, néha

kombinált. Az egyik megoldás, amikor sűrű vonalakkal dolgozott a milliméterpapíron, majd a pauszon (pl. Figler 1996. I., III–IV. tábla). A másik, amikor a milliméterpapírra sűrű vonalakkal vette fel a tárgyat és ezt fénymásolta, közben kissé és direkt

beégette azt és a papír eredeti hálózataát igyekezett eltüntetni (Figler 1996. II. tábla 4–5, 7, VI–IX. tábla). Egyetlen táblán az eredeti, raszteres megoldást látjuk (Figler 1996. V. tábla).

Egy újabb, a satírozásra emlékeztető vonalas technika jelenik meg, a Bándi Gábor emlékkötetben publikált nagydémi 12. „sír” addig közöletlen tárgyainak esetében (Ilon 1999. 5. tábla 2, 5, 7, 8–10). E „sír” korábban bemutatott anyagában (Ilon 1992. 8. kép 1–2) ugyanis ezek a tárgyak nem szerepeltek, illetve újra rajzolta azokat. Tanulmányom minden más tábláján a munkaigényes raszteres technikát látjuk.

1998–2002 között Figler András, az irodai munkája mellett OTKA támogatással a győri Szabadrét dombon (ásta: 1990–1991) előkerült őskori települések feldolgozását végezte. Ebből a pályázati lehetőségből nőtt ki a részvétele egy nemzetközi vállalkozásban. Itt a domb késő rézkori Boleráz időszakából közölt válogatást. Ezek bizonyosan Ughy munkái, annak ellenére, hogy rajzait vonalasra egyszerűsítették (Craig et al. 2003. 254–255, Tab. 1, Fig. 1–2). Mással ugyanis András nem rajzoltatott. Bizonyosan erre az OTKA finanszírozással készített feldolgozásra épült a 2006. március 7–12-i krakkói konferencián M. Virág Zsuzsával prezentált előadásuk, ahol ezt Mosonszentmiklós–Pálmajor (ásta: 1993–1995) kora rézkori anyagával egészítették ki. Az edények rajzait Ughy István a satírozós-vonalas, azaz gyorsabb megoldással kivitelezte. Az edények krémszínű kitöltése nem tőle ered (Virág – Figler 2007. Fig. 4–5, 8). Kivételesen, de még előfordul a milliméterpapíros megoldás alkalmazása (Virág – Figler 2007. Fig. 8. 12). Bizonyosan gyorsan kellett pótolnia egy hiányzó tárgyrajzot.

Nem vitás, hogy mivel ismerte a tárgyak jelentőségét, rövid távú tervei között szerepelhetett a győri Szabadrét-domb idoljainak publikálása. Valószínűleg minden szobrocskát lerajzoltatott. A rajzokat Ughy István az ötvenévi régészeti bázison készítette, ahogy ezt némelyik rajzán rögzítette. A rajzai egy részét az egyik hozzám került laptopján megtaláltam (lásd pl. e kötetben Ilon In memoriam 2. kép). Itt kell kitérnem a tárgyak objektum szintű pontos lelőhelyének azonosítására. A laptopon 090-i-2 file néven szerepel egy a „Baden komplexumhoz” sorolható idoltöredék (1. kép 1.). Az Ughy Istvántól elhozott anyagban pedig azonosítottam a milliméterpapírra készített eredetit, pontos adatokkal: „Tp 546 90 obj” (1. kép 2.) Rögtön egyértelművé válik, hogy ugyanabban a jelenségben volt egy harmadik szobrocška is, hiszen 090-i-1 a file neve (1. kép 3.). Erre lejjebb visszatérek. Fontos azonban, ha megnézzük az András által készített digitális változatokat, azokon a rajz és a lépték között egy ilyen formájú számot látunk: 5/90. Ha a 90-es az objektum számát adja meg, akkor a másik szám valószínűleg a 20x20 méteres feltérési felüle-

tet jelöli. Írásom részeként még néhány további idoltöredéket mutatok be a 8., 9. és a 11. felületről (1. kép 4–12.). Az itt látható agyagszobrocskák közös jellemzője, ami megkülönbözteti ezeket a korábbi időszak idoljaitól: lapos test, a fenék nem gömbölyű, alig kiemelkedő (pl. 1. kép 9–10), frontális nézetből a csípő enyhén ívelt vonalú. A csúcsára fordított háromszög alakú felsőtest a váll felé erőteljesen kiszélesedő (pl. 1. kép 4), de nincs azon semmilyen karcolt vagy besimított dísz, így keresztzalag-motívum sem. A fej cserélhető (pl. 1. kép 5–6). Ezek a jellemzők egyértelműen a Nyugat-Balkán és a Kárpát-medence késő rézkori időszakára utalnak. A fej nélküli lapos, cserélhető fejű, mindig nőket ábrázoló típus Thesszáliában született meg (*mobile-head/Thessalian-type*), majd terjedt észak felé Makedónián és Albánián át a Kárpát-medencéig. Azon túl nem. A Szabadrét domb idoljainak párhuzamait Cernavodától (Románia) Tökölön és Balatonöszödön át Binaig (Bény, Szlovákia) idézhetem (Hansen 2007. II. Taf. 490, 491, 495. 1–10; Horváth 2013. 10. kép). A legtávolabbi feltételezett hatásként egy Párizs közeli lelőhelyről idézhető néhány darab (Hansen 2007. I. 288, Abb. 185. 1–2, Abb. 202). A fent idézett balatonöszödi két badeni példányt a II.B – III. fázisra keltezte ásatójuk (Horváth 2013. 140). Mivel azonban a Szabadrét dombon előkerültek egyike sem díszített, a díszítés pedig a klasszikus időszak jellemzője (Horváth 2013. 142), azt gondolom, hogy a balatonöszödieknél kicsit idősebbek. Talán a Boleráz hanyatló időszakában és/vagy a Badenbe történő átmenet fázisában kerülhettek földbe (Horváth 2009. 103–113, Fig. 1, 3, 5, 7; Horváth – Svingor 2015. 21, 33, Fig. 4–5).

Ugyanakkor fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a Horváth – Svingor tanulmányban közölt ¹⁴C adatok között van egy „Győr” jelzésű sorozat (Horváth – Svingor 2015. 32, Fig. 4. 1), amelyek a 3400–3000 BC tartományba esnek. Ezek mintáit András 1990–91-ben az ásatásán gyűjtötte, hiszen a deb-2212 számút is megtaláljuk az előbb idézett munkában, amit korábban Figler és szerzőtársai (Figler et al. 1997. Tab. 2) közöltek. Vagyis a győri Szabadrét domb településének bolerázi ¹⁴C eredményei összekapcsolhatók az itt közreadott idoloikat tartalmazó 209 gödör valamelyikével (Figler et al. 1997. Tab. 1). Erre bizonyosság a 9. felület 168. számú gödrének itt látható három idolja (1. kép 6–8). A gödör betöltéséből kiemelt állatcsont kora a deb-2211 három mérése szerint: 3326–3230, 3184–3158, 3138–3036 calBC. András mintavétele tehát bizonyosan tudatos volt! Nyilván felfigyelt arra, hogy az egyik szobrocskán nincs, a másikon egy, a harmadikon két emlő látható. Vajon ezzel valóban a késő rézkori társadalomban a nő biológiai fejlődésének (serdülőkori, felnőtt nő/anya) különböző fázisaira utaltak? (Horváth 2013. 144)

Különleges darab, így önálló tanulmányt igényelne az 5/90. számú gödörből kiemelt ülő szobrocscsa töredéke. De csak néhány megjegyzést teszek. A kezek plasztikus ábrázolása nem jellemző ebben az időszakban. Ennek ellenére jobb karját keresztbe teszi a mellkasán és nincs emlője, a bal karja letörött (**1. kép 3**). Talán fiatal nő vagy férfi, esetleg nőies férfi? A kiszélesedő vállú erős felsőtest a lengyeli kultúra II. fázisára datált idolkok egy részénél már megjelenik (pl. Szombathely, Oladi plató: Ilon 2007. Kat. 78, 80), adoráló idoltöredéket ugyaninnen ismerünk (Ilon 2007. Kat. 89, 126), ahogy a mellre helyezett kezeket is (Ilon 2007. Kat. 110). ... A győri lelőhelyen András a Lengyel II. időszakot is rögzítette (Figler et al. 1997. Tab. 2), elképzelhető, hogy ez a töredék a lengyeli időszakból származik, azaz helyzete másodlagos a bolerázi gödörben.

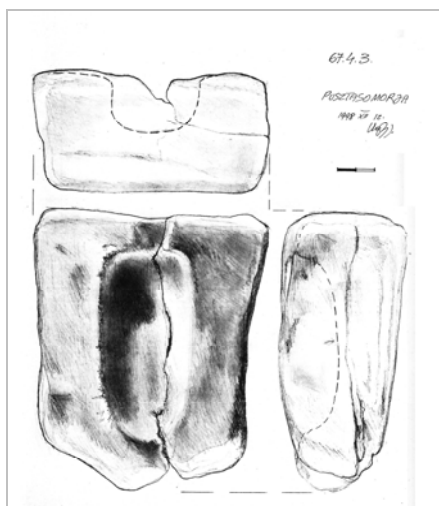
Mivel a lelőkörményeket nem ismerjük, így nem tudjuk, hogy a Figler András ásatásán megmentett idolkokat milyen alkalmakkor használták (beavatási és halotti szertartásokon, véres áldozatbemutatók során, az ősök kultuszában – Horváth 2013. 144). Természetesen ezt esetleg pontosítani, csak az idolkokat rejtő jelenségek feldolgozása után lehet. Erre azonban most már van lehetősége az érdeklődő kutatónak. Annyit azonban biztonsággal kijelenthetek: szisztematikusan darabolták (tördelték el) a szobrocskákat (Becker 2012).

Nem kérdés, hogy az OTKA támogatás lehetőségével élve Pálmajor néhány száz kora rézkori tárgyat is lerajzoltatta. Itt a legkiemelkedőbb tárgy a lengyeli kultúra kora rézkori (Epilengyel) fázisához köthető agyagszarv/kürt és annak 316. számú gödrének anyaga volt (Bánffy – Egry 2021. 6–12, 20, Fig. 6–8). Ezt azonban Ő nem közölte, de feltétlenül szándékában állt, hiszen pl. az edények és a kürt rajzait Ughy István elkészítette. Az utóbbi azonban nem került be a publikációba, holott István 2025. november 5-én is megerősítette a rajzolás megtörténtét. A fent megismert, Ughy által alkalmazott technikák a satírozás (pl. Bánffy – Egry 2021. Fig. 6. 1–2) és a milliméterpapíron történő satírozás, valamint ennek fénymásolatban történő kivitelezése (Bánffy – Egry 2021. Fig. 6. 3) azonosíthatóvá teszi a rajzolókat. Ughy István nevét azonban egyetlen kép alatt, de lábjegyzetben vagy a köszönetnyilvánításban sem találjuk meg. M. Virág Zsuzsa pedig 2007-ben miért adott volna engedélyt a rajzok közzétételére, ahogy írják (Bánffy – Egry 2021. 35), amikor Figler András még élt? Ugyanakkor Vaday Andreának természetesen köszönetet mondanak a gödör rajzáért (Bánffy – Egry 2021. 28). Hiányos hivatkozással használták fel az András és a Karasz Ferenc

által készített térinformatikai összesítő és a házak helyzetét rögzítő térképet (Bánffy – Egry 2021. 35, Fig. 2–3; Virág – Figler 2007. Fig. 6. 1, 7). A cikkből az sem derül ki, hogy Figler András már nem él, ahogy az sem, hogy miként került a szerzőkhöz a gödör rajzanyaga és a lelőhely digitális térképe. Mindezeket azért teszem szóvá, mert az én igazságérzetemet ezek a hiányosságok sértik.

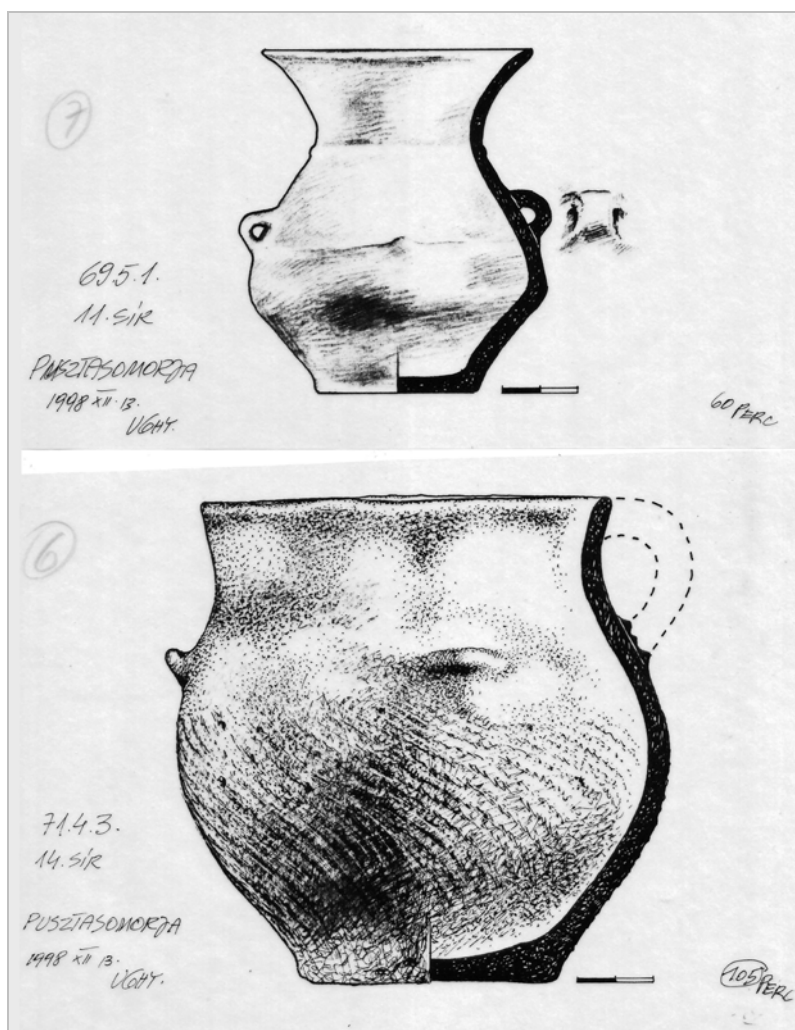
A kürt új szempontú archeozoológiai megközelítéséről lásd ugyanebben a kötetben Bartosiewicz László tanulmányát.

Az előzőknél rövidebben, csak utalok a Gátawieselburg kultúrával kapcsolatos hajdani elképzeléseire. A tervezett monográfiához 1998–1999-ben Ughy Istvánnal szisztematikusan rajzoltatott. István több alkalommal és több napot dolgozott az óvári múzeumban. A satírozós-vonalas technikával néha a raszterest is kombinálta. Figler András minden lelőhely összes fellelhető tárgyát lerajzoltatta. Mivel Bóna István könyvében csak régi anyag jelent meg rajzon és fotón (Bóna 1975. Abb. 23–26, Taf. 274–281), egyértelműen fontosnak tartotta a rajzos közlést méretadatokkal, leltári számokkal. Volt néhány Bóna által nem publikált edény is. Pusztai Rezső temetőásatásai (pl. Hegyeshalom, Pusztasomorja/ma: Jánossomorja) pedig teljesen ismeretlenek voltak a szakma előtt. Ebből a Moson megyei leletanyagból újabban Melis Eszter adta közre a pusztasomorjai temető fémműves, „B” sírját (Melis 2019). A benne talált, valószínűleg balta kétoldalas öntőformája egyik felének remek fotóját tanulmányozhatjuk (Melis 2019. 232, 3. ábra 1) ugyan, de talán nem felesleges megismernünk Ughy István keze munkáját (**2. kép**). Melis a tárgy párhuzamait kimerítően bemutatta. Figler András természetesen az egész temető kiadását célozta meg. Ezt igazolják az itt először közzétételre kerülő Ughy által készített pauszrajzok. A bal felső sarkokban bekarikázott számok a tárgy helyét adták meg a majdani táblán, amit mindig egyeztetett a régésszel (**3. kép**). A képen alul, egy a kultúrában általánosan elterjedt fazéktípust látunk (Neugebauer 1994. Abb. 25. H22). Ezért csak néhány nyugat-magyarországi hasonló példányra utalok. A fazék fül nélküli, de fogóbütykös változatát Zsenye 17. (Nagy 2013. Taf. 33. 7) és Szeleste (Nagy – Figler 2009. 7. ábra 1), valamint a somorjai 14. sírhoz hasonlóan szintén letörött fülű darabot Nagycenk 56. sírjából közöltek (Gömöri et al. 2018. Fig. 11. 7). A kultúrával András utoljára a szelestei sír kapcsán foglalkozott. Ekkor adta közre Hegyeshalom 5. sírjának dentálium gyöngyeit (Nagy – Figler 2009. Fig. 1–2). Innen sejthető, hogy a monográfia tárgyrajzait fényképfelvételek tették volna teljesebbé.

2. kép: A „B” sír öntőformája, Pusztasomorja

Figure 2: The mould from grave “B”, Pusztasomorja

3. kép 1: A 11. és 2: a 14. sír edénye, Pusztasomorja

Figure 3: Two vessels from Pusztasomorja. 1: grave 11, 2: grave 14

Összefoglalás

Úgy gondolom, hogy érdemes volt Ughy István rajzaival alaposan foglalkoznom. Közben ugyanis sikerült Győr–Szabadrét domb késő rézkori (Boleráz) agyagszobrocskáit jelenség szinten azonosítani, így a jövő kutatása számára fogódzót biztosítani, ugyanakkor három eddig közöletlen idolt és már korábban publikált radiokarbon kormeghatározásukat összekapcsolni. A pusztasomorjai rajzokkal ugyan csak minimális adatokkal gyarapodhatott a Gáta-Wieselburg kultúra ismert hagyatéka, de talán hangsúlyosan hívom fel így a kutatás figyelmét Figler András hajdan félig elkészült, kéziratos monográfiájára, annak esetleges felismerésére.

Köszönetnyilvánítás

Hálás vagyok Ughy Istvánnak, hogy a Figler András számára készített, nála hagyott rajzokat és másolatokat másfél évtizeden át megőrizte és így a kötet egyik újabb tanulmányának megszületését tette lehetővé. Adományával két múzeum (Győr, Mosonmagyaróvár) Régészeti Adattárának kiegészítése történhet meg.

Irodalom

BÁNFFY, E. & EGRY, I. (2021): Feasting with music? A musical instrument and its context from the later 5th millennium BC Hungary. *Germania* **99** 1–35.

BECKER, V. (2012): Zur Zerstörung geschaffen. Figurinen der Kupferzeit Südsteuropas. In: Thomas Link, Th. Schimmelpfennig, D. (Hrsg.), *Taphonomische Forschungen (nicht nur) zum Neolithikum. Fokus Jungsteinzeit*. Berichte der AG Neolithikum 3. Kerpen-Loogh, 221–235.

BENKŐ E. & UGHY I. (1984): *Székelykeresztúri kályhacsempék*. Kriterion, Bukarest.

BÓNA, I. (1975): *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und Ihre Südöstlichen Beziehungen*. Akadémiai kiadó, Budapest.

CRAIG, O. E., CHAPMAN, J., FIGLER, A., PATAY, P., TAYLOR, G. & COLLINS, M. J. (2003): 'Milk Jugs' and other Myths of Copper Age of Central Europe. *European Journal of Archaeology* **6/3** 251–265.

FIGLER A. (1994): Die Fragen der Frühbronzezeit in Nordwest-Transdanubien. In: Die Fragen der Bronzezeit. Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreich III. Keszthely, 5–7. 10. 1992. *Zalai Múzeum* **5** 21–38.

FIGLER A. (1996): Adatok Győr környékének bronzkorához. – Angaben zur Bronzezeit in der Umgebung von Győr. *Pápai Múzeumi Értesítő* **6** 7–29.

FIGLER, A., BARTOSIEWICZ, L., FÜLEKY, GY. & HERTELENDI, E. (1997): Copper Age Settlement and the Danube Water System: a case study from North Western Hungary. In: CHAPMAN, J. & DOLUKHANOV, P. (eds.), *Landscapes in flux. Central and Eastern Europe in Antiquity. Colloquia Pontica* **3** Oxbow Books, Oxford, 209–230.

GÖMÖRI, J., MELIS, E. & KISS, V. (2018): A cemetery of the Gáta-Wieselburg culture at Nagycenk (Western Hungary). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* **69** 5–82.

HANSEN, S. (2007): *Bilder von Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa I – II*. Verlag Philipp von Zabern, Mainz.

HORVÁTH T. (2009): The intercultural connections of the Baden "culture". In: ILON G. (szerk.), *ΜΩΜΟΣ VI. Óskoros kutatók VI. Összejövetelének konferenciakötete, Nyersanyagok és kereskedelem, Kőszeg, 2009. március 19–21*, Szombathely, 101–149.

HORVÁTH T. (2013): A Transzcendens megnyilvánulása: kultusztárgyak Balatonőszöd–Temetői dűlő Boleráz/badeni településen. *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* **1** 137–176.

HORVÁTH, T. & SVINGOR, É. (2015): The spatial and chronological distribution of the so-called "Baden culture. In: NOWAK, M. & ZASTAWNY, A. (eds.), *The Baden culture around the Western Carpathians*. Kraków, 19–74.

ILON G. (1992): *A nagydedi Középrépuszta évszázadai. [Centuries of Középrépuszta of Nagyded.]* Pápa, 1–52

ILON G. (1995): A Magyarország Régészeti Topográfiája 4. kötetének (hajdani pápai járás) kiegészítése (1970–1994). – Ergänzung zum 4-ten band des damaligen Papaer Kreises für archaologische Topographie Ungarns 1970–1994. *Pápai Múzeumi Értesítő* **5** 63–137.

ILON G. (1996): A késő halomsíros-kora urnamezős kultúra temetője és tell települése Nemetbánya határában. – Das Gräberfeld und Tell der Späthügelgräber–Frühurnenfelderkultur in der Gemarkung Nemetbánya. *Pápai Múzeumi Értesítő* **6** 89–208.

ILON G. (1999): A bronzkori halomsíros kultúra temetkezései Nagyded–Középrépusztán és a hegyközi edénydepot. – Die Bestattungen der bronzezeitlichen Hügelgräberkultur in Nagyded–Középrépuszta und das Gefäßdepot von Hegykő. *Savaria Pars Archaeologica* **24/3** 239–276.

ILON G. (2007): Szombathely–Oladi plató. In: ILON G. (ed.), *Százszorszépek. Emberábrázolás az*

őskori Nyugat-Magyarországon. *Die Wunder-schönen. Menschendarstellungen im urzeitlichen Westungarn*. Wonderful. Human representations in prehistoric Western Hungary. Szombathely, 150–245.

MELIS E. (2019): „Fémműves sírok” a Kárpát-medence kora és középső bronzkorában. In: VICZE M. & KOVÁCS G. (szerk.), *ΜΩΜΟΣ X. Őskoros Kutatók X. összjövételének konferenciakötete. Őskori technikák, őskori technológiák. Százhalombatta, 2017. április 6–8. Százhalombatta*, 231–254.

NAGY, M. (2013): Der südlichste Fundort der Gáta-Wieselburg-Kultur in Zsennye–Kavicsbánya. – Schottergrube, Komitat Vas, Westungarn. *Savaria, A Vas megyei múzeumok értesítője* 36 75–173.

NAGY M. & FIGLER A. (2009): Dentáliumékszerek a Gáta-Wieselburg kultúra temetkezéseiben. In: ILON G. (szerk.), *ΜΩΜΟΣ*

VI. Őskoros kutatók VI. összjövételének konferenciakötete. Nyersanyagok és kereskedelem. Kőszeg, 2009. március 19–21. Szombathely, 255–266.

NEUGEBAUER, J-W. (1994): *Bronzezeit in Ostösterreich*. St. Pölten.

UGHY I. (2015): *Ughy István festőművész*. In: UGHY I. (szerk.), *Kiállítási katalógus*. Pápa, 1–72.

VIRÁG, Zs. M. & FIGLER A. (2007): Data on the settlement history of the Late Lengyel period of Transdanubia on the basis of two sites from Kisalföld (Small Hungarian Plain) (A preliminary evaluation of the sites Győr–Szabadrétdomb and Mosonszentmiklós–Pálmajor). In: KOZŁOWSKI, J. K. & RACZKY, P. (eds.), In: *The Lengyel, Polgár and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*. Kraków, Polska Akademia Umiejetnosci – Budapest, ELTE, 345–364.

LELŐHELYEK ÉS NYILVÁNTARTÁSOK: MIT VÉDÜNK?

A Sopron–Várhelyen végzett műszeres leletfelderítések térinformatikai feldolgozása

SITES AND RECORDS: WHAT ARE WE PROTECTING?

GIS processing of instrument-aided surveys at Sopron–Várhely*

MRENKA Attila^{1,2}

¹Soproni Múzeum, H-9400 Sopron Fő tér 8.
mrenka.attila@sopronimuzeum.hu;

²Pécsi Tudományegyetem BTK TTI Régészet Tanszék, H-7624 Pécs, Rókus u. 2.
mrenka.attila@pte.hu

ORCID:[0009-0009-5589-7517](https://orcid.org/0009-0009-5589-7517)

Abstract

The institutionalization of heritage management in Hungary and developing its modern, 21st century approach has been an undertaking of Hungarian archaeology since the mid-1990s. These efforts sought to fill a century-old gap. The collection of sites and archaeological data and their processing in a consistent, database format, have posed a serious task for decades to the institutions of heritage management, which in the meantime have been reorganized and renamed several times. The regional office entrusted with the protection of cultural heritage in North-western Transdanubia was essentially synonymous with András Figler, who envisioned and implemented the solution to the daily tasks of heritage management with tremendous foresight. His work could not be accomplished due to his untimely death, but he set a clear and unambiguous direction for posterity. We intend our study to continue the path he began, to outline a larger concept that explores the problem of big data, taking into account IT developments over the recent years.

The idea of creating a comprehensive archaeological survey and a site cadastre arose already in the mid-nineteenth century in the mind of the “Father of Hungarian archaeology”, Flóris Rómer. However, after long delays, the comprehensive, nationwide survey works that began in the mid-20th century only achieved partial results. Unfortunately, the achievements of the extensive field walks carried out in the early phase of that work are not compatible with database-based GIS (Geographic Information System) analyses.

We were able to start the GIS processing of the Sopron Museum’s data files after 2017. Between 2018–2020, we surveyed and restructured the existing files, rendering them suitable for further processing. Between 2020–2022, we completed the development of the methodology for field data collection. The foundations of the initial GIS-based processing remain unchanged to this day. However, the management and processing of large amounts of data from field walks and metal detector surveys is unthinkable without the optimization of an accredited central database. In the following, a clear distinction needs to be made between the processing of excavations in the classical sense relative to the results of field walks and metal detector surveys. In the excavation documentation, finds form a closed unit due to their stratigraphic position. On the other hand, during metal detector surveys usually only one type of stratigraphic relationship can be observed (objects found on the surface or in the recent humus layer).

During the course of our research carried out in a microregion, we found that by the time processing is carried out, polygonal site display is not very suitable for drawing conclusions and recognizing relationships. On the one hand, polygons of different shapes – especially at multi-period sites – significantly divert the focus during data visualization, and on the other, they can inflate the distribution of a particular period as larger and more significant than its actual importance. Thus, by the time of processing, we decided to display the sites point by point.

* MRENKA Attila (2026): Lelőhelyek és nyilvántartások: mit védünk? A Sopron–Várhelyen végzett műszeres leletfelderítések térinformatikai feldolgozása / Sites and records: what are we protecting? GIS processing of instrument-aided surveys at Sopron–Várhely. In: ILON, G. (szerk./ed.), *, „Elég volt a fecsegésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 129–138.

Tabulated public data are a simplified version of a complex database containing multiple table relationships, made searchable for the average user. However, this does not meet the criteria of a database, thus the first task was to transform it. In the absence of a connecting table, the many field values originally assigned to a site identifier – in the absence of a junction table – are not suitable for establishing relationships between data. (Figure 2)

To remove the thousands of blank rows resulting after sorting the data, as well as deleting the unnecessary attributes, a command line written in Visual Basic, and in the resulting macro-friendly table, we were able to add the site identifier to each row. After sorting the data types and the – to us – unnecessary attributes were removed, remained thousands of empty lines. To remove those lines, we used a Visual Basic script and in the resulting macro-enabled table, we were able to add the site identifier to each row (Figure 3). The macro-friendly .xlsx then turned into a .csv file was then converted into a geopackage file in the Quantum Geographic Information System (QGIS), after which the site database became suitable for running Structured Query Language (SQL) command lines. (Figure 4)

Hand-held GPS (Global Positioning System) devices were used in inventorying the surface finds collected during the metal detector surveys, as this way the recorded points and associated routes can be seamlessly transferred from the .gpx files to QGIS. The basis for the find registration was drawn from the protocol of the Austrian Bundesdenkmalamt, where the 'Fundenummer' clearly identifies the find from the moment of discovery onwards. However, since the entire system was optimized for research involving multiple sites, this find tracking number consists of three parts. The initials of the discoverer, the date of discovery and the serial number given by the GPS. This way, the .gpx files created for each site can be easily added as new tables to the existing .gpkg file.

The Sopron–Várhely site database project was intended as a pilot project, carried out between 2021–2025. The data collection was therefore designed in such a way that each find would have a coordinate (potentially convertible into spatial data), the find groups and the find types within them could be distinguished, and the concepts of age-period-culture could be separated from each other during processing. A separately datable archaeological phasing could be generated, while the finds could also be distinguished according to their raw material. In addition, a 500 characters long field was added for an extensive descriptive characterization. Individual attributes thus proceed from large, more general concepts to smaller, more specialized types (Figure 5).

At first sight, the 'Early Iron Age/Ha C2' division, may seem redundant. However, it is justified by the fact that we wanted to make the system usable at other sites as well. In this case, however, it is possible that the early Iron Age does not correspond to the Hallstatt culture (HAL). For example, findings may be 'Scythian' in origin, but their dating is still Ha C. Using this method, by extending the filtering, it becomes possible to separate different cultural units that appear at a site within the same period. (Figure 6)

As a result of the field research conducted over five seasons, the coordinates of 6366 surface finds were added to the database. Although uploading the data is currently in progress, based on the preliminary results (Figure 7), this method of data gathering is suitable for later querying. By transforming the data obtained from the public register to conform the database, a map of the Late Bronze and Early Iron Age sites of the Sopron microregion can be generated immediately. The spatial data files generated during this work can be connected to the data collected during the field walks with the verified public data. This way, the distribution of the Late Bronze and Early Iron Age finds in the region can be queried and analyzed at a microregional level.

KEYWORDS: HERITAGE MANAGEMENT, GIS, SOPRON–VÁRHELY, DATABASE, PREHISTORY

KULCSSZAVAK: ÖRÖKSÉGVÉDELEM, TÉRINFORMATIKA, SOPRON–VÁRHELY, ADATBÁZIS, ŐSKOR

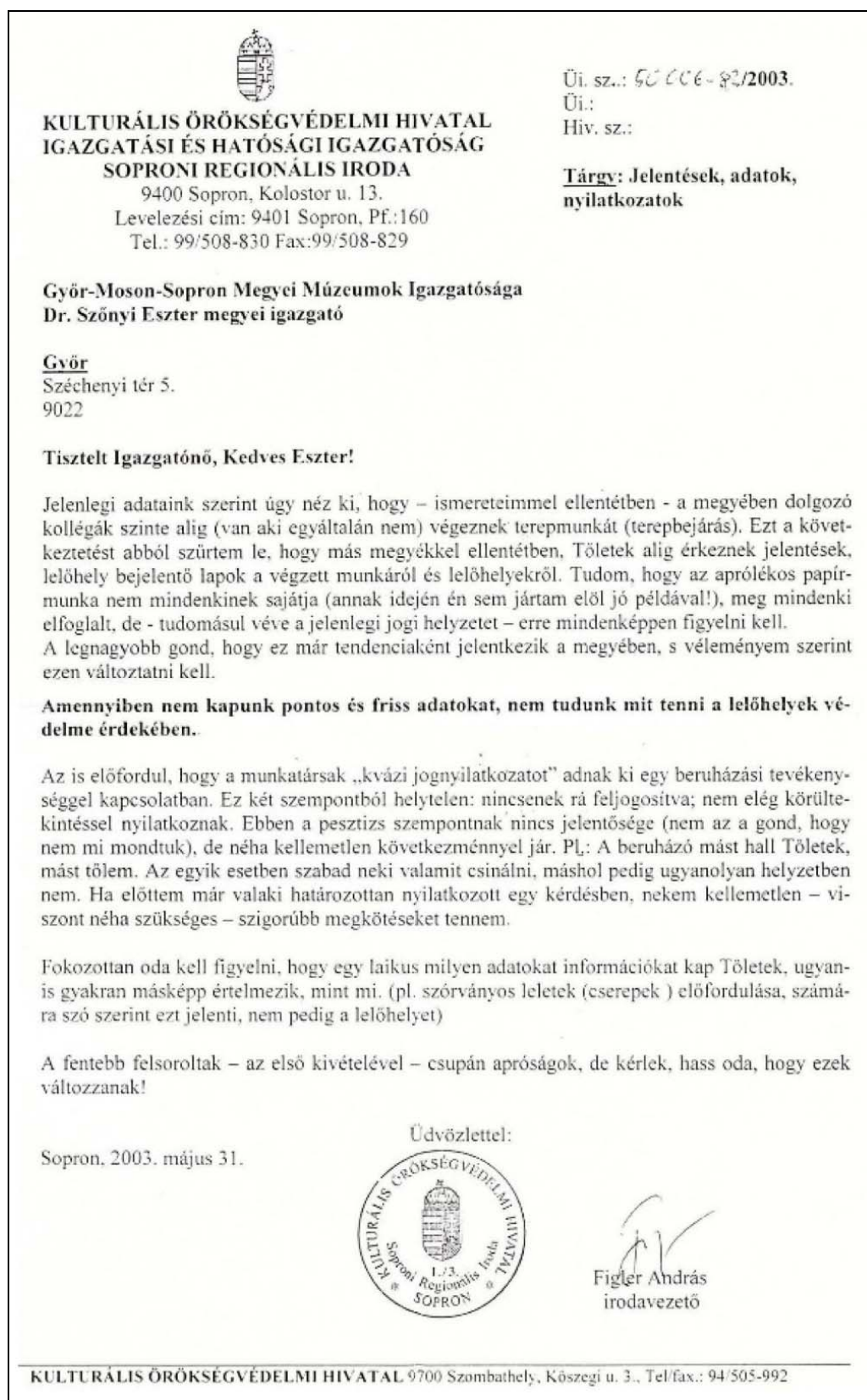
Bevezetés

Magyarország területén az ismertté vált és nyilvántartásba vett régészeti lelőhelyek a törvény erejénél fogva általános védelem alatt állnak.¹ Az első hallásra egyértelmű mondat, miszerint a régészeti lelőhelyek törvényi védelem alatt állnak, a hazai régészeti örökségvédelem alapmondatának is te-

kinthető. Szemantikai vizsgálat után azonban olyan megkötések találunk benne, amelyek az idő előrehaladtával egyre nagyobb terhet rónak az örökségvédelemben dolgozókra.

1. megkötés: a lelőhelynek Magyarország területén kell lennie
2. megkötés: ismertté kell válnia
3. megkötés: nyilvántartásba kell kerülnie

¹ 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről 11. § (1)-(2)

1. kép: Figler András levele a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatóságához (Soproni Múzeum Régészeti Adattár, leltározatlan)

Figure 1: Letter from András Figler to the Directorate of Győr-Moson-Sopron County Museums (Sopron Museum Archaeological Database, non-inventoried)

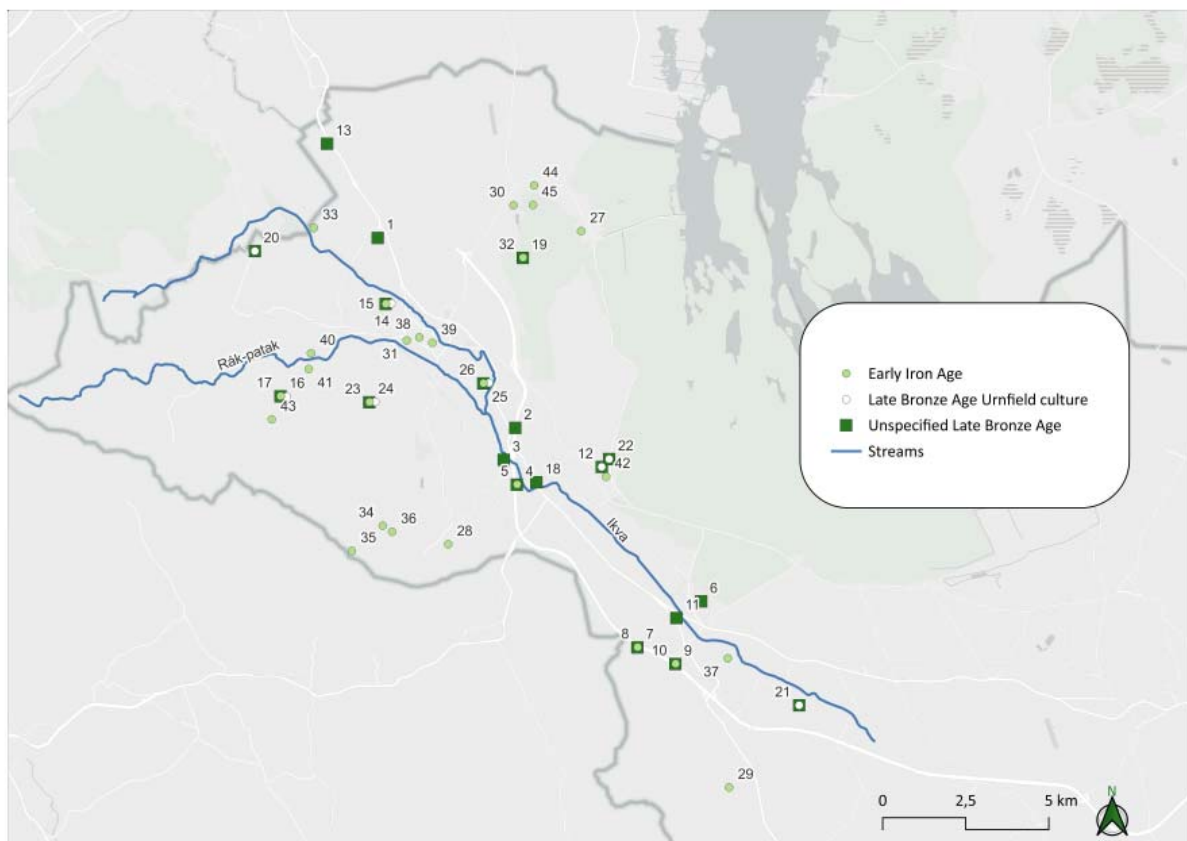
2. kép: Átalakítandó adattáblázat
Figure 2: Data table to be transformed

AZON	TELEPÜLÉS	VÁRMEGYÉLSZAM	ALSZAM	NEV	JELLEG	HRSZ	TLSZAM	VETÜLET	XKOOR	YKOOR	SZAKANYAG	JELENSÉG	TEVÉKENYSÉG
41736	Sopron	Győr-Ménfőcsanak	20	Várnagy	keménység		71-431	EOV			A közé-európai régebbi vaskor sírlépcső. [ArchÉrt 51 (1938) 17-28.] Az első kutatásaim Sopron környékén. 1943-48. [SM Rég. Ad. 309.] Újabb leletek a Sopron-burgstallai ásatáson. TDK dolgozat kézirat. EFE. 1976. [SM Rég. Ad. 528.] Bella Lajos földvárakutatásai. [In: "Isztván áldja a tisztes írt"-Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére. Szerk.: Kende K. - Kúcsán J. Sopron, 1998. 141-155.] Neue Untersuchungen auf dem Burgstall bei Sopron. [BRGK 63 (1982) 105-117.] A Basarab-Bosut kultúrkörből levezethető elemek Sopron-Burgstallon. [Pannonicus Ser. B. No. 5. (2000) 285-322.] A Hallstatt kor társadalmi és vallási a soproni leletek alapján. TDK dolgozat kézírata, EFE. 1976. [SM Rég. Ad. 511.] Soproni Múzeum Régészeti Leletkönyv I. [SM Rég. leletkönyv I.] Die Anfänge der Siedlung und des Graberfeldes von Sopron-Burgstall in: Halstattkultur. Symposium Steyr 1980. Linz 1981. 93-104.] Tervásatás-Sopron □ Várnagy régészeti lelőhelyen [EPA/16277/2024/REGFO] Ausgrabungen auf dem Burgstall bei Ödenburg. [MAG 24 (1894) 59-62.] Sopron-Várnagy (Burgstall). Ásatási dokumentáció. 1975. [SM Rég. Ad. 518.] Sopron-Várnagy. [RégFüz 1/32 (1979) 21.] Dr. Márton Lajos. [Dolg 11 (1935) 1-55.] Jelentés a sopronmegyei régészeti társulat 1893. évi működéséről. [Sopron 1894. 28 p.] Sopron-Várnagy. Az 1976. évi feltárási dokumentációja. [SM Rég. Ad. 529.] Sopron-Várnagy (Burgstall). [RégFüz 1/29 (1976) 14-15.] Herd im Grab? Zur Deutung der kalenderberg-verzierten Wäre am Nordostabhang. In: Die Osthalstattkultur. Archaeolingua 7. Heg. Jereen, E.- Lippert, A. Bp. 1996. 327-384.] Revizió védett régészeti területéről, a Sopron-hegység 1951-ben védetté nyilvánított földvárak és [600/1346/2007] Kelták a Kárpát-medencében. Leletanyag. [Bp. 1957, 269 p. (RégFüz. 1/2.)] A soproni Burgstall ásatásának rövid története. 1952. [SM Rég. Ad. 27.] Sopron város általános rendezési terve. Régészeti szakvélemény 1993. [SM Rég. Ad. 756.] Előzetes jelentés az 1971-ben végzett Sopron-Burgstallon végzett ásatásról. [ArchÉrt 99 (1972) 206-213.] Újabb soproni őseletekről. [ArchÉrt 9 (1889) 357-366.]	Telep, bronzkor-késo bronzkor, forrás: ERD - Sopron - Várnagy Vár, kella, forrás: Sopron-Várnagy. Szórványlelet, római kor, forrás: ERD - Sopron - Várnagy soproni Várnagy (Burgstall) őskori földvár kutatásának 1974. évi eredményei Telep, vaskor-kora vaskor, forrás: ERD - Sopron - Várnagy Épület, vaskor-kora vaskor, forrás: Tervásatás-Sopron □ Várnagy régészeti lelőhelyen Értemelet, vaskor-késo vaskor, forrás: ERD - Sopron - Várnagy Jelentés a Sopron - Várnagy Telep általában, urnasíros kultúra, forrás: Sopron-Várnagy. Szórványlelet, népvándorlás kor, forrás: ERD - Sopron - Várnagy Ásatás, Patek Erzsébet, 1975 Ásatás, Patek Erzsébet, 1974 Ásatás, Patek Erzsébet, 1973 Terepleírás, Nováki Gyula, 1948 Adatgyűjtés, Nováki Gyula, 1956 Adatgyűjtés, Nováki Gyula, 1956 Helyszíni szemle, Nagy Levente, 2003 Ásatás, Lauringer Emő, 1926 Ásatás, Hoemes Rudolf - Bella Lajos, 1891 Ásatás, Gallus Sándor - Lauringer Emő, 1932 Ásatás, Nováki Gyula - Hej Miklós - Holl Imre, 1947 Terepleírás, Mrenka Attila, 2022 Ásatás, Mrenka Attila, 2024 Ásatás, Mrenka Attila, 2023	

AZON	TELEPÜLÉS	NEV	XKOOR	YKOOR	JELENSÉG	KOR	KORSZAK	KULTÚRA
41736	Sopron	varhely	261258	461160	telep	bronzkor	b3	
41736	Sopron	varhely	261258	461160	var	vaskor	v3	LaT
41736	Sopron	varhely	261258	461160	szorvany	roma		
41736	Sopron	varhely	261258	461160	var	vaskor	v1	HAL
41736	Sopron	varhely	261258	461160	telep	vaskor	v1	HAL
41736	Sopron	varhely	261258	461160	epulet	vaskor	v1	HAL
41736	Sopron	varhely	261258	461160	eremlelet	vaskor	v3	LaT
41736	Sopron	varhely	261258	461160	kincslelet	bronzkor	b3	UK
41736	Sopron	varhely	261258	461160	telep	bronzkor	b3	UK
41736	Sopron	varhely	261258	461160	szorvany	nepv		

3. kép: Pontszerű lelőhelykiterjedéssé átalakított adattáblázat, szétválasztott mezőértékekkel

Figure 3: Data table transformed into a point-like site extension with separated field values

4. kép: A térinformatikai feldolgozás után lekérdezett késő bronz- és kora vaskori lelőhelyek elterjedése Sopron környékén

Figure 4: Distribution of Late Bronze and Early Iron Age sites queried after GIS processing around Sopron

Tanulmányunkban az 1. megkötéssel nem terveztünk részletesebben foglalkozni, hiszen értelemsszerűen a hazai örökségvédelem joghatósága és illetékességi területe nem terjedhet tovább az ország határainál, ugyanakkor – mintegy zárójelben – megjegyeznénk, hogy éppen régészeti szempontból több, mint időszerű lenne egy, a kontinens régészeti lelőhelyeit bemutató adatbázis megalkotása, amelyből a kutatók információt nyerhetnek egy-egy anyagcsoport, vagy kultúra területi elterjedésének vizsgálatához és az ezekhez kapcsolódóan elért (= tudományos munkákban megjelent) eredmények megismeréséhez. Tekintetbe véve, hogy bizonyos

anyag típusoknál ez már megvalósult (lupa.at², heidelbergi datbank³, Amerikai Numizmatikai Társaság⁴, késő bronzkori hamvasztásos temetkezések⁵, stb.), technikai akadálya nem lehet egy ilyen adatbázis életre hívásának.

² <https://lupa.at/>

³ <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/>

⁴ <https://numismatics.org/crro/>

⁵ <https://cbab.acdh.oaw.ac.at/>

item1	item2	kor (epoch)	korsz (era)	kult (culture)	date	material	addinf
veret (mount)	loszerszam (harnessing)	vaskor (ironage)	kora vaskor (EIA)	HAL	Ha C2	bronz (bronze)	NULL

5. kép: Strukturált attribútum értékek a geopackage állomány szerinti tagolásban

Figure 5: Attribute values sub-divided by the geopackage file structure

A hazai örökségvédelem rendszere

A 2000-es években felálló rendszer alapvető változáson esett át 2012-ben. Az addig lényegében önálló hatóságként működő Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (KÖH) megszűnésével (Nagy 2018. 284) a leelőhelyek nyilvántartása és az ágazati irányítás kétfelé vált (hogy aztán napjainkra három különböző „pillérre” támaszkodjon). Ez egyben az addigi rendszer átalakulását is magával hozta.

A jelenlegi struktúrában a régészeti leelőhelyek központi közhiteles nyilvántartását minisztériumi szinten vezetik, ahová a feltárási joggal rendelkező szervezetek (régészet MA képzést folytató felsőoktatási intézmény, régészeti gyűjtőkörrel rendelkező múzeumok, szakértői nyilvántartásban lévő régészeti szakértők) kezdeményezhetik a leelőhelyek felvitelét.⁶ A 2025. szeptember 1-től átalakuló rendszerben pedig a feltáró régészek már saját maguk végzik a feltöltéseket is. Az ÉKM illetékes helyettes-államtitkársága „csak” ellenőrzi a feltöltött adatok integritását.

Értelemszerűen ez az az adatbázis, amit az örökségvédelmi hivatal elsődlegesen használ a régészeti leelőhelyeket érintő eljárások során, de gyakorló terepi régészként magunk is ehhez fordulunk, mikor a leelőhelyen tevékenykedünk. Ebből pedig logikusan következik, hogy az adatbázisnak többféle igényt kell kielégítenie. Nemcsak a kutatások megtervezéséhez nyújt segítséget, de az alapvető leelőhely-információkon túl szakirodalmi és adattári hivatkozásai révén a feldolgozó munkát is előmozdítja. Az eltérő felhasználói igények miatt ugyanakkor csak a számunkra leginkább releváns módokat említenénk, azaz a leelőhelyek ki- és elterjedésének topográfiai ábrázolását és az adatok lekérdezhetőségét.

Régészeti topográfia, mint elsődleges forrás

Annak az igénye, hogy melyik leelőhely merre található és milyen kiterjedésű, lényegében egyidős a hazai régészettel. Rómer Flóris már 1866-ban szükségét érzi egy régészeti szakirodalmi kataszter összeállításának, valamint egy „leletabrosznak”, ami a

leelőhelyek elterjedését ábrázolná az egyes korszakkal együtt (Rómer 1866. 109, 118).

Ennek átfogó megvalósítása évszázados csúszással kezdett csak kialakulni és járasként váltakozó intenzitással zajlott, de lényegében az ország nagy részét nem érintette (Bondár 2017. 103–125). Az egyenetlen kutathatóság és leelőhely feldolgozhatóság eredményeképpen aszimmetrikus, de statisztikailag fel nem ismerhető mintázat rajzolódhatott ki a hazai leelőhelyállományról, amelynek egyik vezető oka az extenzív terepbejárás, majd az azt lassan felváltó, a kutatási területek teljes vizsgálata, aminek azonban nincs részleteiben kidolgozott és szakmailag elfogadott módszertana. (Mesterházy 2013. 268).

A Kulturális Örökség Igazgatóság majd a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal létrehozása és a központi, közhiteles adatbázis életre hívása (IVO) részben ezt az állapotot célozta főlsszámolni. Hogy ez milyen mértékű koordinációt igényelhetett, azt ma, egy erősen átdigitalizált környezetben szinte el sem tudjuk képzelni. A helyzetet azonban jól érzékelteti Figler András, már KÖH regionális vezetőként (2003-ban) írt levele a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatóságának vezetőjéhez, amelyben – érdemes szó szerint idézni – a következőkre hívja föl a figyelmet:

„...a megyében dolgozó kollégák szinte alig (van, aki egyáltalán nem) végeznek terepmunkát (terepbejárás). Ezt a következtetést abból szűrtem le, hogy más megyékkel ellentétben, Töletek (ti. a megyei igazgatóságtól – a szerk.) alig érkeznek jelentések, leelőhely-bejelentő lapok a végzett munkáról és leelőhelyekről. ... Amennyiben nem kapunk pontos és friss adatokat (kiemelések tölem – a szerző), nem tudunk mit tenni a leelőhelyek védelme érdekében.” (1. kép)

Világos tehát, hogy a hazai örökségvédelem modern szemléletű rendszerét a 2000-es évek elején adatbázis-szemléletű rendszer szerint képzelték el az azt létrehozók.

Mivel itt alapvetően leelőhelyekről és nem leletekről beszélhetünk, ezért a folyamatot meg kell különböztetnünk a már az 1980-as évektől zajló leletnyilvántartás digitalizációjától, bár abban a koncepcióban is külön rész foglalkozott a leelőhelyek leírásával (Bezeczky 1986. 404). E tekintetben fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy egyaránt szempont

⁶ 68/2018 (IV.9.) Kormányrendelet 5.§ (1) a kulturális örökség védelmével kapcsolatos szabályokról

volt a régészeti kutatás tényeinek rögzítése és a régészeti célú, tudományos eredmények elemzése is (Halassy 1984. 252).

Azonban a rendkívül gyors technikai és technológiai fejlődés nemcsak a software-k, hanem a hardware-k területén is olyan változásokat hozott, amelyet hivatali szervezetben szinte lehetetlen volt lekövetni. A múzeumi régészeti adattárakban tárolt információk természetesen nem adatbázis-szemlélettel készültek, hiszen maga a fogalom sem létezett, amikor ezeket egyáltalán elkezdték összeállítani. Elsődleges feladat volt tehát ezen információk adattá alakítása, azaz egységes szemléletű leírása és adatbázisba integrálása⁷.

Már önmagában ez óriási mennyiségű információ akárcsak egy kisebb város leelőhelyeinek esetében is, hát még országosan! És ha ezt kiegészítjük a leletek és leelőhelyek egyéb adataival, akkor még mindig „csak” egy adatbázisunk van, ami nem feltétlenül alkalmas a térképi megjelenítésre. A kettő kombinációját a térinformatikai feldolgozás jelenti, aminek – ahogy Stibrányi Máté kiválóan megfogalmazta – legnagyobb előnye nem is a pontos adatok megjelenítése lenne, hanem az egyes leelőhelyek összehasonlíthatóságának megvalósítása (Stibrányi 2017. 389). De éppen a régi adatok esetében ütközik nagy nehézségekbe a térinformatikai feldolgozás (Holl – Pusztai 2011. 324).

A téradatállományokkal létrejött adatbázis felhasználhatósága sokoldalú és jelentősen támogatja a kutatásokat. A leelőhelyek prediktív modellezésének lehetőségével pedig távlati kutatási célokat is megnyit, amennyiben nem csak egy-egy korszakra, leletcsoportra vagy éppen leelőhelyre fókuszál a kutatás (Mesterházy – Stibrányi 2012. 40). Utóbbi kapcsán éppen a tudományos feldolgozás esetén merülnek föl kérdések (Mesterházy 2012. 270).

Térinformatikai „adatbázis” alkalmazása a Soproni Múzeumban

A nagy, országos tendenciák és kutatási módszerek átültetése, ill. alkalmazása egy vidéki intézmény esetében mindig nehézkes. A forráshiány mellett infrastrukturális és szakember hiánnyal is meg kell küzdeni, amely problémákat csak tetézi a megnövekedett feladatmennyiségből fakadó időhiány. Ugyanakkor éppen a kisebb gyűjtőterület és a helyi régészek pontos(abb) leelőhely-ismerete némi előnyt is biztosít. Ennek megfelelően a feladatok és időkeretük összehangolásával használható részeredményeket is el lehet érni. A 2018 januárjától tartó

időszakban egyetlen régész foglalkozott az „adatbázis” létrehozásával. A rendszerező munkához kezdetben egyetlen asztali számítógép és táblázatkezelő software (Microsoft Excel) állt rendelkezésre, amihez az ingyenesen hozzáférhető QGIS térinformatikai program csatlakozott. Ezt egészítették ki később külső forrásból bevont drónfelvételek, kézi GPS készülékek és egyéb, a képfeldolgozást segítő software-ek.

A leletek és leelőhelyek térinformatikai feldolgozását a Soproni Múzeumban tehát csak 2017 után tudtuk megkezdeni. Az első években (2018–2020) a meglévő adatállomány felmérése és átstrukturálása után a terepi adatfelvétel módszertanának kialakítása következett (2020–2022). A kezdeti GIS-alapú feldolgozás alapjai a mai napig változatlanok (Mrenka 2022. 84). A főként fémkeresős kutatásból, terepbejárásokból származó nagy mennyiségű adat azonban elképzelhetetlen a központi adatbázis optimalizálása nélkül.

A továbbiakban ki kell emelnünk, hogy megkülönböztetjük egymástól a feltárások, a klasszikus értelemben vett ásatások feldolgozását a terepbejárások és fémkeresős műszeres kutatások eredményeitől. Mert míg a feltárási dokumentációban a leletek rétegtani helyzetüknél fogva zárt egységet alkotnak, addig a fémkeresős műszeres terepbejárások során leginkább csak egyféle rétegtani kapcsolat figyelhető meg (felszíni, ill. recens humuszban lévő tárgyak). Ezért a leletek rétegtani mátrixát konstans NULL értéknek vettük.

Mikroregionális fémkeresős műszeres terepbejárások során úgy találtuk, hogy a poligonális leelőhely-megjelenítés kevésbé alkalmas következtések és kapcsolatok levonására, amikor tudományos feldolgozásra kerül sor. Egyrészt a különböző alakú poligonok – főleg több korszakú leelőhelyek esetében – az adatvizualizáció során jelentősen félreviszik a fókuszot, másrészt egy-egy korszak elterjedését nagyobbban, jelentősebben mutathatják tényleges súlyuknál. Egyetlen kora vaskori lelet előkerülése egy 1,5 ha-os, kizárólag római leletet szolgáltató leelőhelyen 1,5 ha-os kora vaskori leelőhelyet fog eredményezni, ha a kora vaskori eredményekre szűrjük a keresést.

A problémát felismerve döntöttünk a pontszerű leelőhely-megjelenítés mellett (Tolnai 2017. 531). Az értelmezés során további gondot jelentett, hogy a nagy kiterjedésű poligonok sokszor egymástól teljesen eltérő domborzati és vízrajzi adottságú területeket kötnek össze, amelyek a leletanyag értékelésekor (telep/temető) jelenthet problémát.

A közhiteles nyilvántartásból a múzeumok rendelkezésére bocsátott Excel táblázat a maga nyers formájában nem használható térinformatikai feldolgozásra. Ennek legfőbb oka, hogy a kapott táblázat az összetett adatbázis, a bonyolult táblakapcsolatok

⁷ Hogy csak egy elméleti problémára világítsunk rá: az adatbázis szempontjából a 'római kor'; 'Római kor'; 'róma'; 'római' leírások négy különböző adatnak minősülnek, amelyeket egységesíteni kell a bevitelkor, hogy később lekérdezhetők legyenek.

rendszerének leegyszerűsített változata és alapvetően lelőhely alapú: egy lelőhely-azonosítóhoz számos további rekordot rendel, de a relációs adatbázisok egyedi rekord-azonosítója nélkül (Codd 1970. 379). További probléma, hogy egy mezőben eltérő típusú értékek is szerepelnek, amiből következően az egyes attribútumokban is különböző adatok jelennek meg ömlesztve. **(2. kép)** A különböző táblákban tárolt információk ilyen összekötése ugyan az átlagfelhasználó számára megkönnyíti a keresést, de nehézséget okoz saját térinformatikai állományok létrehozásakor.

A rendelkezésünkre álló állományból így elsőként az adattípusok szétválogatásával és a számunkra irrelevánsak kizárásával új táblát generáltunk. Az így létrejött táblában az üres sorok kiszűrésére egy egyszerű Visual Basic parancssort írtunk. A lefuttatása után létrejött állomány soraihoz egyedi azonosítókat rendelve már össze tudtuk kapcsolni őket a lelőhely-azonosítókkal. **(3. kép)** Az így át- és kialakított fájl azután Excelben vagy .csv fájlként is bármikor használható és térinformatikai feldolgozáshoz alkalmas. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a köziteles adatoknál szereplő koordináta a lelőhelypoligon mértani (?) középpontjának koordinátája, ami visszavezet minket a poligonok és az azokon belüli terepviszonyok fentebb említett problémájára. Ennek megoldása lelőhelyenként egyedi adatoptimalizációt igényelne.

Az így létrejött .csv állományt azután a QGIS-ben geopackage formátummá alakítottuk. Ennek révén SQL formátumban szűrhetővé váltak az adatok. **(4. kép)**

A fémkereső műszeres terepbejárások terepi adatfelvételét nyomvonal rögzítésére is alkalmas kézi GPS készülékkel végezzük, amely $\pm 3\text{--}5$ méteres pontosságával már alkalmas egyes korszakok lelőhelyen belüli elkülönítésére. Bár több mobiltelefonos alkalmazás is kínál hasonló megoldásokat, de vizsgálataink során azt tapasztaltuk, hogy az eltérő készülékekre eltérő időpontokban érkező szoftverfrissítések komoly kavargást tudnak okozni. Sopron esetében pedig egy sajátos problémával is szembesültünk: a határ mentén, különösen erdővel fedett területeken a magyarországi szolgáltatók jelerőssége sokszor olyan gyöngye, hogy a készülékek automatikusan az osztrák hálózatra váltanak, de még talán ennél is több esetben tapasztaltuk a térrő teljes hiányát. Ilyen helyeken pedig a készülékek pontossága a kívánnál sokkal alacsonyabb volt.

A kézi GPS készülékek esetében ezekkel a problémákkal nem szembesültünk és a .gpx állományok zökkenőmentesen átemelhetők a térinformatikai szoftverekbe. A terepi adatrögzítést fémtárgyanként egyedi leletkísérő nyomtatványok segítik. Ezeken a GPS készülék által adott sorszám mellett rögzítjük a találó nevét, a találás dátumát is. Ez a három adat egyértelműen azonosítja a leletet, amelyet aztán a

leltározás során is feltüntetünk. Így lényegében a találáskor adott „leletkísérő-szám” a múzeumi és tudományos feldolgozás során végig követhetővé teszi a tárgyat, a leltározás során (amikor új, a múzeumi raktári rend szerinti számon kerül már nyilvántartásra) így nem veszik el a találáskori kontextus⁸.

A QGIS-ben kezelt .gpx fájlokat azután új relációként hozzá tudjuk adni a már meglévő lelőhely geopackage állományhoz. Az attribútum táblák egységesítése révén pedig lelőhelyenként lekérdezhetővé váló adatsorokat kapunk.

Sopron–Várhely lelőhely adatbázisa

A rendszert hosszas alakítás után a soproni Várhelyen 2021–2025 között végzett műszeres lelőhelyfelderítéseink és terepbejárásaink során teszteltük élesben. Az adatfelvétel módjának meghatározása szorosan kapcsolódott a projekt eredeti célkitűzéséhez. Tézisünk szerint a soproni Várhely leletanyagának nagy hasonlóságot kell mutatnia a térség, különösen az Alpok előterének magyarországi leletanyagával és a sáncokkal körülvett területen belül léteznie kellett funkciójuk szerint elkülönült zónáknak.

Az adatfelvételt tehát úgy alakítottuk ki, hogy minden lelethez tartozzon koordináta (amelynek potenciálisan téradattá alakítandónak kell lennie), megkülönböztethetők legyenek leletcsoportok és ezeken belül lelet típusok, a feldolgozás során elkülöníthetővé váljanak egymástól a kor-korszak-kultúra fogalmak és külön datálható régészeti-fázis-adat is keletkezzen, valamint a leletek megkülönböztethetők legyenek anyaguk szerint is. Mindezen felül egy 500n hosszú *string* mezőt biztosítottunk a hosszabb leíró jellemzésnek.

Az egyes attribútumok tehát a nagyobb, általánosabb csoportok felől tartanak a kisebb, specializáltabb típusok felé. Ezt gyakorlati példán szemléltetve az **5. kép** mutatja be.

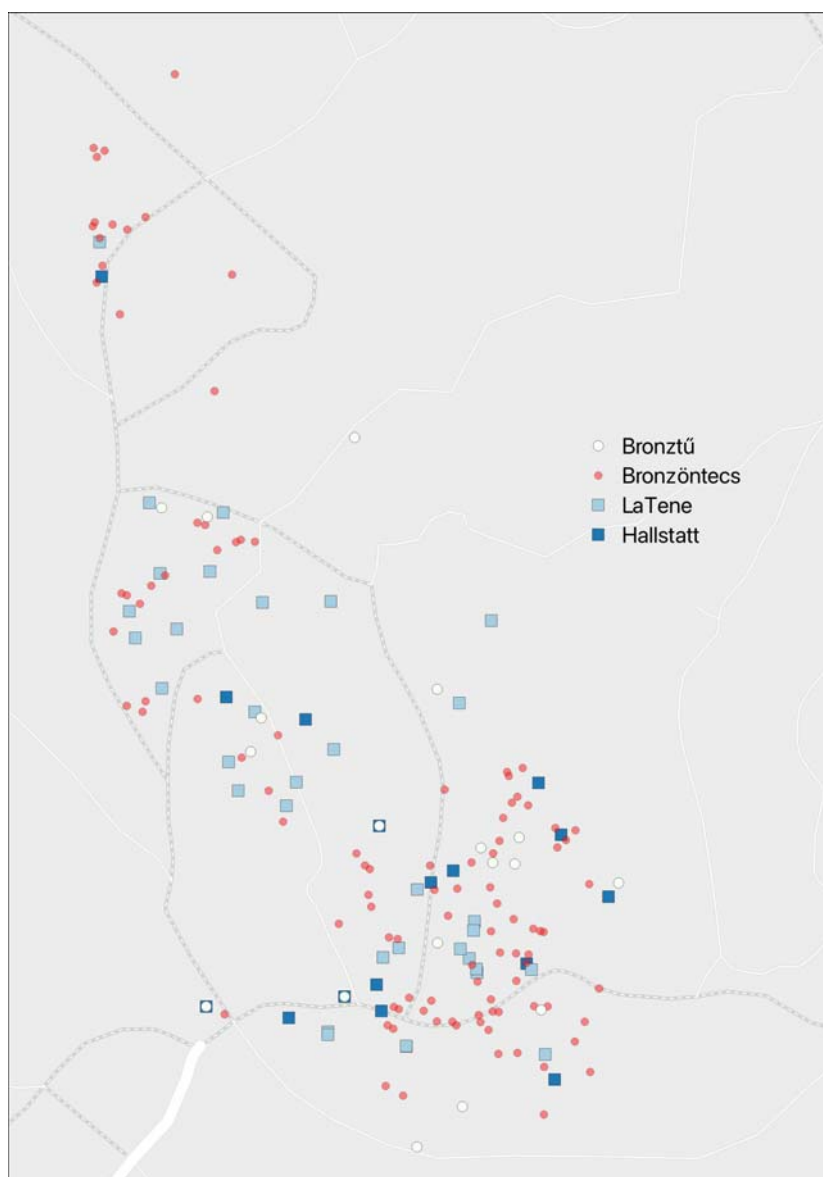
Az elsőre duplumnak és redundáns adatnak tartható ‘kora vaskor/Ha C2’ tagolást az indokolja, hogy a rendszert képessé akartuk tenni más lelőhelyeken való használatra is. Ilyen esetben viszont előfordulhat, hogy a kora vaskorban nem a Hallstatt-kultúra (HAL) jelenik meg, hanem mondjuk ‘szkíta’ anyag, de a datálása még mindig Ha C. Ezzel a módszerrel a szűrés kiterjesztésével elkülöníthetővé válnak az egy lelőhelyen azonos korszakban megjelenő különböző kulturális egységek. **(5. kép)**

⁸ A rendszer alapját az osztrák nyilvántartás „Fundenummer” használatához tudnánk hasonlítani. <https://www.bda.gv.at/themen/publikationen/standards-leitfaeden-richtlinien/richtlinien-archaeologie-massnahmen.html> (3.3.1. fejezet, 38. oldal)

	fid	layer	name	item1	item2	kor	korsz	kult	date	material	addinf
445	3657	20230726_KocsisAtt...	021	balta	pengetoredek	NULL	NULL	NULL	NULL	bronz	NULL
446	3658	20230726_KocsisAtt...	022	veret	szijveret	preszkita	keso bronzkor	preszkita	HA B3	bronz	kereszt ala...
447	3659	20230726_KocsisAtt...	023	N/A	NULL	NULL	NULL	NULL	NULL	bronz	NULL
448	3689	20231112_KocsisAtti...	001	karika	NULL	NULL	NULL	NULL	NULL	bronz	NULL
449	3690	20231112_KocsisAtti...	002	tu	vazafeju	bronzkor	keso bronzkor	UK	HA B3	bronz	NULL
450	3691	20231119_KocsisAtti...	002	ov	NULL	bronzkor	keso bronzkor	HG	RBA D	bronz	NULL
451	3692	20231119_KocsisAtti...	003	tu	mehrkopfna...	vaskor	kora vaskor	HAL	HA C	bronz	NULL
452	3693	20231231_KocsisAtti...	008	balta	pengetoredek	NULL	NULL	NULL	NULL	bronz	NULL
453	3694	20231231_KocsisAtti...	009	sarlo	pengetoredek	NULL	NULL	NULL	NULL	bronz	NULL
454	3800	20230726_KontliBel...	001	N/A	NULL	NULL	NULL	NULL	NULL	vas	NULL
455	3801	20230726_KontliBel...	002	balta	tokosbalta	bronzkor	keso bronzkor	UK	HA B	bronz	tokosbalta ...

6. kép: Sopron–Várhely felszíni vizsgálati során előkerült leletek adatbázisa

Figure 6: Database of finds recovered during surface research at Sopron–Várhely

7. kép: Sopron–Várhely adatbázis lelet- és korszaktípus alapú lekérdezésének eredménye

Figure 7: Results of the Sopron–Várhely database query based on find- and period type

Az öt évad alatt végzett terepi kutatások eredményeként 6366 felszíni lelet koordinátája került adatbázisba és bár az adatfeltöltés jelenleg is folyamatban van, de az előzetes eredmények alapján az adatgyűjtés ilyen módja alkalmas a későbbi lekérdezésre. Az így létrejött adathalmazok nemcsak a tudományos feldolgozást segítik, de az Örökségvédelmi Nyilvántartó Rendszer (ÖVNYR) 2025. szeptember 1-i elindulásával egyedülálló lehetőséget teremtenek, hogy a terepbejárás során begyűjtött leletek koordinátái és adatbázisa akár közvetlenül a nyilvántartást vezető hatóságnál is megjelenjenek, mivel lehetőség van .gpkg állományok feltöltésére is. Ez pedig lehetőséget teremthet, hogy a hatóság a lelőhelypoligonokon belüli leletszóródást, korszakeloszlást vagy éppen tevékenységeköröket különítsen el és döntéshozatalában figyelemmel lehessen az egyes korszakok és jelenségtípusok speciális igényeire.

Sopron–Várhely esetében korábban már utaltunk rá, hogy a bronztűk elterjedése a különböző korszakokban a lelőhely déli részére koncentrálódik (Mrenka 2023. 29). A feldolgozás jelenlegi fázisában ezt azzal egészíthetjük ki, hogy úgy a Hallstatt-, mint a La Tène-kultúra anyaga erőteljes koncentrációt mutat ugyanezen a területen. Ugyanakkor a bronzöntések (mint a bronzöntés melléktermékei, apró, alakatlan fémcseppek) nemcsak délen sűrűsödnek, hanem a lelőhely közepének nyugati oldalán és az északi végén is: míg a középső részen sok késő vaskori lelettel kísérték, addig északon egyéb datálható anyag nélkül állnak. Az anyag egészéhez viszonyítva még csak elenyésző mennyiséget kérdeztünk le. Az összesen 6366 egyedi koordinátával rendelkező tárgyból jelenleg az adatbázisban 912 található meg. Az aktuális keresési feltételeknek (Hallstatt-kori, vagy kelta) ezekből 176 pont felelt meg. Az mindenestre ennyi eset alapján is látható, hogy nagyobb mintán is működtethető a rendszer. **(6–7. kép)**

A közhiteles nyilvántartásból kapott adatokat az adatbázis szerint átalakítva a soproni mikrorégió késő bronz- és kora vaskori lelőhelyeinek térképe is azonnal generálhatóvá vált. Mivel téradatállományokkal dolgozunk így a terepbejárásokon felvett adatokat össze tudjuk kapcsolni a közhitelekkel, ennek révén pedig a régió késő bronz- és kora vaskori leletszóródása mikrorégió szinten lekérdezhetővé és elemezhetővé válik.

Irodalom

- BEZECKY, T. (1986): Régészet és számítógép. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* **33/8** 403–409.
- BONDÁR, M. (2017): A topográfia előzményei és kezdetei. A topográfia a régészeti intézetben. In: BENKŐ, E., BONDÁR, M. & KOLLÁTH, Á. (Szerk.), *Magyarország régészeti topográfiája – múlt, jelen, jövő*. MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest, 103–125.
- CODD, E. F. (1970): A Relational Model of Data for Large Shared Data Banks. *Communications of the ACM* **13/6** 377–387.
- HALASSY, B. (1984): Régészeti adatbázis kialakításának lehetőségei és alapvető feltételei Magyarországon. *Archaeologiai Értesítő* **111** 252–256.
- HOLL, B. & PUSZTAI, T. (2011): Térinformatika alkalmazása a régészeti feltárásokon. In: GRÓF, P., HORVÁTH, F., KULCSÁR, V., F. ROMHÁNYI, B., TARI, E. & T. BIRÓ, K. (Szerk.), *Régészeti kézikönyv*. Magyar Régész Szövetség, Budapest, 321–376.
- MESTERHÁZY, G. (2013): Regionális léptékű terepbejárás módszertani lehetőségeinek vizsgálata Magyarországon. *Archaeologiai Értesítő* **138** 265–279.
- MESTERHÁZY, G. & STIBRÁNYI, M. (2012): Régészeti feltárás előtt – vagy helyett. Régészeti lelőhelyazonosítás, térinformatika, prediktív modellezés. In: MESTERHÁZY, G. & STIBRÁNYI, M. (Szerk.), *Az MNM NÖK Tudományos-népszerűsítő füzetek* **5** MNM NÖK Topográfiai Osztály, Budapest.
- MRENKA, A. (2022): Közösségi régészet és régészeti topográfiai munkák a Soproni Múzeum gyűjtőterületén. *Magyar Régészet* **11/4** 82–87.
- MRENKA, A. (2023): Bronztűk a soproni Várhelyről I. *Arrabona* **61** 9–42.
- NAGY, L. (2018): A régészeti lelőhelyek védetté nyilvánításának emblemikus évtizede (2002–2012). *Műemlékvédelem* **62/5** 274–295.
- RÓMER, F. (1866): *Műrégészeti kalauz különös tekintettel Magyarországra. I. rész. Óskori műrégészet*. MTA Archaeologiai Bizottsága, Pest.
- STIBRÁNYI, M. (2017): Gondolatok a 21. századi régészeti lelőhelyazonosításról és a régészeti topográfiáról. In: BENKŐ, E., BONDÁR, M. & KOLLÁTH, Á. (Szerk.), *Magyarország régészeti topográfiája – múlt, jelen, jövő*. MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest, 387–399.
- TOLNAI, K. (2017): Adat vagy információ? Lelőhelyek vizsgálata publikált topográfiai gyűjtések alapján. BENKŐ, E., BONDÁR, M. & KOLLÁTH, Á. (Szerk.), *Magyarország régészeti topográfiája – múlt, jelen, jövő*. MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest, 529–538.

**ORSÓGOMBOK ÉS VASGUZSALYOK
HEGYESHALOM, HOLDAS-SZÁNTÓN
SPINDLE WHORLS AND IRON DISTAFFS
AT HEGYESHALOM, HOLDAS-SZÁNTÓK***

SZAKOS Éva* – VADAY Andrea**

* MNMKG-NRI

*National Institute of Archaeology, Hungarian National Museum, Budapest

E-mail: szakos.eva@hnm.hu

ORCID: 0000-0002-3900-2885

**PTE BTK TTI Régészeti Tanszék

**University of Pécs, Department of Archaeology, Pécs

E-mail: vaday54@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5347-3774

KEYWORDS: LATE ROMAN PERIOD, IRON DISTAFFS

KULCSSZAVAK: KÉSŐCSÁSZÁRKOR, VAS GUZSALYOK

Bevezetés

1996-ban, az M15 autópálya építési munkálatok során Hegyeshalom, Holdas-szántók nevű dűlőben leletmentő ásatást vezetett Figler András. A 6 hektáros területből 14 400 m² terület volt régészeti fedett.

Pár jelenkori, 18–19. századi objektum, egy kisebb 13. századi Árpád-kori telep részlete, és egy többperiódusú, birtuális császárkori temető került elő. Itt – a területi kötöttségek miatt – csak egy rész-probléma ismertetésére térünk ki Figler András emlékére.

Introduction

In 1996, during the construction works of the M15 motorway, András Figler carried out a rescue excavation in the archaeological site called Hegyeshalom, Holdas-szántók (Hungary). Excavations covered 14,400 m² of the 6 hectares large area.

A few contemporary, 17–18th century features, a smaller part of an Árpád-era settlement of the 13th century and a multi-period, birtual Roman cemetery were discovered. Here – due to space constraints – we will only discuss a partial problem in memory of András Figler.

* SZAKOS Éva – VADAY Andrea (2026): Orsógombok és vasguzsalyok Hegyeshalom, Holdas-szántón / Spindle whorls and iron distaffs at Hegyeshalom, Holdas-szántók. In: ILON, G. (szerk./ed.), *, „Elég volt a fecse-gésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 139–170.

A fonás eszközei a hegyeshalmi temető női sírjaiban

Alább a tárgyalat sírleletek előkerülési helyét a dokumentációnak megfelelően adtuk meg: pl. 17/A (50) és 17/B (50) esetében: 17 = sírszám, későbbi rátemetkezés esetén: A = a korábbi sír, B = a későbbi temetkezés, (50) = objektumszám.

A 17/B (50) felnőtt nő jobb combcsontján keresztben feküdt a 23,8 cm hosszú, kör keresztmetszetű, egyik végén vastagabb, a másik végén elhegyesedő, mindkét végén törött vastárgy (1. tábla 4). Vastagabb vége a hosszabb sírfal felé mutat, attól 50 cm-re helyezkedik el.

Hegyes vége alatt a két comb között egy vaskés került elő. Közvetlen közelében, a térd fölött, a lábak között két nyitott végű bronzkarperec és egy vékony karperec volt. Ez utóbbi megsemmisült a felszedéskor.

A 30 (51) felnőtt nő sírjában egy vastárgy 26 cm hosszú töredéke a bal lábfej mellett került elő. Hegyes vége a lábfejek felé, vastagabb vége a sírfal felé, attól 50 cm-re helyezkedik el. Szerves maradványok voltak körülötte (1. tábla 10).

A tárgy mellett volt egy egyélű, egyenes hátú vaskés pengemaradványa, egy vasnyelvű kis bronzcsengő és 5 db Aes 3 került elő. Egy férfi és egy nő kettős temetkezésében, a 33/B (54) sírban a "B" női halott bal lábszára mellett, azon kívül volt egy gömbölyű, sárgás agyag orsógomb (1. tábla 2).

A 44 (77) sír lábcsontján volt egy mindkét végén kör keresztmetszetű, középtájt egy szakaszon négyzet keresztmetszetű 18,6 cm hosszú vastárgy töredéke, hegyesebb részével a sír lábfeje felé, vastagabb végével a sír hosszabbik oldala felé, attól kb. 50 cm-re (1. tábla 8a; 2. tábla (temető-terkép)). A négyzet keresztmetszetű szakasz alsó részén, a kör keresztmetszetű, elkeskenyedő és hegyesedő alsó részen körben famaradvánnyal (1. tábla 8b). Közvetlen közelében két törött vasszeg, 14 db Aes 3 bőr *marsupium*-ban, és egy egyélű vaskés.

A 46 (79) sírban diszkosz alakúra csiszolt állatcsontból készült orsókarika feküdt a jobb lábszár csontjain kívül (1. tábla 3b). A négy darabra tört, kör keresztmetszetű, egyik vége felé elkeskenyedő vastárgy szintén a jobb lábszáron kívül, azzal párhuzamosan, hegyével a lábfejek felé, részben a sír tetőszerkezetét tartó cölöphely fölött feküdt. Hossza kb. 33 cm (1. tábla 3a). Erre merőlegesen kétélű, rövid pengéjű vaskés feküdt, nyéltüskéje derékszögben hozzáér a vastárgy hegyes végéhez. A tárgyak közelében volt félkörben 8 db Aes 3, helyzetük alapján *marsupium*-ban.

Spinning implements in female burials at Hegyeshalom

Below, the location of the burial finds discussed is given according to the documentation: e.g. in the case of 17/A (50) and 17/B (50): 17 = number of grave, in the case of later burials: A = the earlier, B = the later, (50) = number of feature.

In grave 17/B (50), a 23.8 cm long, circular iron object, thicker at one end and sharpened at the other, and broken at both ends, was found lying across the right femur of an adult female. (Plate 1. 4). Its thicker end points towards the longer grave wall, 50 cm away from it. An iron knife was found between the two femurs under its pointed end. Directly nearby, above the knee, between the legs were two open-ended bronze bracelets and a thin bracelet, the latter destroyed during lifting.

In grave 30 (51) of an adult woman, a 26 cm long fragment of an iron object was found next to the left foot. One end is square in cross-section; the body gradually narrows towards the other end, which is circular in cross-section. The pointed end is towards the feet, the thicker end is towards the grave wall, located 50 cm away from it. There were organic remains around it (Plate 1. 10). Next to the object were the remains of a single-edged, straight-spine iron knife blade, a small bronze bell with an iron tongue and 5 pieces of Aes 3. In the double burial of a man and a woman, in grave 33/B (54), next to the left leg of the female deceased "B", there was a round, yellowish clay spindle whorl. (Plate 1. 2)

At the foot of grave 44 (77) there was a fragment of an 18.6 cm long iron object with a circular cross-section at both ends and a square cross-section in the middle, with its sharper part towards the shorter grave wall at the foot of the grave, and its thicker end towards the longer side of the grave, about 50 cm away. (Plate 1. 8a; Plate 2: cemetery plan) In the lower part of the square cross-section, around the narrowing and sharpening round lower part wooden remnant is visible. (Plate 1. 8b) In its immediate vicinity were two broken iron nails, 14 pieces of Aes 3 in a leather *marsupium*, and a single-edged iron knife.

In grave 46 (79), a spindle whorl made of animal bone polished into a discus shape lay outside the bones of the right leg. (Plate 1. 3b) The iron object, broken into four pieces, with one end narrowing with a circular cross-section, also lay outside the right leg, parallel to it. Its tip pointed towards the feet, partly above the post hole supporting the roof structure of the grave. L: approx. 33 cm. (Plate 1. 3a) A double-edged, short-bladed iron knife lay perpendicular to this, its tang touching the pointed end of the iron object. There were 8 Aes 3 in a semicircle near the objects; based on their position, in a purse (*marsupium*).

A 48/B (82) sírban egy 24 cm hosszú, nagyon rozsdás és törött, egyik végén vastagabb, másik vége felé elkeskenyedő, kör keresztmetszetű vastárgy volt a bal combcsont mellett, hegyével a sír széle felé (**1. tábla 6**). Mellette korrodált vaskés töredéke hegyével a sír széle felé és 19 db Aes 3, 10x18 cm-es felületen, feltehetően *marsupium*-ban.

Az 50/B (84) sírban 24 cm hosszú vastárgy feküdt a bal lábszárcsont és a sírfal között, a sírfaltól 30 cm-re. A nagyon rozsdás, kör keresztmetszetű tárgy megvastagodó vége csorba (**1. tábla 5a**). A másik elkeskenyedő vége ép, a vége fölött 4,5 cm-re egy 2,8 cm-es rozsdával borított tárgy töredéke tapadt (**1. tábla 5b**). A sírban részben alatta egy vaskés töredéke, valamint a közelében 24 db bronzpénz egy 7x8 cm-es felületen, valószínűleg *marsupium*-ban.

Az 54 (91) sírban a jobb lábszárcsont és a sírfal között, kissé ferde helyzetben feküdt a korrodált, egyik végén hegyes, kör keresztmetszetű, részben törött vastárgy. Fa szárának maradványa csak a köpű rozsdájában maradt meg. A köpűt csonka kúpos, két párhuzamos karcolt vonallal díszített bronzlemezzel borították be, amely szélére a vasrozsdá egy szakaszon ki is folyt. A sírban a bronz borításos részével és a fa szárrésszel a sír lábfelőli, rövidebb oldala felé fektették le. Helyzete alapján a fa szárrésze max. 40 cm hosszú lehetett. A vasszár látható része 10,2 cm hosszú, efölött borította 4 cm hosszan a bronzlemez (**1. tábla 9a**).

A vastárgy alatt 29 db bronzpénz, helyzetük alapján valószínű, hogy egy bőr *marsupium*-ban voltak, amelyet egy ezüst, többtagú, aláhajlított lábú, alsó húros fibulával zártak. Közelében bronz tű, csontnyelű vaskés és egy nyomott, lapos, ívelt oldalú agancsrózsából készült orsógomb (**1. tábla 9b**).

A 73 (110) sírban a két combcsont között feküdt a 19,2 cm hosszú vastárgy. Elhegyesedő része négy-szög, tömör keresztmetszetű, megvastagodó vége kör keresztmetszetű (**1. tábla 7a**). Nem látszik a rozsdában köpű-helye. A négyzet alakú rész fölött a szárra rátapadt átrozsdásodott anyag töredéke van (**1 tábla 7b**).

In grave 48/B (82), a 24 cm long, very corroded and broken circular iron object was found next to the left femur, at one end thicker and narrowing towards the other end, with its point towards the edge of the grave. (**Plate 1. 6**) Beside it was a fragment of a corroded iron knife with its point towards the edge of the grave and 19 pieces of Aes 3, on a surface of 10x18 cm, presumably in a *marsupium*.

In grave 50/B (84), a 24 cm long iron object was found between the left tibia and 30 cm away from the grave wall. The thicker end of the very corroded, circular cross-sectioned object was broken (**Plate 1, 5a**). The other tapered end was intact, and 4.5 cm above its point a 2.8 cm long fragment of a rust-covered object was corroded. (**Plate 1, 5b**). Partly below was a fragment of an iron knife, as well as 24 bronze coins on a 7x8 cm surface, probably in a *marsupium*.

In grave 54 (91) a corroded, partially broken iron object with a circular cross-section and pointed at one end lay in a slightly inclined position between the right tibia and the grave wall. The remains of its wooden shaft were preserved only in the rust of the socket. The socket was covered with a truncated conical bronze plate decorated with two parallel lines, on the edge of which the iron rust also visible in a section. It was laid in the grave with the bronze-covered part and the wooden shaft towards the shorter side of the grave at the foot. Based on its position, the wooden shaft part could have been max. 40 cm long. The visible part of the iron shaft is 10.2 cm long, and above this was the 4 cm long bronze plate (**Plate 1. 9a**). Under the iron object were 29 bronze coins, based on their position it is likely that they were in a leather *marsupium*, which was closed with a silver brooch with bent back feet. Nearby were a bronze needle, an iron knife with a bone handle and a spindle whorl made of a flat, curved-sided antler rose (**Plate 1. 9b**).

In grave 73 (110), a 19.2 cm long iron object was found between the two femurs. The pointed part is square, solid in cross-section, and the thicker end is round in cross-section. (**Plate 1, 7a**). The socket is not visible in the rust. Above the square part, there is a fragment of rusted material stuck to the shaft (**Plate 1, 7b**).

Guzsaly vagy orsósász?

Hegyeshalom – antropológiai vizsgálat hiányában – a nemet csak a leletek alapján határoztuk meg, az életkornál a csontok mérete alapján következtettünk felnőttekre, de az *adultus* és *maturus* megkülönböztetésére nem volt mód. A felsorolt tárgyak felnőtt nők sírjaiból kerültek elő.

Több szempontból is különleges a tárgy típus, amely már a 19. sz. végén feltűnt a szakirodalomban a lengyeli és gerényesi lelőhelyek említésekor (Wosinszky 1896, II, 783, 2. jegyzet). Kuzsinszky Bálint a fenékpusztai példányokat marhavakaróknak határozta meg (Kuzsinszky 1920, 66. és 83. ábra). 1914-ben vitték be a székesfehérvári múzeumba egy dunapentelei leletegyüttest, amelyben hasonló darab volt, vaskés, csikózábla és sarkantyú kíséretében. Az utóbbi tárgyak alapján férfisir lehetett, vagy összekeveredtek a leletek. (Barkóczi 1954, 39, 162. jegyzet). Többben ugyanezen a véleményen voltak (Pekáry 1955, 19; Dombay 1957, 274). Dombay János részletesebben foglalkozott a tárggyal. Először nyársnak határozta meg, (Dombay 1957, 289, 188. jegyzet a további irodalommal); majd a hegyes végű, kör keresztmetszetű, 20–30 cm hosszú, vastag markolatú, hegyes vaspálcákat női házieszköznek írta le. A meghatározási lehetőségek között felsorolta még a női tört és pecsenyesütő villát is, de végül a *kézirokka* azonosítást fogadta el (Dombay 1957, 289) és – külföldi párhuzamok hiányában – pannoniai szokásnak és gyártmánynak tartotta (Dombay 1957, 291). A *kézirokka* kifejezés minden bizonnyal orsósázarat takar, mivel hozzátette, hogy fonalat gombolyítottak rá. Hegyes végét azzal magyarázta, hogy ha valami okból a műveletet abba hagyták, valami fába ütötték bele, nehogy valami baj érje a gombolyagot. Ezért voltak hegyesek (Dombay 1957, 290).

A balatonberényi téglasír közreadásakor Sági Károly ismét foglalkozott a tárggyal (Sági 1973, 292–294). Itt egy 28,8 cm hosszú példány került elő, amelyet vas orsósáznak határozott meg (Sági 1973, 290, LXIX. t. 9; Sági 1981, 103). Mivel fanyomokat nem látott rajta, ezért azt feltételezte, hogy orsógomb nélküli orsó volt. Azzal indokolta a vas anyaghasználatot, az orsósász súlya biztosította a munkához szükséges forgatónyomatékot, ráadásul nem kellett a gomb eltávolításával és orsózás előtti felerősítésével vésződni. Gyakorlati szempontból indokolt volt tehát vasból készíteni ezt az egyszerű női munkaeszközt (Sági 1973, 293). Nem értett ezzel egyet a későbbi kutatás, tekintve, hogy orsógomb nélküli orsósász nem létezik (Müller 2009, 45). Néprajzi leírások ismerik az orsógomb nélküli orsót, többek között a Kárpát-medence keleti és déli részein orsógomb nélküli orsókat használtak.

Distaff or spindle?

In Hegyeshalom – in the absence of osteological sexing – the gender was determined only on the basis of the finds, and the age was inferred from the size of the bones, thus it was impossible to distinguish between *adultus* and *maturus* individuals. In Hegyeshalom, the listed objects were found in the graves of adult women.

This type of object is special from several points of view, already mentioned in the archaeological reports on the sites of Lengyel and Gerényes at the end of the 19th century. (Wosinszky 1896, II, 783, n.2). Bálint Kuzsinszky identified the Fenékpusztá specimens as cattle scratchers (Kuzsinszky 1920, fig. 66. and 83.). A collection of finds from Dunapentele was brought to the Székesfehérvár Museum in 1914, which included a similar piece, along with an iron knife, a horse's bit and a spur. Based on the latter items, it could have been a male burial, or the finds were mixed up (Barkóczi 1954, 39, n. 162.). Several were of the same opinion (Pekáry 1955, 19; Dombay 1957, 274). János Dombay dealt with the subject in more detail. He first defined it as a skewer, (Dombay 1957, 289, note 188. with further bibliography); then he described the 20–30 cm long, round cross-section pointed iron rods with a thick handle as women's household tools. He also listed women's daggers and roasting forks among the possible definitions, but finally accepted the identification of the “hand-held spindle” (Dombay 1957, 289) and – in the absence of foreign parallels – considered it a Pannonian custom and manufacture (Dombay 1957, 291). The term he used certainly refers to a spindle, since he added that yarn was wound on it. He explained its pointed end with that if the spinning was stopped for some reason, it was struck into a wood to prevent any harm to the bobbin (Dombay 1957, 290).

Károly Sági addressed the subject again, when publishing the Late Roman grave made of brick from Balatonberény (Sági 1973, 292–294). Here, a 28.8 cm long item was found, which he identified to be an iron spindle shaft (Sági 1973, 290, Plate LXIX. 9; Sági 1981, 103). As he did not see any wood remains on it, he assumed that it was a spindle without a spindle whorl. He justified the use of iron by that the weight of the spindle shaft provided the necessary weight for the work, and moreover, there was no need to bother with removing the whorl and attaching it before spinning. From a practical point of view, it was therefore reasonable to make this simple women's tool from iron (Sági 1973, 293). Later research disagreed with this, considering that a spindle without a spindle whorl does not exist (Müller 2009, 45). Ethnographic descriptions know about the spindle without a spindle whorl, among others in the Eastern and Southern parts of the Carpathian Basin.

A fonás kezdetén, amikor az orsó még könnyű volt, az asszonyok gyakran egy krumpliszeletet vagy kis almát szúrtak az orsó végére, hogy nehezebb legyen, és jobban pörögjön (Szolnoki 1991, 356). Jelenleg nem igazolható, hogy ez az egyszerű és gyakorlatilag eszköz nélküli szokás mikor jelent meg, de a balatonberényi sírban a vaskés és orsós-zár alatt egy sóktól konzervált körte került elő (Sági 1973, 290).

Müller Róbert szerint a mindkét végén hegyes vastárgy tehát nem lehet orsó, mivel orsós-zár többnyire fából készült (Müller 2009, 45). Véleménye szerint a balatonberényi vastárgy a vasguzsalyok egy fajtája, amelynél a fanyél nyéltüskével csatlakozik a hegyhez (Müller 2009, 44).

Ezt a típust az övguzsalyok típusába sorolja (Müller 2017, 148). Ugyanakkor Sági az antik ábrázolások és néprajzi párhuzamokat végigtekintve arra is rámutatott, hogy a Dombay által közölt „kézirokkák” valójában vasból készült guzsalyok. Hozzátette, hogy mivel az orsó és a guzsaly összetartozik, ezért a balatonberényi sírban is valószínűleg volt a vasorsó mellett egy guzsaly, csak fából (Sági 1973, 293). A vastárgyak guzsallyal való azonosítását fogadja el a későbbi szakirodalom is (Gábor 1998, 116), bár a korábbi meghatározási bizonytalanság is feltűnik (Müller 2014, 66. 6. jegyzet a hivatkozással Fazekas 2007-re). A témával legtovább foglalkozó kutató szerint az összes említett hegyes vastárgy guzsaly, csak a tömör darabok kézi-, az üreges vagy köpüs darabok pedig övguzsalyok voltak (Müller 2017, 148). A meghatározást azonban Volker Bierbrauer nem fogadta el. Érve, hogy településekről nem ismertek ezek az eszközök (Bierbrauer 1984, 801; Müller 2014, 66). Azóta előkerült egy vaseszköz lelet Tatabánya-Felső-Rét-földről, egy villagazdaságból, amelyben volt vas guzsaly is különböző szövésre, fonásra szolgáló eszközökkel együtt (László 2011; Müller 2014, 66).

A két tárgytypus együttes sírba tétele is előfordulhat, a Bécsi úton előkerült gazdag sírban a csontguzsaly mellett csontból készült, mindkét végén hegyesedő csont orsós-zár volt, amelyre pontkörössel, árkokkal díszített, gömbszelet alakú, esztergályozott csont orsókarika volt ráhúzva (Kuzsinszky 1923, 69–70. és 5. kép; Müller 2009, 46. és 40. jegyzet a további irodalommal).

Az orsós-zárak és guzsalyok legtöbbször nem maradnak meg a temetkezésekben, mivel, ha növényi anyagból készült, nyomai csak ritkán figyelhetők meg sírokban. Egyiptomban és a római tartományokban készítették guzsalyt nádból és sáfrányos szeklicéből (Müller 2009, 41. a korábbi irodalommal).

At the beginning of spinning, when the spindle was still light, women often stuck a potato slice or a small apple into the end of the spindle to make it heavier and spin better (Szolnoki 1991, 356). It is currently not possible to verify when this simple and practically tool-free custom appeared, but a pear preserved with salt was found in the Balatonberény grave under the iron knife and spindle shaft (Sági 1973, 290).

According to Róbert Müller, an iron object with a point at both ends cannot be a spindle, since spindle shafts are mostly made of wood (Müller 2009, 45). In his opinion, the iron object from Balatonberény is a type of iron distaff, in which the wooden handle is connected to the tip with a tang (Müller 2009, 44). This type is classified as a type of waist distaff (Müller 2017, 148). Károly Sági, looking at ancient depictions and ethnographic parallels, also pointed out that the “hand-held spindles” reported by Dombay were actually iron distaffs. He added that since spindle and distaff belong together, the Balatonberény grave probably also contained a distaff, made of wood, alongside the iron spindle (Sági 1973, 293). The identification of the iron objects with a distaff is also accepted in later literature (Gábor 1998, 116), although the previous uncertainty in the definition also appears (Müller 2014, 66. note 6. with reference to Fazekas 2007). According to the researcher who has dealt most with the subject, all of the pointed iron objects mentioned were distaffs, only the solid shaft pieces were hand-held distaffs, and the socketed pieces were waist distaffs (Müller 2017, 148). However, Volker Bierbrauer did not accept the definition. He argued that these pieces were not known from settlements (Bierbrauer 1984, 801; Müller 2014, 66). Since then, an iron tool kit has been discovered in Tatabánya-Felső-Rét-föld, from a *villa rustica*, which also contained an iron distaff along with various tools for weaving and spinning (László 2011; Müller 2014, 66).

It is also possible that the two types of objects were buried together. In the rich grave found on Bécsi út, next to the bone distaff, there was a bone spindle shaft, pointed at both ends, on which a bone spindle whorl decorated with circles of dots was placed (Kuzsinszky 1923, 69–70. and fig. 5; Müller 2009, 46. and n. 40. with further bibliography).

If made from organic material, spindles and distaffs are not usually preserved in burials. Their traces are rarely observed in graves. In Egypt and the Roman provinces, distaffs were made from reeds and safflower (Müller R. 2009, 41. with previous literature).

Ritkábbak a csontból faragott eszközök, de előkerült hasonló többek között Aquincumban (Kuzsinszky 1923, 68. és 5. kép 4–5). Többek között Aquincumban is előkerültek üvegből készült díszguzsalyok (R. Facsády 2008, 165–173). Ismeretek elefántcsontból és színesfém-ből készült példányok is (Müller 2009, 42. a korábbi irodalommal, legutóbb: Danković 2020, 83). Keszthely–Fenékpusztán, a 2000/82. Ny–K tájolású, gazdag női sírból két kopott 364–378 között vert pénz került elő a 20,8 cm hosszú bronz díszguzsaly mellett (Müller 2009, 39).

Általános, hogy a néprajzból ismert kifejezések használata terjedt el az antik világ eszközeire. A néprajzi anyagban a kéziorsónak és a guzsalynak is számos altípusa létezik a Kárpát-medencén belül, az eszköz kialakítását minden esetben a lokális alapanyag feldolgozási szokások alakítják. A kender, len és gyapjú fűsüléssel rendezett, rostos, szálas anyagát fonallá kell sodorni. E munka alapvető eszköze a (jobb) kézzel pörgetett orsó és a bal kézben tartott guzsaly. A fonás három összefolyó mozzanatból áll: a szálhúzásból (bal kézzel a rostcsomóból), az alapsodrásból (ugyanezen kéz három első ujjával) és a fonal teljes besodrásából. A kéziorsó vagy gyalogorsó 20–30–35 cm hosszú, két végén elhegyesedő pálca. Alsó végén gyakran kis fakorong (orsókarika) van, amely lendítőszűrként szolgál főleg addig, amíg az orsó szárára bizonyos mennyiségű kész fonalat feltekernek (Szolnoki 1991, 355).

A guzsalyra kötik fel a megfonandó rost- vagy gyapjúcsomót. Fonás közben a guzsalynak csak másodlagos szerep jut, amikor a rostanyagot munka alá tartja, mégis ez a feladat a fonás termelékenység szempontjából nem mellékes. A guzsaly különböző típusai, formái úgy alakultak ki, hogy a fonást végzők mindinkább célszerűbb megoldást akartak találni munkájuk végzéséhez. Igyekeztek úgy elhelyezni a guzsalyt a bal kéz közelében, hogy az a fonónak keze ügyébe essék, ugyanakkor munkavégzés közben az elérhető legnagyobb kényelmet is biztosítsa. A legegyszerűbb rostelhelyezésnél még nincs külön eszköz, a fonandó rostcsomót a fonó a (bal) kezében tartotta, és innen eresztette a szálát a jobb kézben pörgetett orsó sodrására. A Sopron közelében előkerült Hallstatt-kori urnán a fonó bal kézből eresztí a szálát, s ezen függ a pörgetett orsó (Eibner 1986, Taf. 1). A legutóbbi időkig fennmaradt ez a módszer Belső-Ázsia egyes vidékein (Szolnoki 1991, 356). Kevésbé gátol a mozgásban, ha a rostcsomót fonás közben a fejre kötik fel. Ismert alkalmazása a 16. századi Skandináviából, valamint Itáliából, Vesztfáliából, ahol is a fonó nő a fejére tette a lenrostcsomót és egy sapkával lefedte (Szolnoki 1991, 356).

Tools carved from bone are rarer, but similar ones have been found, among others, in Aquincum (Kuzsinszky 1923, 68. and fig. 5.4–5). Symbolical glass distaffs were also found among others in Aquincum (R. Facsády 2008, 165–173). Examples made of ivory and non-ferrous metals are also known (Müller 2009, 42. with previous literature, latest: Danković 2020, 83). At Keszthely Fenékpuszta, two worn coins minted between 364–378 were found next to a 20.8 cm long bronze symbolical distaff from the rich female grave 2000/82. oriented W–E (Müller 2009, 39).

Ethnographic terminology has commonly been adopted in the description of the tools of the ancient world. In the ethnographic material, there are several subtypes of both the hand spindle and distaff within the Carpathian Basin, and the design of the tool is always shaped by the local tradition of raw material processing. The fibrous material of hemp, flax and wool, sorted by combing, must be spun into yarn. The basic tools for this work are the spindle spun in the (right) hand and the distaff held in the left hand. Spinning consists of three converging movements: thread pulling (from the fibre bundle with the left hand), basic twisting (with the first three fingers of the same hand) and complete twisting of the yarn. The hand spindle or walking spindle is a stick 20–30–35 cm long, pointed at both ends. At the lower end there is often a small wooden disc (spindle whorl), which serves as a flywheel, mainly until a certain amount of finished yarn is wound onto the spindle shaft (Szolnoki 1991, 355).

The bundle of fibre or wool to be spun is tied to the distaff. During spinning, the distaff only plays a secondary role, holding the fibre under work, yet this task is not unimportant in terms of spinning productivity. The different types and shapes of the distaff were developed in such a way that spinning women wanted to find an increasingly practical solution for doing their work. They tried to place the distaff near the left hand so that it was within their reach, while at the same time ensuring the greatest possible comfort while working. In the simplest fibre placement, there was no special device; the spinner held the bundle of fibre to be spun in her (left) hand and from there let the thread wind onto the spindle spun in his right hand. On the Hallstatt-era urn found near Sopron, the spinner let the thread wind from her left hand, and the spun spindle hung on it (Eibner 1986, Taf. 1). This method survived until recent times in some regions of Inner Asia (Szolnoki 1991, 356). It is less restrictive if the fibre bundle is tied to the head while spinning. Its use is known from 16th century Scandinavia and Italy. In Westphalia, the spinning woman placed the bundle of flax fibre on her head and covered it with a cap (Szolnoki 1991, 356).

Flavia Usaiu sírkövén a turbánszerű fejfedő ábrázolás is felvetheti ezt a szokást (Fitz 1972, 44, Taf. XVI; Barkóczi 2009–2010, 45, 3. kép 10). A néprajzunkból ismert rosttartó eszközök legegyszerűbb változata az ún. *kéziguzsaly* nyitja meg, amelynek alsó részét a bal kéz hátsó ujjával szorítja a fonó a markába. A tetejére tűzi a rostot, a szabad három ujjával szálát húz és megadja a rostoknak az alapsodrást. Az antik görög világban ismert ábrázoláson szereplő kéziguzsalyt a 20. századig használták körben Európa peremén. Másik eszköze a rost elhelyezésének az övguzsaly. Körülbelül méteres hosszú pálca ez, amit alsó végével az övbe dugnak, így a kéz teljesen felszabadult a fonásra. A guzsalyoknak ez a típusa a középkorban, de még az újkor elején is általános volt egész Európában (Szolnoki 1991, 356).

A mindennapjaink során kikopott a fonástevékenység, és az ehhez kapcsolódó eszközök ismerete is feledésbe merült. Kísérleti régészet szükséges, hogy azt vizsgálja, hogy az orsók különböző formái és méretei a gyakorlati használat során milyen különbségeket mutatnak (Grömer 2004, 179–180). Ezek a különbségek mind a fonási technikát, mind a fonandó anyagot, mind a kapott szál finomságát befolyásolják. Többek között az orsó súlya is lényeges tényező az eredmény szempontjából. Az orsó súlya többek között az orsószar és az orsógomb méretétől és alakjától, valamint az alapanyagától és a már megfont és feltekercselt fonal mennyiségétől is függ. A kézi orsóval történő fonásra orsót lehet „lógatva” használni, így a fonott szál a levegőben lóg. Ennek többek között az az előnye, hogy nem kell egy helyhez kötni, ülni, állva és – ügyességgel – akár járás közben is lehet fonni.

A pannoniai sírkő ábrázolásokon az orsót kézben tartják, alsó szárát olykor a sírkő keretén kívül ábrázolva, ami – a kőfaragó kézjegye mellett (Barkóczi 1980, 62) – egyaránt utalhat a függő orsóra és az alsó részének valamilyen felületen való forgatására.

Amikor az orsót „felakasztva” használják, a súly és így a méret is döntő fontosságú. Közvetlen összefüggés van az orsógomb súlya, a fonott anyag és a fonal vastagsága között: minél vékonyabb a fonal, vagy minél rövidebb a szál, annál könnyebbnek kell lennie az orsónak. A túl nagy és nehéz orsók erős szakítóterhelést eredményeznek a fonalon. Ha például nagyon vékony gyapjúfonalat akarunk előállítani, az a nagy súly miatt elszakadhat fonás közben. Az alapvető fonási technika, amelyben a fonandó anyagot fent tartják a kézben, csak rövid szálú anyagokkal, például gyapjúval lehetséges. Ehhez a kis, könnyű kéziguzsalyt használták, ahogyan azt a legtöbb ókori ábrázoláson látjuk.

The depiction of a turban-like head covering on Flavia Usaiu's gravestone may also suggest this custom (Fitz 1972, 44, Taf. XVI.; Barkóczi 2009–2010: 45., fig. 3. 10.). The simplest version of the fibre-holding device known from Hungarian ethnography is the so-called hand distaff, the lower part of which is held with the back finger of the left hand of the spinner. The spinner places the fibre on top, draws a thread with the free three fingers and gives the fibres the basic twist. The hand spindle, depicted in the ancient Greek world, was used around the periphery of Europe until the 20th century. Another tool for placing the fibre is the waist distaff. This is a stick about a meter long, which is inserted into the belt with its lower end, so that the hand is completely free for spinning. This type of distaff was common throughout Europe in the Middle Ages, and even at the beginning of the modern era (Szolnoki 1991, 356).

The spinning activity has become obsolete in our daily lives, and the knowledge of the tools associated with it has also been forgotten. Experimental archaeology is needed to investigate how different shapes and sizes of spindles make a difference in practical use (Grömer 2004, 179–180). These differences affect both the spinning technique, the material to be spun, and the fineness of the resulting yarn. Among other things, the weight of the spindle is an important factor in terms of the result. It depends, among other things, on the size and shape of the spindle shaft and the spindle whorl, as well as on its material and the amount of yarn already spun. For spinning with a hand spindle, it can be used “hanging”, so that the spun yarn hangs in the air. One of the advantages of this is that it does not have to be tied to one place, and it can be spun while sitting, standing, and – with skill – even while walking.

In the Pannonian gravestone depictions, the spindle is held in the hand, its lower shaft sometimes depicted outside the frame, which – in addition to the carver's signature – (Barkóczi 1980, 62) – can refer both to the hanging spindle and to the rotation of its lower part on some surface. A hand spindle can be used “hanging”, the weight and therefore the size are crucial. There is a direct relationship between the weight of the spindle whorl, the thickness of the spun material and the yarn: the thinner the yarn or the shorter the thread, the lighter the spindle must be. Too large and heavy spindles result in a strong tensile load on the yarn. For example, if we want to produce a very thin woollen yarn, it can break during spinning due to the high weight. The basic spinning technique, in which the material to be spun is held up in the hand, is only possible with short-fibre materials, such as wool. For this, the small, light hand distaff was used, as we see in most representations.

A guzsaly szára fontos, hogy kerek legyen, mert az segíti az ujjaknak a szálak sodrását. Teljesen más a helyzet növényi szálak, például len vagy kender fonásakor. Az előkészített alapanyag hosszú szálakból áll, amelyeket rögzíteni kell. Ehhez más fonási technikára van szükség, a vastagabb szálak sodrása már a kéz két hátsó ujjával tartott marokguzsallyal együtt nem lehetséges. Egy olyan eszközre van szükség, amely a szálak anyagot fonás közben megtartja és mindkét kéz felszabadul (Grömer 2004, 181; Nilsson 2024, 54). Az előkészített szálak anyagot egy olyan guzsalyhoz kell rögzíteni, melyet a kar alá húznak, vagy az övbe helyeznek, vagy akár a földre szúrva, vagy talpon szabadon állhat. A folyamat többi része ugyanaz marad: az orsó forgatása, a szálak húzása és sodrása, feltekérése és a fonás folytatása. A guzsaly tehát elsősorban akkor használatos eszköz, ha a fonandó anyagot külön kell felakasztani vagy feltekerni, vagy ha nagyobb mennyiséget kell szállítani. Felmerülhet, hogy a vas túl nehéz és nehezen kezelhető ahhoz, hogy orsószárként vagy guzsalyként használják őket, ez azonban azon a feltételezésen alapul, hogy hordozzák az eszközt. Ha ülve pörgetik, a guzsalyt a térdek közé fogják, egy padra rögzítik, vagy egy állványon áll. Ezekben az esetekben a súly inkább előny, mivel a szálak felborulás nélkül lehet húzni. A szerszám anyaga mindenesetre a feldolgozott alapanyaggal állhat összefüggésben.

Figyelemre méltó az is, hogy milyen gyakran jelenik meg együtt a guzsaly és az orsó Gorsium-ban és környékén a sírkőábrázolásokon (Barkóczi 1980, 63). Az eszközt ismerték, nem kizárt, hogy több típusát is használták a feldolgozandó anyag függvényében. A gyapjúmunka a textilkészítés legrégebbi ága, időben megelőzte a len- és kendermunkát, a technológiája pedig hatással volt a rostnövények feldolgozására is.

Az archeobotanikai szempontból kutatók Fenékpusztán lenre utaló növényi maradvány ugyan nem került elő (Gyulai 2001, 138), de a len termesztésével függhet össze egy aquincumi textilmaradvány is (Patay – Sz. Póczy 1964) és számos heténypusztai textilmaradvány (Sipos 1990). A bronzkori népek inkább gyapjúból készítették ruháik szövetét, azonban a vaskorban már lenből is szőttek vásznakat (Mándy 1971, 172). Annyi bizonyos, hogy a len általánosan termelt rostnövény volt Európában. Erre utal, hogy a lengyeli ásatásokból kikerült növényi maradványok vizsgálata során lenfonalat és len maradványokat találtak. A kender keleti eredetű, innen terjedt el Európába is. Az első írott forrást európai előfordulásáról Hérodotosznál találjuk. A kendernek nyugat felé terjedésében szerepe lehetett a népvándorlásnak is (Szolnoki 1991, 344).

It is important that the distaff is round, because it helps the fingers to twist the threads. The situation is completely different when spinning fibres, such as flax or hemp. The prepared material consists of long fibres that need to be fixed. This requires a different spinning technique, as for thicker fibres, twisting them with a distaff held with the two back fingers of the hand is no longer possible. A device is needed that holds the fibrous material during spinning and frees both hands (Grömer 2004, 181, Nilsson 2024, 54). The prepared fibre material is attached to a distaff, which is held under the arm, or placed in the belt, or even stuck in the ground, or can stand freely. The rest of the process remains the same: turning the spindle, pulling and twisting the threads, winding them up, and continuing the spinning. The spindle is therefore primarily used when the material to be spun needs to be hung or wound up separately, or when a larger quantity needs to be transported. It may be that iron is too heavy and difficult to handle to be used as a spindle or spindle, but this is based on the assumption that the tool will be carried. If spinning is done while sitting, the distaff is held between the knees, fixed to a bench, or standing on a stand, in these cases the weight is rather an advantage, since the thread can be pulled without tipping over. In any case, the material of the tool may be related to the raw material being processed.

It is also noteworthy how often the distaff and the spindle appear together in gravestone depictions in and around Gorsium (Barkóczi 1980, 63). The tool was known, and it is not excluded that several types were used depending on the material to be processed. Wool work is the oldest branch of textile production, it preceded flax and hemp work in time, and its technology also influenced the processing of these fibre plants.

Although no plant remains indicating flax were found in Fenékpusztá (Gyulai 2001, 138), numerous textile remains from Heténypusztá (Sipos 1990) and a textile remnant from Aquincum may be related to flax cultivation (Patay – Sz. Póczy 1964). The Germanic peoples of the Bronze Age preferred to make their clothing from wool, but in the Iron Age they also wove cloth from linen (Mándy 1971, 172). It is certain that flax was a commonly grown fibre crop in Europe, as indicated by the fact that flax thread and flax remains were found during the examination of plant remains unearthed from the excavations in Lengyel. Hemp is of Eastern origin, and from there it spread to Europe. The first written source about its occurrence in Europe is found in Herodotus. Migration may have played a role in the spread of hemp westward (Szolnoki 1991, 344).

Anyag, forma és készítési mód

Dombay János a vas tárgyak restaurálása után megállapította, hogy vastagabb markolatrészből és kör keresztmetszetű hosszú, vékony, elhegyesedő végű pengéből állnak. A markolat kerek vagy négyzetes átmetszetű; a zengővárkonyi II. temető 12. és 14. sírjában talált példányé üreges, a többié tömör. Dombay János a készítés folyamatát is leírta (Dombay 1957, 289–290). Az „üreges” részt köpűnek nevezte, amelybe a fa szár rész került.

Hegyeshalmon csak az 54. sír bronzveretes példányán maradt meg a köpűs rész. A többi sérült, csak tömör részük őrződött meg. A vas orsószárok kivétel nélkül egyik végük felé elhegyesedő darabok. Öt – köztük az 54 (91) sír bronzveretes darabja is – kör keresztmetszetű: (17/B (50)., 46 (79)., 48/B (82)., 50/B (84)). Ezek nem kizárt, hogy guzsalyok voltak, amelyet a hegyükkel rögzítettek, és a nem megmaradó fa rész tartotta a rostot vagy szövst. Ellenben, ha orsószárként funkcionáltak, a fentebb említett 54 (91). sír bronzlemez borítású vaspéldánya az alsó szár rész lehetett, amelyre alul az orsógomb került. A köpűbe erősítették a fa szárat, az orsógomb fölötti szakaszra került a kész fonalgombolyag (**1. tábla 9a**), ahogy az Veriuga sírkövén is látszik (Pásztókai-Szeőke 2011, fig. 3).

Kiválik a sorból a 44 (77). sír darabja, amely mindkét végén kör keresztmetszetű, középtájon egy szakaszon azonban négyzet keresztmetszetű. Az alsó részén, az elhegyesedő, kör keresztmetszetű szakasz találkozásánál volt a famaradvány, amely orsógomb lehetett (**1. tábla 8a–8b**). Esetleg guzsalynak is beillik, ebben az esetben ez a tag választotta el a nyéltől, vagy a lenszőszt erre lehetett rátenni.

30 (51). sír tömör orsószárnak szélesebb vége négyzet, majd lejjebb kör keresztmetszetű (**1. tábla 10**). A körülötte előkerült szerves anyag, bőr (?) maradvány utalhat arra, hogy tulajdonosa bőr tokban tartotta, de a közelben lévő bőr *marsupium*-ról is származhat.

A 73 (110). sír – ugyancsak tömör – példányánál a vastagabb rész kör, a keskenyebb négyzet keresztmetszetű (**1. tábla 7a–7b**). Kiri a sorból, mert az elkeskenyedő vége négyzet keresztmetszetű és a rározsdásodott alapanyag (lenszősz vagy gyapjú) maradványok is ezen a részen voltak. A rátapadt rozsdá körbefolyta a rátekert alapanyagot (háncs, növényi szárat) amiből a szálát sodorták. Ez esetben nem csak az orsószárat rakták a sírba a fa orsógombbal, hanem magát a gyapjút vagy lenszőszt is, és ezt folyta körbe a rozsdá és őrizte meg. Hasonló megfigyelést neolitikus orsószárokon is tettek (Grömer 2004, Abb 1, 3).

Material, shape and construction

After restoration of the objects, Dombay determined that they consist of a thicker handle and a long, thin blade with a circular cross-section and a pointed end. The handle is round or square in cross-section; the specimen found in graves 12 and 14 of Cemetery II in Zengővárkony is hollow, the others are solid. Dombay also described the process of manufacture (Dombay 1957, 289–290). He called the hollow part the socket, into which the wooden stem part was placed.

At Hegyeshalom, only the bronze-plated piece from grave 54 has the socket part preserved. The others were damaged, and only their solid handle parts were preserved. Without exception, the pieces are pointed towards one end. Five – including the bronze-plated piece from grave 54 (91) – have a circular cross-section: (17/B (50), 46 (79), 48/B (82), 50/B (84)). It is not excluded that these were distaffs, which were fixed with their tips, and the wooden part that did not remain held the fibre. On the other hand, if they functioned as spindle shafts, the bronze-plated iron copy from grave 54 (91) mentioned above could have been the lower shaft part, on which the spindle whorl was placed at the bottom. The wooden shaft was attached to the spindle, and the finished ball of yarn was placed on the section above the spindle whorl, (**Plate 1. 9a**) as can be seen on the Veriuga gravestone (Pásztókai-Szeőke J. 2011, fig. 3). The piece from grave 44 (77) stands out, as it has a circular cross-section at both ends, but a square cross-section in the middle. In its lower part, at the junction of the pointed, circular cross-section part, there was a wooden remnant, which could have been a spindle whorl (**Plate 1, 8a–8b**). It may also fit as a distaff, in which case this part separated it from the handle, or the flax fibre could have been placed on it.

The solid shaft found in grave 30 (51) has a square cross-section, and then a circular one further (**Plate 1. 10**). The organic material, leather (?) remains found around it may indicate that its owner kept it in a leather case, but the organic residue may also come from a nearby leather *marsupium*.

In the piece from grave 73 (110), which also has a thicker circular solid shaft (**Plate 1 7a–7b**). It stands out because the narrowing end is square in cross-section and the remains of the rusted material (flax or wool) were also on this part. The rust that adhered to it flowed around the wound material (plant stem) from which the thread was spun. In this case, not only was the spindle shaft with the wooden spindle whorl placed in the grave, but also the wool or flax itself, which was covered by rust and preserved. A similar observation was made on Neolithic spindle shafts (Grömer 2004, Abb. 1, 3).

A svájci Arbon újkőkori anyagában hársfaháncsfonal volt a fa orsószárra tekerve az orsógomb fölötti részen. Itt néhány esetben szurokszerű ragasztóanyagot is megfigyeltek, amely a szerző szerint az orsógomb rögzítésére szolgált (de Capitani et al. 2002, 99).

A hegyeshalmi példányok sérültek. A leghosszabb közülük a 46 (79). sír 33 cm-es töredéke. Az ismert vas guzsallyszárak hossza, keresztmetszete, a köpűs vagy köpű nélküli kivitele egyaránt utalhat az egykori tárgy formájára. Az 54 (91). sír guzsalyának fa része sírbeli helyzete alapján max. 40 cm hosszú lehetett. Ebben az esetben inkább övguzsallyal kell számolni.

A köpűs vagy nyéltüskés végződés kapcsán már felmerült, hogy övguzsalyként, egy nyéllal kell értelmezni őket. Hegyeshalmon a sírban való helyzetük alapján 30–50 cm hosszú nyelet lehetett hozzáerősíteni, mert így éppen eléri a behajlított kezét a sírban. A Fenékpusztá-Halászlét 1. sírjából származó példány hegyével a boka csontjaihoz simulva feküdt, ennél is 25–30 cm nyelet feltételezhetünk (Sági 1960, 228–230).

Orsógomb

Nincs tárgy-meghatározási nehézség orsógombok esetében, amelyek a neolitikumtól kezdve megtalálhatók a női sírokban, nomád, földművelő, ill. város lakó népeknél egyaránt. A császárkorban is feltűnnek, így a hegyeshalmi temetőben is.

A különböző korszakokból megmaradt orsógombok legtöbbször agyagból készültek. Anyaguk a súllyal is összefüggésben lehetett, a legnehezebbek, az agyagból és kőből készült orsógombok alkalmassabbak voltak a kötöttebb, keményebb, pl. növényi rostanyagok sodrására, és a vastag fonál előállítására, ugyanakkor a puha gyapjából készült vékony fonál összesodrásra egy könnyebb fa orsógomb elegendő volt, ellenkező esetben elszakította volna a szálát. Ugyanez igaz a formájukra is. Az alakjukban fennálló különbség a fonási alapanyagtól, a kapott szál finomságától és a feldolgozási technikától is függött (Grömer 2004, 179). Általában egyszerűbb geometriai formájúak voltak, de ismerünk változatosan, plasztikusan díszített orsógombokat pl. a késő bronzkori ún. Pilinyi kultúra területéről (pl. Mátraszőlős, Királydombról: Tankó – Vaday 2010, 146, 7. tábla 6, 23. tábla 21).

A későcsászárkori sírokban talált orsógombok öt különböző típusát közölték rajzban (Lányi 1972, 163, Abb. 57. 46–50). Különböző formájú agyag orsógombok ismertek a Dunától keletre, a szarmata barbaricumból is (Vaday 1989, 126–127. Abb. 28).

At Neolithic Arbon, Switzerland, linden bark thread was wound onto the wooden spindle above the spindle whorl. In some cases, a pitch-like adhesive was also observed, which served to secure the spindle whorl (de Capitani et al. 2002, 99.).

The pieces from Hegyeshalom are damaged. The longest of them is the 33 cm fragment from grave 46 (79). The length, cross-section, and the design with or without a socket of the known iron distaffs can all indicate the shape of the former object. Based on the position in the grave, the wooden part of the distaff from grave 54 (91) could have been 40 cm long, here it is more likely to be a waist distaff.

Regarding the socket or tang ending, it has already been suggested that they should be interpreted as a waist distaff with a handle. Their position in the grave at Hegyeshalom allows for a 30–50 cm long handle to be added, so that it just reaches the bent hand in the grave. The piece from grave 1 at Fenékpusztá-Halászlét lay with its tip close to the ankle bones, thus one can assume that a 25–30 cm long handle belonged to it (Sági 1960, 228–230).

Spindle whorl

There is no difficulty in recognizing spindle whorls, which have been found in women's graves since the Neolithic, among nomadic, agricultural and urban peoples alike. They also appear in the Roman Imperial period, including in the Hegyeshalom cemetery.

The spindle whorls that have survived from different periods were mostly made of clay. Their material may also have been related to weight, the heaviest ones, spindle whorls made of clay and stone, were more suitable for twisting tighter, harder, e.g. plant fibres, and for producing thick yarn, while a lighter wooden spindle whorl was sufficient for twisting thin yarn made of soft wool, otherwise it would have torn the thread. The same is true for their shape, the difference in their shape also depended on the spinning material, the fineness of the resulting thread and the processing technique (Grömer 2004, 179). They were usually of simpler geometric shape, but we know of spindle whorls with various relief decorations, e.g. from the area of the so-called Piliny culture of the Late Bronze Age (e.g. Mátraszőlős, Királydomb: Tankó – Vaday 2010, 146, Plate 7. 6, Plate 23. 21).

Five different types of spindle whorls found in Late Roman graves have been illustrated (Lányi 1972, 163, Abb. 57. 46–50). Clay spindle whorls of various shapes are known east of the Danube, from the Barbaricum (Vaday 1989, 126–127, Abb. 28).

Az *Imperium Romanum* provinciáiban az agyagon kívül egyéb anyagot is használtak orsógombok készítésére. Csont orsógombok és orsószárok előfordulnak Pannoniában a késő-római sírokban, pl. Óbudán egy szarkofágban is volt hasonló. (Kuzsinszky 1920, 73, 94. ábra), A raktárréti 3. kirabolt sírból Hampel József közölt egy kis, kör alakú csonttárgyat (Hampel 1891, 53, VIII. kép 8a–b), amelyet elefántcsont szelence töredékének határozott meg. Müller Róbert szerint nem lehetett szelence, mert a közepén át van fúrva (a tárgyról csak alul és felülnézeti rajz készült, vastagságát nem tudjuk, de a Hampel VIII. kép a. rajzán az árnyalás alapján az egyik oldala csonka kúpos lehetett). A tárgy a feltüntetett mérce alapján 7,5 cm átmérőjű, azaz nem valószínű, hogy orsógomb volt. A kéttagú csont orsószárrakkal legutóbb Ilija Danković foglalkozott, kitért az ábrázolásokra és a tipológiai kérdésekre (Danković 2020, 79–98).

A csont orsógombokon kívül egy soproni borostyán orsógombra is utalnak, amely díszguzsalyhoz tartozhatott (Müller 2009, 46. a korábbi irodalommal).

Müller Róbert 14 pannoni lelőhelyről gyűjtött orsógombokat. Közülük hat olyan lelőhelyet ismert, ahol a vas orsósár és orsógomb együtt fordult elő: Bátaszék–Kövesdpuszta, Intercisa, Keszthely–Dobogó, Keszthely–Fenékpuszt, Majs és Somogyszil (Müller 2009, 46).

Hegyeshalom, Holdas szántókon az 54 (91). sírban is agancsrózsából készült orsógomb volt a vasguzsallyal együtt (**1. tábla 9b**). Ritkábban készültek még orsógombok borostyánból, gagátból, fémről és fajanszból is.

Egyes esetekben feltételezték, hogy a nagyobb üveggyöngyök is betölthették ezt a funkciót. Nowy Lowiczban előkerült egy 2–3. századi fa orsósár, amelynek végeire egy borostyán és egy üveggyöngyöt húztak (Müller 2009, 41, 9. jegyzet). Szerinte (Müller 2009, 42. jegyzet) talán orsógomb volt az a nyomott gömb alakú, 2,5 cm átmérőjű, színes csikokkal díszített, átlukasztott üvegtárgy is a szentendrei temető 53. sírjából, amit üveggyöngy csüngőnek határoztak meg (Maróti – Topál 1980, 113. és 16. 53/2). Müller Róbert szerint azért gondolták csüngőnek, mert hagymafejes fibula volt még a sírban. A nagyméretű, különböző anyagú gyöngyöket a pre-hun és Attila korban a férfi sírokban ún. mágikus gyöngyként használták a kardokra függesztve. Pl. ilyen funkcióban használtak egy nagyméretű borostyán gyöngyöt az alattyáni 13. sírban (Vaday 1989, 231, Taf. 6.5. a korábbi irodalommal).

In the provinces of the Roman Empire, other materials than clay were used to make spindle whorls. Bone spindle whorls and spindle shafts occur in late Roman graves in Pannonia, e.g. a sarcophagus in Óbuda contained a similar one (Kuzsinszky 1920, 73, fig. 94), József Hampel reported a small, circular bone object from the 3rd robbed grave in Raktárrét (Hampel 1891, 53. fig. VIII. 8a–b), which he determined to be a fragment of an ivory box. According to Róbert Müller, it could not have been a box because it is drilled through the middle (only a bottom and top view drawing of the object was made, we do not know its thickness, but based on the shading in the drawing of Hampel fig. VIII. a., one side may have been truncated conical). Based on the indicated measure, the object is 7.5 cm in diameter, which means it is unlikely to have been a spindle whorl. Ilija Danković most recently dealt with the bone spindles, and she addressed the representations and typological issues (Danković 2020, 79–98).

In addition to the bone spindle whorls, there is also reference to an amber spindle whorl from Sopron, which may have belonged to a symbolic distaff (Müller 2009, 46. with previous literature).

Róbert Müller collected spindle whorls from 14 sites in Pannonia. There are six sites where iron distaffs and spindle whorls occurred together: Bátaszék–Kövesdpuszta, Intercisa, Keszthely–Dobogó, Keszthely–Fenékpuszt, Majs and Somogyszil (Müller 2009, 46). In Hegyeshalom, in grave 54 (91) a spindle whorl made of antler rose was found together with an iron distaff (**Plate 1. 9b**). Spindle whorls less frequently were also made of amber, jet, metal and faience.

In some cases, it has been assumed that larger glass beads may have also fulfilled this function. A 2nd–3rd century wooden spindle shaft was found in Nowy Lowicz, with an amber and a glass bead strung on the ends (Müller 2009, 41, n. 9.). Müller suggested (2009, n. 42.) that the pressed spherical perforated glass object (2.5 cm in diameter, decorated with colourful stripes) from grave 53 of the Szentendre cemetery, may have been a spindle whorl, rather than a glass bead pendant (Maróti – Topál 1980, 113. and Pl. 16.53/2). According to Róbert Müller, it was thought to be a pendant because there was an onion-headed fibula in the grave. Large beads of various materials were used as so-called magic beads hanging from swords in male graves in the pre-Hunnic and Attila periods. For example, a large amber bead was used in this function in grave 13 in Alattyán (Vaday 1989, 231, taf. 6.5. with previous literature).

A szarmata barbaricumban a különböző alakú orsógombokon kívül előfordulnak edénytöredékekből csiszolt korong alakú orsókarikák. Csak viszonylag kevés fa orsógomb, ill. töredék ismert, mivel a talajban nagyrészüket megsemmisült.

Pannoniában és a szomszédos szarmata barbaricumban mind kora-, mind késő császárkorban előfordulnak, hosszú életű orsógomb típusok. Rövidebb életű a pre-hun és Attila kor egyenlő nagyságú, csonkakúp alakú, kis magasságú felekből összeállított forma.

Hegyeshalmon a koracsászárkori hamvasztásos sírok közül csak a 1 (21). sírban maradt meg egy orsógomb. A tárgy esztergált, fehér színű, 4 cm átmérőjű, égett csont orsógomb. Alacsony henger alsó részének szélén a peremet körben bekarcolták. A csonka kúpos orsógomb közepén kiemelkedő részét középen fűrták át az orsószer számára. Égésnyomok utaltak arra, hogy a halottal együtt került a máglyára (1. tábla 1). Az orsószer fából készülhetett, ami a tűz martaléka lett. A típus hosszú életűre utal, hogy a késő császárkori sírok közül a 46 (79). sírba is tettek agancsból készült példányt, a hozzá tartozó vas orsószerrel együtt (1. tábla 3a–3b).

A leggyakoribbak azonban a különböző korszakokban az agyag orsógombok. Hegyeshalmon ilyen csak a 33/B (54) – Constantinus dinasztia korára keltezett – felnőtt nő sírjából került elő (1. tábla 2). Ugyanerre az időszakra keltezhető a 44 (77). sírban a vas orsószerre rározsdásodott fa orsógomb kis maradványa (1. tábla 8b).

A hegyeshalmi fa orsógomb maradványok megerősítik, hogy azokban az esetekben is, amikor a vas orsószer mellett nem volt más anyagból készült orsógomb, fa orsógomb tartozhatott hozzá. Sági Károly szerint azokban a sírokban, amelyekben vasguzsalyt találtak, de nem volt orsógomb, minden bizonnyal fából készült orsót helyeztek (Sági 1981, 103). A guzsalyokkal kapcsolatban is feltételezték, hogy a csak orsógombos sírokban a guzsaly is fából készülhetett (Gottschalk 1996, 494). Müller Róbert ezt megkérdőjelezte. Szerinte „*Ilyen alapon ad absurdum azt is mondhatnánk, hogy a késő császárkorban minden női sírba tettek guzsalyt és orsót, csak amelyekben ennek nincs nyoma, ott az fából volt!*” (Müller 2014, 67). Hozzátegyük, hogy azokban a sírokban, amelyekben férjezett felnőtt nők nyugodtak és nincs mellettük guzsaly és orsógomb, nem zárható ki, hogy fából készült példányok voltak. Ráadásul azokban a temetkezésekben, ahol agyagból vagy egyéb anyagból készült orsógombok voltak, az orsószerak fából készülhettek. Ugyanakkor a guzsaly, mint azt ismertettük, nem elmaradhatatlan kelléke a fonás eszköztárnak.

In addition to spindle whorls of various shapes, disc-shaped spindle whorls made from pottery fragments are also found in the Sarmatian Barbaricum. Only relatively few wooden spindle whorls or fragments are known, as most of them have been absorbed into the soil.

In Pannonia and the neighbouring Sarmatian Barbaricum, long-lived spindle whorl types occur in both the early and late Roman periods. The pre-Hunnic and Attila period has a form of truncated cone-shape composed of equal-sized halves of low height with a shorter lifespan. At Hegyeshalom among the Early Roman period cremation graves only one spindle whorl remained in grave no. 1 (21). The object is burnt, and it was made of bone by turning with a diameter of 4 cm. The rim was incised in a circle on the edge of the lower part. The protruding part in the middle of the truncated conical spindle whorl was drilled through in the middle for the spindle shaft. The burn marks indicated that it was placed on the pyre together with the deceased (Plate 1. 1). The spindle shaft may have been made of wood, which perished in the fire. The longevity of the type is indicated by the fact that among the graves from the Late Roman period, another piece made of antler was also placed in grave 46 (79), together with the corresponding iron spindle shaft. (Plate 1. 3a–3b).

However, clay spindle whorls are the most common in various periods. At Hegyeshalom, such a spindle whorl was found only in grave 33/B (54), the burial of an adult female. – dated to the era of the Constantinian dynasty (Plate 1. 2). In grave 44 (77), a small remnant of a corroded wooden spindle whorl on an iron spindle shaft can be dated to the same period (Plate 1. 8b). The remains of wooden spindle whorls in Hegyeshalom confirm that even in cases where there was no spindle whorl next to the iron spindle shaft, a wooden spindle whorl could have been on it. According to Károly Sági, in those graves in which an iron distaff was found but no spindle whorl, a wooden spindle was placed (Sági 1981, 103). Regarding the distaffs, it was also assumed that in graves with only spindle whorls, distaffs could also have been made of wood (Gottschalk 1996, 494). Róbert Müller questioned this, saying “*We could also say ad absurdum that in the Late Roman period, a distaff and spindle were placed in every female grave, except in those in which there is no trace of this, they were made of wood!*” (Müller 2014, 67). We add that in those graves in which married adult women were buried and there was no distaff and spindle whorl next to them, it cannot be ruled out that there were wooden ones. Moreover, in those burials where there were spindle whorls made of clay or other materials, the spindle shafts could have been made of wood. While distaff, as we have described, is not an indispensable accessory of the spinning implements.

Ábrázolás és mítosz

Már a görög vázafestményeken is feltűnnek a szálát fonó asszonyok (Müller 2009, 41. az irodalmi utalásokkal). Később Rómában és a Római Birodalom tartományaiban, így Pannoniában is ábrázolták a kézi guzsalyt (*colus*, *fusus*), orsógombot (*verticillus*, *turbo*) a sírköveken a felnőtt nőknél. Az utóbbira példa többek között az eraviscus Flavia Usaiu gorsiumi sírköve. A kő töredékes a két kéznél, de ennek ellenére is kivehető a kezében tartott guzsaly. Fitz Jenő szerint „...in her hand with a mirror and with a distaff” (Fitz 1972, 44, Taf. XVI; Barkóczi 2009–2010, 45, 3. kép 10).

Az Odüsszeia leírása szerint Pénélopé, Ithaka királynője font és szőtt. A mítosz ábrázoláson is feltűnik (Furtwängler – Reichhold 1932, Taf. 142). A vaskorban a tevékenység feltűnik a pannoniai térségből korábban urnaábrázoláson (Eibner 1986, Taf. 1).

Meg kell említeni még egy feltételezést, amely a palmyrai ábrázolásokon szereplő orsószárazakkal kapcsolatba merült fel. A gombolyagokat formai hasonlóság miatt mákgubónak gondolták, amely Persephoné-nak, az Alvilág királynőjének volt az attribútuma.

Egyes esetekben ugyanis félreérthető volt a sírköveken ábrázolt gömbölyű tárgy, amely egyaránt feltekert fonal, vagy gránátalma is lehetett (legutóbb T. Bíró 2011, 65. a korábbi irodalommal). Az Alvilággal, halállal kapcsolatos feltételezés azonban nem valószínű, ugyanis akkor Atroposz attribútuma szerepelne az ábrázolásokon, és nem az élet fonalát fonó Klotho-hoz köthető attribútum, akit guzsallyal vagy orsóval, vagy mindkettővel ábrázolták (Pirling 1976, 107–109).

Mitológiai háttér mindenféleképpen fennállt, mivel az orsókhoz kapcsolódnak a görög és római mitológia sorsistennőinek, a három párkának (Moirák / *Parcae*) a mítosza, az élet fonalát kimérő Lakheszisz (Kimérő), az ezt fonó Klotho (Fonó), s végül Atroposz (Könyörtelen), aki elvágja az élet fonalát. Közülük Klotho-t orsóval és guzsallyal ábrázolták.

Egy vélemény szerint a fonás folyamatát soha nem ábrázolják, csak az eszközöket (R. Facsády 2008, 169). Több ábrázolást is ismerünk azonban.

Representation and myth

Women spinning thread appear on Greek vase paintings (Müller 2009, 41. with further references). Later, in Rome and the provinces of the Roman Empire, including Pannonia, the hand-held distaff (*colus*, *fusus*) and spindle whorl (*verticillus*, *turbo*) were depicted on the gravestones of adult women. An example of the latter is, among others, the gravestone of the eraviscus Flavia Usaiu in Gorsium. The stone is fragmentary at both hands, but the distaff held in her hand can still be seen. According to Jenő Fitz „...in her hand with a mirror and with a distaff” (Fitz 1972, 44. Taf. XVI; Barkóczi 2009–2010, 45, fig. 3. 10).

According to the Odyssey, Penelope, Queen of Ithaca, spun and wove. The myth also appears in depictions (Furtwängler – Reichhold 1932. Taf. 142). In the Iron Age, spinning appears on earlier urn depictions from the Pannonian region (Eibner 1986, Taf. 1).

Another hypothesis should be mentioned, which arose in connection with the spindles in the Palmyra depictions. Due to their similarity in form, the wool balls were thought to be poppy seedpods, which were an attribute of Persephone, the queen of the Underworld. In some cases, the spherical object depicted on the gravestones was ambiguous, as it could have been either a coiled thread or a pomegranate (most recently T. Bíró 2011, 65, with the previous literature). However, the hypothesis related to the Underworld and death is unlikely, because then the attribute of Atropos would appear in the depictions, and not the attribute associated with Klotho, the spinner of life, who was depicted with a distaff or a spindle, or both (Pirling 1976, 107–109).

There was definitely a mythological background, as the three Moirai (*Parcae*) goddesses of fate in Greek and Roman mythology are associated with spindles: Lachesis (Allotter), who measures the thread of life, Clotho (Spinner), who spins it, and finally Atropos (Inevitable), who cuts the thread of life. Among them, Clotho was depicted with a spindle and a distaff.

Some believe that the process of spinning is never depicted, only the tools (R. Facsády 2008, 169). However, we know of several depictions.

Pl. a British Museum őriz egy attikai, Brygos-festőnek tulajdonított fehéralapos *oinochoe*-t (3. tábla 1), amelyen a lány bal kezében feltartja az egyik szösszel feltekert guzsalszárat, jobbában pedig sodorja az erről lehúzott fonalat, amely a másik, orsógombos szárra tekeredett (Walters et al. 1893, Vase, D13). Az attikai vázán (3. tábla 1) az állva dolgozó nő a baljában tartja a felső guzsalszárat, jobbával a fonalat fonja, az alsó, pörgő orsószárnak alsó végén az orsógombnál kisebb gömbölyű tárgyat ábrázolt a festő, amely megakadályozhatta az orsógomb lecsúszását. Hasonló ábrázolás fordul elő még szarkofágon is (4. tábla 1), ahol Nona, a kilenc hónapra születő gyermekek Párkaja fonja az élet fonalát (Rațiu 2016, 138, pl. VII.2; Danković 2020, Fig. 4). Egy – a Louvre-ban őrzött – szarkofágon (4. tábla 2) ugyancsak a fonás folyamatát ábrázolták (Danković 2020, Fig. 5).

A guzsaly és orsó feltűnik a sírköveken is, Ercsiben Bosi sírkövén a székben ülő asszony jobbában tartja mindkettőt (Fitz 1961–62, XXIX. tábla). Veriuga dunaújvárosi sírkövén (Carroll 2013, 296; Danković 2020, Fig. 3) a bennszülött viseletben ábrázolt asszony szintén a jobbában tartja a fonallal feltekert orsót (3. tábla 3).

A mainzi Rheinisches Landesmuseum őrzi Menimane és Blussus töredékes sírkövét (Carroll 2013, Fig. 5), ahol az asszony bal kezében a guzsalyt és az orsógommbal ellátott orsót a feltekert fonallal ábrázolták (3. tábla 4) Valeria Severa aquincumi sírkövén (3. tábla 2) a női alak bal kezében a guzsalyt tarja a kőccal, a másikban a felcsévélte fonalas orsót (R. Facsády 2008, Fig. 7).

Jelképes sírmelléklet vagy használati eszköz?

Hegyeshalmon a vas orsószáraz és/vagy guzsalyok gazdagabb sírokból láttak napvilágot. Egyedül az 1 (21.) hamvasztásos sírban maradt meg kevesebb tárgy, de emiatt nem sorolható a szegényesebb temetkezések közé, mert a tárgyak a halottal együtt kerültek a máglyára, egy részük meg is semmisülhetett. Csak a megégett orsógomb, az összeolvadt *balsamarium* és üvegtöredékek, valamint a vasvetes ládika töredékei maradtak ránk.

Többféle magyarázat, feltételezés merült fel a sírba tett guzsalyokra. A szakirodalom általában a használati tárgyak közé sorolta ezeket, amelyek a nő munkára utalnak. Ezzel harmonizál Müller Róbert megállapítása, miszerint mivel csak női, és többnyire nem is igazán gazdag temetkezésekből látott napvilágot, feltételezhető, hogy munkaeszközként került a sírokba (Müller 2014, 67).

For example, in the collection of the British Museum there is a white-ground *oinochoe* from Attic, attributed to the Brygos Painter (Plate 3. 1), in which the girl holds up a distaff-shaped object with a thread in her left hand, and in her right hand she winds the thread pulled from it, which is wound onto the other spindle-shaped stem (Walters et al. 1893, Vase, D13.) On the Attic vase (Plate 3. 1), the woman spinning while standing holds the distaff in her left hand and spins the yarn with her right. At the lower end of the spindle, the painter depicted a spherical object smaller than the spindle whorl, which could have prevented the spindle whorl from slipping off. A similar depiction also occurs on a sarcophagus (Plate 4. 1), where Nona, the Goddess of children born at nine months, spins the thread of life. (Rațiu 2016, 138, Pl. VII.2; Danković 2020, Fig. 4). A sarcophagus (Plate 4. 2) from the Louvre also depicts the process of spinning (Danković 2020, Fig. 5).

Distaffs and spindles also appear on gravestones: on the gravestone of Bosi in Ercsi, the woman sitting in the chair holds both in her right hand (Fitz J. 1961–62, XXIX. tábla). On the gravestone of Veriuga from Dunaújváros (Carroll 2013, 296; Danković 2020, Fig. 3) the woman depicted in native costume also holds a spindle wound with thread in her right hand (Plate 3. 3). The Rheinisches Landesmuseum in Mainz preserves the fragmentary gravestones of Menimane and Blussus (Carroll 2013, Fig. 5), where the woman's left hand is depicted holding the distaff and the spindle whorl with the wound thread (Plate 3. 4). On the gravestone of Valeria Severa in Aquincum (Plate 3. 2), the female figure holds the distaff in her left hand, and the spindle in the other (R. Facsády 2008, Fig. 7).

Symbolic grave furniture or handicraft tool?

In Hegyeshalom, iron spindles and/or distaffs were found in relatively rich graves. Only cremation grave 1 (21) contained fewer objects than the others, but for this reason it cannot be classified as one of the poor burials, because the objects were placed on the pyre with the deceased, and some of them may have been destroyed. Only the burnt spindle whorl, the fused *balsamarium* and glass fragments, and the fragments of the iron fittings of a box have survived.

Several explanations and assumptions have been put forward for the distaffs placed in the graves. They are generally classed as utility objects, which indicate women's tasks. This is in agreement with Róbert Müller's statement that since they were found mostly in not extremely rich burials of women, one may assume that they were placed in the graves as utility tools (Müller 2014, 67).

Sok kultúrában van szimbolika a guzsaly és a nők között. Már a neolitikumtól kezdve megmaradtak az orsógombok a sírokban, de különösen a vaskortól kezdve volt jellemző az orsó sírba tétele, pl. a keleti Hallstatt kultúra régiójában, a kar vagy kéz közelében találták meg (Grömer 2004, 172). A kereszténységben is több helyen összekapcsolódik a fonás szerepe a feleség szerepével. Angolul a „distaff side” kifejezést ma is használják az anyai rokonságra utalva (Nilsson 2024, 56).

Az orsók rituális szerepe is felmerült a kutatásban. A halott mellé tett ajándéknak tartotta Kuzsinszky Bálint, mivel az aquincumi csont orsószáraak egy része olyan rövid, hogy nem alkalmasak fonásra (Kuzsinszky 1923, 68. és 5. kép 4–5). Az aquincumi üvegből készült guzsalyok akár ajándékok is lehettek, de ritkán használhatták fonásra is. Véleménye szerint azonban inkább a családfő tulajdonában lévő szimbolikus tárgyak voltak (R. Facsády 2008, 170). Az ún. díszguzsalyok kis mérete miatt feltételezték, hogy ezeket a tárgyakat valójában nem fonásra használták (T. Bíró 1994, 211; Trinkl 2005, 290–291; T. Bíró et al. 2012, 221; Danković 2020, 83).

Müller Róbert azt sem zárta ki, hogy a hegyes vastárgyaknak tulajdonított bajelhárító tulajdonság is szerepet játszott ebben (Müller 2014, 67).

A sírfeliratokon szereplő *pia coniunx* formula pedig egyaránt utal a családi állapotra és a halott jellemére, azaz nemcsak a házas feleség személyes tárgya volt, hanem az asszonyi hűséget is szimbolizálhatta (T. Bíró 2011, 65).

Müller Róbert vetette fel, hogy a 4. század második felében – az 5. század elején Noricum és Pannónia egyes területein divattá vált a háziasság jelképeként jelképes guzsalyokat tenni egyes gazdagabb nők sírjába (Müller 2009, 41). Arra is utalt, hogy a sírokba az eltemetett társadalmi állásától függetlenül kerültek be az orsók (Müller 2014, 67). Szerinte a gazdagabb nők nem szorultak rá arra, hogy fonjanak vagy szőjenek, de így is tettek melléjük orsókat (Müller 2009, 42).

T. Bíró Mária a faragott csontanyagról írt cikkében egy másik feltételezésről is írt a sírköveken gyakran szereplő használati tárgyakkal – többek között a guzsalyokkal – kapcsolatban, hogy a túlvilágra utaló hiedelmeket is tükrözhetik (T. Bíró 2011, 64).

Az valószínű, hogy a különböző korokban a nők sírjaiba tett guzsaly a nők életet adó termékenységével függ össze. (Már a paleolitikum idején is fontos volt a termékenység, amelyre többek között a willendorfi Vénusz idol megformálása is utal).

In many cultures there is symbolism linking distaffs to women. Spindle whorls have been preserved in graves since the Neolithic, but especially since the Iron Age it has been typical to put the spindle in the grave, e.g. in the eastern Hallstatt culture region, it has been found near the arm or hand (Grömer 2004, 172). In Christianity, the role of spinning is also linked to the role of the wife in several places. In English, the term "distaff side" is still used today to refer to maternal kinship (Nilsson 2024, 56).

The ritual role of the spindles was also raised. Bálint Kuzsinszky considered them to be gifts given to the deceased, as some of the Aquincum bone spindle shafts are so short that they are not suitable for spinning (Kuzsinszky 1923, 68. and fig. 5. 4–5). The Aquincum glass distaffs could have been gifts, but were rarely used for spinning. They may have rather been symbolic objects owned by the head of the family (R. Facsády 2008, 170). Due to the small size of the so-called symbolical distaffs, it was assumed that these objects were not actually used for spinning (T. Bíró 1994, 211; Trinkl 2005, 290–291; T. Bíró et al. 2012, 221; Danković 2020, 83).

Róbert Müller did not rule out that the apotropaic properties attributed to pointed iron objects could also have played a role in this (Müller 2014, 67).

The *pia coniunx* formula on the gravestones refers to both the marital status and the character of the deceased, suggesting that the distaff was not only a personal item for the housewife, but could also symbolize female fidelity (T. Bíró 2011, 65).

Róbert Müller suggested that in the second half of the 4th century and the beginning of the 5th century, it became fashionable in some areas of Noricum and Pannonia to place symbolic distaffs in the graves of some wealthy women as a symbol of domesticity (Müller R. 2009.41). He also suggested that these objects were placed in the graves regardless of the social status of the buried person (Müller 2014, 67). According to him, wealthy women did not need to spin or weave, but were still buried with distaffs (Müller 2009, 42).

Mária T. Bíró also wrote about another assumption regarding the objects often represented on gravestones – including distaffs – suggesting that they may also reflect beliefs referring to the afterlife (T. Bíró 2011, 64).

It is likely that placing distaffs in women's graves in various cultures is related to women's fertility (fertility was already important in the Palaeolithic era, as is indicated, among others by the Venus of Willendorf).

Az elhunytak életkorát tekintve a nemileg érett, szülni képes nők sírjába kerültek a guzsalyok, de az idősebbekébe, a matrónákéba is kerültek, akik már szültek.

A sírban való elhelyezkedésük szintén vizsgálati szempont a rituális ajándék vagy használati eszköz eldöntésének kérdésében. Néhány szerző szerint a vasguzsalyokat a halott lábához tették (Sz. Burger 1968, 94; Lányi 1972, 103; Sági 1973, 293). Ezt látszik megerősíteni, hogy pl. Ménfőcsanak–Eperföldéken az orsógombok is mindig a bal alsó lábszárnál, általában a boka körül voltak. Itt egy sírban vasguzsaly is volt (Varga 2007, 38). A pannoniai temetőekben azonban sírbeli helyük eltérő. A fazekasbodai 3. sír guzsalyának helyéről nincs adat. A baranyai lelőhelyeken sokszor még egy temetőn belül is különböző az elhelyezésük. Jó példa erre Zengővárkony II. temetője, ahol az 5. sírban a koponya mögött feküdt (Dombay 1957, 289, 13. kép). A 8. sírban a bal alsó lábszárcsont külső oldalánál volt (Dombay 1957, 289, 16. kép), míg a 12. sírban a lábfejek között látott napvilágot (Dombay 1957, 289, 20. kép). A 14. sírban a jobb lábfej külső oldalán (Dombay 1957, 289, 23. kép) feküdt. Szentlászló, Szentegyedpusztán a 4. sírban a bal lábszár mellett, az 5. sírban a jobb lábszáron a térd közelében találták (Dombay 1957, 289, 37. kép). Bátaszék, Kövesd pusztán az elhunyt térdénél, lábfejenél vagy a sírfal és a lábfej között helyezték el, de előfordultak a lábfej alatt vagy a bokán keresztbe fektetve (V. Péterfi 1993. passim).

A Zalaegerszeg–Kaszaházán feltárt 2 (29). sírban a bal lábszárcsont külső oldalán, hegyével a törzs felé feküdt a kör keresztmetszetű, egyik végén elhegyesedő vas 26,7 cm hosszú töredékes guzsaly (Müller 2014, 66, 68, 2. kép 6). Közvetlen mellette került elő az állatcsontból esztergált orsógomb (Müller 2014, 66, 68, 2. kép 7). Megkérdőjelezhető az a megállapítás, hogy mivel a guzsaly és orsó ritkán került együtt a sírokba, a magyarázat az eltérő temetkezési szokásokban lehet (Müller 2014, 68). Az ok abban rejlik, hogy a szerves anyagból készült orsószár és/vagy orsógomb az idők múltával megsemmisült.

Hegyeshalom – a baranyai sírokhoz hasonlóan – különböző elhelyezéssel találkozunk. A combcsontok között (73 (110) sír), a jobb combcsonton keresztben, (17/B (50) sír). A jobb alsó lábszáron kívül, (54 (91) sír) a bal combcsont mellett (48/B (82) sír), a bal alsó lábszárcsonton kívül (50/B (84) sír), a bal lábfej mellett (30 (51) sír), valamint a sírgödör lábfelőli részén (44 (77) sír).

Considering the age of the deceased, iron distaffs were placed in the graves of mature, fertile women, but they were also placed in the graves of older women, who had already given birth during their lives.

Their location in the grave is also an examination point in the question of whether they were ritual gifts or everyday tools. According to some authors, iron distaffs were placed at the feet of the deceased (Sz. Burger 1968, 94.; Lányi 1972, 103; Sági 1973, 293). This seems to be confirmed by the fact that, for example, in Ménfőcsanak–Eperföldék, spindle whorls were always on the lower left leg, usually around the ankle. There was also an iron distaff in the grave here (Varga 2007, 38). However, in the Pannonian cemeteries their location in the grave is different. There is no information about the location of the distaff in grave 3 from Fazekasboda. At the sites in Baranya County their location often varies even within a cemetery. A good example of this is the Zengővárkony II. cemetery, where it was located behind the skull in grave 5. (Dombay 1957, 289, fig. 13). In grave 8, it was on the outer side of the left lower leg bone (Dombay 1957, 289, fig. 16), while in grave 12 it was between the feet (Dombay 1957, 289, fig. 20). In grave 14, it lay on the outer side of the right foot (Dombay 1957, 289, fig. 23). In Szentlászló, Szentegyedpuszta, in grave 4 it was found next to the left leg, in grave 5 on the right leg near the knee (Dombay 1957, 289, fig. 37). In Bátaszék, Kövesd they were placed at the knees, feet or between the grave wall and feet, but they also occurred under the feet or crosswise on the ankles (V. Péterfi 1993. passim)

In grave 2 (29) excavated in Zalaegerszeg-Kaszaháza, a 26.7 cm long fragmentary iron distaff with a circular cross-section and a point at one end was on the outer side of the left tibia, with its tip facing the torso. (Müller 2014, 66, 68, fig. 2. 6). A spindle whorl turned from animal bone was found right next to it (Müller 2014, 66, 68, fig. 2.7). It is questionable that since distaff and spindle were rarely found together in the graves, the explanation may lie in different burial customs (Müller 2014, 68). The reason may be the possibility that the spindle shaft and/or spindle whorl were made of perishable materials, and have not been preserved.

In Hegyeshalom – similarly to the graves in Baranya – we find variable placements. Between the femurs (grave 73 (110)), across the right femur (grave 17/B (50)), outside the right lower leg (grave 54 (91)), next to the left femur (grave 48/B (82)), outside the left lower leg (grave 50/B (84)), next to the left foot (grave 30 (51)), and in the foot part of the grave (grave 44 (77)).

Nem kizárt, hogy a sírban való elhelyezés az eszköz használatának a módjára is utal. A különböző alapanyagok másfajta technikát igényelnek, ahogy ezt már az orsógomboknál tárgyaltuk. Kísérleti régészeti kutatások alapján a kéziorsóval való fonási technikák különbözőek lehetnek az alapanyag és a kívánt végeredmény függvényében (Grömer 2004, 179). Ugyanez igaz az alapanyagára. A vas guzsaly súlya miatt nem kifejezetten volt alkalmas a gyalogguzsalynak. Inkább a földbe szúrva, ülő vagy álló munka keretében volt használatban, amely során az eszközt az ülő személy a lábai között vagy azok előtt használta. Ennek a tevékenységnek régészeti nyoma többek között a szarmata barbaricumból maradt ránk, ahol a gazdasági tevékenységek épületeinek padlója szövési, fonási házimunkák során bemélyített karólyukakat őrzött meg (pl. Polgár-Kengyel köz, Nyáregyháza 6. és 16. lelőhely).

Egyéb mellékletek

A fonással kapcsolatba hozták a sírokban talált vaskéseket, ugyanis Somogyszilén a guzsalyok mindig vaskéssel együtt kerültek elő (Sz. Burger 1979, 13). Hegyeshalomon hét sírban fordultak elő késsel párban: a 17/B (50)., 30 (51)., 44 (77)., 46 (79)., 48/B (82)., 50/B (84) és az 54 (91). sírokban. A 73 (110). bolygatatlan sírban egyáltalán nem volt vaskés, viszont itt a sírba tett vastárgy inkább orsószárnak határozható meg.

A másik tárgy, amelyet a vas guzsalyokkal hoztak kapcsolatba a holttestek bal kezén viselt vas karperec. Ezt a bogáti lelőhely kapcsán említette Burger Alice (Sz. Burger 1962, 124). Hegyeshalomon ilyen kizárólagos jellegű összefüggés nem igazolható. A temetőben a hét sír közül csak háromban volt vaskarperec is: 30 (51)., 46 (79). és 48/B (82).

A harmadik tárgy, amely minden vasguzsalyos vagy orsószáras sírban jelen van, közvetlen a közelükben, a bronzpénzek, legtöbbször *marsupium*-ban. Ez megfigyelhető a bogáti temetőben is (Sz. Burger 1962, 117–119). A baranyai lelőhelyeken feltűnő, hogy a sírokba nagyszámú pénz kerül, ugyanez figyelhető meg Hegyeshalomon is. Ez azonban nem tekinthető általános jelenségnek Pannoniában!

Vas guzsalyok keltezése

A vasguzsalyok a késő császárkorban tűnnek fel, a sírokban *terminus post quem*-ként szolgáló pénz-melléklettel datálva.

It is possible that the burial location also indicates the way the tool was used. Different materials require different techniques, as discussed with spindle whorls. Experimental archaeological research suggests that hand-spinning techniques may vary depending on the material and the desired end result (Grömer 2004, 179). The same is true for its material. Due to its weight, the iron distaff was not particularly suitable for walking distaffs, but was rather used as a tool stuck into the ground, in the context of sitting or standing work, during which the seated person used the tool between or in front of her legs. Archaeological traces of this activity have survived, among others, from the Sarmatian Barbaricum, where the floors of the buildings of economic activities preserved pitholes dug during weaving and spinning (e.g. Polgár-Kengyel köz, Nyáregyháza sites No. 6 and 16).

Other grave furnitures

Iron knives found in graves were associated with spinning, as in Somogyszil, where distaffs were always found together with iron knives (Sz. Burger 1979, 13). In Hegyeshalom, distaffs occurred in seven graves paired with knives.: 17/B (50)., 30 (51)., 44 (77)., 46 (79)., 48/B (82)., 50/B (84). 54 (91). There was no iron knife at all in the undisturbed grave 73 (110), however here the iron object can be more accurately defined as a spindle shaft.

The other object that was associated with iron distaff was the iron bracelet worn on the left hand of the deceased. This was mentioned by Alice Burger in connection with the Bogát site. (Sz. Burger 1962, 124) In Hegyeshalom, such a connection cannot be proven. Only three of the seven graves in the cemetery contained iron bracelets: 30 (51)., 46 (79)., 48/B (82).

The third object, which is found in all graves with iron distaffs or spindles in their immediate vicinity are bronze coins, most often in *marsupiums*. This can also be observed in the Bogát cemetery (Sz. Burger 1962, 117–119). At the Baranya sites, a large number of coins are found in the graves, the same can be observed in Hegyeshalom. However, this cannot be considered a general phenomenon in Pannonia.

Dating iron distaffs

Iron distaffs appear in the Late Roman period, dated *terminus post quem* by the coins found in the graves.

A római pénzek elvileg a legszűkebb időszakra keltezhető leletek közé tartoznak. Kérdéses azonban, hogy egy lelőhely objektumainak keltezésére mennyire alkalmas a belőlük előkerült érem (Redő 1999, 165–190).

I. Valentinianus halála után Pannoniában gyakorlatilag leáll az új veretek forgalomba hozatala. A római pénzforgalom megszűnése ugyanakkor nem jelenti a pénzek eltűnését, később is kerülhetnek a halott mellé a korábbi veretek.

A több pénzes síroknál záró érem inkább utalhat a temetés *terminus post quem*-jére. Ezt még tovább módosíthatja a pénz kopottsága. Teljesen kopott vagy alig meghatározható pénzeknél értelemszerűen a keltezés igen bizonytalan.

Halimbán a Kr. u. 316 után már nem használt temetőrészen került elő pénz (Sz. Burger 1968, 90, 97). Balatonberényben későbbi, a Kr. u. 316–320 közti időszak utáni a vas guzsaly (Sági 1973, 292). Pannoniában a legkorábbi vasguzsalyok Licinius éremmel keltezett sírokból láttak napvilágot, azaz a 320-as években jelentek meg a sírokban (Sz. Burger 1968, 96; Sági 1973, 292). Legutóbb a Zalaegerszeg–Kaszaházán előkerült két sírt keltezték a késő császárkorra, hozzátéve, hogy a kerámia alapján a sírok inkább a 4. század elejére, első felére datálhatók (Müller 2014, 68).

A hegyeshalmi temetőben a nyolc fonással kapcsolatos eszközt tartalmazó sír közül hétben a Constantinus dinasztia pénzei kerültek elő: (17/B (50), 30 (51), 44 (77), 46 (79), 48/B (82), 50/B (84), 54 (91). Csak a 73 (110). sírban nem volt pénzmeléklet, de ez több szempontból is különbözik a többitől, felmerült az orsószerű értelmezés a guzsaly helyett. A pénzek alapján a következő a kép:

Roman coins are in principle among the finds that can be dated to the narrowest period. However, it is questionable how suitable is a coin for dating the feature at a site it was found in (Redő 1999, 165–190).

After the death of Valentinian I, the circulation of new coins in Pannonia practically stopped. However, the cessation of Roman coin circulation did not mean the disappearance of the coins, and earlier coins could still be found with the deceased later.

In graves containing several coins, the closing coin may rather indicate the *terminus post quem* of the burial. This may be further modified by the wear of the coin. In the case of coins that are completely worn or barely identifiable, the dating is very uncertain.

At Halimba, a coin was discovered in the part of the cemetery that was no longer used after 316 AD. (Sz. Burger 1968, 90, 97). At Balatonberény, the iron distaff dates back to the period between 316–320 AD. (Sági 1973, 292).

In Pannonia, the earliest iron distaffs were discovered in graves dated with a Licinius coin, i.e. they appeared in the graves in the 320s. (Sz. Burger 1968, 96; Sági 1973, 292). Most recently, two graves discovered at Zalaegerszeg–Kaszaháza were dated to the Late Roman period. Based on the ceramics, the graves can also be dated to the beginning or first half of the 4th century (Müller 2014, 68).

Coins of the Constantinus dynasty were found in seven of the eight graves containing spinning implements in the Hegyeshalom cemetery: (17/B (50), 30 (51), 44 (77), 46 (79), 48/B (82), 50/B (84), 54 (91)). Only in grave 73 (110) was no coin, but this differs in several ways, as spindle shaft interpretation has been suggested instead of the distaff. Based on the coins, the following data emerge:

Sírszám / Grave	Darabszám / Number of pieces	Időintervallum / Date range for the coin	Keltezés / Dating
17/B (50)	2	4. század / 4 th century	4. század / 4 th century
46 (79)	12	324–341	341+?
48 (82)	19	316–341	341+?
54 (91)	29	317–341+?	341+?
30 (51)	5	330–341	341+?
44 (71)	14	313–346	346+?
50/B (84)	26	335–350	350+?

1. ábra / Figure 1.

A záró pénzek alapján a hegyeshalmi temetőben a vasguzsalyok a 4. század negyedik évtizedétől fordulnak elő, az ötvenes évektől már csak egy vasguzsalyos sírban van pénz. A 33/B (54) agyag orsógombos sírban 10 érme volt, amelyek a 354 utáni évekre keltezik a temetkezést.

Így tendenciózus hipotézis, hogy a vasguzsalyos temetkezési szokás Hegyeshalomban a 340-es években divat, és a 350-es években már csak szóróványosan fordul elő. Ugyancsak feltételezés, hogy vagy a településre érkező családok hozzák be a szokást, amely az utánpótlás hiányában eltűnik. (Előfordulhat, hogy egy környezeti változás alakított ki egy új szokást, ennek azonban összefüggő területen kellene jelentkeznie.)

Sírtípusok

Hegyeshalmon különböző típusú temetkezésből ismertek vasból készült orsósárok vagy guzsalyok. A sírtípusok között a legegyszerűbb az aknasír (1. típus). Ezt követik azok az aknasírok, ahol az akna alját fejnél és lábnál lemélyítik (1/A típus) illetve azok, ahol a sírgödör alján négy függőleges cölöp-hely van (I/B). Különlegeseek azok a sírok, ahol a beásás szintjén a tetőszerkezet ferdén leásott cölöphelyei vannak. Közülük a II/A típusnál a 2–2 tetőszerkezeti cölöp mellett megtalálható a fejnél-lábnál lemélyítés a sír alján. Végül a III/B típusnál 3–3 ferdén levert cölöp mellett megtalálható a fejnél-lábnál levert 2–2 cölöp helye.

Based on the closing coins, iron distaffs appear in the Roman cemetery of Hegyeshalom from the fourth decade of the 4th century, and from the 350s onwards, only one grave contains distaff. The grave 33/B (54) with the clay spindle-whorl had 10 coins, which date the burial after the years of 354 AD.

Thus, it is a tendentious hypothesis that the iron distaff burial custom was fashionable in Hegyeshalom in the 340s, and only occurred sporadically in the 350s. Alternatively, it may be assumed that families arriving in the settlement introduced the custom, which disappeared due to the lack of replacement. (Environmental change may have contributed to the development of the new custom, but this would have to occur in a broader area).

Types of graves

Iron spindles or distaffs are known from different types of burials in Hegyeshalom. The simplest of the grave types is the shaft grave (type 1). This is followed by those shaft graves where the bottom of the shaft is deepened at the head and foot (type 1/A) and those where there are four vertical postholes at the bottom of the grave pit (I/B). Those graves where there are slanted postholes of the roof structure at the level of the excavation are special. Among them, in type II/A, in addition to the 2–2 roof structure postholes, the head and foot parts are deepened at the bottom of the grave. Finally, in type III/B, in addition to the 3–3 slanted postholes, there are 2–2 postholes at the head and foot part of the graves.

Sírtípus / Grave type			A sír jellegzetessége / Characteristics	Sírszám / Grave nr.
I	Egyszerű aknasír / shaft grave		–	50/B (84)
I/A			Alja fej-, és lábrészen lemélyítve / shaft is deepened at the head and foot	30 (51) 44 (77) 54 (91) 73 (110)
I/B			A négy sarkában, belül 4 függőleges cölöp / four vertical postholes at the bottom of the grave pit	46 (79)
II/A	Kívül 2–2 ferdén levert cölöp / 2–2 roof structure slanted postholes		Alja fej-, és lábrészen lemélyítve / shaft is deepened at the head and foot	48/B (82)
III/B	Kívül 3–3 ferdén levert cölöp / 3–3 roof structure slanted postholes		Alján a sír sarkában négy cölöphellyel / four vertical postholes at the bottom of the grave pit	17/B (50)

2. ábra / Figure 2.

Feltűnő a sírtípusoknál, hogy az I/A típusú sírokban 4 vas fonóeszköz van, a többi darab különböző típusú sírokban került elő. Az I/A típusú sírok viszont elszórtan helyezkednek el a későrómai temető teljes területén. A sír fej-, és lábrészén a lemélyítés arra utal, hogy a holttestet *feretrum*-mal együtt eresztették le a sírba (VARRO: De lingua Latina Lib.V. XXXV.2: "... *Lectus mortui quod fertur, dicebant feretrum nostri, Graeci pheretron.*")

A sírok tájolása

A kutatás megegyezett abban, hogy a pannoniai késő császárkori temetőkben általános a Ny–K-i tájolás (Lányi 1972, 63; B. Vágó – Bóna 1976, 207; Müller 2010, 156–157). Az egyezést a kereszténység elterjedésével hoztak kapcsolatba (Müller 2014, 66, 4. jegyzet). Az általánosítást megkérdőjelezték (Lányi 1990, 249), egyúttal kitéve arra is, hogy milyen esetekben tér el a sírok tájolása ettől. Zalaegerszeg–Kaszaházán előkerült két vasguzsalyos sír DK–ÉNy tájolású (Müller 2014, 66).

Legutóbb a somogyszili temető újraértékelésénél megállapították, hogy a sírok túlnyomó többsége K–Ny-i tájolású, kisebb részük ennek ellentéte. A temetőben I. Valentinianus és Valens záró érmeivel keltezett sír csak egy volt (Horváth – Mihácz-Pálffy 2019, 86, Abb. 2.1).

A somogyszili temető Hegyeshalomhoz hasonlóan csaknem 100%-ban feltárt, így összehasonlításra a leginkább alkalmas. Hegyeshalmon a terepalakulat és környezet nem befolyásolja a sírok tájolását a lelőhelyen. Nem kellett alkalmazkodni úthoz, egyedül a dombtető ívét kellett figyelembe venni a sírok megásásakor. A vasguzsalyos sírok közül hét ÉK–DNy-i. A halottakat fejjel északnak helyezték a sírokba. Csak egy sír É–ÉK–D–DNy-i tájolású, de a tengelyeltérés nem túl nagy (ld. **3. ábra, 2. tábla**)

A táblázat szerint a vasguzsalyos sírok és tájolásuk nem köthetők kizárólag egy sírtípushoz. A temetőben elsősorban a sírmező nyugati és déli részén fekszenek elszórtan. Egyedül a bronzrátétes vasguzsalyos 54 (91). sír esik a temető keleti részére, ahol a legtöbb fordított fektetésű halott van. Ez azonban köpüs szerkezete miatt más típust jelent. Mindenesetre a szétszórtság arra utal, hogy a temetőn belül nem különülnek el egy zárt csoportba a vasguzsalyos sírok (**2. tábla**).

It can be observed that there are four iron spinning tools in the I/A type graves, while the others are found in different types of graves. The I/A type graves, on the other hand, are scattered throughout the entire area of the late Roman cemetery. The deepening at the head and foot of the grave indicates that the body was lowered into the grave together with the *feretrum*. (VARRO: De lingua Latina Lib.V. XXXV.2: "... *Lectus mortui quod fertur, dicebant feretrum nostri, Graeci pheretron.*")

Orientation of the graves

It is agreed that a West–East orientation was common in Late Roman Pannonian cemeteries (Lányi 1972, 63; B. Vágó – Bóna 1976, 207; Müller 2010, 156–157). The custom has been linked to the spread of Christianity (Müller 2014, 66, n. 4.). The generalization was questioned (Lányi 1990, 249), and it was also exposed in which cases the orientation of the graves deviated from this. The two graves with iron distaffs found at Zalaegerszeg–Kaszaháza, have a SE–NE orientation (Müller 2014, 66).

The most recent re-evaluation of the Somogyszil cemetery found that the vast majority of the graves were oriented E–W, with a smaller number facing the opposite direction. There was only one grave in the cemetery dated with the closing coins of Valentinian I and Valens (Horváth F. – Mihácz-Pálffy A. 2019, 86, Abb. 2.1).

The cemetery in Somogyszil, like Hegyeshalom, is almost 100% excavated, so they are most suitable for comparison. At Hegyeshalom, the terrain and environment do not affect the orientation of the graves at the site. There was no need to adapt to the road, only the curve of the hilltop had to be taken into account when digging the graves. Seven of the graves with iron spinning tools are oriented NE–SW. The deceased persons were placed in the graves with their heads to the N. Only one grave is N–NE–S–SW oriented, but the axis deviation is not too significant (see **Figure 3, Plate 2**). According to the table, the iron distaff graves and their orientation cannot be exclusively linked to one grave type. They are mainly scattered in the western and southern parts of the cemetery. Only the bronze overlaid iron spindle grave 54 (91), falls in the eastern part of the cemetery, where most of the graves with inverted orientation are located. However, this represented a different type due to its socketed structure. In any case, the scattering suggests that the iron distaff graves are not separated into a closed group within the cemetery (**Plate 2**).

Tájolás / Orientation	Sír típusa / Grave type	Sírszám / Grave no.
ÉK–DNy / NE–SW	I	 50/B (84)
	I/A	 30 (51)
	I/A	 44 (77)
	I/A	 54 (91)
	I/A	 73 (110)
	II/A	 48/B (82)
É–ÉK–D–DNy / N–NE–S–SW	III/B	 17/B (50)
	I/B	 46 (79)

3. ábra / Figure 3.

A vas guzsalyok elterjedése

A Baranya megyei vas orsószarakat a 4. század első felében betelepülő nyugati germán jövevényekhez kötötte a kutatás (Barkóczi 1954, 162. jegyzet; Pekáry 1955, 19; Dombay 1957, 319; Sági 1960, 188; Sz. Burger 1962, 132–133; Sz. Burger 1968, 96; Sági 1973, 292; Sági 1981, 103). Sági Károly az intercisai temető É–D-i tájolású sírjait a késő császárkori szarmata betelepítéshez kötötte (Sági 1954, 118–119). Ilyen tájolású sírok (É–D, D–É) több pannoniai temetőben is előfordulnak (Horváth – Mihácz-Pálffy 2019, 87).

A bevándorlás-elmélettel nem értett egyet a kutatók egy része (B. Vágó-Bóna 1976, 182–183; Bierbrauer 1984, 801).

Müller Róbert ismerteti, hogy a vasguzsalyok a *foederati* „feltételezett szállásterületein” koncentrálnak, de a barbaricumban nem fordulnak elő. Majd a féműipari tevékenységgel hozta kapcsolatba meglétüket, hozzátéve, hogy a féművesség fellendül ezekben a régiókban, akár a betelepítettek igényét kielégítendő helyi, vagy barbár mesterek tevékenységének köszönhetően (Müller 2014, 66–67). A vas fonóeszközzel való temetkezési szokást illetően Sági Károly – Kuzsinszky Bálinthoz hasonlóan – megállapította, hogy Keszthely környékéről indult ki, és vagy itt, vagy talán pontosabban Fenékpusztán készíthették ezeket (Sági 1973, 294).

Distribution of iron distaffs

Iron spinning implements from Baranya County were linked to the Western Germanic population elements who settled in the first half of the 4th century (Barkóczi 1954, note 162; Pekáry 1955, 19; Dombay 1957, 319; Sági 1960, 188; Sz. Burger 1962, 132–133; Sz. Burger 1968, 96; Sági 1973, 292; Sági 1981, 103).

Károly Sági linked the N-S oriented graves of the Intercisa cemetery to the Sarmatian elements of the late Roman period (Sági 1954, 118–119). Graves with this orientation (N–S, S–N) occur in several Pannonian cemeteries (Horváth – Mihácz-Pálffy 2019, 87).

Some researchers disagreed with the immigration theory (B. Vágó-Bóna 1976, 182–183; Bierbrauer 1984, 801). Róbert Müller explains that iron distaffs are concentrated in the "presumed settlement areas" of the *foederati*, but do not occur in the Barbaricum. He then linked their presence to metalworking activity, adding that metalworking flourished in these regions, thanks to the activities of either local or Barbarian craftsmen to meet the needs of the settlers (Müller 2014, 66–67). Regarding the burial custom with iron spinning tools, Károly Sági – similarly to Bálint Kuzsinszky – found that it originated in the Keszthely area, and that these tools could have been made either there or, more precisely, in Fenékpusztá (Sági 1973, 294).

Gyártásuk megkezdését pedig a Kr. u. 4. század második évtizedére tette. Ez összefüggésben van azzal, hogy a tartományban a szövés-fonás fából készült munkaeszközei mellett ekkor jelennek meg az orsósász, guzsaly, takács-, illetve szövőfésű vasból készült példányai is (Sági 1973, 294).

Az is fontos szempont, hogy a vas értékes anyag volt a vas nyersanyagban szegény területeken, így Pannoniában is, így újrahasznosításukkal is lehet számolni. Egyéb magyarázat is felmerülhet, ami összefügg a regionális elterjedésükkel és időbeli meghatározásukkal.

A különböző fonással kapcsolatos eszközök sírba tétele kapcsán felmerült, hogy a különböző típusú jelképes- vagy díszguzsalyok, a fonásra alkalmas, vasból készült kézi guzsalyok és az orsógombbal ellátott fa orsósárok elterjedése eltérő volt, és minden bizonnyal részben más hiedelmek, elképzelések alapján kerültek a késő császárkorban a női sírokba. (Müller 2009, 46). Itt hozzátennénk, hogy a lenfonásra alkalmas, nyéllel ellátott guzsalyok is egy külön kategóriát képezhettek. A Keszthely–dobogói 111. sírban feltételezett kétféle guzsaly mellett (Müller 2017, 147–148) jelen lévő szövőfésű és az esztergályozott csont orsógomb esetén valószínűbb, hogy egy orsósász és egy guzsaly van, így teljes a fonóeszköz készlet. Néhány példánynál pedig mint láttuk, nem kizárt, hogy orsósász volt. Az, hogy a korábban szerves anyagból készített fonó és szövő eszközöket, köztük a guzsalyt a késő császárkori Pannoniában miért kezdték el vasból is gyártani és miért ilyen behatárolt területen fordulnak elő a vasguzsalyok, az az általános válasz adható, hogy feltehetően csak itt vált divattá, valamilyenkor a 4. században a kézi vasguzsalyok használata. A provincia és a birodalom többi területén fonáshoz továbbra is szerves anyagból készült guzsalyokat használhattak. Ezeknek, ha netán sírba is kerültek, nem maradt nyomuk (Müller 2009, 45).

Az egyik tehát a divat, amely már felmerült a korábbi szakirodalomban. Itt hozzátesszük, hogy nem feltétlenül a vastárgy maga volt a divat, elismerve, hogy a vasguzsaly az kétségkívül a lokális, pannoniái eszközfejlődés egyik szakasza, hanem ami talán fontosabb, az a vele összefüggésbe hozott tevékenység végterméke, a textil. Egy etnikumhoz tartozó viselet általában csak 1–2 generáción keresztül tart, aminek előállítása magával hozhatja egy újfajta anyagból készült tárgy típus megjelenését. Figyelembe kell venni a nyersanyag, legyen az állati vagy növényi eredetű (gyapjú, len) regionális elterjedésének adottságait, az előfeldolgozás módjait.

The production of iron distaffs began in the second decade of the 4th century AD. This is related to the fact that in addition to wooden tools for weaving and spinning, iron examples of spindles, distaffs, weavers and weaving combs also appeared in the region at this time (Sági 1973, 294).

Another important aspect is that iron was a valuable material in areas poor in iron raw materials, such as Pannonia, so their recycling can be expected. Another explanation may also arise, which is related to their regional distribution and dating.

It was noted that the distribution of different types of symbolic or decorative distaffs, hand-held iron distaffs suitable for spinning, and wooden spindle shafts with spindle whorls was different, and they were certainly placed in women's graves in the Late Roman period partly based on different beliefs and theories (Müller 2009, 46). It should be added here that the distaffs with handles suitable for flax spinning could also have formed a separate category. In the case of the weaving comb and the turned bone spindle whorl present in grave 111 of Keszthely–Dobogó, together with the two types of distaffs assumed (Müller 2017, 147–148), it is more likely that there is a spindle shaft and a distaff, thus the set of spinning tools is complete. In some cases as we have seen, it is not excluded that it was an iron spindle shaft. The general answer to why spinning and weaving tools previously made of organic material, including the distaff, began to be made of iron in Pannonia during the Late Roman period and why iron distaffs occur in such a limited area is that the use of iron spinning tools probably only became fashionable here sometime in the 4th century. In the rest of the province and empire, organic material was still used for spinning tools. Even if these were buried with the deceased, no trace of them remained (Müller 2009, 45).

One factor is fashion, as already mentioned in previous literature. One may add that it was not necessarily the iron object itself that was fashionable. The iron distaff undoubtedly represents one of the stages of local Pannonian tool development. However, the textile, the end product of spinning was perhaps more important. The costume of an ethnic group usually lasts only 1–2 generations, the production of which generates the appearance of an object type made of a new type of material. The regional distribution of the raw material, whether of animal or plant origin (wool, flax), and the methods of pre-processing must be taken into account.

És nem utolsó sorban a korszak klímátörténeti viszonyait (Sümegei et al. 2011, 2014), amelynek változása gyors hatást vált ki a nyersanyagra, a ruházatkódásra, háztartásban használt anyagokra, és ezáltal az új eszközök kialakítására. A tárgyalt eszközzel kapcsolatos tevékenység végterméke, maga a textil iránti kereslet, meghatározta a elterjedését. A textil alapanyagának, a nyersanyagának az elérhetősége, legyen az gyapjú, len vagy kender, viszont számos gazdasági, mezőgazdasági tényezőtől függ, és amit egy olyan kultúrtörténeti változás, mint a betelepítés, megváltoztathat.

A vasguzsalyok pannoniai elterjedési térképe valóban sűrűsödést jelez Baranya vármegyében és Keszthely környékén (**5. tábla**; Müller 2011, 1. térkép kiegészítése újabb lelőhelyekkel). Hegyeshalom messze esik e két régiótól, s ugyancsak szétszórtan tűnnek fel Pannoniában a vas guzsalyok lelőhelyei. Kérdés, hogy a két régió kutatottsága mennyiben befolyásolja a képet. Feltűnő, hogy Aquincum kutatottsága lényegesen nagyobb az említett régióknál és itt nem sűrűsödnek a lelőhelyek! Azaz itt kéne a legmagasabbnak lennie a vasguzsalyokat tartalmazó síroknak, ha divatról lenne szó. Az elszórt lelőhelyeket vizsgálva feltűnő azonban, hogy a Danubius mentén, a limes közelében előfordulnak a vasguzsalyok, néhány lelőhely meg ettől távolabb, az utak mentén fekszik.

A késő császárkorban a római lineáris védőrendszer több sebből vérzett. A sorozatos katonai hadseregreformok Pannoniát is érintették.

Külön fontossággal bírtak az ún. mobil egységek, *vexillatio*-k, amelyeket szükség szerint be lehetett vetni a tartományban állomáshelyüktől távolabb is. A folyami határok védelmére hátramaradókat később *limitanei ripenses*-nek nevezték. Ezek több szempontból is hátrányos helyzetű katonákból álltak, de családjukkal együtt a táborokban vagy azok szomszédságában lakhattak. Elterjedésük összefügghet a késő császárkori mozgó, mobil hadsereggel, akiknek a katonái a tartományok belsőjét is védhették szükség esetén. Hegyeshalom is beleillik a képbe, ugyanis a temetőben előfordult fegyveres sír is (Vaday 2019; Vaday–Szakos 2021).

Last but not least, the changing climatic conditions of the era (Sümegei et al. 2011, 2014), can have a rapid effect on the raw material, on clothing, on household materials, and thus on the development of new tools. The end product of the activity related to the tool in question, the demand for the textile itself, determined its spread. The availability of the raw material for textiles, whether wool, linen or hemp, depends on numerous economic and agricultural factors, which can be changed by a cultural and historical change such as immigration.

The distribution map of iron distaffs in Pannonia does indeed indicate a density increase in Baranya County and the Keszthely area (**Plate 5**, Müller 2011, supplementing Karte 1 with new sites). Hegyeshalom is far from these two regions, and the iron distaff sites in Pannonia are also scattered. The question is to what extent the level of research of the two regions influences the picture. It is ascertainable that the level of research of Aquincum is significantly greater than in the mentioned regions and the sites do not become denser here. That is, the graves containing iron distaffs should be the highest here, if it were a matter of fashion. However, examining the scattered sites, the iron distaffs occur near the Limes, along the river Danubius, and some sites are located further away, along the roads.

In the late Roman Imperial period, the Roman linear defense system bled from several wounds. The series of military army reforms also affected Pannonia. The so-called mobile units, *vexillatio*, which could be deployed in the province far from their station if necessary, were of particular importance. Those who remained behind to protect the river borders were later called *limitanei ripenses*, they consisted of soldiers who were disadvantaged in many respects, but they could live in the camps with their families or in their vicinity. Their spread may be related to the mobile army of the Late Roman period, whose soldiers could also protect the interior of the provinces if necessary. Hegyeshalom also fits into this picture, with a warrior grave found in the cemetery (Vaday 2019, Vaday – Szakos 2021).

Irodalom / References

Auctor:

VARRO: *De lingua Latina*. Marcus Terentius Varro <https://www.thelatinlibrary.com/varro.html>

BARKÓCZI L. (1954): Tábor és lakótelep / Lager und Wohnsiedlung. In: Párducz M. (ed.), Intercisa I. (Dunapentele–Sztálinváros) Geschichte der Stadt in der Römerzeit. *Archaeologia Hungarica* 33 Budapest, 1–42.

- BARKÓCZI L. (1980): Angeben der Steinmetzarbeit der Trajanszeit in Gorsium und Intercisa. *Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve* **20** 57–66.
- BARKÓCZI L. (2009–2010): Megjegyzések a pannoniai köemlékek kocsibrázolásaihoz / Bemerkungen zu den Wagendarstellungen auf den pannonischen Steindenkmälern. *Budapest Régiségei* **42–43** 39–52.
- BIERBRAUER, V. (1984): Rezension zu Sági, K.: Das römische Gräberfeld in Keszthely-Dobogó. *Bonner Jahrbücher* **184** 798–806.
- T. BÍRÓ M. (1994): *The Bone Objects of the Roman Collection*. Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Series Archaeologica II. Budapest.
- T. BÍRÓ M. (2011): A guzsaly és orsó szerepe a római temetkezési kultuszban. *Orpheus Noster* **III/1** 63–74.
- T. BÍRÓ M. – CHOYKE, A. M. – LÓRÁNT V. & ÁDÁM V. (2012): Bone Objects in Aquincum, Budapest, Az Aquincumi Múzeum Gyűjteménye **2**.
- SZ. BURGER A. (1962): A bogádi későrómai temető. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 111–136.
- SZ. BURGER A. (1968): Későrómai sírok Halimbán / Spätrömische Gräber in Halimba. *Folia Archeologica* **19** 87–98.
- SZ. BURGER A. (1972): Római kori temető Majson / Ein römerzeitliches Gräberfeld in Majs. *Archaeologiai Értesítő* **99** 64–100.
- Sz. BURGER A. (1974): Római kori temető Somodorpusztán (Komárom m.) / Römerzeitliches Gräberfeld in Somodorpusztá, Kom. Komárom. *Archaeologiai Értesítő* **101** 65–101.
- Sz. BURGER A. (1977): Későrómai sírok Mucsfa-Szárászpusztán / Spätrömische Gräber in Mucsfa-Szárászpusztá. *Archaeologiai Értesítő* **104/2** 189–204.
- SZ. BURGER A. (1979): *Das spätrömische Gräberfeld von Somogyszil*. Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest.
- DE CAPITANI, A. – DESCHLER-ERB, S. – LEUZINGER, U. – MARTI-GRÄDEL, E. – SCHIBLER, J. (2002): *Die jungstein zeitliche Seeufersiedlung Arbon. Bleiche 3. Funde*. Archäologie im Thurgau 11. Departement für Erziehung und Kultur des Kantons Thurgau.
- CARROLL, M. (2013): Ethnicity and Gender in Roman Funerary Commemoration: Case studies from the empire's frontiers. In: Tarlow, S. and Nilsson Stutz, L. (eds.), *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. Oxford University Press, Oxford, 559–579.
- CSIRKE O. (2004): Késő római sírok Balácán / Spätrömische Gräber in Baláca. *Balacai Közlemények* **VIII** 237–256.
- DANKOVIĆ, I. (2020): Roman bone distaffs and spindles: could they have been used for spinning? / Римски коштани прибор за предење вуне: да ли је био функционалан? *Journal of Serbian Archaeological Society* **36** 79–98.
- DOMBAY J. (1957): Későrómai temetők Baranyában. / Spätrömische Friedhöfe im Komitat Baranya. *Janus Pannonius Múzeumi Évkönyve* **1** 181–330.
- EIBNER, A. (1986): Die Frau mit Spindel. Zum Aussagewert einer archäologischen Quelle. Hallstatt Kolloquium Veszprém, 1984. *Antaeus, Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Beihefte* **3** 40–48.
- EKE I. – HORVÁTH L. (2006): Késő római temetők Nagykanizsán /Late Roman cemeteries at Nagykanizsa. *Régészeti Kutatások 2005*. Budapest, 73–86.
- R. FACSÁDY A. (2008): Glass Distaff from Aquincum: Symbol or Tool? *ANODOS. Studies of the Ancient World. In Honour of Werner Jobs*. **8** 165–173.
- FAZEKAS F. (2007): A fekedi késő római temető / Ein spätrömisches Gräberfeld von Feked-Freithaldűlő. In: Bíró Sz. (szerk.), *Fiatál Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete*. Győr, 351–366.
- FITZ J. (1961–62): Későrómai sírok Ercsiben / Spätrömische Gräber in Ercsi. *Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve* **2–3** 159–161.
- FITZ J. (1972): The excavations in Gorsium (Plates I–XVI) *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* **24** 3–52.
- FURTWÄNGLER, A. & REICHHOLD, K. (1932): *Griechische Vasenmalerei: Auswahl hervorragender Vasenbilder* (Ser. III, Taf. 121–180) München.
- GAÁL A. (1979) Későrómai sírok Mözs-Kakasdombon. *Béri Balogh Ádám Múzeum* **8–9** 23–85.
- GÁBOR O. (1998): Későantik sírok Mágocon / Late Antique Graves from Mágocs. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* **43** 113–130.
- GOTTSCHALK, R. (1996): Ein spätrömisches Spinnrocken aus Elfenbein. *Archäologisches Korrespondenzblatt* **26** 483–500.

- GRÖMER, K. (2004): Aussagemöglichkeiten zur Tätigkeit des Spinnens aufgrund archäologischer Funde und Experimente. *Archaeologia Austriaca* **88** 169–182.
- GYULAI F. (2001): *Archaeobotanika*. Jászöveg Műhely. Budapest. 2001.
- HAMPEL J (1891): Aquincumi temetők. *Budapest Régiségei* **3** 47–80.
- HORVÁTH, F. – MIHÁCSI-PÁLFI, A. – ÉVINGER, S. – BERNERT, Zs. (2017–2018): Barbarisierte Römer – romanisierte Barbaren? Interpretations Möglichkeiten der fremden Komponente am Beispiel des Gräberfeldes von Somogyuszil. *Antaeus* **35–36** 39–65.
- HORVÁTH F. – MIHÁCSI-PÁLFY A. (2019): Analyse der Spätromischen Grab- und Beigabensitte. Lehre zur Überprüfung des Gräberfeldmaterials von Somogyuszil. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* **70/1** 83–135.
- H. KELEMEN M. – MERCZI M. – LŐRINCZ B. (2008): *Solva. Esztergom későrómai temetői / Die spätromischen Gräberfelder von Esztergom*. Libelli Archaeologici Ser. Nova No. **III**. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- KUZSINSZKY B. (1920): *A Balaton környékének archaeológiája*. Budapest.
- KUZSINSZKY B. (1923): Aquincumi sirlelet. *Budapest Régiségei* **10** 56–75.
- LÁNYI V. (1972): Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* **24** 53–213.
- LÁNYI V (1990): Temetkezés és halottkultusz. In: Mócsy A. – Fitz J. (Szerk.) *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest, 243–253.
- LÁSZLÓ J. (2011): Római kori villagazdaság vaseszközei Tatabánya-Felső-Rét-földről / Eisengerätfunde einer römerzeitlichen villa rustica von Tatabánya-Felső-Rétföld. *Komárom-Esztergom Megyei Közlemények* **16** 151–169.
- MÁNDY Gy. (1971): *Hogyan jöttek létre kultúrnövényeink?* Budapest.
- T. MARÓTI É. & TOPÁL J. (1980): Szentendre római kori temetője. *Studia Comitatus* **9** 95–177.
- MÜLLER R. (2009): Guzsa-lyok és orsógombok Pannóniában. *Zalai Múzeum* **18** 39–54.
- MÜLLER R. (2010): *Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenekpuszta*. Castellum Pannonicum Pelsonense 1. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden.
- MÜLLER R. (2011): Spinnrocken aus Metall und Spinnwirtel im Spätkaiserzeitlichen Pannonien. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* **62/1** 175–198.
- MÜLLER R. (2014): Temetőrészlet Zalaegerszeg-Kaszaházáról. Újabb késő római sír vasguzsallyal és orsóval /The cemetery section at Zalaegerszeg-Kaszaháza. A new late roman grave with distaff and spindle. In: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. (szerk.), *Avarok Pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára/Avarum Solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday*. Martin Opitz Kiadó – MTA BTK MÖT Budapest, 65–72.
- MÜLLER R. (2017): Cece vagy guzsaly, radius vagy colus? Textilgyártás és a Balaton vízállása a 4. században / Pin-beater or distaff, radius or colus? Textile production and the water level of Lake Balaton in the 4th century. *Zalai Múzeum* **23** 145–159.
- NILSSON, M. (2024): Spinnkäpp, längdmått eller völvästav? *META Historisk arkeologisk tidskrift*. 51–58.
- PÁSZTÓKAI-SZEŐKE J. (2011): “The mother shrinks, the child grows. What is it?” The evidence of spinning implements in funerary context from the Roman province of Pannonia. In: C. Alfaro Giner, M. J. Martínez García, J. Ortiz García (eds.), *Mujer y vestimenta aspectos de la identidad femenina en la antigüedad*. Valencia, 125–140.
- PATAY Á. & SZ. PÓCZY K. (1964): Gyümölcs-maradványok aquincumi múmiasírokból. *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei* 135–147.
- PEKÁRY T. (1955): Későrómai sírok Fenékpusztán / Spätromische Gräber in Fenékpusztá. *Archaeológiai Értesítő* **82** 19–29.
- V. PÉTERFI Zs. (1993): Bátaszék-Kövesd pusztai későrómai temető. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* **18** 47–168.
- PIRLING, R. (1976): "Klothos Kunkel" In: Haevernick, T. E. & von Saldern, A. (Hrsg): *Festschrift für W. Haberey*. Mainz, 101–109.
- RAȚIU, A (2016): Venus Pudica on a bone distaff from Capidava, *Cercetări Arheologice*, **23** 137–150.
- REDŐ F. (1999): Problems of the dating with coins and the late Roman cemetery at Hegyeshalom / Az éremmel való keltezés problémái és a hegyeshalmi késő-római temető. In: Bertók K. – Torbágyi M. (szerk.), *Emlékkönyv Biró-Sey Katalin és Gedai István 65. születésnapjára / Festschrift für Katalin*

Bíró Sey und István Gedai zum 65. Geburtstag. Budapest, 165–190.

SÁGI K. (1954): Die Ausgrabungen im römischen Gräberfeld von Intercisa im Jahre 1949. In: Párducz M. (ed.), Intercisa I. (Dunapentele - Sztálinváros) Geschichte der Stadt in der Römerzeit. *Archaeologia Hungarica* **33** 61–123.

SÁGI K. (1960): Die spätrömische Bevölkerung der Umgebung von Keszthely. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* **12** 187–256.

SÁGI K. (1973): Római téglasír Balatonberényben és ókereszténykapcsolatai / Ein Ziegelgrab in Balatonberény und seine altchristlichen Zusammenhänge. *Somogyi Múzeumi Közlemények* **1** 289–297

SÁGI K. (1981): Das römische Gräberfeld von Keszthely-Dobogó. *Fontes Archaeologici Hungariae*, Budapest.

SIPOS E. (1990): Heténypusztai római kori textilek vizsgálata. *Textilipari Múzeum Évkönyve* **7** 9–13.

SÜMEGI P., BODOR E., JAKAB G., MAJKUT P., PÁLL D. G., PERSAITS G., POMÁZI P., TÖRŐCSIK T. (2014): Fenékpusztai környezetének rekonstrukciója a Kis-Balaton öblözetében lemélyített zavartalan magfűrés komplett környezettörténeti vizsgálata nyomán. In: Balázs P. (szerk.), *Firkák III. Fiatal Római Koros Kutatók III. konferenciakötete*. 2008. nov. 25–27. Szombathely, Savaria Múzeum. Szombathely, 397–410.

SÜMEGI P., HEINRICH-TAMÁSKA O., TÖRŐCSIK T., JAKAB G., POMÁZI P., MAJKUT P., PÁLL D. G., PERSAITS G. & BODOR E. (2011): Reconstruction of the environmental history of Keszthely-Fenékpusztai. In: Heinrich-Tamáska, O. (Hrsg.), Keszthely-Fenékpusztai im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. *Castellum Pannonicum Pelsonense* **2** Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden, 541–572.

SZOLNOKI L. (1991): A kender, a len és a gyapjú népi feldolgozása. In: Domonkos O. (főszerk.), *Magyar Néprajz III. Kézművesség*. Budapest, 341–368.

TANKÓ K. – VADAY A. (2010): Késő bronzkori és késő vaskori telepletek Mátraszőlős–

Királydombról / Spätbronzezeitliche und früheisenzeitliche Siedlungsfunde aus Mátraszőlős–Királydomb. In: Guba Sz. & Tankó K. (szerk.), *Régről kell kezdenünk...* *Studia Archaeologica in honorem Pauli Patay / Régészeti tanulmányok Nógrád megyéből Patay Pál tiszteletére*. Budapest, 133–190.

TRINKL, E. (2005): Zum Wirkungskreis einer kleinasiatischen matrona anhand ausgewählter aus dem Hanghaus 2 in Ephesos. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* **1/73** 281–304.

VADAY A. (1989): Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* **17–18** Budapest.

VADAY A. (2019): Angaben zur Rekonstruktion der Leichenbetten. In: Farkas I.G. – Neményi R. – Szabó M. (eds.), *Visy 75 Artificem commendat opus. Studia in honorem Zsolt Visy*. Pécs, 547–557.

VADAY A. – SZAKOS É.: (2021): A late Roman spatha. In: Robak, Z. – Ruttkay M. (eds.), *Slovenská archaeológia - Archaológický ústav SAV Suppl.* **2.25** Celts – Germans – Slavs. A Tribute Anthology to Karol Pieta. Nitra, 281–289.

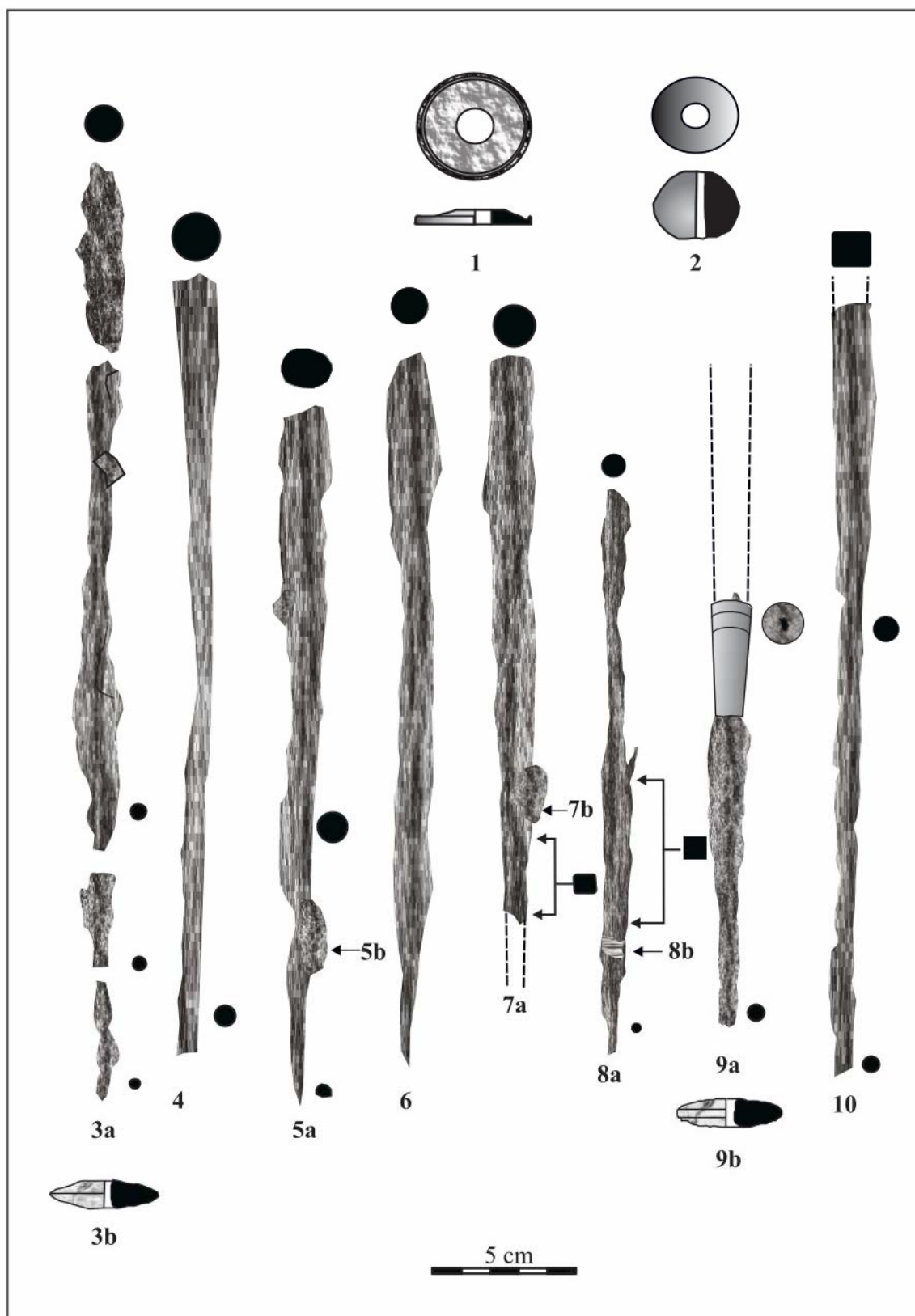
VADAY A., HORVÁTH F., SZABÓ A. & SZAKOS É.: *Roman Cemetery at Hegyeshalom*. in print

VARGA K (2007): Előzetes beszámoló a Ménfőcsanak-Eperföldek lelőhelyen feltárt késő római temetőről. / Vorläufiger Bericht über das am Fundort Győr-Ménfőcsanak erschlossene römische Gräberfeld. in: Bíró Sz. (szerk.), *Fiatal Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete*. Győr, 35–49.

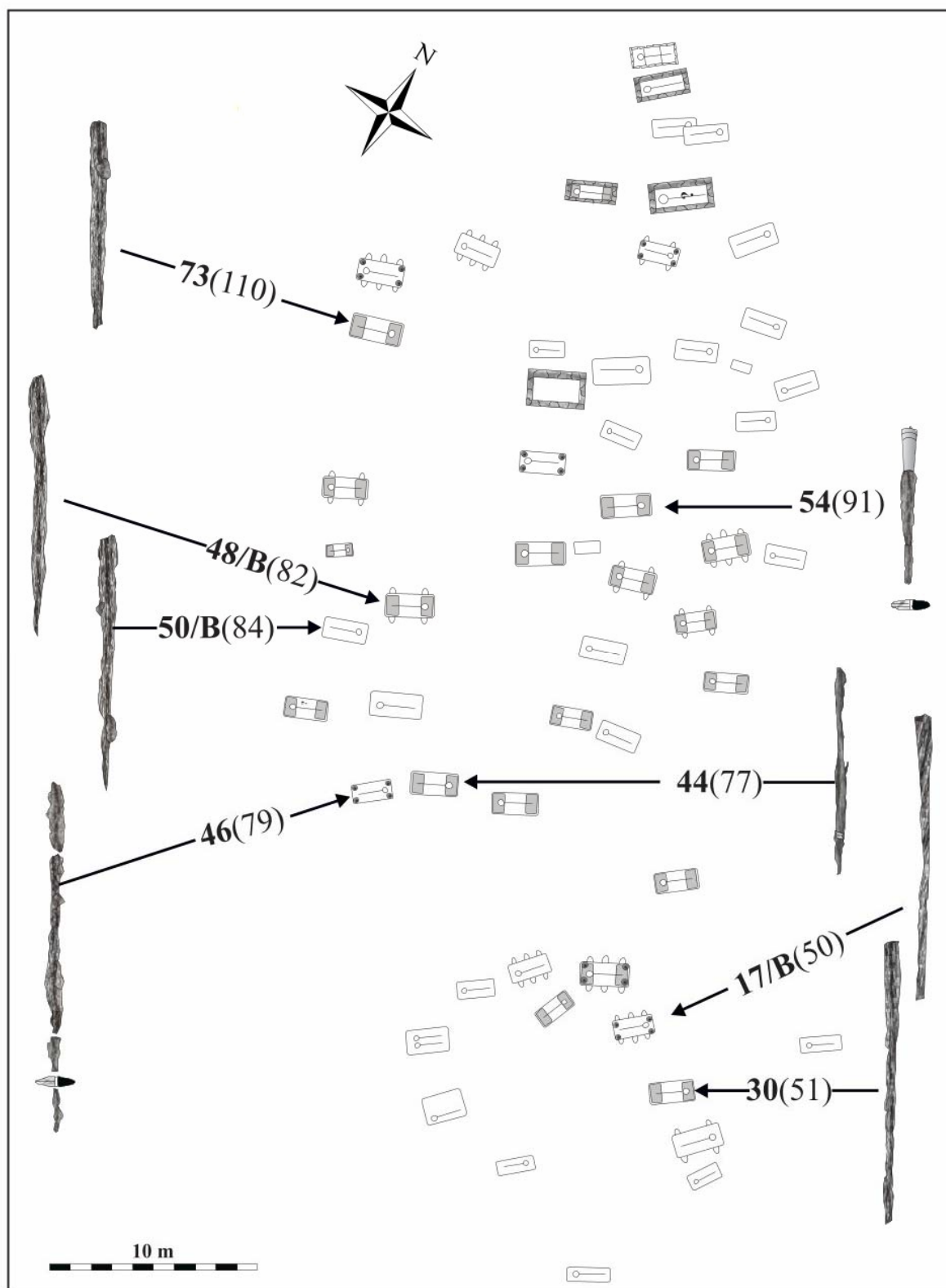
B. VÁGÓ E. – BÓNA I. (1976): *Der spätrömische Südstadtfriedhof. Die Gräberfelder von Intercisa I*. Akadémiai kiadó, Budapest.

WALTERS, H.B. – FORSDYKE, E.J. – SMITH, C.H. (1893): *Catalogue of Vases in the British Museum*. BMP, London.

WOSINSZKY M. (1896): *Tolnavármegye története az őskortól a honfoglalás koráig II*. Franklin, Budapest.

1. tábla / Plate 1: 1: 1:1(21)., 2: 33/B(54)., 3. a-b: 46(79)., 4: 17/B(50)., 5. a-b: 50/B(84)., 6: 48/B(82)., 7. a-b: 73(110)., 8. a-b: 44(77)., 9. a-b: 54(91)., 10: 30(51).

2. tábla: Vas guzsalyok és orsószárak (II. periódus korhasztásos sírjaiban)

Plate 2: Iron distaffs and spindles (Period II inhumation burials)

3. tábla: 1: Byrgos-festő: oinochoé (részlet)., 2: Valeria Severa sírköve, Aquincum (részlet)., 3: Veriuga sírköve, Intercisa (részlet)., 4: Menimane és Blussus sírköve (részlet)

Plate 3: 1: Oinochoe of Byrgos-painter (detail); 2: Aquincum: gravestone of Valeria Severa (detail); 3: Intercisa: gravestone of Veriuga (detail); 4: gravestone of Menimane and Blussus (detail).

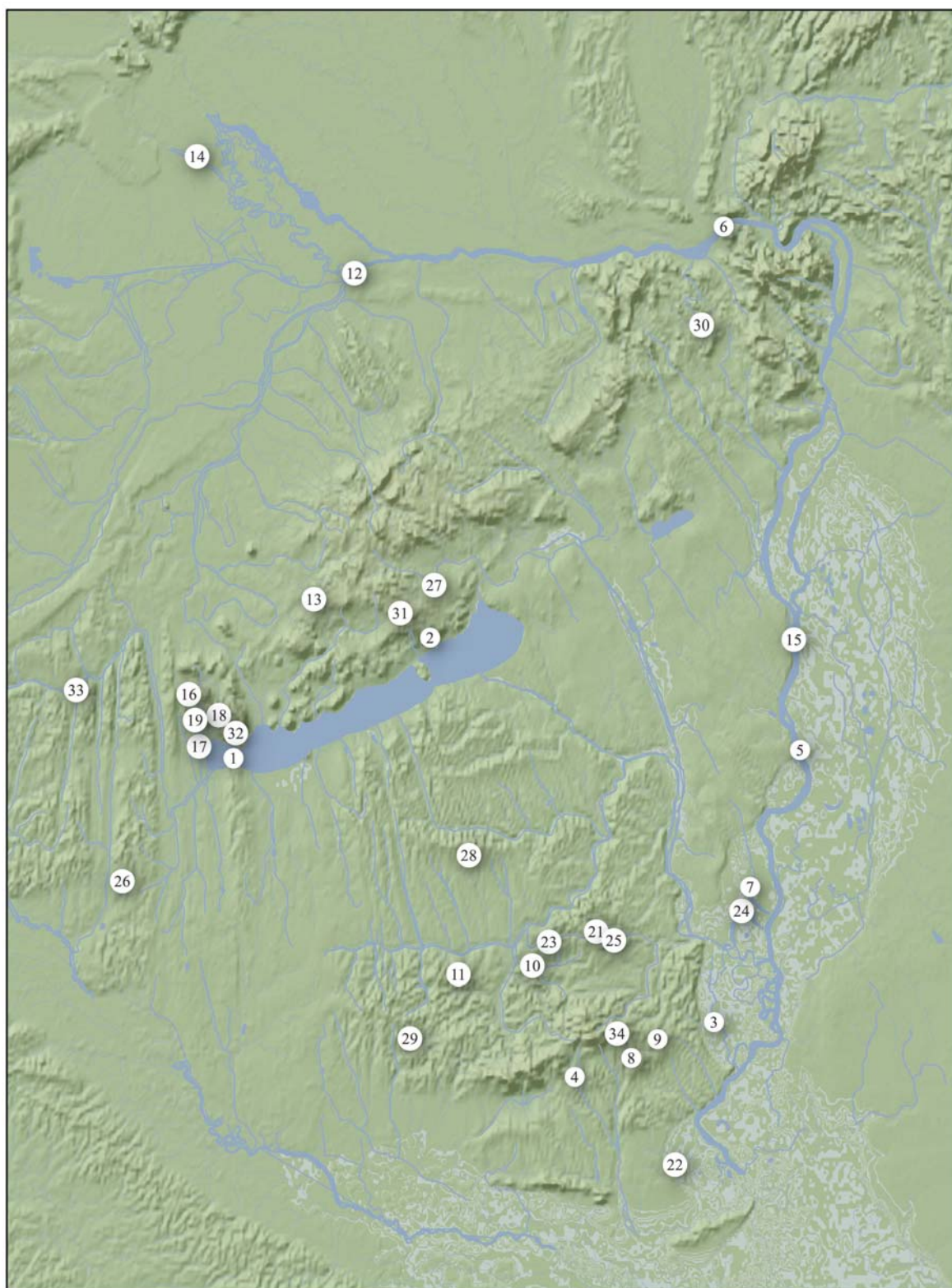

1

2

4. tábla: A fonás ábrázolása szarkofágokon: 1. Museo Nazionale de Napoli., 2: Louvre
Plate 4: Depictions of spinning on sarcophagi: 1. Museo Nazionale di Napoli, 2: Louvre

5. tábla: A vas orsószárok elterjedése Pannoniában

Plate 5: Iron distaffs in Pannonia

**ADATOK ÉS KÉRDÉSEK MOSON VÁRMEGYE KORA ÚJKORI
NEMESI TÁRSADALMÁNAK JELLEGZETESSÉGEIRŐL**
**DATA AND QUESTIONS CONCERNING THE CHARACTERISTICS OF THE
EARLY MODERN AGE ARISTOCRATIC SOCIETY OF MOSON COUNTY***

DOMINKOVITS Péter

H-9400 Sopron, Lackner Kristóf utca 26.

E-mail: peterdominkovits@gmail.com

Abstract

I would like to pay my respects to the person, work and memory of the museum director and archaeologist András Figler with a short essay on the aristocratic society of the historical Moson County.

It can be said without exaggeration that Moson County was a special jurisdiction among the Transdanubian counties of the Hungarian Kingdom integrated into the Habsburg Monarchy, both in terms of its estate structure and ethnic composition. This work, on the one hand, describes and provides data on the Moson County officer corps in the first half of the eighteenth century based on previous studies, primarily the research of the late Óvár archivist Ferenc Mihály. Another source is formed by national databases, which outline the characteristics of the county's aristocratic society in two time periods: in the middle of the sixteenth century (in 1549) and the feudal settlement during the reign of Maria Theresa.

Then, based on the archives of the eighteenth century Jesuit highschool in Sopron, it highlights the significance of this school in the education of the elites of Moson County during the eighteenth century. Finally, based mainly on the archives of the Zichy family kept in Section P of the National Archives of the Hungarian National Archives, this study presents archontological data on the county's seventeenth century officer corps.

KEYWORDS: WESTERN HUNGARY, MOSON COUNTY, OFFICER CORPS, EDUCATION

KULCSSZAVAK: NYUGAT-MAGYARORSZÁG, MOSON VÁRMEGYE, TISZTIKAR, ISKOLÁZTATÁS

* DOMINKOVITS Péter (2026): Adatok és kérdések Moson vármegye kora újkori nemesi társadalmának jellegzetességeiről / Data and questions concerning the characteristics of the Early Modern Age aristocratic society of Moson County. In: ILON, G. (szerk./ed.), *, „Elég volt a fecsegésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 171–178.

Figler András 1986 és 1990 között a kajárpécsi régészeti, néprajzi, antropológiai tábor mindennapi tevékenységét, szerteágazó életét kimagasló szinten szervezte. E sorok írója abban az időben a győri múzeum könyvtárosaaként, csak a második turnussal költözött ki a faluba, terepi munkára. A táborba látogató, szakmai szempontból országosan elismert megyei és Győr városi szakemberek, így például a közgazdász, regionális gazdaság- és település-szerkezet-kutató Rechnitzer János (1952–2023) professzor úr mellett megtiszteltetés volt, hogy pályakezdőként én is történeti előadást tarthattam a tábor lakói számára. Itt és most mégsem erről az időről és ezen projekthez kapcsolódva szeretnék András emléke előtt ezzel a kis dolgozattal tisztelni, hanem a múzeumigazgatói tevékenysége előtt is fejet hajtva, a történeti Moson vármegye kora újkori históriájából elevenítenék fel néhány mozaikot.

* * *

Az 1723. évi XXXI. törvénycikk alapján a Magyar Királyság közigazgatási rendszerében Moson vármegye az ország négy kerületéből a Dunántúli kerületbe tartozott Sopron, Vas, Zala, Komárom, valamint Somogy, Győr, Fejér, Veszprém, Tolna és Baranya vármegyékkel egyetemben (Sebők 2025, 45).

E kis dolgozatban a vonatkozó szakirodalom eddigi eredményeinek ismertetése után, elsősorban két időmetszetben: Maksay Ferenc (1916–1984) egyedülálló feldolgozása nyomán a 16. század derekáról (1549), illetve (Felhő Ibolya (1921–1998), valamint Fónagy Zoltán munkái és adattárai nyomán a Mária Terézia-kori úrbérrendezés időszakából szeretnék egy-egy képet felvázolni. Ezt kiegészítve, primer forráskutatások publikálásával kívánok egy sűrűn adatolt, további kutatásokra ösztönző vázlatot adni a rendi korszak Moson vármegyéjének nemesi társadalmáról, hivatalviselőiről. Kitekintésként pedig e tradíciókon alapulva egy-két tényt és benyomást osztanék meg a Fazekas István professzor úr vezetésével jelenleg is folyó 18. századi középfokú iskolázás-történeti kutatások alapján a tárgyidőszak Moson megyei iskoláztatásának jellegzetességeiről (Boda et al. 2025).

Előljáróban engedtessek meg egy általános észrevételt! A kora újkori Moson vármegye a Balatontól északra fekvő középszintű törvényhatóságok, a magyar vármegyék sorában teljességgel speciális birtokszerkezettel és nemesi társadalommal rendelkezett.

Majd két évtizeddel a mohácsi csatavesztést követő 1549. évi kamarai porta-összeírás szerint a vármegyét egy nagybirtokos uralta. A többi nemes birtokos közül nyolcan már Mohácsot megelőzően is a vármegye birtokos társadalmába tartoztak (Maksay 1996, 487–493). A vármegye településszerkezete

két jellegzetességgel rendelkezett: 1. A törvényhatóságban a szomszédos vármegyékkel (Győr, Pozsony, Sopron) szemben, a rendi korszak végéig nem volt szabad királyi város. 2. A vármegyét a természetföldrajzi viszonyok következtében a ritka településhálózat jellemezte. Ennek jellegzetességét a német nyelvű hivatali írásbeliséggel rendelkező mezővárosok láncolata jelentette. Közülük egyértelműen kiemelkedik Magyaróvár mezőváros (Kenyeres et al. 2012). A törvényhatóság legnagyobb birtokosa az óvári uradalom mindenkor ura volt, amelyhez 1549-ben a vármegye 730 adózó portájából 16 településen 399 porta tartozott. A megye további nagybirtokosai közül laki Bakith Péter királyi kapitány a szomszédos Győr, illetve a távolabbi Vas vármegyékben is birtokokkal rendelkezett. Hasonlóképpen az országos elithez tartozott Báthory András tárnokmester is, aki két szomszédos törvényhatóságban, Pozsony és Győr vármegyékben is birtokolt. A csekély számú jómódú középbirtokos egyike volt az a Rausar Sebestyén, aki ekkor (1549-ben) a vármegye alispáni hivatalát töltötte be. A jelenlegi kutatottság szerint a 16. század derekán a Rausar és a Litteratus családok lehet még a megye jó módú (*bene possessionatus*) nemesei közé sorolni. Maksay Ferenc eredményeit még egy személlyel egészíteném ki. Az említett Rausar Sebestyén Gálos [ma: Gols, Ausztria] és Gáta [ma: Gattendorf, Ausztria] településeken rendelkezett birtokkal, a Litteratus család Külsőkimlén. Azt is érdemes kiemelni, hogy Maksay kutatásai szerint az 1549. évi porta-összeírás majorságot e két nemesi családnál regisztrált. Az eddigi eredmények mellett a további primer forrásfeltárás szükségességét hangsúlyozza az a tény, hogy sávoli (*de Svol*) Jósza Farkas, 1553 utolsó napján (december 31-én) I. Ferdinánd királytól a teljes oroszvári kastélyt (*castellum*) és magát Oroszvár mezővárosát is megkapta. Továbbá Tétfény [ma: Taden, Ausztria] falut, valamint Gáloson és Csúnyban [ma: Čunovo, Szlovákia] is részjóságokat birtokolt. E Moson megyei javak mellett ugyanakkor adományt nyert két Sopron megyei birtokra is. Ezek Lepespergh és Borbolya.¹ Ugyanakkor máig ismeretlen okból a birtokba történő beiktatásra csak közel negyed századdal később, 1579-ben került sor.² A Moson megyei nemesség kora újkori históriájának további kutatását érzékelteti az a tény is, hogy II. Miksa király 1568-ban csiglei (*de Chigle*) Josa Benedek számára címet adományozott, mert az apja I. Ferdinándot hűen szolgálta a tihanyi (*Tyhon*) várban, Székesfehérvár

¹ MNL OL P 707. Fasc. 22. No. 4. Lepesperg beazonosítása még nem történt meg. Borbolya, Walbersdorf, ma Nagymarton [ma: Mattersburg, Ausztria] városrésze.

² MNL OL P 707 Fasc. 22. No. 5.

ostroma idején.³ A leghíresebb 16. századi birtokadomány valószínűsíthetően az volt, amikor 1592. szeptember 28-án II. Rudolf Verancsics Faustus (1551–1617)⁴ magyar titkára számára a magyaróvári váruradalomhoz tartozó Rajka (*Raika*) mezővárosban egy pusztát kúriát adományozott, amit korábban Joannis Spraiser birtokolt. A folyamatos birtokmozgást illusztrálja, hogy a következő generáció, Spraiser/*Sprayzer* János Márton nevű fia 150 forintért már tovább adta ezt a birtokot Georgius Szombathelyinek. Utóbbi 1610-ben Moson megye alispánjaként identifikaálta magát. Úgy vélem, a fenti példák is kiválóan illusztrálják, hogy a térséggel kapcsolatos hiteles helyek (elsősorban a győri székeskáptalan és a pozsonyi társaskáptalan) szisztematikus feltárása még nagyon sok további ismerettel gazdagítja a megye nemesi társadalmával, birtokszerkezetével kapcsolatos ismereteinket. Hasonló mondható el a családi levéltárak szisztematikus feltárásával kapcsolatosan is. E forrásbázis tekintetében jelenleg talán leginkább ismertek a rábadoroszlói Rummy család és a Rausar család összeházasodása révén a 17. század második felében (konkrétan az 1660-as évtizedben) a Gáta és Gálos településeket érintő birtokmozgások (Mosonyi 1996).⁵ Mindezek ellenére a vármegye birtokszerkezetét egyértelműen a világi nagybirtok dominálta (Kenyeres et al. 2012). Bél Mátyás (1686–1749) a vármegyét leíró történeti-földrajzi munkája szerint a nemesi társadalom legcsekélyebb befolyással és vagyonnal rendelkező tagjai, az egytelkes nemesek e vármegyében nagyon csekély számban voltak jelen: hét településen 23 család. E forrás szerint mindössze három egyházi intézmény, a heiligenkreutzi ciszter (Prickler 1996), valamint a lébényi Szent Benedek-rendi apátságok, továbbá a győri székeskáptalan a megyei adózó porták mindössze 15,8 %-át birtokolták (Bedy 1936, *passim*). Bél Mátyás fent említett történeti-földrajzi leírása szerint Moson a legkevesebb nemesi jogállású személlyel rendelkező törvényhatóság volt a Dunántúlon. A vármegye 1754. évi nemességvizsgálata nyomán mindössze 38 a legalább egy jobbággyal rendelkezők, és 12 fő a csupán armálissal bíró nemesek száma. Az egykori mosonmagyaróvári tudós levéltáros, Mihály Ferenc (1916–1984) kutatásai alapján jelenleg az alábbi ismeretekkel rendelkezünk a 18. századi Moson vármegye tisztikaráról. A

Zichy család köznemesi ága mellett csupán Batzko Mihályról, Nunkovits Andrásról, továbbá a Tummer család tagjairól állítható, hogy ők e megyében született nemesek voltak. Nem csoda, hogy a 18. század során e családokból többen is betöltöttek az alispáni hivatalt. Így szintén a fenti óvári levéltáros kutatásai nyomán tudjuk: Naszvady István az 1701–1711 közötti évtizedben, Batzko Mihály pedig 1711–1723 során, míg elefánti Jaklin Zsigmond az 1732–1742 közötti esztendőben viselte ezt a hivatalt. A vármegye működésének az egyik legfontosabb tisztségviselője annak jegyzője volt (*notarius comitatus*), aki ekkor már nem csupán az írásbeliség legfőbb letéteményese, hanem a jogismeret is volt (Föglein 1936). A törvényhatóság 1723. december 20-án megalkotott szabályrendeletében (*statutum*) meghatározta és szabályozta a vármegye jegyzőjének munkáját (Föglein 1936, 163. és 69. lábjegyzet). Nem csoda, hogy a szomszédos Sopron vármegye esetében, miképpen a távolabbi Vaséban is, a 17–18. század során nagyon gyakran a törvényhatóság országgyűlési követének e két vezető megyei hivatalviselőt (az alispánt és a jegyzőt) választották meg a törvényhatóság rendjei. A kutatottság jelen szakaszában Moson vármegye kora újkori diétái követéről csak a 17. század második feléből a következő ismeretekkel rendelkezünk: az egyik követ olyan személy volt, aki a törvényhatóság alispáni hivatalát is betöltötte (1662: Kerekes Menyhért, 1687: Szapáry Péter), míg a másik követ a törvényhatóság jegyzője volt (1681, 1687: T[*e*]rsztyánszky András. Ez a gyakorlat megegyezett a szomszédos Győr vármegyéjével (Dominkovits 2013, 112). Moson vármegye 1662–1848 közötti diétái követeinek jegyzéke már elkészült, így a publikált adatokat itt nem megismételve csupán azt a tendenciát jelezzük, hogy a 18. század eleji diétákon (1708, 1712) az egyik követ a tárgyi időszak alispánja volt (1708: Naszvady István, 1712: Baczkó Mihály), míg az 1729., 1741., 1751., 1764–1765. évi diétákon pedig állandósult az alispán és a jegyző párosa (Hegedűs 2007, 35–45).

E kis kitérőt követően a megye 18. századi tisztikarával folytatom. Az adószedői hivatalra megválasztott személyek sorában a vizsgált évszázadban a már eddig említett családok közül ott találjuk 1700 és 1707 között Tummer Mátyást, 1707 és 1709 során Zichy Ferencet, majd 1709 és 1733 között Zsidanics Istvánt. Ez utóbbi személy esetében kötelességünk egy újabb kitérőt is tenni. Személyében nem csak egy a vármegyét szolgáló egykori hivatalviselőt tisztelhetünk, de ő az, aki végakarataiban helyi gimnázium létesítése céljából a piarista rendre hagyományozta a házát. Ebben 1739. november 5-én kezdődött el a tanítás. Az egykorú vármegye legtöbb feladatot jelentő hivatalai sorába tartozott a szolgabíróság. Minthogy a korabeli törvényhatóság a tárgyi időszakban két szolgabírói járásra oszlott (az óvárra és a nezsiderire), e hivatal viselői között is a

³ MNL OL P 707. 22 et B No. 7., Bécs, 1568. február 12.

⁴ A polihisztorként is tisztelt Verancsics Faustus (1551–1617) életéről és munkásságáról Zemplén Jolán (1961) kötete mellett napjainkra már számos szakirodalom áll a kutatás rendelkezésére.

⁵ MNL OL P 650. a Tallián család levéltára, 3. csomó, Rábakovácsi, 1666. március 13., Keszthely, 1666. október 10., Gáta, 1669. február. 17.

vizsgált időszakban a Naszvady, a Batzko, a Zichy, valamint a Vizkelety és a Nunkovits családok tagjaival találkozhatunk. Például: Naszvady István 1701–1704, Batzko Mihály 1704–1710, Naszvady Mihály 1710–1712, Zichy Ferenc 1710–1712, Vizkelety József 1712–1716, Naszvady András 1712–1739, továbbá Sándor László⁶ 1713–1742, míg Nunkovits András 1742–1749 között (Bél 1985, *passim*). Amennyiben kissé távolabb, a század második felére, az 1780 körüli esztendőkre tekintünk, úgy a jogtörténész, jogtudós Hajdu Lajos (1926–1992) kutatásai nyomán ismerjük, hogy Moson azon vármegyék sorába tartozott, ahol a megyei apparátusban nem volt hadbiztos (Hajdu 1982, 34. és 22. lábjegyzet). Az is ismert, hogy a felvilágosult abszolutizmus számára fontos kérdés volt az egészségügy, a közbiztonság fenntartása és ellenőrzése. Moson megyében a fenti időszakban (1780 körül) a törvényhatóság szolgálatában bába sem állt, holott ezt a státust betöltendőnek minősítette a Magyar Királyi Helytartótanács. A törvényhatóság közbiztonságára pedig hét hajdú és egy fizetett börtönőr vigyázott (Hajdu 1982, 35, 39).

Joggal merülhet fel a kérdés: a fenti alapítást megelőzően hol iskoláztak a tanulni vágyó Moson vármegyeiek? Egy virtuális térképre pillantva a sűrű középfokú iskolahálózattal rendelkező térségben Pozsony, Győr, Sopron gimnáziumai szinte automatikusan adódtak. A kutatás és a forrásfeltárás jelen szakaszában Fazekas István professzor úrnak (ELTE BTK) és az általa vezetett szakmai csapatnak köszönhetően a legrészletesebb információkkal a soproni jezsuita gimnáziumot látogató mosoni fiatalokról rendelkezünk. A névanyagban több olyan diákot találhatunk, akit tanulmányainak egy-egy esztendejében Moson megyei diákként, valamelyik mezőváros (*oppidum*), pl. Magyaróvár, Köpcsény [ma: Kittsee, Ausztria], Nyulas [ma: Jois, Ausztria] lakosaként regisztráltak. Ugyanakkor a magyaróvári Nogal János volt azon kevesek egyike, aki 1707 és 1712 között nem csak egy esztendőt járt ide, hanem a patvaristától a poetai osztályig majdnem itt fejezte be a gimnáziumot. Az utolsó rétori osztályt – forrásunk szerint – már nem Sopronban végezte.⁷ Természetesen az óvári piarista gimnázium létrejöttével radikálisan csökkent a soproni gimnáziumot látogató mosoni diákok száma, de teljességgel nem tűntek el.

Jelen feldolgozottság alapján a következő időmetszetünk több mint két évszázaddal későbből származik. Ez a Mária Terézia királynő 1767. évi úrbérrendezésének időszaka. A 18. századi vármegyé-

ben, amelyet délről a Hanság, nyugatról a Fertő, északról pedig a Duna és a Szigetköz határolt, az úrbérrendezés 1768. november 2-án kezdődött el és 1769. január 13-ig tartott. A 18. században a megye területének nagy része még terméketlen terület volt. A települések nagy része a Duna és a Lajta mellett, valamint a Fertő és a Hanság peremén helyezkedett el. A vizek áradása gyakran és sok kárt okozott. A lakosság túlnyomó része német anyanyelvű volt, a magyar és horvát nyelvű lakosság mellettük kisebbségben élt. A megye speciális települési rendszerének köszönhetően az úrbéres lakosság több, mint 32%-a mezővárosokban lakott, és a környező vármegyék lakosságához viszonyítva nagy telekáttaggal rendelkezett. Csupán egy mezővárosban volt alacsony a telekáttag. Ez az mezőváros Nyulas [ma: Jois, Ausztria] volt. Az is a törvényhatóság társadalomszerkezetének egyik sajátosságát jelentette, hogy viszonylag alacsony volt a zsellérek száma. A megye társadalmának speciális mivoltát az is jellemezte, hogy az úrbéres lakosság kategóriába sorolásai eltértek az általánosan megszokottaktól.

Az 1770-es évtized első éveiben 42 település kapott urbáriumot. Arak, Sásöny [ma: Winden am See, Ausztria] és Csúny [ma: Čunovo, Szlovákia] rendezésére csak 1775-ben, míg Lajtafalú [ma: Potzneusiedel, Ausztria] és Oroszvár [ma: Rusovce, Szlovákia] rendezésére 1776-ban került sor. Az 1773. évi hivatalos helységnévtár, a *Lexicon locorum* szerint a vármegyében 50 helység volt. Jelenlegi ismereteink szerint Magyaróvár mezővárosról nem készült urbárium. A köfajtók lakta Köhalom [ma: Steinbruch, Ausztria] település esetében is úgy ismert, hogy úrbéri tabellákat ott nem vettek fel, urbárium sem készült. Az eddigi kutatások általánosan megállapították, hogy az oszmán hadjáratoktól nem érintett törvényhatóságban a jobbágy-ság az átlagnál nagyobb földterülettel rendelkezett, a paraszti gazdaságokra és áruterelésre pozitívan hatott Ausztria és a Habsburg Monarchia központjának, Bécsnek a közelsége. A megye összlakossága az úrbérrendezés idején 44.886 fő lehetett. Az úrbéres lakosság döntő része, 85,64 %-a világi nagybirtokon élt. Egyházi birtokon ennek a lakosságnak mindössze 9,57 %-a egyszíztált. A törvényhatóság úrbérrendezéskori két legnagyobb birtokosa Habsburg-Lotharingiai Mária Krisztina főhercegnő és herceg Esterházy Miklós volt. Míg az első hét, a második három mezővárost birtokolt.

Több nemzedéket követően a Mária Terézia-kori úrbérrendezés az a következő metszet, amiből az eddigi feltártság mellett a vármegye birtokszerkezetéről képet tudunk alkotni (Felhő 1970; Fónagy 2013, *passim*). A jelen ismeretek szerint a kora újkori megye legnagyobb uradalma Mária Krisztina főhercegnőé volt, amit 1766-tól anyja, Mária Terézia adományára révén birtokolt. E birtokot 1771-ben bérbe adta a Magyar Kamarának, de egy évtized elteltével, 1781-ben férjével, Albert szász-tescheni

⁶ Ő minden bizonnyal a szlavniczai Sándor család tagja volt.

⁷ A fent említett soproni jezsuita adatbázis 00140-es azonosító száma alatt.

herceggel azt visszavették. Mellette és herceg Esterházy után a vármegye legjelentősebb birtokosai gróf Ernst Harrach és gróf Zichy Ferenc voltak az oroszvári domíniumaikkal. E katolikus felekezeti világi birtokok mellett a legjelentősebb egyházi birtok a szentkereszti [ma: Heiligenkreuz, Ausztria] ciszter apátság uradalma volt, amely birtoklása a középkortól folyamatosan rendelkezett. Az apátság négy településen rendelkezett birtokokkal: Barátfalu [ma: Mönchhof, Ausztria], Páthfalva (ma: Podersdorf am See, Ausztria), Kőbánya (ma: Steinbruch, Ausztria), Sásony (ma: Winden am See, Ausztria). A törvényhatóság területén még egy katolikus egyházi birtokost találhatunk, a győri székeskáptalant, ami Védényben volt birtokos. A legutóbbi megyei összesítés a fentiekén kívül csupán a tétényi [ma: Taden, Ausztria] plébániát tüntette fel. A törvényhatóság birtokstruktúrája a nagybirtok javára aszimmetrikus volt. 1000 hold feletti, illetve 500-1000 holdas nagysággal két-két nagybirtok rendelkezett, míg 100 és 500 hold közötti birtokállománya négy birtokosnak volt. 100 hold alatti úrbéres birtokállományt ugyancsak két birtokos esetében tartottak nyilván. Míg 100 és 500 hold közötti birtokállománya négy birtokosnak volt. 100 hold alatti úrbéres birtokállományt két birtokos esetében tartottak nyilván. Ez a futó áttekintés is érzékelteti, hogy az úrbérrendezéskori vármegye nemesi társadalmából hiányzott az úgynevezett *bene possessionatus*, azaz jómódú középbirtokos réteg. Azok, akik más, e nagytájon fekvő törvényhatóságokban (pl. Győr, Sopron és Vas) az adott vármegyét és annak rendjeit a diétákon leginkább képviselhették (Hegedüs 2007).⁸

Amennyiben a fenti képet az újabb kutatások nyomán, mind a települések, mind a birtokosok oldaláról tovább kívánjuk árnyalni, úgy az tűnik fel, hogy a vármegye területén csupán néhány településen találkozhatunk nem főrangú birtokosokkal. Így Csúnyon a szlavniczai Sándor, Oroszvár mezővárosban Bernárd József, özvegy Csibayné, valamint elefánti Jaklin József birtokoltak (Fónagy 2013, 390–391). Ez utóbbi települések azok, ahol nem csak arisztokrata családok vagy a két egyházi birtokos (a győri székeskáptalan, illetve a szentkereszti, azaz heiligenkreuzi ciszterek) van jelen (Fónagy 2013, 390–391). Így a már említett Oroszvár mezővárosban⁹ a gróf Zichy és a báró Mednyánszky család tagjain kívül Bernárd József 161 hold földje, özvegy Csibayné 165 hold földje, 11 jobbágya által, továbbá elefánti Jaklin József is birtokos volt 10

jobbágya és 154 hold földje révén (Fónagy 2013, 391). Azaz a legújabb kutatások alapján is ez utóbbi három birtokos jelentette az úrbérrendezéskori Moson vármegye világi birtokos nemességét. A törvényhatóság életében betöltött szerepük és jelentőségük feltárása még az elkövetkező kutatások feladata. Az úrbérrendezés idején előállt képet rögzíti a Napóleon korabeli megyei elemzés is (Dominkovits 1997).

A kiváló Mihály Ferenc eredményeinek ismertetését követően engedjessék meg, hogy a kutatottság és a feltártság jelen szintjén a fent említett vármegyei tisztségviselők díjazására is kitérjek. Az adatlás alapját Kolosváry Sándor (1840–1925) és Óvári Kelemen (1840–1922) jogtudósok napjainkig egyedülálló forráskiadványának, a *Corpus statutorum* sorozatának az V. kötete szolgáltatja. Ez egy 20. század eleji gyűjtéssel és annak közreadásával a megyei rendszabások tükrében mutatja be Moson vármegye működését. E forrásbázis alapján a köz- és részgyűlések időrendjének megállapításával nem csak kiegészíthetjük és kontrollálhatjuk a megye működését, hanem az 1745. évből bemutathatjuk a megyei törvényhatóság kinevezett (főispán) és választott tisztségviselőinek (alispán, jegyző, szolgabírák, esküdtek etc.) éves fizetését is. A Magyaróváron 1745. január 10-én megtartott közgyűlésben (*generalis congregatio*) minderről nem csak általánosságban szóltak, hanem szinte egyedülként, e nagytájat átfogó forráskiadvány név szerint is rögzítette a törvényhatóság tisztségviselőit. Íme Moson vármegye 1745. évi tisztikara és a tisztségviselők éves fizetése. A vármegye élén ekkor ifjabb gróf Esterházy Ferenc állott az uralkodó által kinevezett főispánként. Évi fizetése 1000 ft (*florenus*) volt, amit a vármegye még 272 ft-tal megtoldott. Az *ordinarius vice comes*, azaz magyar terminussal első alispán, Joannes Csiba évi 400 ft-ot kapott. A másodalispán (*substitutus vice comes*) Ladislaus Sándor¹⁰ évi fizetése 150 ft-ot tett ki. Josephus Gerdinich jegyző (*ordinarius notarius*) 300 ft-os díjazásban részesült. E forrás szerint a tárgyévben még egy másik *notarius* is tevékenykedett a megyei hivatalban, Joannis Tummer, aki 200 ft-os évi díjazásban részesült. A számvevő (*perceptor*) Adalbertus Kussenics évi 300 ft-os fizetséget kapott. A két járásra osztott vármegyében a Lajtán túli járás szolgabírája Andreas Nunkovics 200, míg a Lajtán inneni járás szolgabírája, Carolus Zichy ugyancsak 200 forintos éves fizetést kapott. E forrás szerint a megye ügyvédje (*fiscalis*) Franciscus Nozdroviczky 50 ft-os fizetést kapott kézhez. A megyének még három biztosa volt, név szerint: Paulus Szokoly, Stephanus Zoard és Franciscus

⁸ A diétai képviselet társadalomtörténeti elemzése a jövő feladata.

⁹ Amennyiben arra vagyunk kíváncsiak, hogy a megelőző, 16. századi időmetszetben ki volt a mezőváros birtokosa, úgy az ezen időre kihalt sávoly Jósza családot kell e birtokba tudnunk.

¹⁰ Valószínűsíthetően nem tévedünk, ha személyét a Pozsony megyében is birtokos, szlavniczai Sándor családhoz kötjük.

Bellesics, akik személyenként 75 ft-os fizetésében részesültek. Konkrét szakterületük megállapítása azonban még az elkövetkező kutatások feladata lesz.

Függelék

Adatok Moson vármegye 17. századi tisztikarához¹¹

1675

Alispán: szentgyörgyi Melchior Kerekes (de Sancto Georgio)¹² Melchior Kerekes (vice comes)¹³

Jegyző: Andreas Terstiansky (notarius sedis)¹⁴ az 1676. december 3. (feria tertia immediate proxima post festum Sancti Andreae Apostoli)

Szolgabírák: Benedictus Kemley (judex nobilium)¹⁵ Benedictus Kemlej (judlium Comitatus Mosoniensis), Joannes Czegledy (judex nobilium Comitatus Mosoniensis)¹⁶

Esküdtek (jurati assessores): Andreas Welligrandt, Franciscus Wizkelethy, Laurentius Muler (?)

1689

Alispán: Szapáry Péter vice comes (Comitatus Mosoniensis)¹⁷

1690

Alispán: Leonardus Morove (vice comes Comitatus Mosoniensis)

¹¹ A terjedelmi korlátok miatt az esküdteket ebbe a kis adatolásba annak ellenére sem vettük fel, hogy több szolgabírói eljárás alapvetően megköveteli az esküdttel együttes kiszállást. Azt itt is érdemes megjegyezni, hogy a Zichy család oroszvári levéltárát a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Vármegyei Levéltára Kaposváron őrzi.

¹² MNL OL P 707. 21 et A. No. 6., Owar, 1675. március 26. (feria tertia proxima post dominicam Invocavit)

¹³ MNL OL P707. 21. et A. No. 28.

¹⁴ Ennek az adatnak az alapján nem egyértelmű, hogy Terstianszky csak a fenti napon megtartott törvényszék (*sedria*) jegyzője volt, vagy a törvényhatóság választott jegyzője. Ugyanakkor egy 1676. évi közgyűlésről és törvényszékekről együttesen megtartott kiadvány öt egyértelműen a megye jegyzőjének mondja: MNL OL P 707 Fasc. 21 et A. No. 29.

¹⁵ MNL OL P707 21 et A No 6.

¹⁶ MNL OL P 707Fasc. 21 et A No 6.

¹⁷ MNL OL P707 Fasc. 37 et F.

Irodalom

BEDY V. (1936): *A győri székeskáptalan története*. Győregyházmegyei Alap Nyomda, Győr.

BÉL M. (1985): *Az újabbkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése. Moson vármegye*. Fordította, bevezette: MIHÁLY F. Győr-Sopron Megyei Levéltár – Hazafias Népfront Mosonmagyaróvár Városi Bizottsága – Mosonmagyaróvári Múzeumbarát Egylet, Győr – Mosonmagyaróvár.

BODA A., FAZEKAS I., SZÁDÓCZKI, V. & TERNOVÁČZ B. (2025): *A soproni jezsuita gimnázium adattára (1707–1773)*. Budapest. (Megjelenés alatt)

DOMINKOVITS P. (1997): Latifundiumok és nemesi kisbirtokok Moson megye nemessége a 18/19. század fordulóján. In: ÓDOR I., PÁLMÁNY B. & TAKÁCS P. (Szerk.), *Mágnások, birtokosok, címerlevelek*. Debrecen, 203–218.

DOMINKOVITS P. (2013): Vármegye és országgyűlés a 17. században. A nyugat-dunántúli törvényhatóságok példáján. In: BERTÉNYI I., DOBSZAY T., FORGÓ, A., et al. (Szerk.), *Rendség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig*. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 102–122.

FELHŐ I. (1970): *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. Dunántúl*. Magyar Országos Levéltár – Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

FÓNAGY Z. (2013): *A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. Adattár I-II*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest.

FÖGLEIN A. (1936): A vármegyei notarius. *Levéltári Közlemények* 14 149–171.

HAJDU L. (1982): *II. József igazgatási reformjai Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

HEGEDÜS Z. (2007): Moson vármegye követei az 1662–1848 közötti rendi országgyűléseken. *Arrabona* 45/2 35–45.

KENYERES I., D. SZAKÁCS A. & MIHÁLY F. (2012): *Magyaróvár Tanácsának Törvénykezési Jegyzőkönyvei 1581–1582. években*. Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, Győr.

MAKSAY F. (1996): *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I- II*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Moson megye: I., 487–493.)

MOSONYI T. (1996): Adatok Rum község és a Rummy család történetéhez. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 1996/1 41–52.

PRICKLER, H. (1996): Die Zisterzienser als Grundherren im burgenländisch-westungarischen Raum. In: PERSCHY, J. (Hrsg.), *800 Jahre Zisterzienser im pannonischen Raum*.

Ausstellungskatalog Klostermarienbergr. Amt der Burgenländischen Landesregierung, Landesarchiv und Landesbibliothek, Eisenstadt, 63–88.

SEBŐK R. (2025): A dunai és a tiszai kerületek vármegyéinek késő rendi országgyűlési képviselője az ellenzéki és a kormánypárti tükrében 1722–1848 között. In: FARAGÓ A., HALMOS K. & SZÍVÓS E. (Szerk.), *Mikroszkóp és laboratórium. Ünnepi tanulmányok a 60 éves Szijártó István tiszteletére*. PTE BTK TTI, Pécs, 45–69.

TOBLER, F. (1979): Horvát betelepülés Moson megyébe a XVI. században. In: GECSÉNYI L. (Szerk.), *Tanulmányok Mosonmagyaróvár és vidéke történetéből*. Győr-Sopron Megyei Levéltár, Győr, 53–59.

M. ZEMPLÉN J. (1961): *A magyarországi fizika története 1711-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Levéltári források

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest.

P707 = a Zichy család levéltára

Fasc = Fasciculus

No = Numero

BERTALAN ISTÓK, KOCSIS JÓZSI, KOVÁCS KATI ÉS A TÖBBIEK

Kajári árvasorsok az 1830-as években

ISTÓK BERTALAN, JÓZSI KOCSIS, KATI KOVÁCS AND THE OTHERS

The fates of orphans in Kajár during the 1830s*

HORVÁTH József

független történész, könyvtáros

Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér

H-9023 Győr, Herman Ottó u. 22.

E-mail: horvath.jozsef@gyorikonnyvtar.hu

Abstract

In my study, I present the situation of minor orphans in the village of Kajár, Győr County, through the fates of children in three families. Istók Bertalan survived under the care of a guardian only for a year and a half, until his untimely death at the age of four; in his case, the process of dividing the legacy after his death reveals a lot about the prevailing conditions. The fate of the three half-orphans left behind after the death of Mrs Jánosné Kocsis was made difficult by their father's second marriage. In the Kovács family, the challenge was posed by the fact that soon after the death of the head of the family two of his adult sons, who had run the farm with him, also died. Therefore, three wives within the family were left as widows, two of them with two orphans each still in need of guardianship. The examined sources also provide an opportunity to reconstruct the living conditions and mortuary customs of the time.

KEYWORDS: MINOR ORPHANS, KAJÁR (GYŐR COUNTY), "ACTA ORPHANALIA", LIFESTYLE, MORTUARY CUSTOMS

KULCSSZAVAK: KISKORÚ ÁRVÁK, KAJÁR (GYŐR VÁRMEGYE), „ACTA ORPHANALIA”, ÉLETMÓD, TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

Kajár község a történelmi Győr vármegye azon települései közé tartozik, melyekkel az átlagosnál többet foglalkozott a történelmi kutatás. Köszönhető ez egyrészt annak, hogy Szent István király korától kezdődően a Bakonybéli Bencés Apátság birtoka volt, így az annak történetét két vaskos kötetben feldolgozó Sörös Pongrác bőven közölt Kajárról adatokat már a középkorból is (Sörös 1903); a kora újkorral foglalkozva pedig egy külön fejezetet szentelt a község egyház- és művelődéstörténetének (Sörös 1904, 302–336). Ugyanő írt egy tanulmányt a település török hódoltságkori történetéről is (Sörös 1902). Aligha véletlen, hogy a későbbi munkák e korszakokkal foglalkozó fejezetei főként a Sörös Pongrác által közzétett adatokra támaszkodnak, az 1937-ben kiadott jubileumi kiadványtól (Balogh–Kutas 1937) Vikár Tibor negyedszázada megjelent összefoglalásáig (Vikár 2000).

A 19. század első felével kapcsolatosan viszont lényegesen kevesebb adatot találhatunk az említett kiadványokban. Részben ez is motiválta témaválasztásomat: rövid tanulmányomban az 1830-as évekből fennmaradt, a kajári kiskorú árvák helyzetével kapcsolatos hagyatéki iratok vizsgálatával szeretnék adalékokkal szolgálni a település lakóinak mindennapi életéhez. De eszembe jutott az is: életem első kajárpécsi előadásán – melyet az 1980-as évek vége felé éppen Figler András felkérésére vállaltam el – 17. századi kajári végrendeletekről beszéltem; így az Ő emléke előtt is szeretnék tisztelni írással.

* HORVÁTH József (2026): Bertalan Istók, Kocsis Józsi, Kovács Kati és a többiek. Kajári árvasorsok az 1830-as években / Istók Bertalan, Józsi Kocsis, Kati Kovács and the others. The fates of orphans in Kajár during the 1830s. In: ILON, G. (szerk./ed.), *, „Elég volt a fecsegésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 179–188.

A kajári kiskorú árvák hagyatéki iratairól

A kiskorú árvákkal kapcsolatos hagyatéki iratok külön levéltári egységként történő kezelésére a 18. század első felétől vannak adataink (Horváth 2018a, 117–118), a kisebb települések esetében azonban inkább csak a 19. század elejétől vált ez általános gyakorlattá. Ennek köszönhetően a falvakból fennmaradt ilyen jellegű irategyüttesek jelentős hányada a 19. század második negyedéből származik. A győri megyei levéltár „Acta Orphanalia” anyaga 35 dobozban ezernél több család árváinak hagyatékával kapcsolatosan tartalmaz iratokat. Különösen kiemelkedő a szentmártoni bencés uradalom „termése”: a Szentmárton mezővárosból fennmaradt 70 iratsomó mellett Tényőről 63, Ravazdról 54, Szentivánról 42, Nyalkáról és Csanakról 24–24, míg Kajárról 18 ilyen jellegű irategyüttes maradt fenn (Horváth 2018b, 149). Bár ez utóbbi mennyiség a többi, ezen uradalomhoz tartozó településhez képest kevésnek tűnik, kiválóan alkalmas arra, hogy a település árváinak e korszakbeli helyzetéről képet kapjunk.

Az „Acta Orphanalia” irategyüttesek gerincét általában egy hagyatéki leltár vagy egy árverési jegyzőkönyv képezi; ha tett végrendeletet az örökhagyó, úgy annak egy másolati példányát is idetették; és ide kerültek a gyámok éves jelentései, valamint a kiadásokat bizonyító átvételi elismervények is (Horváth 2018a, 114–115). A kajári irategyüttesekben végrendelettel nem találkozhatunk – jóllehet már a 17. századból is ismertünk itt készült testamentumokat (Horváth 1996, 32–34) –, inventárium sem sok maradt fenn; akad viszont szép számmal átvételi elismervény – többnyire „Nyugtató” kifejezéssel jelölve –, és vannak más típusú, jelen témánk szempontjából jól hasznosítható dokumentumok is: így például kérelmek, anyakönyvi kivonatok, vagy éppen temetési költségekről készült elszámolások is (Horváth 2023, 132–135).

A kajári anyagban az egész település árváira vonatkozó éves összesítő táblázatok – melyeket például az Eszterházy-uradalom falvaiban rendszeresen készítettek az árvagyámok (Horváth 2025, 311–312) – nem találhatók; mindegyik iratsomó tartalma egy-egy család kiskorú árváinak öröksége kapcsán keletkezett. Bár ezek mindegyike érdemes lenne az alaposabb bemutatásra, jelen tanulmányban – terjedelmi okokból – csupán hármat emelhetek ki közülük; reményeim szerint ezekből is képet kaphatunk arról, milyen sorsa volt a kiskorú árváknak – és környezetüknek – Kajáron az 1830-as években.

Bertalan Istók rövid árvasága – és hátrahagyott örökségének további sorsa

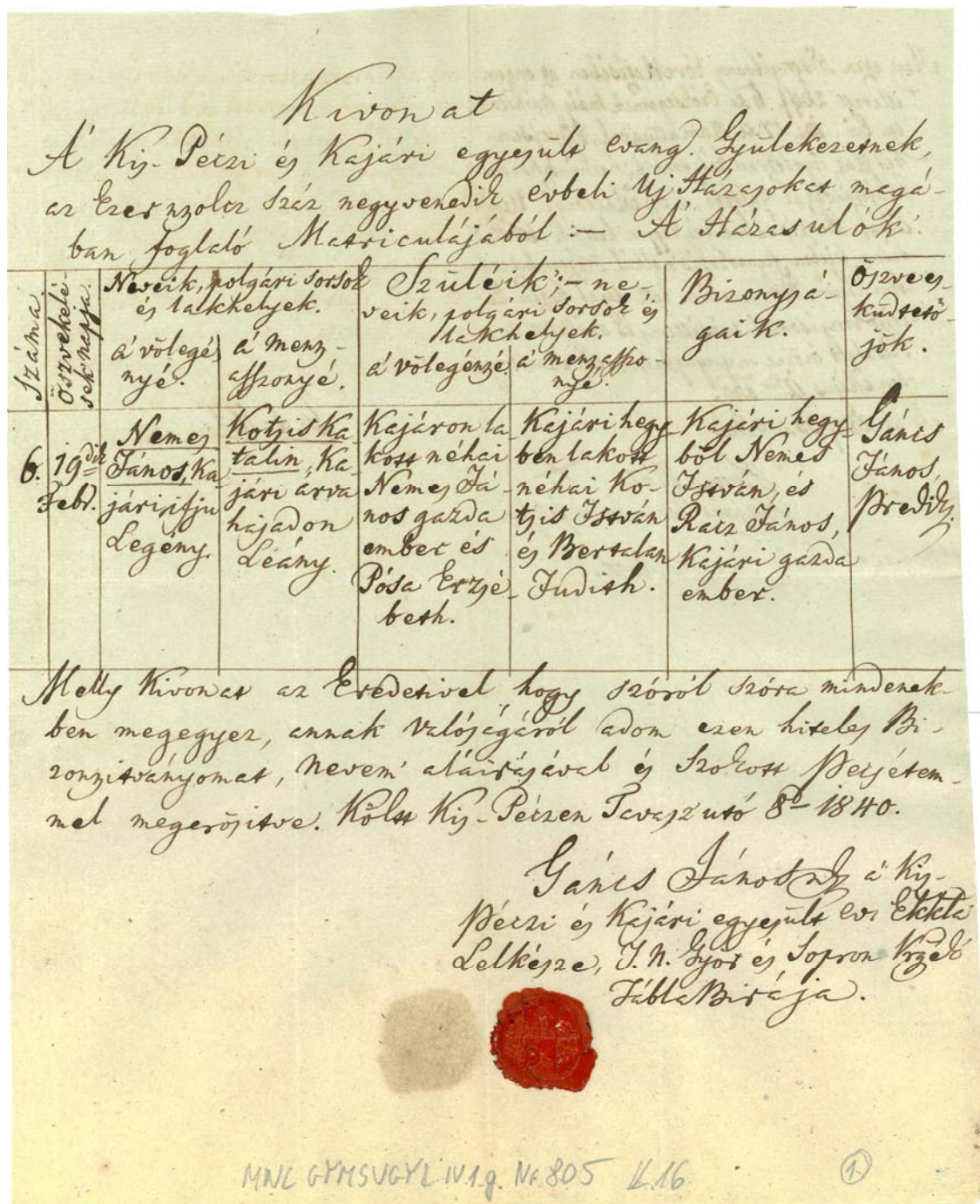
Kajáron lakozó özvegy Bertalan János 1835. április 19-én halálozott el (Anyakönyv), egyetlen árvát, a mintegy két és fél esztendőes Istókot hagyva hátra, aki Szalai István gyámatyáskodása alá került Kispécre. Egy 1836. június 16-án készült kimutatás szerint az árva egy évi tartására (1835. május 12-től 1836. május 11-ig számítva) 30, ruházatára 10 forintot fizettek ki a gyámnak; Bertalan Istóknak a szentmártoni uradalom árvapénztárában lévő – atyai javainak elárverezése után oda került – öröksége ekkor 1244 forintot és 10 krajcárt tett ki, ami akkor kajári viszonylatban jelentős összegnek számított. A kis árva azonban nem sokáig élvezhette ennek kamatait, mivel – amint az a Gáncs János helybéli evangélikus prédikátor által 1836. december 16-án kiállított „Halotti Bizonyítvány” szövegében olvasható – 1836. évben, Szent András havának 12. napján meghalt, és a következő nap „eltemetették légyen”. A dokumentum az árvát négyesztendősnak mondja, akinek szülei néhai Bertalan János zsellér és Kotsis Erzsébet voltak. Temetésének költségei 25 forintot tettek ki; erről később még szólnunk.

Bertalan Istókról többet nem tudunk meg e forrásokból; rokonságáról viszont eléggé részletes képet kaphatunk. Mivel testvére nem volt, és szülei is elhaltak, hátrahagyott javai a törvényes öröklés rendje szerint (vö.: Tárkány Szücs 1981, 722–724) a még élő nagyszülők, illetve az oldalági rokonok között kerülhettek felosztásra. Ezért a szentmártoni uradalom gyámnokának, Benovich Józsefnek mindenekelőtt azt kellett tisztáznia, kik jöhetnek számba örökösként. Istók apai nagyapja, Bertalan Mihály még élt, első felesége, Varga Örzse viszont – akitől Bertalan János, azaz Istók édesapja született – már nem. Amint a szentmártoni úriszék 1839. április 17. napján tartott ülésének jegyzőkönyvéből kiderül, az osztzkodás nem ment könnyen, közel két és fél esztendeig elhúzódott. A nagyanya ágán Varga István és Varga János jelentkezett az örökségért; mivel az utóbbi a peres eljárás ideje alatt elhalálozott, helyébe fia, Varga Mihály lépett elő örökösként. Ők azzal a feltétellel kapták meg végül örökségüket: ha jelentkezne további Varga-atyafi, úgy azt a számukra megítélt összegből kell arányosan kifizetniük.

A Bertalan-ágról azt tudhatjuk meg az említett jegyzőkönyvből, hogy Istók nagyapja, Bertalan Mihály háromszor házasodott. Említett első feleségétől, Varga Örzsetől csak egyetlen fia született, János. Megözvegyülve Csillag Zsuzsát vette feleségül, akitől született lánya, Jutka kajári Kocsis Istvánhoz ment feleségül; Ő ekkor már nem élt, így ezen az ágon 19 éves – tehát jogi értelemben még

kiskorú – lánya, Kocsis Kata lépett elő örökössé. Bertalan Mihály harmadik házasságát Horváth Örszével kötötte, akitől két lánya született: Örsze 10, Juli 5 esztendő volt ekkor. Édesapjuk kívánsága szerint ők, valamint említett Kata nevű unokája egyenlő arányban örökölték Istók hátrahagyott javaiból; viszont mindhárman kiskorúak lévén, örökségük a szentmártoni uradalom árvapénztárába került.

Kocsis Kata öröksége azonban nem sokáig maradt ott, mivel – amint azt a Gáncs János helybéli evangélikus lelkész által 1840. május 8-án kiállított anyakönyvi kivonat bizonyítja – 1840. február 19-én férjhez ment Nemes János kajári ifjú legényhez (1. kép), néhai Nemes János gazdaember és Pósa Erzsébet fiához, és május 12-én Szentmártonban kézhez vette 282 forintot és 33 krajcárt kitevő teljes örökségét.

1. kép: Nemes János és Kocsis Katalin házasságkötésének anyakönyvi kivonata.

Fig. 1: Marriage certificate of János Nemes and Katalin Kocsis.

Bertalan Örzse és Juli örökségét viszont még jó néhány évig kezelte az uradalmi árvapénztár; annál inkább, mert 1840-ben apjuk elhalálozott, így özvegy édesanyjuknak igencsak szüksége volt a bent lévő összegek éves kamataira – amint ezt például 1842. május 5-én kelt, Fehér Ignác bíró és Bertalan Mihály törvénybíró keresztvonnásával megerősített, Herczeg József „oskolai segéd” által papírra vetett kérelme is bizonyítja. Az idősebb lánynak, Örsének 1846 áprilisában „a Kegyes gondviselés férjet rendelt”, ezért kérelmezi a még az árvapénztárban lévő örökségének kifizetését; egy évvel később pedig már ő veszi fel a „Juli nevetlen Öcsém” tartásáért járó évi 25 forintot kitevő kamatot is, immár „Kajári Kovács Pálné” névaláírással – vagyis édesanyjuk halála után ő lett húga nevelője is. (AO, No. 805.)

Amikor az apa második házassága tette nehezzé az árvák helyzetét

Kajáron lakozó Kocsis Jánosné halála után három gyermeke maradt félárva: Örzse 15, Juli 10, Józsi 5 esztendő volt ekkor. Mivel az apa, Kocsis János élt, ő lett a gyermekek természetes és törvényes gyámja (Homoki-Nagy 2005, 37). Az ilyen esetekben általában nem avatkozott be a dolgok menetébe az uradalmi árvagyám („gyámnok”), hiszen az apa nevelte a gyermekeket.

Kocsis Jánosné félárvái esetében viszont volt ok a közbelépésre; erről egy Kolosváry János uradalmi kasznár által jegyzett, 1836. december 10-én keltezett, „Tekintetes Fiscalis Ur!” megszólítással induló beadványból tudhatunk meg részleteket. Kiderül egyrészt az, hogy Kocsis János zsellér felesége után egy kis zsellérház, szőlőt és egyéb csekély ingó javakat örökölt, „*mellyek azomban szenvedő adosságokkal is megterhelve vannak*”, most pedig a második feleségével a jószágot fogyasztja és az adósságot gyarapítja. Az első feleségétől származó gyermekeknek – akiket az örökség illet – gondját nem viseli, sokszor munkája miatt „hétszámra” távol van; a mostohaanyjuk pedig még annyit sem foglalkozik velük, így „*szegények elhagyatva koldulás Mellett hol itt hol amott henteregnék a’ faluba*”. A hitelezők pedig, látván, hogy a „*Mostanyi Aszszony Még a jóságbul is Tényőre az Apja házhoz elhordogatni kezdett, a’ mint nálam jelentették*”, aggódnak pénzükért. Ezért – írja a kasznár – „*Magam is az Árvák sorsát /: Ámbár az Apjuk él, de éppen az a’ pazarlójuk /: figyelem alá venni akarván, a’ jóságot kotya alá bocsájtottam, és az adosságok kifizetése után, a’ Meg Maradott summat az Árvák részére gondviselés alá az Árva Cassába beadni jónak találtam*”.

Kolosváry János kajári kasznár hosszabban idézett beadványára Gözsy Máté uradalmi fiskális egy 1837. április 2-án, Szentmártonban keltezett intézkedéssel válaszolt. A becsatolt dokumentumok

alapján megállapította, hogy az árvák tiszta öröksége a hitelezők kifizetése után 93 forintot és 1 krajcárt tett ki, ez került be az árvapénztárba, ennek kamatait fordíthatják az árvák szükségére. Úgy ítéli meg, hogy „*Örzse leány maga is megérdemelhetvén kenyerét, annak kamatai az Úri Szék’ Instantiaja szerént annak idejében tőke pénzé fordítassanak, Juli árvává azonban, ha a’ nevelő kívánná az árvának 12ik éve bezártáig adassanak ki.*” Az utóbbi intézkedés teljesen egybevág Homoki-Nagy Mária szentesi és csongrádi kutatási tapasztalataival, mely szerint a kiskorú árvákat 12 éves koruk után szolgálni küldték, így „megkeresték” eltartásuk költségeit, ezért számukra már nem fizették ki az évente esedékes kamatot, hanem tőkésítették azt (Homoki-Nagy 2023, 122).

Amint láhattuk, Kocsis Örzse neveltetéséért a szentmártoni uradalmi árvapénztár 1837 után már nem fizetett ki több kamatot, azok tőkepénzét növelték. Ennek köszönhetően az utóbbi, ha szerény mértékben is, de gyarapodott. 1843. február 5-én ment férjhez Gyömörére, ezután kérte egy Bertalan Mihály kajári bíró és Fehér Ignác törvénybíró által aláírt, Szabó György jegyző által 1843. február 20-án készített beadványban öröksége kifizetését; kérése teljesítésekor 64 forint 37 krajcárt vehetett kézhez.

Kocsis Juli neveléséért a fentebb idézett rendelkezés alapján Tényőn lakozó Halász István vette fel néhány évig az esedékes kamatokat, évente kb. hét forintot. Azután a kamatok már tőkepénzét gyarapították, mely a korszakunkat lezáró összesítő kimutatás készítésekor, 1849 végén 45 forintot és 14 krajcárt tett ki.

Feltűnhet a Tisztelt Olvasónak, hogy Gözsy Máté uradalmi fiskális rendelkezésében a harmadik árváról nem esett szó. Ennek oka, hogy ő ekkor, 1837 áprilisában már nem élt; temetésének 4 forintot és 29 krajcárt kitevő költségét 1837. március elsején fizette ki a kasznár Kocsis Jánosnak. (AO, No. 812.)

Amikor több rokon család árváinak örökségét együtt kezelték

Aligha véletlen, hogy az 1830-as évekből fennmaradt kajári „Acta Orphanalia” irategyüttesek közül a Kovács család árváival foglalkozó a legvastagabb: 33 iratot őriz, meglehetősen változatos tartalommal. Hogy mi okozza az eset bonyolultságát?

A családfő, „Öreg” Kovács Mihály meglehetősen népes családot hagyott hátra. Halálakor négy gyermeke már házas volt: Erzsébet nevű lánya Mórichidára ment férjhez Budai Istvánhoz; István Balázs Zsuzsannát vette feleségül; Mihály házastársa Magyar Éva volt, míg Péteré Tóth Éva. Három gyermek – Katalin, Sára és János – viszont még egyedülálló volt ekkor, és jogi értelemben kiskorú, azaz

24 év alatti – így az ő örökségük apjuk halála után a szentmártoni árvapénztárba került. Maradt utána özvegy is, Balázs Jutka, akit megillettek az özvegyi jogok. Mint az iratok egybevetéséből kiderül, Balázs Jutka a két legfiatalabb gyermek, Sára és János édesanyja volt; a még harmadikként otthon lévő Katalin Pintér Erzsébettől született. Az utóbbi volt talán az anyja a további négy gyermeknek is – de erre nem utalnak egyértelműen forrásaink.

Láthatjuk, hogy már csak a gyermekek száma miatt sem lehetett egyszerű áttekinteni az árvák helyzetét, de jelentősen bonyolította azt néhány további körülmény is. Mindenekelőtt az, hogy a házasságok között Mihalý és Péter otthon maradt és közösen gazdálkodtak apjukkal, majd annak halála után ketten vitték tovább a gazdaságot, közösen vállalva, hogy még otthon lévő két lánytestvérüket tisztességesen tartják. Amikor pedig István testvérük magtalanul elhalálozott, az ő földjeit is művelték, özvegyének biztosítva az özvegyi jogokat.

Közös gazdálkodásuk azonban csak rövid ideig tartott, mivel (az ifjabb) Mihalý 1834. augusztus 10-én, 38 és fél éves korában váratlanul elhalálozott, özvegyét, Magyar Évát két kicsi árvával hagyva hátra: Örzse kb. 3 éves volt ekkor, Miska még talán egy éves sem. Kovács Péter ezzel nehéz helyzetbe került, hiszen egyedül gazdálkodva kellett volna – saját felesége és két gyermeke eltartása mellett – két özvegy, két kiskorú árva és saját három testvére neveltetéséhez az örökségük után esedékes kamatokat előteremtenie. Ezért 1834 decemberében egy kérvényt is benyújt, a kamatterhek csökkentését kérve. Hogy erre milyen választ kapott, nem tudjuk, mert sajnos nem sokkal ezután, 1835. március 8-án ő is elhalálozott (Anyakönyv), özvegyére, Tóth Évára két kiskorú gyermek nevelésének gondját hagyva. Sára közben 1835 januárjában férjhez ment kajári Tóth Jánoshoz, örökségét ez év júniusában fizette ki a szentmártoni árvapénztár; de Katalin és János még otthon maradt, az utóbbi özvegy édesanyjával. Így a „nagy családban” egyidejűleg három özvegyasszony élt, 2–2 árvával!

Volt azonban egy további bonyodalom is. Több, kajári előjárók által támogatott kérelem bizonyítja, hogy Kovács Katalin sokat betegeskedik, alkalmatlan bármilyen tevékenységre, és állandó gondozásra szorul, ezért igencsak szükséges számára az árvapénztárban lévő tőkepénze után esedékes kamatok kifizetése a gyámja számára – aki nem más, mint testvére Sára, és annak férje, Tóth János. Az egyik beadványból az is kiderül, hogy a családból senki más nem vállalta Kati gondozását. Tóth János és felesége gondozta Katit annak 1840. április 12-én bekövetkezett haláláig; a mellékelt halotti anyakönyvi kivonat szerint ekkor 32 éves és 5 hónapos volt. Temetésének 22 forintot és 51 krajcárt kitevő költségeiről pontos kimutatások maradtak fenn.

Gyámjai több éves gondozásáért – a helyi előjárók javaslatára, az uradalmi gyámnok döntése alapján – 25 forintot kaptak, a Kati vagyონrészéből Sárának jutó örökségen kívül.

Mi történt a többiekkel? Idősebb Kovács Mihalý legifjabb gyermeke, János 1841. január 26-án házasodott meg (Anyakönyv), néhány hónappal később megkapta örökségét az árvapénztárból. Édesanyja, Balázs Judit 1844-ben halálozott el, 49 évesen, addig vehette fel özvegyi jogon az egy gyermekrész után esedékes éves kamatokat. Kovács Péter özvegye, Tóth Éva 1838-ig egyedül nevelte két félárva-ját, azután második férjével, kispéci Pintér Mártonnal. Míg ifjabb Kovács Mihalý özvegye, Magyar Éva 13 esztendeig maradt még ezen állapotában és nevelte egyedül két gyermekét; csak 1847-ben házasodott meg ismét, kispéci Horváth István felesége lett. (AO, No. 813.)

Életkörülmények

Az említett három család árváinak hagyatékával kapcsolatosan fennmaradt iratokból az eddig leírtak mellett számos egyéb dolgot is megtudhatunk. Terjedelmi okokból itt és most csupán két témakör-ről szólhatok röviden.

Mint említettem, a hagyaték számbavételekor mindig készült egy pontos inventárium; ha „kótyave-tye” is követte, úgy egy árverési jegyzőkönyv is. Így történt ez Kocsis Jánosné anyjának, Bognár Mihálynénak a halála után is (**2. kép**). Az 1836. február 22-én készült jegyzék 71 tételben sorolja fel az elhunyt hátrahagyott vagyontárgyait, melyek becsült értéke együttesen 185 forintot és 19 krajcárt tett ki; az árverésen befolyt összeg 288 forint 35 krajcár volt.

A legnagyobb értéket a „rossz” jelzővel illetett zsellérház jelentette, melyet a két állal együtt 98 forintra becsültek, és a licitálás végén 142 forintot adott érte új tulajdonosa, Sándor Istvánné. Utána a „rangsorban” az egy tábla szőlő jön 60 forint becs-értékkel, mely iránt azonban aligha volt nagyobb érdeklődés, hiszen a kikiáltási árra csak egy forintot kellett rátennie megszerzéséért ifj. Glubics János-nak. Már e két adatból is látható, hogy a többi vagyontárgy nem képviselhetett jelentősebb értéket, hiszen a további 69 tétel értékesítéséből mindössze 85 forint jött be. Jellemző, hogy a ház és a szőlő mellett csupán fél tucatnyi tétel becsértéke haladta meg az egy forintot; viszont kb. ugyanennyi azon tételeké is, melyeket egy-egy krajcárra becsültek! A „forintos” tételek közül egy-egy hat, illetve öt akós hordó, valamint egy „hidas” jelentette a legnagyobb értéket. Hogy mit értekelt egy krajcárra? Például két rossz szitát, melyek végül 7 krajcár ellenében kerültek új tulajdonosukhoz; vagy egy sodrófát, mely két krajcárt megért valakinek.

Örök Által.

Kajáronn-meghalálátott Bognár Jánosné min,
den ingó, s ingatlan Javainak Febr 22^{én} 1836.

Loty.	Arat.	Neme	Loty.	Arat.	Neme	Loty.	Arat.
Arat.	Arat.	Neme	Arat.	Arat.	Neme	Arat.	Arat.
1.	1	Prof. Zeller ház cölül egygyütt	98	1	Sándor Jánosné	112	1
2	1	Hidat	3	1	Nagy Andor	3	03
3	1	Sakos Hordo	2	1	Sándor Jánosné	2	15
4	1	Prof. Sakos Hordo	15	1	Sándor Jánosné	15	15
5	1	1 ^o 1 ^o 1 ^o	15	1	Béke Mihály	15	15
6	1	Enyő hordo	15	1	Sándor Jánosné	15	15
7	2	Se Enyő, egy nagyobb, és egy, Eshell	24	1	Petrus János felesége	29	29
8	1	Horta	30	1	Petrus János Dombi	33	33
9	2	Mosó féle	15	1	Béke János	15	15
10	4	Lék	1	20	1 ^o 1 ^o 1 ^o	1	15
11	4	Lék mintis meg			mintis meg		
12	1	Syelenen lapa maga szerzeménye	12	1	Tóth János	12	12
13	1	Prof. kupa	12	1	1 ^o 1 ^o 1 ^o	12	20
14	1	Károly lapa	6	1	Tóth Mihály	6	07
15	1	Vonagó	6	1	Prof. János	6	12
16	1	Károly vas	6	1	Selyes József	6	07
17	1	Véla 6 ^o komporral egygyütt	12	1	Tóth József	12	15
18	1	Matyos apróké, vasal egygyütt	6	1	Béke János	6	23
19	1	Vasú féle	4	1	Béke Mihály	4	05
20	1	Hatos féle	4	1	Tóth Mihály	4	20
21	1	Galitsa	12	1	Sándor Jánosné	12	12
22	1	Dagatko féle	6	1	1 ^o 1 ^o 1 ^o	6	09
23	1	Vasvilla maga szerzeménye	8	1	Selyes József	8	21
24	1	Matolla	2	1	Sándor Jánosné	2	00
25	1	Provinsza	1	1	1 ^o 1 ^o 1 ^o	1	00
		Oldul	108	31		155	32

MNL GYMS. 14. 1. g. 1. 30. M. 8/12

2. kép: Bognár Jánosné hagyatékának árverési jegyzőkönyve (első oldal).

Fig. 2: Auction minutes of the estate of Mrs. János Bognár (first page).

Két krajcár ellenében kelt el például két rossz teknő, két rossz villa, illetve egy rossz közsörülő. Gyakorlatilag mindenre akadt vevő, és a szegényebbeknek is jutott egy-két apróbb vagyontárgy. Talán nem érdektelen megemlítenem, hogy a 71 tétel új tulajdonosa nem kevesebb, mint 31 személy közül került ki. Így nézett ki tehát Kajáron az árverések „mikrovilága” (vö.: Granasztói 2012).

Bognár Jánosné legértékesebb bútora egy „rossz” jelzővel illetett asztal volt, melyet egy forintért kiáltottak ki, és 30 krajcárt kellett erre rátennie a „nyertesnek”. Valamivel nagyobb érdeklődés mutatkozott a fekete ágy iránt, melynél 30 krajcárról indult és 1 forint 1 krajcárnál állt meg a licitálás. Az asztal melletti pad 14, egy kis szék 5, egy fekete fogas 11 krajcárt ért meg vevőjének. Egy ládáért 33, egy képért 10 krajcárt adott ugyanazon személy. A legnagyobb sikere talán egy háttas széknek volt, melyet 6 krajcárért kiáltottak ki és 41-ért vitte el a házat – és még további tucatnyi kisebb tételt – megvásárló Sándor Istvánné. (AO, No. 812.)

A temetkezési szokásokról

Amint a bemutatott forrásokból látható, a hagyatéki iratokban gyakran találhatunk temetésekkel kapcsolatos adatokat. Már csak azért is, mert mindegyik árvaügy az örökséget hátra hagyó személy halálával indul, a temetés költségeit pedig – a többi kiadással együtt – le kellett számítani a vagyomból. De sajnos láthattunk példákat arra is, hogy kiskorú árva halálozott el. Az alábbiakban csupán a bemutatott három irategyüttes ilyen jellegű adatait tekintem át, röviden utalva az azokból levonható tanulságokra.

A Kocsis-árvák irataiban temetési költségelszámolás nem maradt fenn, de temetéssel kapcsolatos kiadásokra többször is találunk adatokat. A hagyatékot terhelő kifizetések között négy ilyen tétel is akad. Megtudjuk, hogy koporsódeszkára 5 forint 24 krajcárt költöttek: az asszony (Bognár Jánosné) koporsójához 2 forint 24 krajcárért vásároltak deszkát, leányaéra (Kocsis Jánosné) 3 forintért. György falusi kovácsnak a koporsószegekért 9 krajcárt fizettek ki. „Temetés költsége” jelöléssel egy 2 forint 28 krajcár összegű tétellel találkozhatunk; a kifizetést igazoló „nyugtatóból” kiderül, hogy Bognár Jánosné temetéséről van szó; míg a „Tényőre temetés költség” tétel 4 forint 29 krajcár összegű kiadása Kocsis Józsi temetésének kiadását jelenti. (AO, No. 812.)

Kovács Katalin temetési költségét két részletben jegyezték fel. A költségek egy része abból a nyugtatványból derül ki, melyet Gáncs János evangélikus lelkész állított ki 1840-ben, Tavaszó (április) 19. napján, 10 forint átvételéről. A részletezésből kiderül, hogy abból 5 forintot „a’ Templomra” vett fel, egy forintot a halotti bizonyítvány kiállításáért; 2 forint 30 krajcár a saját temetési stólája volt; míg

45–45 krajcár a káplánjának, illetve az iskolamesternek jutott. A másik elszámolás azokat a tételeket összegezte, melyeket a gyám, Tóth János kezéhez fizettek ki, Kovács Kati temetésével kapcsolatos kiadásaiért. A tíz tétel együttesen 12 forint 51 krajcárt tett ki. A legnagyobb kiadást a koporsó készítése jelentette: ehhez való deszkára 5 forintot, míg koporsószegekre 30 krajcárt kellett kifizetnie. A „Koporsó tsináló és Sirásoknak” két icce pálinkára 48, 4 icce borra 40 krajcárt költött.

A „Verrasztok[na]k” egy forintért 6 icce bort, kettő forintért három kenyeret vásárolt. Húsrá 1 forint 5 krajcárt, sajtra 36 krajcárt, 3 szál gyertyáért 12 krajcárt, míg a jegyző munkájáért egy forintot fizetett ki. (AO, No. 813.)

A kis Bertalan Istók eltemetetésének költségeit 13 tételben írták össze, melyek együttesen 25 forintot tettek ki (3. kép):

koporsódeszkára 2 forint 24 krajcárt, koporsószegekre 18 krajcárt költöttek;

a prédikátornak 2 forintot, a mesternek egy forint 30 krajcárt adtak;

„A’ fenn forgókra költ el fél akó bor” 6 forint értékben, míg az elfogyasztott pálinka 2 forint 48 krajcárba került;

hat font húsért 2 forint 24 krajcárt, kenyérért 2 forintot fizettek ki;

a szemfödélnek vásárolt két rőf patyolat ára egy forint 12 krajcár, a pántlikáé egy forint volt;

hat szál gyertyát is vásároltak, 24 krajcárért;

végül: az „üömög”, illetve a „Purutzka fej kötő” a varrással együtt egyaránt egy forint 30 krajcárba került. (AO, No. 805.)

Az idézett temetési költség-elszámolások részleteiből elemzése szétfeszítené e tanulmány terjedelmi kereteit (vö.: Horváth 2022), de néhány tanulságra azért szeretném felhívni a figyelmet. Így arra, hogy koporsó készítésével kapcsolatosan mindegyik forrásunkban találhatunk adatot, az egészen kiskorú árvák esetében is. Ezekből egyértelműen kiderül, hogy nem kész koporsót vásároltak, az olcsóbb megoldást választották. (A korabeli koporsóárakra: H. Csukás 1996, 150–151.)

A virrasztás kapcsán főleg azt emelik ki, mennyit költöttek az ott jelen lévőknek adott ételre és italra. Úgy tűnik, hogy borral és pálinkával kínálták őket, de előfordul a kenyér és a sajt említése is. Az utóbbi azért tartom érdekesnek, mert a kisalföldi halottas hagyományokat kutató Timaffy Lászlónak még a 20. század közepén is azt mondták adatközlői, hogy leginkább kaláccsal, borral és kemény sajttal illet megkínálni a „verázsolókat” (Timaffy 1991, 24).

Ekeai Káptalan lakozott Bertalan János, János nevezetű
arvájának halálára esett költségeinek Felírása

1.	A Predikátornak	—	—	—	—	2	"	30
2.	A Mesternek	"	—	"	—	1	"	30
3.	Defkár	"	—	"	—	2	"	24
4.	Árjegyző	"	—	"	—	"	"	18
5.	A fenn forgókra költ el felrakó bor	—	—	—	—	6	—	—
6.	Salinkák	—	—	—	—	2	"	48
7.	Hal füst husért	—	—	—	—	2	"	24
8.	Kenyér ára	—	—	—	—	2	—	—
9.	Hal füst gyertyák	—	—	—	—	—	—	24
10.	Feküvő panyolat fenn fedésnek	—	—	—	—	1	"	12
11.	Pántház	—	—	—	—	1	"	—
12.	Ümög varrással együtt	—	—	—	—	1	"	30
13.	Purorka fejkötő varrással	—	—	—	—	1	"	30
14.	Betegségében költött	—	—	—	—	5	—	—
15.	Erekez járul még a Halotti Bizonyítvány	—	—	—	—	30	—	—
	Összesen	—	—	—	—	31	—	—

Élt: Kis Péter 15. Nov. 1836. Összesen: 31 f. 125.

Hogy a Máltoságos Munkalovonál lakó arva és pénztárától
a fenn írt díjak az illető Állam által kijáró
nélkül kéremhez befizetették ezennel bizonyítom. Kelt Kis-
Béren, Kézitson Állam, 16. máj. 1836.

Jelenléttem
Bertalan Mihály X
Kajári Lakos

Kajári János X
Kis Péter Lakos

1836

3. kép: Bertalan Istók temetési költségeinek elszámolása.

Fig. 3: Accounting for Istók Bertalan's funeral expenses.

Meg kell jegyezzem azt is, hogy az 1833-ig itt működő evangélikus lelkész, Halasy Mihály egy feljegyzésében nagyon elítélően nyilatkozott a halotti virrasztásról, „*melly sokszor sok héjjáavaló költséget okoz*” – ennek ellenére a szokás még a 20. század második felében is élt a faluban (Jankovits 2024, 17).

Megállapíthatjuk azt is, hogy az országosan rendelvekkel tiltott (vö.: Kodolányi 1959, 252) halotti tor hagyományához Kajáron is ragaszkodtak vizsgált korszakunkban. Aligha véletlen, hogy Haubner Máté evangélikus püspök 1847-ben itt tartott vizitációjának rendelkezései között ott van a halotti tor tiltása is (Jankovits 2024, 17). Kiemelendő az is, hogy – mint Bertalan Istók esetében láhattuk – kiskorú árva temetése után is megtartották azt, pedig a szakirodalom szerint (pl.: Kunt 1987, 177) 14 év alatti gyermek halála esetén egyáltalán nem tartottak tort, vagy csak szűk körben.

Amint kiderül forrásainkból, Kajáron vizsgált korszakunkban még nem volt „hivatásos” sírásó, tehát a sírásás még – miként ekkortájt a falvak többségében (vö.: Schram 1957, 13) „közösségi munkának” számított, melyet a megboldogult távolabbi rokonai, barátai, szomszédai végeztek el. Bár Haubner Máté említett 1847. évi egyházlátogatásakor elrendeli állandó sírásó alkalmazását, ez akkor még nem valósul meg (Jankovits 2024, 17).

Összegezve megállapíthatjuk: a temetési költségelszámolások azt bizonyítják, hogy Kajáron is érvényesültek a „halott jogai”: a gyászhoz, a ravatalozáshoz, a búcsúztatáshoz, a torhoz való jog (Tárkány Szücs 1980, 112), és hogy ez érvényesült a kiskorú árvák halála esetén is. Együttal fogalmat alkothatunk arról, mit értettek ekkortájt a „tisztességes eltemetetés” fogalmán, amit végrendeletében oly sok testáló kért, amire jogot formált.

Reményeim szerint rövid tanulmányomban sikerült bemutatnom, milyen sok témában nyerhetünk adatokat az „Acta Orphanalia” irategyüttesekből; miként képet kaphattunk arról is, milyen sorsuk volt a kiskorú árváknak – és környezetüknek – Kajáron a 19. század második negyedében.

Irodalom

BALOGH Gy. – KUTAS J. (1937): *Kajár község története*. Győri Hírlap Nyomda, Győr.

GRANASZTÓI P. (2012): Ki ad többet érte? Használt tárgyak hálójában: árverések mikrovilága Kis-kunhalason (1780–1850). *Korall. Társadalomtörténeti Folyóirat* 13/50 30–62.

H. CSUKÁS Gy. (1996): *Az Mester Emberek Míveinek árazása*. Építőiparosok, famunkák, építőanyagok, asztalosok és esztergályosok árszabásai

(1626–1820). MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest.

HOMOKI-NAGY M. (2005): A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig. JATE Press, Szeged.

HOMOKI-NAGY M. (2023): A gyámok kötelezettsége a 18–19. században. In: NAGY Janka Teodóra – BOGNÁR Szabina – SZABÓ Ernő (szerk.): *Élő jogszokások. Jogi néprajzi, jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti tanulmányok*. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szekszárd, 117–125.

HORVÁTH J. (1996): A monostorkörnyék falvainak mindennapjai a 16–17. században. In: TAKÁCS Imre (szerk.): *Mons Sacer 996–1996. Panonhalma 1000 éve. I–III*. Bencés Főapátság, Panonhalma, II. 25–37.

HORVÁTH J. (2018a): Az 1848 előtti győri árva-iratok (Acta Orphanalia) jogtörténeti forrásértéke. In: NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Kultúra- és tudományköziség a jogi néprajz és a jogi kultúrtörténet metszetében*. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szekszárd, 111–128.

HORVÁTH J. (2018b): Az 1848 előtti „Acta Orphanalia” irategyüttesek forrásértékéről (Győr megye iratanyaga alapján). In: NAGY Janka Teodóra (szerk.): *A jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz új forrásai*. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szekszárd, 143–158.

HORVÁTH J. (2022): A 18. századi temetési költségelszámolások történeti-néprajzi forrásértékéről. In: KESZEG Vilmos – NAGY Zsolt – SZAKÁL Anna (szerk.): *Néprajzi kutatás- és tudománytörténeti tanulmányok*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 83–106.

HORVÁTH J. (2023): A kiskorú árvákról való gondoskodás Győr megye falvaiban a 19. század első felében. In: NAGY Janka Teodóra – BOGNÁR Szabina – SZABÓ Ernő (szerk.): *Élő jogszokások. Jogi néprajzi, jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti tanulmányok*. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szekszárd, 127–138.

HORVÁTH J. (2025): A kiskorú árvákról való gondoskodás az Eszterházy uradalom Győr vármegyei falvaiban a 19. század második negyedében. In: NAGY Janka Teodóra – BOGNÁR Szabina – SZABÓ Ernő (szerk.): *Jogszokáskutatás Európában és Ázsiában. Jogi néprajzi, jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti tanulmányok*. Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szekszárd, 309–325.

JANKOVITS B. (2024): *Szeretett falum, Kajárpéc. A 2015-ben megjelent „Kajárpéci személynevek és*

életfordulók” című könyv átdolgozott kiadása. Hazánk Kiadó, Győr.

KODOLÁNYI J. (1959): A temetők és temetkezések rendjének szabályozása a XVIII. században. *Néprajzi Közlemények* 4 244–253.

KUNT E. (1987): *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Gondolat kiadó, Budapest.

SCHRAM F. (1957): *Temetkezési szokásaink*. Magyar Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum, Budapest.

SÖRÖS P. (1902): Egy falu a török időkben (Kajár, XVII. század). *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* 9 289–299.

SÖRÖS P. (1903): *A Bakonybéli Apátság története. Az önállóság kora 1023–1548*. Stephaneum Nyomda, Budapest.

SÖRÖS P. (1904): *A Bakonybéli Apátság története. A Pannonhalmától való függés kora 1548-tól napjainkig*. Stephaneum Nyomda, Budapest.

TÁRKÁNY SZÜCS E. (1980): A temetés jogi rendje. In: SZÖLLŐSI Gyula (szerk.): *Hajdú-Bihar temetőművészete*. Hajdú-Bihar megyei Tanács Műemléki Albizottsága, Debrecen, 109–129.

TÁRKÁNY SZÜCS E. (1981): *Magyar jogi népszokások*. Gondolat kiadó, Budapest.

TIMAFFY L. (1991): Kisalföldi halottas hagyományaink. *Műhely. Kulturális Folyóirat* 15/3 22–24.

VIKÁR T. (2000): *Szülőföldem, Kajárpéc. Kajár és Kispéc községek története a kezdetektől a jobbágyszabadságig*. Kajárpéc Község Önkormányzata, Kajárpéc.

Levéltári források

Anyakönyv = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Digitalizált anyakönyvek, Az egyesült kispéci és kajári evangélikus gyülekezet anyakönyvei

AO = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegye Győri Levéltára, Archivum Vetus, Győr vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Árvaügyi iratok (Acta Orphanalia)

No. 805. Bertalan János kajári lakos hagyatéki iratai

No. 812. Kocsis Jánosné kajári árváit illető iratok

No. 813. Néhai öreg Kovács Mihály, ifj. Kovács Mihály és Kovács Péter árváit illető iratok

A PÉCEK ÉS KAJÁR NÉPÉPÍTÉSZETE – EGY ADÓSSÁG TÖRLESZTÉSE

FOLK ARCHITECTURE IN THE FELPÉC, KISPÉC AND KAJÁR REGIONS – PAYING OFF A DEBT*

KOTTMAYER Tibor

Széchenyi István Egyetem, Építészettörténeti és Városépítési Tanszék

H-9026 Győr Egyetem tér 1.

E-mail: marcikoti@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3497-8755

Abstract

Kajárpéc and Felpéc (earlier Felpéc, Kispéc and Kajár) are located in the Sokoró Hills (Fig. 8), all characterised by viticulture. Vineyards fell under a special legal category, as winemaking required great care, while wine itself represented significant value. The landowner of this area was the Benedictine Abbey of Szent Márton (St. Martin) Hill; however, estates of minor noble families were present in the area as well. First, under the rule of the Ottoman Empire, then, during the subsequent internal conflict, the structure and order of the hill settlements were loosened and transformed. Some of the newly introduced rules allowed the erection of buildings dedicated to wine processing and storage in wine-producing territories. Following this, the vineyards became inhabited, that is, locals began living in press houses. After the phylloxera (root louse) epidemic, the order loosened further, as winemakers (vincellér) received support to encourage the re-establishment of vineyards, while those abandoned were often turned into residential areas. The vineyard hills were abolished in 1949.

In this paper, a number of architectural surveys are presented, ranging from wine cellars with press houses (Figs. 20–24), residential buildings located inside the historical settlements (Figs. 41–45) and buildings incorporated into the former vineyards (Figs. 30–39).

Students of the István Vági architectural technical school (Vági István Építőipari Szakközépiskola) performed the surveys, led by their teacher, Mrs Istvánné Kassai (Fig. 3). This study is written by the technical supervisor, who previously collected ethnographic materials at this location during an archaeology camp as a university student in 1987. Later on, he was involved with the same settlement as an expert supervisor of protected historical sites.

In this paper, we examine the fate of the surveyed buildings.

The wine cellars are still in use, two of them have been renovated. Two of the houses were turned into village museums, however the majority were demolished. Two buildings are maintained and still in use. Another was significantly transformed, while yet another was abandoned – albeit not destroyed. One of the surveyed buildings was the belfry of Kajár, which understandably remains standing even today (Fig. 40).

In the paper, we consider appropriate solutions for publishing similarly archived historical architectural worth, in order to utilise the knowledge they embody. Traditional museum and archival systems became defunct, as digitalisation and data management have transformed the attitudes towards knowledge as well as methodologies. Digital publication may offer a novel form of accessibility.

In conclusion, the systematic publication of these surveys accompanied by an academic study is a result in and of itself. Hopefully, this work can launch a process during which traditionally archived information – especially the collections of the three Kajárpéc Heritage Awareness Camps – will be processed and published. This paper was made possible thanks to András Figler, who organised the first Kajárpéc camp after having been contacted by an enthusiastic local historian.

* KOTTMAYER Tibor (2026): A Pécek és Kajár népépítészete – egy adósság törlesztése / Folk architecture in the Felpéc, Kispéc and Kajár regions – paying off a debt. In: ILON, G. (szerk./ed.), *, „Elég volt a fecsegésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 189–228.

KEYWORDS: FOLK ARCHITECTURE, VINEYARD, VILLAGE VIEW, PROTECTION OF BUILT HERITAGE

KULCSSZAVAK: NÉPI ÉPÍTÉSZET, SZŐLŐHEGY, FALUKÉP, MŰEMLÉKVÉDELEM

Személyes bevezető, számvetés és leltár

61. Ez az éveim száma. 23 voltam akkor nyáron, Kajáron. Néprajzos hallgató az Eötvös Loránd Tudományegyetemen.

Már tudtam, hogy a szőlőhegyekről fogom írni a szakdolgozatomat, így kapóra jött, hogy a győri, akkor Xantus János Múzeum – én Perger Gyula révén értesültem a tervről – régészeti tábort szervez Kajárpécre **(1. kép)**. Akkor már elkészült a Gyarmat Újhegyet bemutató tudományos diákköri dolgozatom (Kottmayer 1985), amelyben vettem a bátorságot, és megrajoltam – ha már egyszer néprajzos leszek – néhány alaprajzot, mert megtanultam, hogy a típusalkotás a tudomány fontos része **(2. kép)**.

A tábor létszáma elég nagy volt. Ezért az ásatási tevékenység helyett a néprajzi munkát bízta rám. Hamarosan a „hegyben” találtam magam néhány lelkes kísérővel, egy Praktica L2-es fényképezőgéppel, hogy gyűjtsék. Ez így meg is történt. Napra nap következett, esténként cédulát írtunk, pauszpapírra rajzolt térképen igyekeztünk bejelölni, hol is jártunk aznap. A második évben fölmértünk három lakóházat és egy pincét is. Két év két nyara így zajlott, és vége lett. Ami készült, bekerült a múzeumba. Most, 2026-ban nézem az etnológiai adattár tételeit tartalmazó leltárkönyvet és a fotótár leíró kártyáit, persze már digitálisan. Bízunk az intézményi rendszerben. Egyetemistaként úgy gondoltam, hogy a múzeumba kerülő anyag beépül egy nagy monografikus földolgozásba, az újabb „Magyarság néprajzába”. Ekkor íródott a hétkötetes nagy mű, amely 1988 és 2011 között jelent meg. A minket érintő IV., életmód kötet 1997-ben látott napvilágot (Balassa 1997). Még mindenki hitt a topográfiai módszerben, a történettudományban a térinformatika csak a nyolcvanas évek végén kezdett megjelenni. A helyi helytörténészek sem fejezték be/használták föl a munkánkat, pedig ott voltak ők is a táborban. Vikár Tibor, a „tanítóbácsi” tanítványa és Zugó Zoltán. Utóbbi nem csak a földet mérte: „Cugi”, a földmérő mérnök volt. A kajárpéciek motorja, edző, színész, rendező, független képviselő, meghalt 2015-ben. Vikár Tibor hely-

történész, nos, ő elköltözött Zalába. Engem pedig elcsábított a sok új és újabb lehetőség. Én ugyanis nem voltam se péci, se kajári, a bicskám is „csekés” volt, és igazából én ott és akkor csak résztvevő és tanuló voltam. Mivel a folklórhoz tartozik, ezért magyarázom: a „kajári bicsak”, ami már hungarikum, egy bugylibicska (Otello 2025). Nos, nekem ilyenem sosem volt. Viszont helyette, és ezt ott tudtam meg egy idős bácsitól, „cseh késem” volt. Ez a Balla-féle bicskát jelentette (Bogyi 2015). Ettől függetlenül itt és most érzem az adósság súlyát. Először az építészeti anyagot kell feldolgoznom és közzétennem, aztán a tárgyi néprajzit az egykori Xantus, ma Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum adattárából. Amennyiben marad idő, akkor kidolgozom a magyar „bicskológia” alapjait is – ha addig meg nem előznek a bloggerek. A teljesítésre részletfizetési kedvezményt kérek tisztelettel! Nincs fedezetem, de bízom Kilió és Kalliópé jóindulatában. Szóval nem csak a régészek dolgozzák föl nehezen a leleteiket, de megesik ez a néprajzossal is, főleg, ha eltéved a hegyekben.

Én eltévedtem. A diploma megszerzését követően katona lettem, ország (légvédelmi) őrizője. Talán már nem minősül hadititoknak, ha leírom, hogy az Arrabona Légvédelmi Rakétaezredhez kerültem. A sorozáson a százados úr, miután meghallotta, hogy néprajzos vagyok, akkurátusan bólintva mondta: „Akkor maga térképész lesz!” Nos, ez nagyon hasznos, mondhatnám sorsszerű döntés volt. Kötőőn megtanultam térképszelvényeket ragasztani.

Szolgálati időm alatt kikérőt kaptam – egy újabb behívót – az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőséghez, mint népi építészeti szakreferens. Nagyjából mire munkába álltam, már Hivatallá lépett elő az intézmény. Pontosan 1993-ban alakul meg a hatósági jogkör átadása miatt az Országos Műemlékvédelmi Hivatal (továbbiakban: OMvH), egyúttal a kutatás és a tervezés is új intézményi keretet kapott (Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, azaz ÁMRK). Mivel a hatósághoz soroltak, szakreferens helyett műemléki felügyelő lettem – építészeti ismeretek nélkül. Persze, ha a néprajzos lehet a katonaságnál térképész, akkor miért ne lehetne építésügyi hatósági ügyintéző?

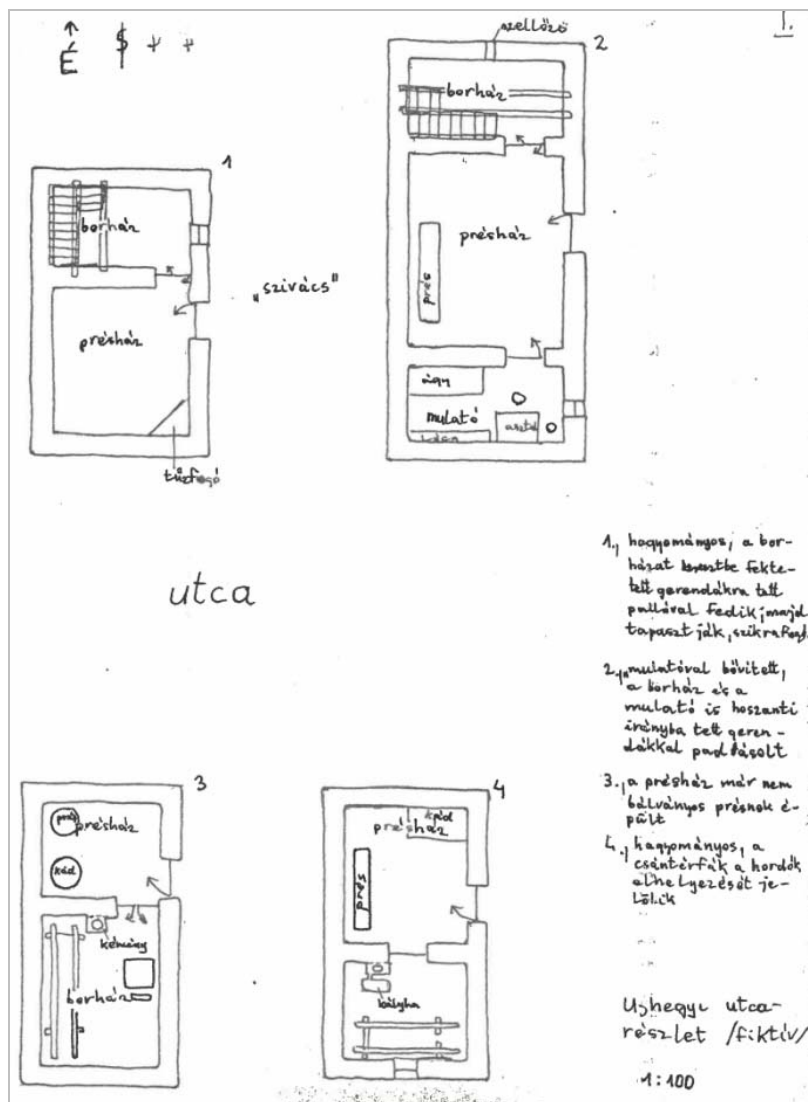

1. kép:

Esti életkép a kajárpéci táborból. Perger Gyula (jobb oldalon) és a szerző (bal oldalon, matróz csíkos pólóban) talán éppen a Kajárpéc blueset éneklik, kapcsolódó tartalom: Kajárpéc blues, Somló banda (Mesics 2021, Vikár Tibor fényképe, 1987).

Figure 1:

Evening scene from the Kajárpéc camp. Gyula Perger (right) and the author (on the left, in a sailor-striped T-shirt) are perhaps singing the Kajárpéc blues. Related content: Kajárpéc blues, Somló band: (Mesics 2021, Photo by Tibor Vikár, 1987).

2. kép:

A gyarmati Újhegyről szóló dolgozat I. melléklete. Itt a présház ajtaja a hosszú oldalról nyílik, ellentétben a kajári pincéknél megszokott elhelyezéssel. Ennek oka, hogy a gyarmati hegy szabályos, mérnöki kiosztású telkeinél előírták, hogy hova épülhet a „gunyhó”.

Figure 2:

Appendix I of the thesis on Gyarmat-Újhegy. Here the door of the press house opens from the long side, in contrast to the usual placement in the cellars of Kajár.

The reason for this is that the regular, engineering-allocated plots of Gyarmat-Újhegy stipulated where “huts” could be built.

3. kép: Kassai Istvánné és Kovács József, a „tanítóbácsi” a kajári helytörténeti gyűjteményt mutatja be a táborozóknak (a szerző fotója).

Figure 3: Istvánné Kassai and József Kovács, the “school-teacher”, present the local history collection of Kajár to inhabitants of the camp (Photo by the author).

A történet ezen része Figler András miatt fontos, mert a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalnál (ami egy újabb átszervezés során 2001-ben a Kulturális Örökségvédelmi Igazgatóság és az OMvH összevont jogutódja lett) újra összehozott minket a sors, de akkor sem jutott idő a kajári tábor anyagának feldolgozására. Amíg ugyanis volt Hivatal, országosan igazgatni kellett a műemlékek ügyét. (Figler András 2000-től haláláig irodavezetőként dolgozott a KÖH-nél, ahol én 2000-ig műemléki felügyelő voltam.) Nos, én azért próbáltam tenni valamit. Beiratkoztam a Vági István Építőipari Szakközépiskolába (Vági ÉSZI), ami a budai várban a Táncsics Mihály utcai épület alatti Szabó Ilonka utcában volt. Az építésztechnikusi képzést céloztam meg, de sajnos a második évben kiderült, hogy nem kaphatok bizonyítványt, mert az „alulképzésnek” számít. Így aztán beiratkoztam a Budapesti Műszaki Egyetem műemléki szakmérnöki képzésére, de ez már nem fontos a Pécek és Kajár szempontjából.

A Vági ÉSZI viszont igen. Itt tanított ugyanis engem Kassai Istvánné, akivel három éven keresztül népi építészeti felmérő táborokat szerveztünk (**3. kép**).

Az első Zalaszántón (1993), a másodikat Kajárpécen (1994), a harmadikat Bogyoszlón (1995). A negyediket már a Hildesekkel közösen Mórachidán tartottuk (1996), de akkorra már a Vágiból Schulek lett, és el is költöztek a várból Pestre. Sajnos a Vági–Schulek iskolatörténet elég hiányos, így adós maradok a közreműködők részletes bemutatásával. A Vági ÉSZI részéről a kajárpécsi munkában Kassai Istvánné táborvezetőként, P. Vajda Éva tanárként és a későbbi iskolaigazgató, dr. Borbély Endréné vett részt (Dénes 2025). A táborok megszervezését az OMvH tette lehetővé és támogatta. A felmérések anyaga a Népi Építészeti Archívumba került. Együttal a másolatot leadtuk a Szentendrei Szabadtéri

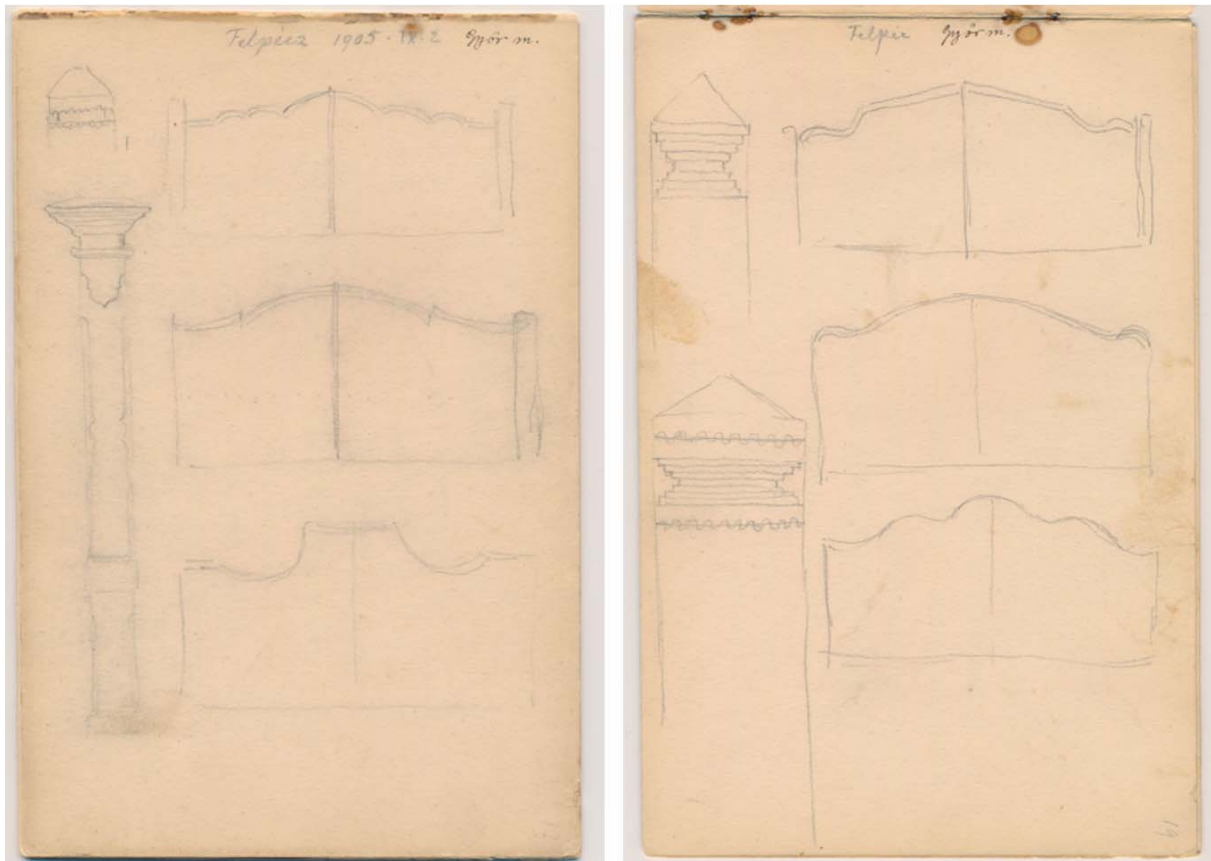
4. kép: A zalaszántói kiállítás megnyitója 1993-ban. Kassai Istvánné és Sisa Béla, az OMvH Népi Építészeti osztályának vezetője (a szerző fotója).

Figure 4: The opening of the Zalaszántó exhibition in 1993. Istvánné Kassai and Béla Sisa, head of the Folk Architecture Department of the National Monument Protection Office (Photo by the author).

Néprajzi Múzeumnak, valamint egy-egy példányt visszajuttattunk a tulajdonosoknak, illetve az önkormányzatoknak. Minden tábort követően megszerveztünk egy kiállítást a településen, ahol bemutattuk a munkáinkat (**4. kép**). Ez még a digitális robbanás előtt történt. Mi úgy gondoltuk, ez elegendő. Most szembesültem a valósággal. Kajárpécen: a felmérésekről senki nem tud, a felújításkor, ahol történt ilyen, gyakran újra felmérték az épületeket. A polgármesteri hivatalokban elsüllyedtek a dokumentációk. A Népi Építészeti Archívum a Magyar Művészeti Akadémián elérhető ugyan, de a dokumentációk nem kerültek külön a települési dossziéba. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Építészeti Archívumában a kutatás nehézkes.

Tudom, nem mi találtuk ki, hogy „építő embernek készül” tanulókkal épületfelméréseket készítünk. A körmönfont megfogalmazás annak szól, hogy az építészképzés mai formája középiskolai szinten 1951-re alakult ki. A politechnikumban, a főreáliskolában, az ipariskolában iparost képeztek, akiből *baumeister* lehetett, az egyetemen inzsellért, azaz építőmestert és mérnököt képeztek a kezdetekben, ebből lett az építésztechnikus, illetve a felsőoktatásban építőművész, tervező.

A lényeg azonban ugyanaz: a meglévő épület felrajzolása a kezdetektől fontos eleme volt az oktatásnak. Kitűnő elődök és előzmények állnak példaként előttünk már a 19. század második feléből, ahogy ezt Fehér Krisztina tanulmányából megtudhatjuk (Fehér 2017. 37). Véletlen egybeesés, hogy éppen Schulek Frigyes nevéhez kötődik a gyakorlat kialakulása a BME elődjénél a József Politechnikumban? Maga Schulek 1861-től vesz részt nyári épületfelmérési gyakorlatokon Friderich von Schmidt mesteriskolájában.

5. kép: Pálos Ede II. vázlatfüzetéből való rajzok – a forrás kiadása előkészítés alatt. Budapesten kerültek elő 1985-ben, lomtalanításkor. A vázlatfüzetek a győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum gyűjteményében vannak.

Figure 5: Drawings from the sketchbook of Ede Pálos II – the publication of the source is in preparation. They were discovered in Budapest in 1985, during a trash clearance. The sketchbooks are now kept in the collection of the Rómer Flóris Museum of Art and History in Győr.

6. kép: A felpécsi tájház gazdasági épületének most készülő kapuja. Az egyezés az előző vázlattal nem véletlen – ez történhet, ha a dokumentum elérhető. Géber József, a tájház vezetője felhasználta Pálos rajzát. A tájház épülete egyike az 1994-ben felmért épületeknek (a szerző fotója).

Figure 6: The gate of the farm building of the Felpéc folklore house, currently under construction. The similarity with the previous sketch is not accidental – this could be achieved as the document was available. József Géber, the head of the heritage house, used the drawing by Pálos. The folklore house itself is one of the buildings surveyed in 1994. (Photo by the author).

Nem sokkal később kezd Győrben tanítani a főreáliskolában Pálos Ede. Szintén egy adósság az ő munkásságának feldolgozása (Kottmayer 1994. 397–413). A cserkészetet is meghonosító rajztanár a gyűjtőútjaira vitte magával a tanítványait. Két cikke jelent meg mindössze a témában, de ezek megkerülhetetlenek (Pálos 1906, 1911) (**5–6. kép**).

Ezt a győri gyűjtést, amely „A magyar nép díszítőművészeté”-nek félbemaradt munkálataihoz is kötődik (Kottmayer 1994. 411), követi időben a Magyar Királyi Állami Felső Építő Ipariskola gyakorlata. Ennek során 1912 és 1942 között az iskola tanulói „szünidei felvételeket” készítettek, amelyeket tizenkét kötetben tettek közzé (Foerk 2002). Ezek közül a VII. foglalkozik a magyar faluval. Sajnos e kötet fölméréseinek a készítmódját pontosan nem ismerjük; a háború utolsó évében, és az azt követő időkben 25-ig terjednek a dokumentációk datálásai. A bevezetőben Foerk Ernő (1868–1934) írja: „tudatosan kidomborítottuk mindazt, ami a trianoni határokon túl ma is és mindig is a miénk volt és miénk marad – ki veheti tőlünk rossz néven?” (Foerk 1927) 1925-ben, a millenniumi láz után, a megalakult Néprajzi Társaság helyét és intézményét keresi, építi. Készül a nagy összefoglaló műre, „A magyarság néprajza”-ra. Az első kötet 1933-ban jelent meg. Ebben olvasható az építkezésről szóló fejezet, és abban az öt alapvető háztípus bemutatása. Ugyanekkor az építészek még külön utat járnak. Mivel ez a tanulmány nem tudománytörténeti értekezés, csak megemlítem Padányi Gyulás Jenő (1900–1982) építészmérnök munkásságát, amelyet politikai szerepétől függetlenül még fel kellene dolgozni. A mi szempontunkból fontos tanulmánya vázlatként 1942-ben jelent meg. A „Magyar ház barátai” csoport 1940-ben alakult meg, és számos fontos kiadványt jelentetett meg, de még mindig nem találkoztak igazán a néprajzosok és az építészek. Ehhez Tóth János (1899–1978) építészmérnöknek és Vargha László (1904–1984) építészettörténész, etnográfusnak kellett jönnie. Az ő munkásságuk azonban messze túlmutat e forrásközlő dolgozaton. A lényeges elem, hogy a meglévő építészeti örökség megismerése és védelme kötötte össze a két személyt, a két tudományterületet. Mint ahogy én is néprajzos hallgatóként egy régészeti táborban találtam meg azt a mintát, amit később, mint műemléki felügyelő, követtem. Tehát Figler András tábora, a „kajárpéci minta” volt az, ami meghatározta az 1994. évi visszatérésem a Sokorói-Bakony-ér völgyébe.

Akit még feltétlenül meg kell említeni a sorban, az Szabó László építészmérnök, aki 1976-tól készít

felméréseket diákjaival az Ybl Miklós főiskolán, és tanítja a népi építészetet (Kuli 2021). Munkássága a már említett Foerk Ernő nyomdokán halad. Elsődleges célja a tanítás, nem a dokumentálás. Viszont én 1986-ban még nem ismertem a felsorolt személyeket, műveiket és munkásságukat. Számomra a kajárpéci tábor egy kezdet volt, ami mintává vált. Nem véletlen, hogy ide tértünk vissza a szakközépiskolásokkal, ha nem is első alkalommal, hiszen a szervezés, fogadókészség és lehetőség is fontos volt. Ehhez azonban még egy személynek be kellett kapcsolódnia a körbe: Várayné Bíró Ibolya ekkor vállalta el a rövidéletű Kisalföldi Népi Építészeti Archivum vezetését. Munkásságából ízelítőt a lánya által összeállított kötetből kaphatunk (Nádasné Váray 2019). Vele úgy ismerkedtem meg, hogy a korábban említett gyarmati dolgozatomat kapta kézhez egy közös ismerőstől még 1985-ben, elől-vasta, jegyzeteket írt bele és megkeresett. Ekkor még a szentendrei Skanzenben a Kisalföld tájegység felelőse volt. A tábor előkészítésében nagy részt vállalt, ahogy ezt az alábbi levél is mutatja (**7–8. kép**). Nála jobban kevesen ismerték, értették és éltek meg a Kisalföldet.

Tehát ezek az előzmények, előképek határozták meg a kajárpéci tábort, ahol a szakközépiskolások szakmai gyakorlat keretében a kijelölt épületekből felmértek kilencet, és még kicsaptak Felpécre. A tanárok pedig vállalták a három pincét az Öregszőlőben.

Az elkészült dokumentációk az előbb ismertetett sorsra jutottak. Itt lenne vége a történetnek, ha nincs az emlékkonferencia, amely szembesített azzal, hogy az elvégzett munka itt és így nem maradhat. Pontosabban maradhat, de akkor a marad a „talán egyszer valaki rátalál és leporolja” reménye, és esélye. Miközben műemlékesként tudom, hány-szor lenne életmentő egy dokumentáció vagy legalább egy analógia. Mert nemcsak az intézményrendszer alakult át – és nem váltotta be fiatalkori hozzáfűzött reményeinket a feldolgozást illetően – hanem jött egy új világ térinformatikával és adatbázisokkal, digitalizációval, és tévesen intelligenciának nevezett kereső és elemző szoftverrel.

Ebben a helyzetben most úgy gondolom, hogy a pontos és digitális publikáció, az „adattá alakítás” az, amely esélyt jelent. A szigorú tudományos keretek felbomlása következtében a határterületek felértékelődnek. Mi itt a néprajz, az építészeti, a helytörténet, a fenntarthatóság, a hagyományos gazdálkodás, az öko-építésmódok határán mozgunk, és persze a műemlékvédelem, azaz az építészeti örökség őrzése és fenntartása az elsődleges cél.

7. kép:
Bíró Ibolya a győrújbaráti népi építészeti kiállítás megnyitóján 1994-ben, háttérben a tablok (a szerző fotója).

Figure 7:
Ibolya Bíró at the opening of the folk architecture exhibition in Győrújbarát in 1994. The posters are visible in the background (Photo by the author).

**KÖRNYEZETVÉDELMI ÉS TERÜLETFEJLESZTÉSI MINISZTERIUM
ÉPÍTÉSÜGYI HIVATAL
ÉSZAK-DUNÁNTÚLI TERÜLETI FŐÉPÍTÉSZI IRODA**

KOKAS JÓZSEF ÚR
polgármester

POLGÁRMESTERI HIVATAL

KAJÁRPÉC

*Daulovics u. 1-11.
(Nagy Béla; Szent u. 11.)*

*Kovácsmunkácsy
(Pintér Béla)*

Tisztelt Polgármester Úr!

Az alábbiakban közlöm Önnek a felmérésre kijelölt épületek listáját:

1. Kapus u. 15.	Lakóház	<i>Laposa István Kosztka u. 47.</i>
2. Kossuth L. u. 21.	Harangláb, ill. harangtorony	
3. Kossuth L. u. 16.	Lakóház	<i>Balogh Dávid</i>
4. Kossuth u. 19.	Lakóház	<i>Kovács Béla</i>
5. Újtelep u. 43.	Lakóház	<i>id. Kovács Tibor Újtelep u. 51.</i>
6. Újtelep u. 41.	Nyári konyha	<i>Polgár Lajos</i>
7. Öreghegy u. 53.	Lakóház	<i>Balogh Béla Győr</i>
8. Öreghegy u. 49.	Lakóház	<i>Tóth János Béla</i>
9. Öreghegy u. 48.	Lakóház	<i>Kovács József Polgár</i>
10. Öreghegy u. 33.	Lakóház	<i>Révész Miklós Öreghegy u. 2.</i>
11. Teleki u. 27.	Lakóház	<i>Turcsán László</i>
12. Teleki u. 57.	Lakóház	<i>Gerencsér Károly</i>
13. Teleki u. 61.	Lakóház	<i>id. Kovács Lajos</i>

Kérem Önt, hogy ezen épületek tulajdonosait, illetve lakóit - a Polgármesteri Hivatal nevében - értesítse arról, hogy június 14. - június 24. között felkeresik őket a szakmai gyakorlat keretében dolgozó szakközépiskolások. /Mellékelten küldök egy levéltérket/

Szíves támogatásukat előre is köszönjük a felmérések, rajzok elkészítésében, az épületek tanulmányozásában.

Győr, 1994. június 9.

Üdvözlettel

Várayné Bíró Ibolya

Várayné Bíró Ibolya
"Kisalföld Népi Archivum"
kezelő

GYŐR, ÁRPÁD ÚT 32. 9002 PÉ. 115. Telefon: (96) 313-486, (96) 318-222 Fax: (96) 313-486

8. kép:
Bíró Ibolya levele a kajárpéci polgármesternek – itt látható, hogy mit tehet egy rendszeren kívüli intézmény, a Kisalföld Népi Archivum, amelyet felelős és bátor szakemberek hoztak létre – igaz csak rövid ideig működhetett, a következő államigazgatási átszervezésig, 1994-től 1996-ig.

Figure 8:
Ibolya Bíró's letter to the mayor of Kajárpéc – it demonstrates what a non-governmental organization, established by responsible and courageous professionals, can do. However, this institution could only operate for a short time (1994–1996), until the next state administrative reorganization.

Szófelhő takarja el a tudomány napját, de lehet, hogy ez a szűrt fény jobban alkalmas a „felvételek” bemutatására.

Áttekintés a települések és a házak száma szerint

Tehát adott volt a minta és a hely, az egykori avarokat kereső régészeti tábor (Mesics 2021, Bocsánat, hogy zavarok, de vannak-e itt avarok?), amelyhez hozzátettük a néprajzot is, és amihez immár előképekkel és újabb intézményi háttérrel vágtam neki. A cél a műemlékvédelem, pontosabban a népi építészeti értékek megismerése, felismertetése és lehetőség szerinti védelme. Az 1994 júniusában zajló táborban végül a három egykori falu épületeivel foglalkoztunk. Elsődleges célunk az archiválás volt, amivel a megőrzést kívántuk elősegíteni.

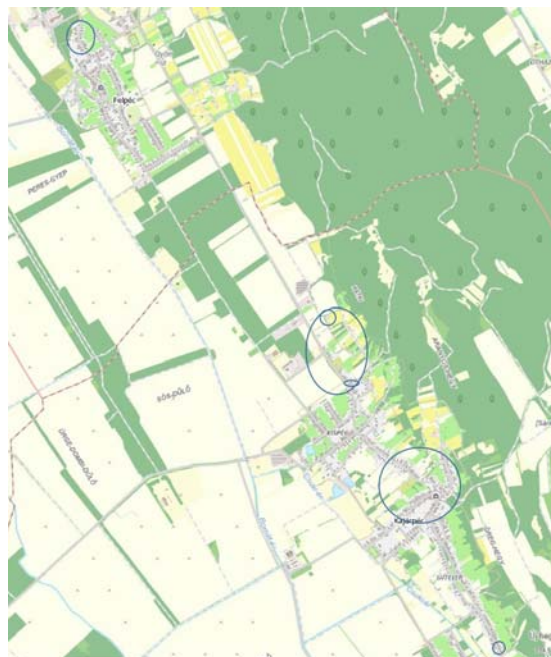
Dolgozatomnak nem célja a települések fejlődésének bemutatása. Annyit azonban érdemes tudni, hogy a dombvonulat délnyugati lejtője teljes egészében szőlővel beültetett terület (9–10. kép). A 18. század végén sehol nem látható épület a hegyben, az út a szoknyán fut. Jól elkülöníthető a Kispéc és

Kajár fölötti hegyrész. Feltehetően ez összefügg a hegy kialakulásával és típusával is. Felpéc kurialis nemesi község, a lakosság zömében evangélikus vallású. Kispéc hasonlóan, de nem kap kiváltságot és 1897-ben Kajárhoz csatolják (Vikár 2000). Feltehetően a Kajár fölötti szőlők a 18. századtól földesúri hegyként működtek, emiatt vált lehetségessé a betelepülés a hegybe, illetve a hegyaljára. Kispéc és Kajár hegyre merőleges főutcájával nagyon hasonlít más, szintén egyházi birtokban lévő telepes falvakra. Csanakhegy, vagy premontrei birtokként Gyarmat is hasonló szerkezetű. Természetesen ez lehet újratelepítés is a birtokon, új településrész kialakításával. Tudomásom szerint az itteni hegyek törvényei még nem kerültek elő. A mi szempontunkból ez kiemelten fontos forrás lenne, mert az építkezésre vonatkozó előírások és a felmért épületek együttesen segíthetnek tisztázni, hogy a kétféle jogállás, amit a felekezeti különbség is erősít, megjelenik-e az építési gyakorlatban a 19. század második felében. Illetve mennyiben tér el a szőlőhegybe épített ház és telekszerkezet a falusi porta rendjétől.

9. kép: A két Péc és a bencés Kajár. Jól látható, hogy mindegyik vincellér település, a hegyekben még nincsenek épületek, a három faluban lakó kismesek és jobbágyok elsődleges munkája a szőlőművelés. A szőlő feldolgozása feltehetően a településen történik. Az adót szőlőben szedi be a földbirtokos. Az 1784. évi I. katonai felmérés.

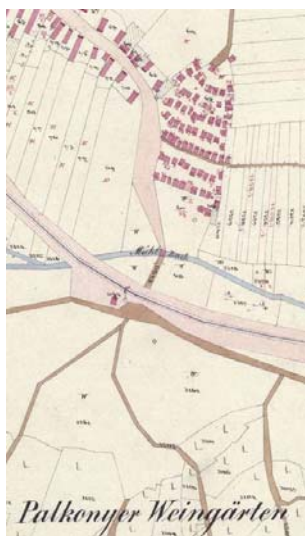
Figure 9: Felpéc, Kispéc, and Benedictine Kajár in the 1784 military survey map. It is clearly visible that each is a wine-growing settlement; there are no buildings in the hills yet. The primary occupation of lesser nobility and serfs living in the three villages was viticulture. The grape processing presumably took place in the settlement itself. The landowner collected the taxes in the form of grape.

10. kép: A települések a mai térképen. A felmérések helye kék „körrel” jelölve.

Figure 10: The settlements on a contemporary map. The survey's location is encircled in blue.

Esetlegesen találunk-e valami bizonyítékot arra, hogy tekinthető-e külön típusnak a vincellér falu, és ha igen, mikor alakul ki? Vincellér falunak nevezem azt a települést, ahol zömében szőlőművesek laknak, akik a saját portájukon dolgozzák föl a megmaradt szőlőt, és feltehetően a bort is ott tárolják. Pincefalunak azt nevezem, amikor a hegyen kívül, de annak közvetlen közelében egy csoportban helyezkednek el a szőlő feldolgozására és a bor tárolására épített épületek, ezek eredetileg önálló telekkel nem is rendelkező építmények, ilyen például Palkonya (11. kép).

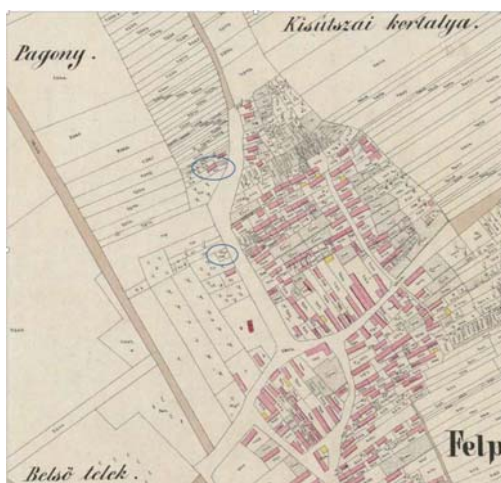

11. kép:

Palkonya pincefaluja, amely igazából a szőlőhegy alatt sűrűn egymás mellé épített prэшázás pincéket jelent. Ezekről nyugatra van az igazi utcás, szalagtelkes falu, ezt láthatjuk az 1866-os kataszteri térképen.

Figure 11:

The wine cellar village of Palkonya, consisting of cellars with press houses, built densely next to each other at the foot of the vineyard hill. The actual village with its streets and strip plots shown in the 1866 cadastral map was located to the west of these.

12. kép: 1856-ban készült a térkép, jól azonosítható az előzmény épület, amely a 22 számmal jelzett telken áll. A másik épület ekkor még nem épült meg. Ha jó a georeferálás, akkor a Hof feliratú 14-es számú földrészleten építik föl pár év múlva (1881).

Figure 12: Map made in 1856, in which the preceding building can be clearly identified, standing in the plot marked number 22. The other building had not yet been built at that time. If the georeferencing is correct, it would be built on the plot marked with number 14 as "Hof", a few years later (1881).

13. kép: A felső ellipszis utca felőli épülete a tájház (Táncsics u. 18). A mögötte lévő épület pár éve épült közösségi tér. A beépítés a hagyományos rendszerben történt: hosszában, telekhatáron. A gazdasági udvar, amelynek kapuját a 6. képen láthatják, az utca túloldalán helyezkedik el.

Figure 13: In the upper ellipse the building next to the street is the folklore house (18 Táncsics Street). The building behind it is a community centre built a few years ago. The construction was done in the traditional system: following the plot's boundary lengthwise. The farm yard, whose gate was shown in Figure 6, is located on the other side of the street.

A később tájházként működő épület szinte tanya-ként áll még a kataszteri térképen (**12. kép**). A könnyebb eligazodás miatt a mai alaptérképet is bemutatom, ugyanazzal a jelöléssel (**13. kép**).

A külsőségben megépülő tanyák a Kisalföldön gyakran előfordultak. Ennek ellenére a szakirodalomban ezzel a ténnyel alig találkozunk. Ami viszont itt sokkal érdekesebb, az a felmért épületekkel szemközti oldalon megvalósuló udvarutcás „sorházas” beépítés. Sajnos ezek az épületek és a telekbeosztás mára megszűnt. Egészen pontosan már az 1941-es katonai felmérésen sincsenek meg az épületek, amelyeket tervezetten építettek meg a 19. század első felében. Csak feltételezés, hogy egy tervezett pincefalu épült itt fel, amely a filoxéra elterjedését követően megszűnt.

Érdemes lenne összehasonlítani a két Péc szőlőhegyi szabályzatát, ha előkerülnének, mert az előbbi bekezdésben említett sajátos zsellérházas beépítés kapcsolatban állhat a hegybeli lakás gyakorlatával. A terület a pannonthalmi apátság birtoka volt, ezért nem kizárt, hogy akár onnan is előkerülhetnek vonatkozó iratok. A hegytörvények ilyen irányú feldolgozását Égető Melinda kezdte meg még a 1970-es években. Mára a komoly forrásközlések után érdemes lenne áttekinteni a települési vizsgálatokat, és összevetni a két terület eredményeit (Égető 1985, 2004).

A mai Táncsics Mihály utcában álló két lakóház (8. és 18.) megvan. Az utcában egy harmadik értékes, a hagyományokat őrző épület is áll a mai tájház szomszédságában. A két épület két építési korszak karakteres példája. A tájház esetében sikerült megvalósítani, hogy hegy is tartozzon a házhoz. Géber József néprajzos a tájház gazdájaként példa értékű munkát végez. További információk a Felpécért alapítvány oldalán találhatóak. Felpéc esetében a település nem épült rá a szőlőkapura, de egyértelmű a közvetlen összeköttetés a hegy és a település között.

Tovább menve dél felé a tábor keretében három prэшáz pincét mértünk föl a kispéci Öregszőlőben. A Hegyalja utcában, amely ugyancsak az egykori szőlőhegy területéhez tartozott, a 24. szám alatt áll az a lakóház, amely ma már tájház, közösségi épület.

Az egykori Kispéc területén 1994-ben nem készült több felmérés. A felmért épületek a kataszteri tér-

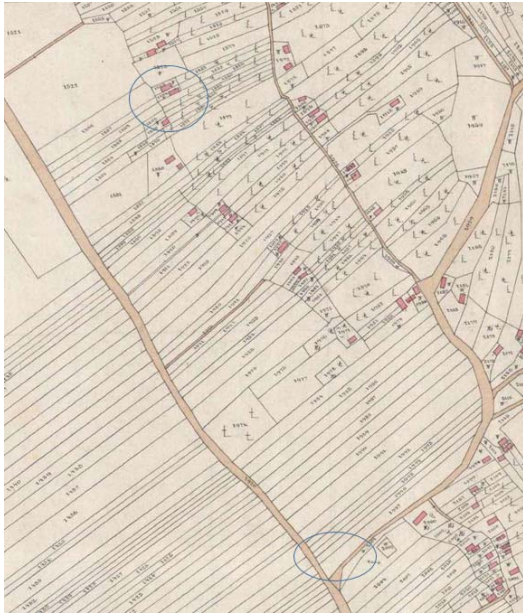
kép készítésekor még nem álltak, illetve a gádoros prэшáz esetében elképzelhető, hogy előzmény épülete már állt a telken (**14. kép**).

A későbbi Hegyalja utca betelepülése a 20. század elején indul meg a mai formában. Az egykori szőlőtelkekből létrejön egy utcás-szalagtelkes településrész egy szakaszon féloldalas, de a történeti falu felé már kétoldali beépítéssel (**15. kép**).

Ugyanez játszódik le Kajáron is. A Teleki utca gyakorlatilag hasonlóan alakul ki, mint a beszédes nevű Hegyalja, csak ott ez a folyamat már az úrbérrendezés idején megindul. Feltehetően a katolikus jobbágyfalu esetében a földesúr másképp jár el. A szoknyán futó útra dülő egykori szőlőtelkek alakulnak át lakótelekké, gyakorlatilag a gyepük és a tanárok fölszámolódnak, azaz a szőlőhegy település felőli kerítettsége megszűnik, pontosabban a lakótelkek kerítései veszik át ezt a szerepet, és a kert egybeolvad a tőkessel. Sok esetben a prэшáz is megmarad, vagy megépül az udvar végében. Jól látható ez az egyik felmért épületnél is. A tanárok vagy *tanórok* árokkal együtt futó sövényes kerítést jelentett, a gyepű általánosabban szintén határt jelöl. A szőlőhegyek kerítése a legtöbb esetben olyan, olykor több méter széles sávot jelentett, amely fás, cserjés gyakran tövises bokrokkal benőtt terület. A tőkés rész felőli oldalán helyezték el a venyigét, amit nem használtak föl, és ezt földdel is betemethették, így a sövény aljában egy hosszanti töltés is kialakulhatott (**16. kép**). Árkot általában a külső oldalon és ott alakítottak ki, ahol a terep lejtése az esővíz elfolyását lehetővé tette. Ez utóbbit nevezhették tanároknak. Feltehetően hasonló kerítettséggel rendelkezettek legelők, de maga a falu is a 18. századig. Ezek a kerítések főként a szőlőhegyeknél maradhattak fenn legtovább, mert itt a szőlő védelme és a termésből való adó beszedése a filoxéra miatti pusztulásig indokoltá tette, hogy a termést szőlő vagy must, bor formájában csak a kapun lehessen kiszállítani a hegyből.

Már e néhány felmérés is mutatja a porta szerkezete, beosztása közötti eltérést, ha az az egykori szőlőben alakul ki (Teleki és Öreghegy utcai porták). A Kossuth utcán szabályos gazdaportákat látunk, amelyből kettő került fölmérésre (**17. kép**).

Ugyanitt áll az evangélikus harangláb is a főutcán (ma Kossuth utca – **18. kép**).

14. kép: Kataszteri térkép részlete, 1856. Kispéc falu délkeletre fekszik. Ekkor még nem belterület a szőlők alja, a temető már megvan. A térkép adatai alapján a hegyben való lakás már általános, a felső „kör” jelzi a három préház helyét. A lakóház a hegyből levezető út betorkollásánál (alsó ellipszis) épül majd meg. Ez a későbbi tájház telke.

Figure 14: Detail of an 1856 cadastral map. The village of Kispéc lies to the southeast. At that time, the lower vineyards have not yet belonged to the inner area, but the cemetery already existed. Based on the map, living on the hill was already common. The upper “circle” indicates the location of the three wine press houses. Subsequently, the residential building will be built at the mouth of the road leading down the mountain (lower ellipse). This corresponds to the plot of the later folklore house.

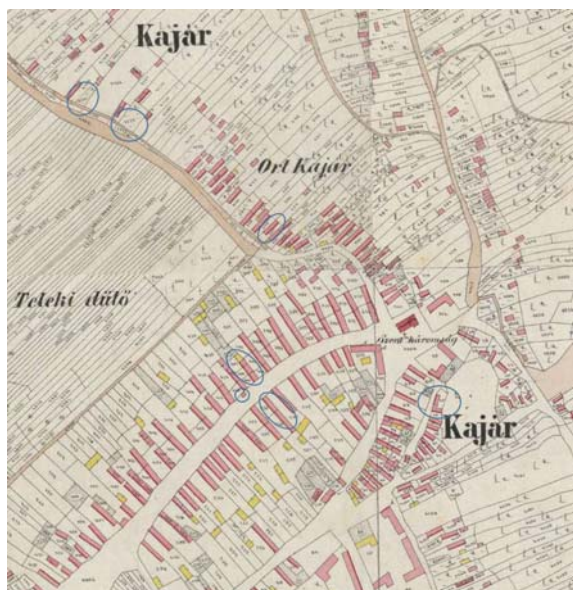
15. kép: Az egész terület, ahogy ezt az utcanév is mutatja, az Öregszőlő. A még álló épületeket a nyíl jelöli.

Figure 15: The entire area, as the street name Öregszőlő (Old Vineyard) suggests, was dedicated to viniculture. The arrow marks buildings still standing.

16. kép: Egykori szőlőhegy kerítésének helye, szürke csíkkal jelezve, Györszabadhegy–Kakashegy (a szerző felvétele).

Figure 16: Traces of the fence of a former vineyard, marked on the picture with grey stripe, Györszabadhegy–Kakashegy (Photo by the author).

17. kép: A térkép (1856) egyetlen vitás, rosszul azonosítható épülete a Domszer 1., amelyet a Kajár fölirat fölötti kör jelöl. Fent a Teleki szőlők (dűlő) aljában kialakuló utcásodásban a 61., 55. és 27. számú házak, illetve azok helye, a templomtól induló Kossuth utcában pedig a két lakóház és a harangláb jelölése látható.

Figure 17: The only controversial, poorly identifiable building in the 1856 map is Domszer 1, marked by the circle above the inscription Kajár. Above, houses no. 61, 55, and 27 as well as their locations are shown in the street formation at the bottom of the Teleki vineyards. In Kossuth Street, starting from the church, the two residential houses and the belfry are marked.

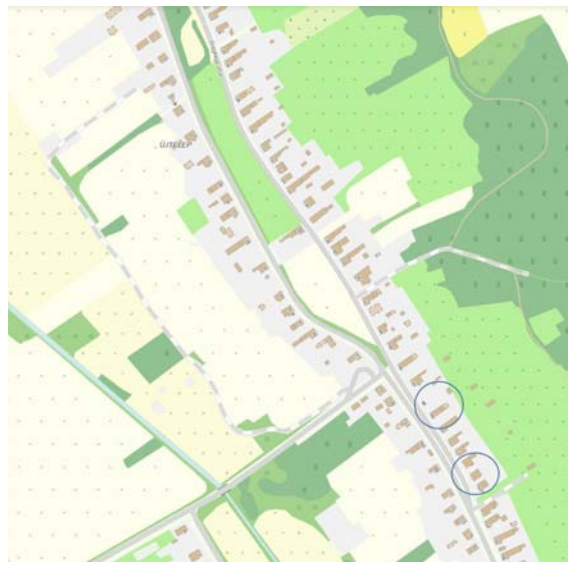
18. kép: Sajnos mára a gazdaporták pajtái eltűntek, a Domszer utcában ma egyetlen ház áll, az egykori szer helyén, az utca gyakorlatilag megszűnt. Ma már hivatalosan a Sashegy utca része.

Figure 18: Unfortunately, by now the barns of the farmsteads have disappeared. Only one stands in Domszer Street today but it is practically gone. Currently, it officially belongs to Sashegy Street.

19. kép: Az Öreghegy utca azon szakasza, ahol a két fölmért ház állt, a térkép készítésekor frissen kimért szőlőtelek az Alsó kotyorban – a Kajár felirat segít a pozicionálásban, mert az előző kivágaton is látható.

Figure 19: The section of Öreghegy Street where the two surveyed houses stand. At the time the map was drawn a new vineyard plot was established in the Lower kotyor (bushland) area. The inscription Kajár helps positioning these features, as it is also visible in the previous section of the map.

20. kép: Láthatóan ez ma a település legdinamikusabban fejlődő része, de úgy ítélem meg, hogy ezek inkább spontán, esetleges változások, ahol a hagyományos falu, az egykori szőlőhegy és a kertváros találkozik.

Figure 20: This is apparently the most dynamically developing part of the settlement, but I believe that these are rather spontaneous, contingent changes where the traditional village, the former vineyard hill and the gardens of the new suburb meet.

Érdemes megfigyelni a településszerkezet karakteres változását 1784 és 1856 között (**9., 17. kép**). Ez a mai állapotot mutató térképen is jól látszik, hogy az első katonai felmérés idején még egyenrangú két utca közül a Szentháromság templom megépülését (1798) követően egyértelműen az új, telepes utca válik főutcává (**18. kép**).

Mivel a kajári hegyek kiterjedése túl nagy, ezért az Öreghegy utcát külön kivágoton mutatom (**19. kép**). A térképen szereplő *kotyor* szó tüskés, bozotos helyet jelent a Czuczor-Fogarasi szótár szerint (Czuczor – Fogarasi 1872). A következő részt pedig Újhegynek írja a térkép. Ugyanakkor az is tény, hogy már az első katonai felmérés is szőlőterületnek jelzi ezt a részt.

Az biztos, hogy a területen 1856-ban még nincsenek prэшázak sem a felső út mellett, sem a szőlőlábakban. Az is bizonyos, hogy még a harmadik katonai felmérés (1880-as szelvénye) is csak prэшázakat jelöl a területen. A felmért épületek szerkezetei is alátámasztják, hogy itt a 20. század elején épültek a lakóházak.

A 2025 októberi út legmeggrázóbb pillanata volt, amikor megtaláltam az éppen bontás alatt álló 48-as számú épületet. A térképen már új számozás látható, illetve a másik épület helyén telekredezés is történt (**20. kép**).

Ezek tehát az építmények helyei, rövid településfejlődési megjegyzésekkel. A következő részben tematikus sorrendben, hat kis fejezetben bemutatom az épületek dokumentációját és azok sorsát. A tanulások nem azonos súlyúak. Az anyagot még ki kell egészíteni a táborok idején és a felméréskor készült fotódokumentációval. Az 1988. évi felméréseket is csatolni fogom majd.

Az építmények tanításai

Öregszőlő (14–15. kép)

A három prэшáz pince azonos térszervezésű, a rövid oromzatos oldalról nyílik a prэшáztér ajtaja. Az épület hossz tengelye a lejtőre merőleges, azaz a prэшázból nyíló pince befut a domboldalba. Ahol a terepszint emelkedése lehetővé teszi, ott a pincerész fölé földborítás kerül. A három fölmért épületnél azonban a nyeregvető végigfut az épületen, a padlás a hátsó oromzatról is nyílnak ajtóval, mint a Vajda pincénél (**21. kép**). Az épület Perger Gyula tanulmányában a 3. képen szerepel.

A felmért épületek egységesen padlásoltak, de más földémszerkezet van a préstér és a belső bortároló rész fölött. A Vajda pincében nyújtott csehsüvegoltok épültek. Ez ritka megoldás, főként földfalazat esetében. Az épületet 2021-ben felújították.

A Népi Építészeti Program keretében készült építéstörténeti dokumentáció egyszer majd elérhető

lesz, ha a program adattárát nyilvánossá teszik. Az 1994-es dokumentációban feltehetően téves az anyagjelölés. Ennél az épületnél különleges még a bejárat homlokzat oromfal kialakítása, valamint a gádoros bejárat. Ezek a külső elemek a nemesi mulatóházakkal rokonítják az épületet.

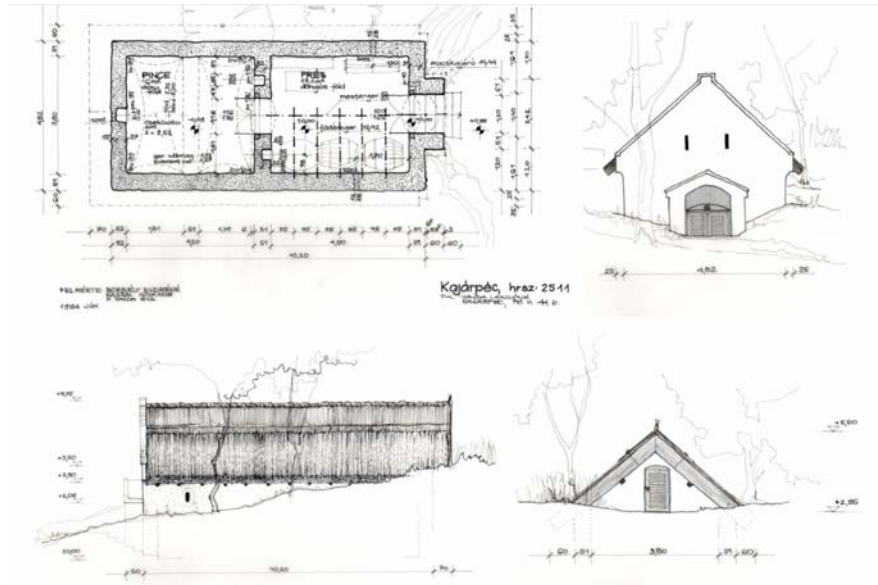
A másik két prэшáz az általánosan elterjedt típust képviseli. Mindháromban előfordul a falifülke mindkét térrészben, hiszen ez fontos szerepet játszott a használatban. Itt helyezték el a gyertyát, talán korábban *foklát* majd a petróleumlámpát. A Pintér-féle épület szintén felújításra került (**22. kép**). Elbontották a köpenyfalat és az ideiglenes bádogtetőt. A tetőt *farazatosra* alakították, azaz a nyeregvető végénél ferde síkkal záródik a tetőidom az oromzat helyett. Ez hőtechnikai szempontból jobb megoldás, mert a nád jól szigetel. A képen jól látható, hogy a tetősík a homlokzati sík elé nyúlik, így védve az esőtől a bejáratot, ami sokszor a terepszintnél mélyebben van. Figyelemre érdemes a félágas a metszetrajzon a pince fölötti tetőrészben. Ez a szerkezeti megoldás, az ágasfa a Sokoróban és a Kisalföldön általánosan elterjedt volt. Nem csak a homlokzatnál, hanem a harántfalakban is ágasfa tartotta a taréjszelement. A felújítás során a tető szerkezet vizsgálata és az analógiák alapján javasolta a tervező a módosításokat (**23. kép**).

A harmadik pince a legtipikusabb. A *farazatos* kialakítás, az egyszárnyú, ácstechnikával készült ajtó, a szellőző vagy macskalik a homlokzaton, mind általánosan jellemzők a hegybeli építményekre (**25. kép**). A falazat anyaga itt egyértelműen föld volt, feltehetően vert vagy más néven döngölt föld. A gerendakiosztás alapján a prэшáz földeme későbbi, egy falkutatás során esetleg szikrafogóra utaló nyomot is találhattunk volna a prэшáz valamelyik sarkában. Ebben az épülettípusban ugyanis előfordult tűzpadka a padlásolatlan térrészben, a sarokba építve, fölötté a falkoronára szerelt sározzott szikrafogóval.

A népépítészetben az épületbe bele van kódolva az elmúlás. Bíró Ibolya mondta ezt még Győrújbaráton, egy közös kiránduláson. De az elmúlás nem pusztulás, romlás, hanem átalakulás vagy visszatérés. A Tóth-féle pince is nyomtalanul tűnt el, de itt még a hiányát, a foghíjat sem lehetett érzékelni (**24. kép**), amint azt a Teleki utcában látni fogjuk. Visszatért a földbe, amelyből vétetett. Ez is egy fontos tanulság.

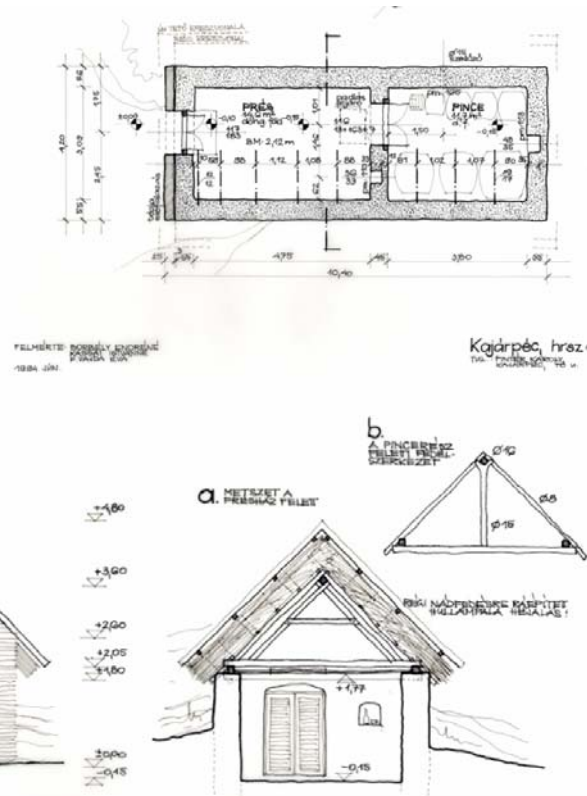
Felpéc, Táncsics utcai házak (12–13. kép)

A felmérés idején mindkét porta már erősen hiányos volt. A belső kerítések alig voltak meg, csak a lakóház és egy-egy árnyékszék állt a telken, illetve egy kút a 8. számú házánál (**27. és 30. kép**). Hagyományosan, és ez majd a kajári házaknál látható lesz, a belsőségen legalább három udvartípus különíthető el: a tisztaudvar, a baromfiudvar és a kertek.

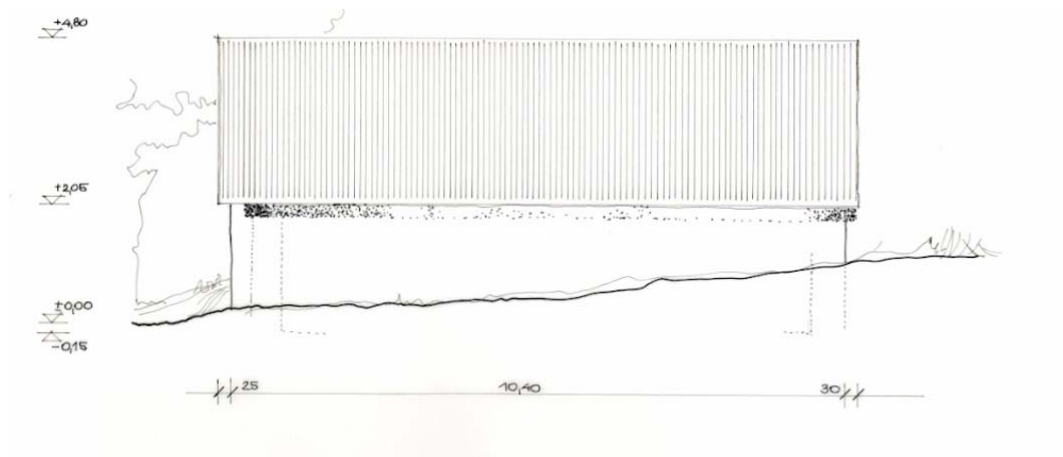
21. kép: Vajda pince, a dombba befutó gádoros présház padlása a hátsó oromzati ajtón közelíthető meg. A pince fölött két nyújtott csehsüveg boltszakasz található. Rangos épület, a hegyben néhány hasonló található.

Figure 21: Vajda's wine cellar with entrance porch. The attic of the wine press house that runs into the hill can be accessed through a rear gable door. Two elongated "Czech cap"- shaped arches (spherical caps with parts falling outside the ground plan cut off) are visible above the wine cellar. This seems a prestigious building; there are some similar ones on the hill.

22. kép: Az alaprajzon és a homlokzaton látható a téglából épült köpenyfal. A hullámpala lekerült az épület tetejéről. A felújított pince fotóját 2025 októberében a szerző készítette.

Figure 22: The brick cladding wall is visible on the floor plan and facade. The corrugated slate roof has been removed from the building. The photo of the renovated wine cellar was taken by the author in October 2025.

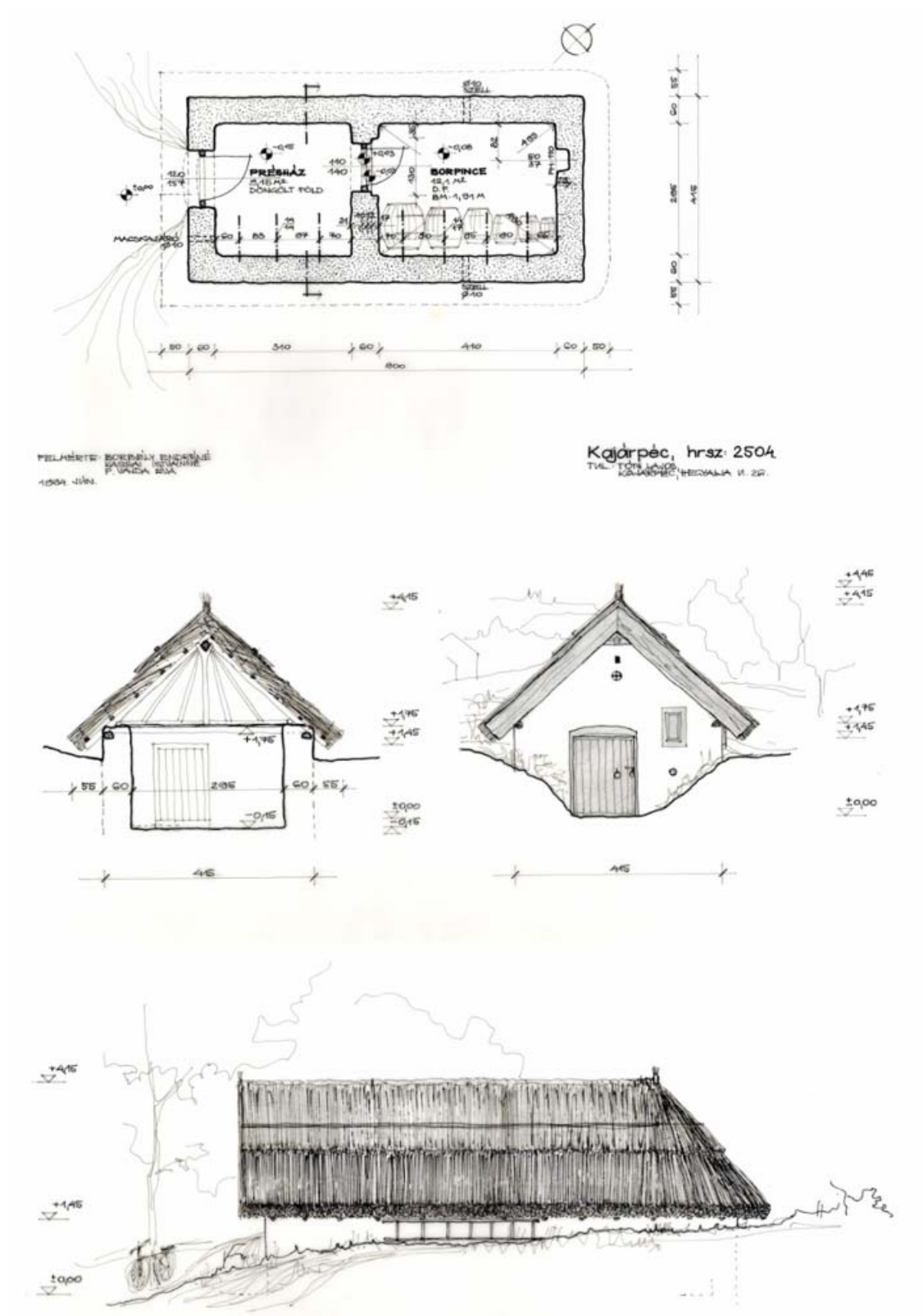
23. kép: A leglátványosabb változtatás a tetőidom módosítása. Az új nádfedés jól látható a képpáron (a szerző fotója).

Figure 23: The most visible change is the modification of the roof form. The new thatched roof is clearly visible in the pair of images (Photo by the author).

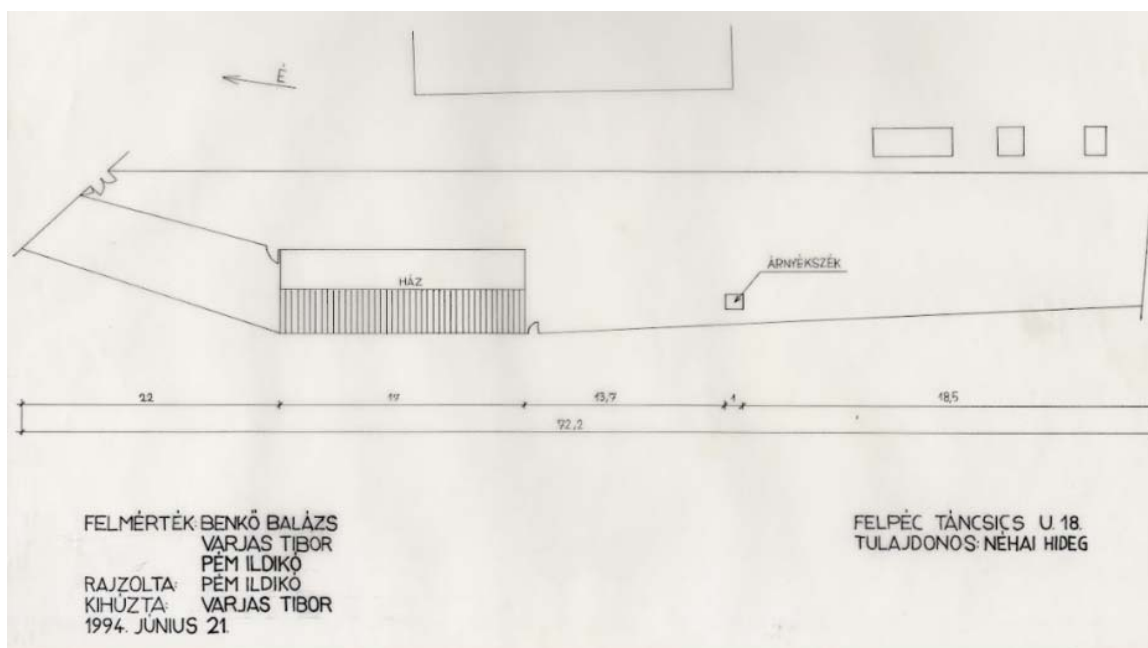
24. kép: A nyíl jelzi, hol állt a Tóth pince. A háttérben a Pintér féle pince farazata (a szerző fotója).

Figure 24: The arrow indicates where the Tóth cellar stood. In the background the rear view of the Pintér cellar is visible (Photo by the author).

25. kép: A Tóth féle pincét még az ezredforduló környékén elbontották. Emlékét a dokumentáció őrzi. A metszetrajzon jól láthatóak a félágashoz futó szarufák, amelyek a farazat nádazását tartják.

Figure 25: The Tóth cellar was demolished around the turn of the millennium. Its memory is preserved in the documentation. The section drawing clearly shows the rafters running to the half-girder, which hold the reeding of the rear frame.

26. kép: Helyszínrajz és alaprajz. Földfal (fecskerakás), téglafal és sárba rakott kő váltja egymást. Egy befalazott ajtót is találunk a pitvarban. A helyszínrajzon csupán az előkert kerítésége látszik.

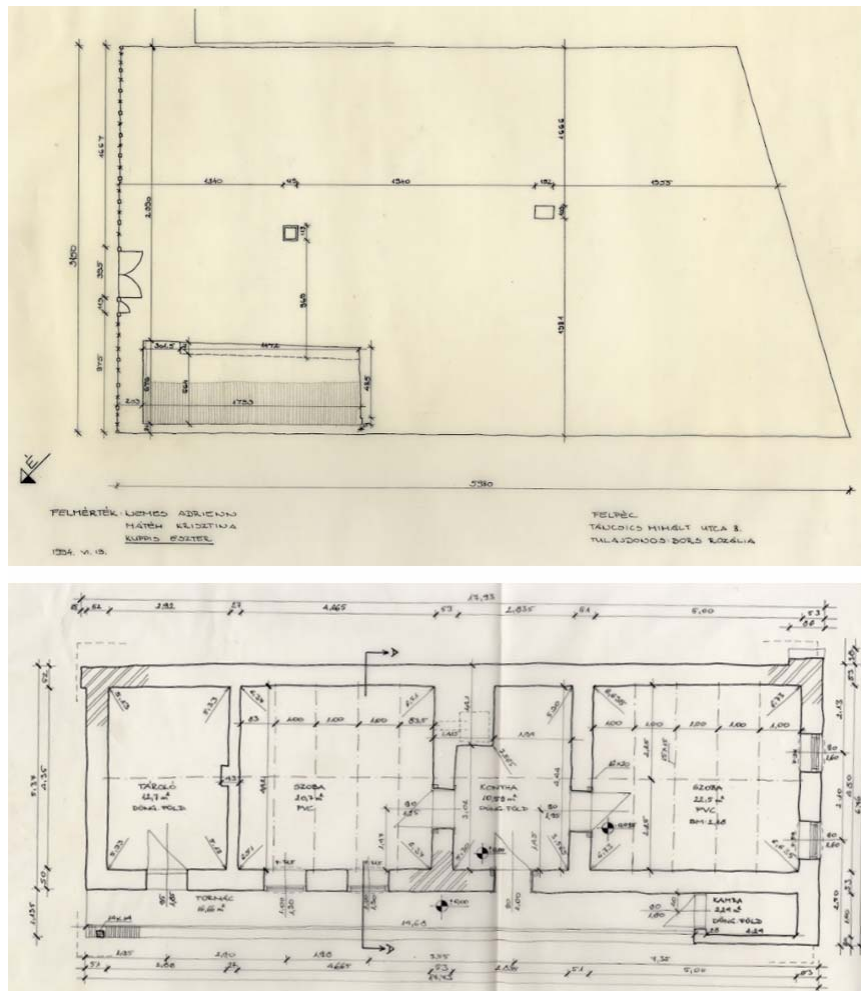
Figure 26: Site plan and ground plan. An earth wall (“swallow’s nest”), a brick wall and stone set in mud alternate in the structure. We also find a walled-in door in the atrium. The site plan only shows the fencing of the front garden.

Ez a rendszer a hagyományos gazdálkodásnál szükségszerű. Ha a telek mérete megengedte, akkor általában épült nyárikonyha a tisztaudvarban. A terménytárolás és állattartás épületei mindig az igényeknek megfelelően, de a hagyomány szerint kerültek a telek megfelelő udvarába. Adott esetben az egyes udvartípusok elválhattak egymástól. Ez jelen esetben azért fontos, mert az utca végén álló öregebb épület azóta olyan fejlődésen ment át, hogy az külön dolgozatban értékelhető csak. A bevezetőben érintett sajátos fejlődés miatt itt teljesen elfogadható, hogy az utca túloldalára kerül a gazdasági udvar. Most azonban a felmérések bemutatása a cél.

Mindkét épület datált. A felvétel idején a 18. ház oromzatán lévő szellőzőnyílás fölött 1813 évszámot rögzítettünk (**29. kép**). A felújításkor 1913 került az oromzatra (**28. kép** bal oldali fotó). A másik épület mestergerendáján pedig 1881 olvasható.

A térkép alapján valószínű, hogy a mai tájház már 1856-ban állt, így akár az 1813-as építés is elképzelhető. Ha az alaprajzot megnézzük, jól látható több építési periódus, mert eltérő faltechnikák figyelhetők meg (**26. kép**).

Az jól látható, hogy az egymenetes épületek első három helyisége, még a tornácra beépülő kamra is, nagyon hasonló.

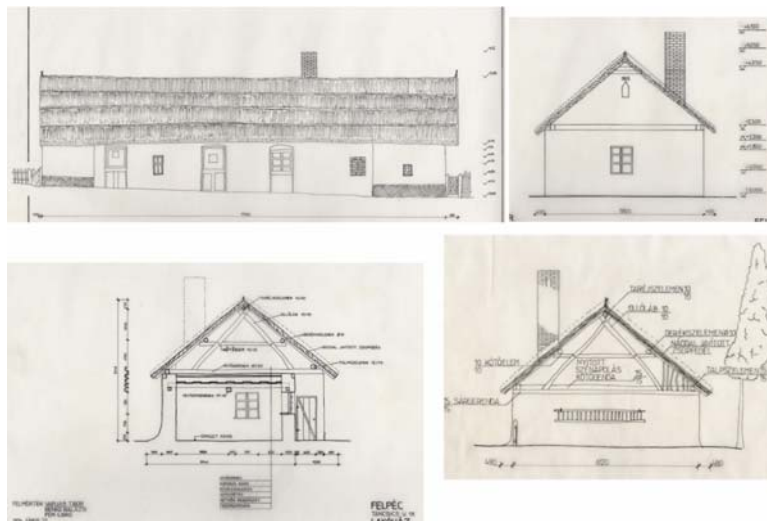
27. kép: A Táncsics 8. széles telkén egyáltalán nincs belső kerítés, maga a telekforma is atipikus, duplaszéles. Az alaprajzon látható, hogy a falszerkezet egységes, csak a kamra fala tér el ettől.

Figure 27: There is no internal fence on the wide plot at 8 Táncsics Street. The plot shape itself is atypical, being twice as wide as usual. The floor plan shows that the wall structure is uniform, only the wall of the chamber differs from it.

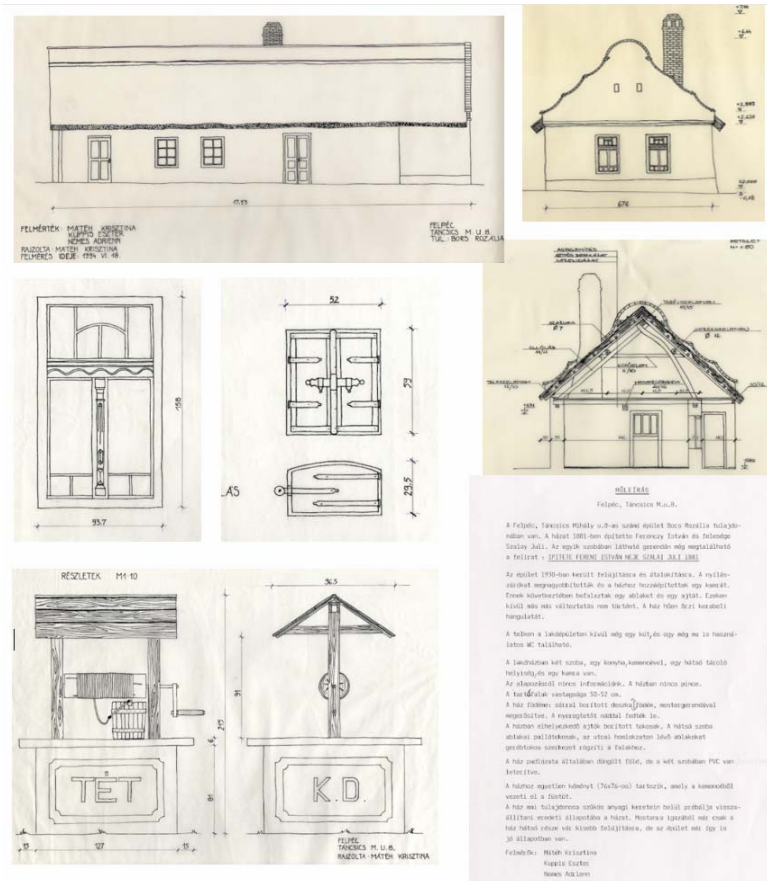
28. kép: A felpéci tájház mostani datálása és a barokkos oromzatról „hiányzó” ajtónyílás (a szerző fotója).

Figure 28: The current dating of the Felpéc folklore house and the „missing” doorway from the Baroque gable (Photo by the author).

29. kép: Az épületen megjelenő sokféle ablak és ajtó típus a többszöri átalakítás nyoma. Az oromzaton szerepel a felméréskor rögzített datálás (1813). Figyelemre méltó az oldalhomlokzati rajzon megjelenő kerítés részlet.

Figure 29: The many different types of windows and doors on the building are indicative of the multiple alterations. The gable is dated as 1813 at the time of the survey. The fence detail on the drawing of the side facade is noteworthy.

30. kép: Az 1881-ben épült lakóház ma hétvégi házként szolgál, jól karbantartott. A beépített és meglévő asztalos szerkezetek mind megőrzésre méltó kivitelben készültek. Az udvari homlokzat két ablaka feltehetően a műleírásban szereplő átépítéskor került hátra.

Figure 30: The house built in 1881 is now used as a holiday home and is well maintained. The built-in and existing joinery were all executed in a quality worthy of preservation. The two windows on the courtyard facade were probably moved to this side during the reconstruction mentioned in the description of the building.

A 8. házról készült alapos műszaki leírás alapján elfogadhatjuk, hogy az épület már a kaminos kemencével és mászkéménnyel épült **(27. kép)**. Az öreg háznál utólag építették be ezt a füstelvezető szerkezetet az egykori szabadkéményes konyhába. A kamin a hasábkemencével egybeépült füstelvezető, így a kémény egy mászható széles kürtővel indul. Általában kettős fémajtaja van. Itt mászik be a kéményseprő, és itt tudják a füstre föltenni a disznóságokat. A szerkezet miatt a konyha zárttá és füstmentessé válik. A megoldás a 19. század második felétől terjed rohamosan a Kárpát-medencében (Sabján 2021). Hogy az eresz alá megépülő kamra melyik háznál készült el előbb, azt nehéz lenne megmondani. Ha mégis az 1913 évszám a valós, ami egy nagyobb felújításhoz, átalakításhoz kapcsolódik, akkor lehet, hogy itt épült meg először, míg a másik háznál eredendően egy reprezentatív tornác ajtó volt az utca felé eső homlokzaton. Ennek, lévén előkertes a beépítés, gyakorlati használata nem lehetett, csak szélfogóként és reprezentációs céllal készült, mert a barokk(os) oromzat megkövetelte ezt. A kajári példánál látjuk majd a divat hatására alakuló utcai architektúrát **(47. kép)**.

E finom egymásra hatások (kaminos kemence, ereszalji kamra) – melyeket természetesen nem tudunk igazolni, csak feltételezhetünk – nagyon jellemzőek voltak a népépítészetre. Viszont egy esetleges felújításnál, tervezésnél hasznos lehet az ilyen gondolkodásmódból eredő javaslat, megoldás. A fényképen **(28. kép)** szembevetendő különbség ellenére, a két lakóház hasonlóvá vált a 20. század elejére.

Ma a falusi településeképek szétesésének legfőbb oka, hogy a foghíjbeépítések esetében a tervező, nem ismerve a helyi építési gyakorlatot, megvalósítja a sokszor betelepülő „gyütt-ment” tulajdonos, vagy a saját elképzelését. Ha ismerné az egykori faluképet, a telken régebben álló, akár már lebontott épületet, akkor tudna mihez igazodni. Ennek szándéka hozta létre a települési arculati kézikönyveket 2016-ban (400/2016. (XII. 5.) kormányrendelet). Ezekben legtöbbször azonban nem szerepelnek a már eltűnt épületek, tehát egy szétesett faluképből próbálják kialakítani a javasolt, sematizált előírásokat. A bemutatott két példa is **(29–30. kép)** jelzi (a telekformák szabálytalansága, sajátos domborzati adottságok), hogy szinte telkenkénti szabályozásra, javaslattételre lenne szükség.

A később épült 8. számú ház **(27–30. kép)** egységes képe – csak a „tornácajtó” tűnt el – egy módos építkezést emlékéit hordozza. A típus általánosan

elterjedt, de a három településen nem áll már ehhez hasonló lakóház, csak klasszicizáló és historizáló párját találtuk meg (Kajár, Kossuth u. 19.).

A kispéci tájház és a Teleki utca hiányai (17–18. kép)

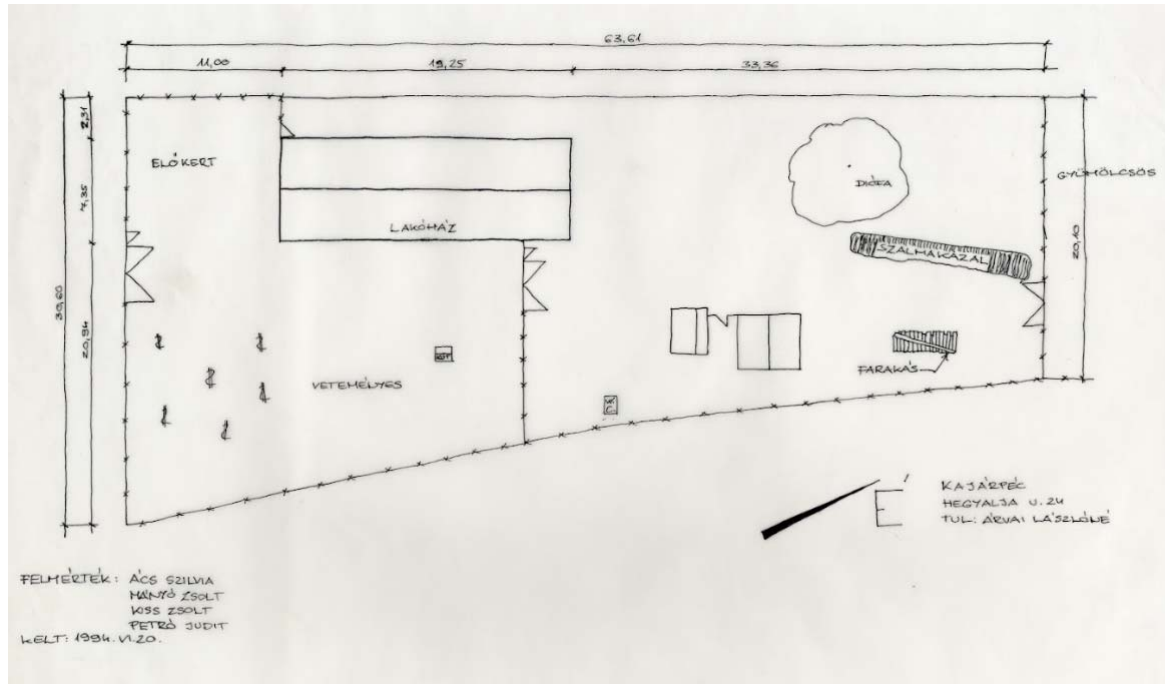
A kispéci részen, a Hegyalja utcában fennmaradt épület szintén a hegybe települt porta példája. Megmaradása talán éppen a felmérésnek köszönhető, és annak, hogy Felpécen 2004-ben megnyílt a tájház. „A szomszéd háza” így is működik. Ez azért is figyelemre méltó, mert a faluban már ekkor működött egy helytörténeti kiállítás, és nem általános, hogy egy falu két hasonló intézményt képes legyen fenntartani. Természetesen azon lehetne vitatkozni, hogy mi a falu, az önkormányzat, vagy egy helyi civil közösség képviseli inkább?

A tömegformát és az anyaghasználatot megőrizve újították föl. Az utcafronton bukó-nyíló ablakok építettek be **(31–33. kép)**. Ez ugyanaz a hozzáállás, mint az udvar és a kút átalakítása. Természetesen érthető, hogy a szekér ma látványelem és a fű gondozása egyszerűbb. A felméréshez építéstörténeti adatokat is tartalmazó műleírás is készült, amelyet most is érdemes elolvasni **(34. kép)**.

A továbbiakban három házhelyet fogok bemutatni **(35. kép)**, majd az egykor ott állt épületek dokumentációit három tablón **(36–40. kép)**. Az egyik épület egy nyárikonyha volt. A tulajdonos a szemlén azt mondta, hogy szeretné visszaépíteni, mert jól tudták használni... persze nem földből. Pedig éppen abból lenne érdemes, csak kicsit máshogy. Valami elindulhat.

A Teleki utca képe mára látszólag teljesen szétesett. Itt a hetvenes évektől máig minden lakóházátípus megtalálható, de a túlméretezett épületek mögött gyakran megvannak az egykori lakóházak hátsó szobái, kamrái, a pincék pedig egészen nagy számban fordulnak elő, amint ez az áttekintő térképen **(17. kép)** jól kivehető. Nos, ha egy fejlesztett Település Arculati Kézikönyv, amely térinformatikai elemeket is használ, tartalmazná az alábbi felméréseket, adott lenne a lehetőség, hogy a foghíjak építetői ne a meglévő, hanem az egykor volt utcaképet is láthassák, és innen merítsenek ötletet.

Itt is érdemes elolvasni a felméréskor készült műleírást. Visszatekintve valóban a kilencvenes évek voltak a huszonnegyedik óra. Szinte minden épületnél olyan tulajdonost találtunk, akinek a szülei is itt laktak, és ismerték a porta történetét.

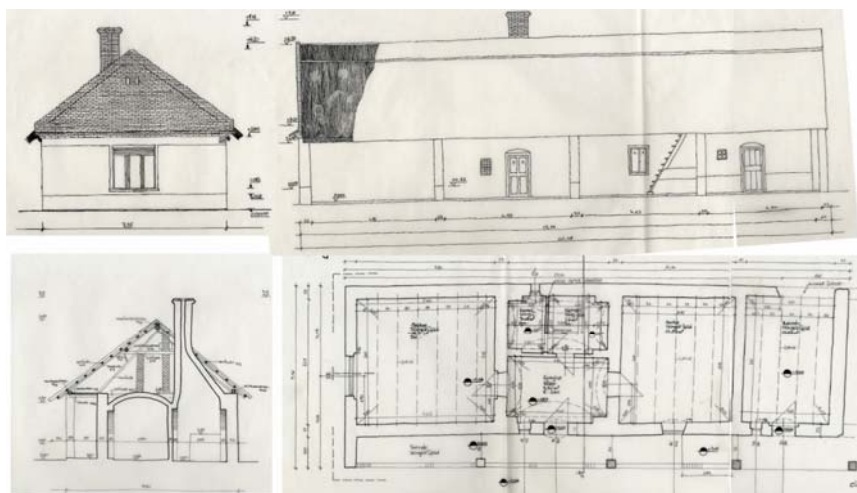
31. kép: A helyszínrajzon jól látható a bevezetőben említett udvaros rendszer a kapcsolódó melléképületekkel. Szimbolikus, hogy a tisztaudvarban szőlő volt egykoron, a lugas máshol is, sokszor a tornác előtt, megszokott eleme a parasztudvarnak, csemegeként és árnyékolóként is kiváló.

Figure 31: The site plan clearly shows the courtyard system with the associated outbuildings mentioned in the introduction. It is of symbolic significance that once grapevine grew in the fancy courtyard. Grape arbors are also found elsewhere, often in front of the porch. It was a usual element of the farmyard, offering an excellent treat and providing shade.

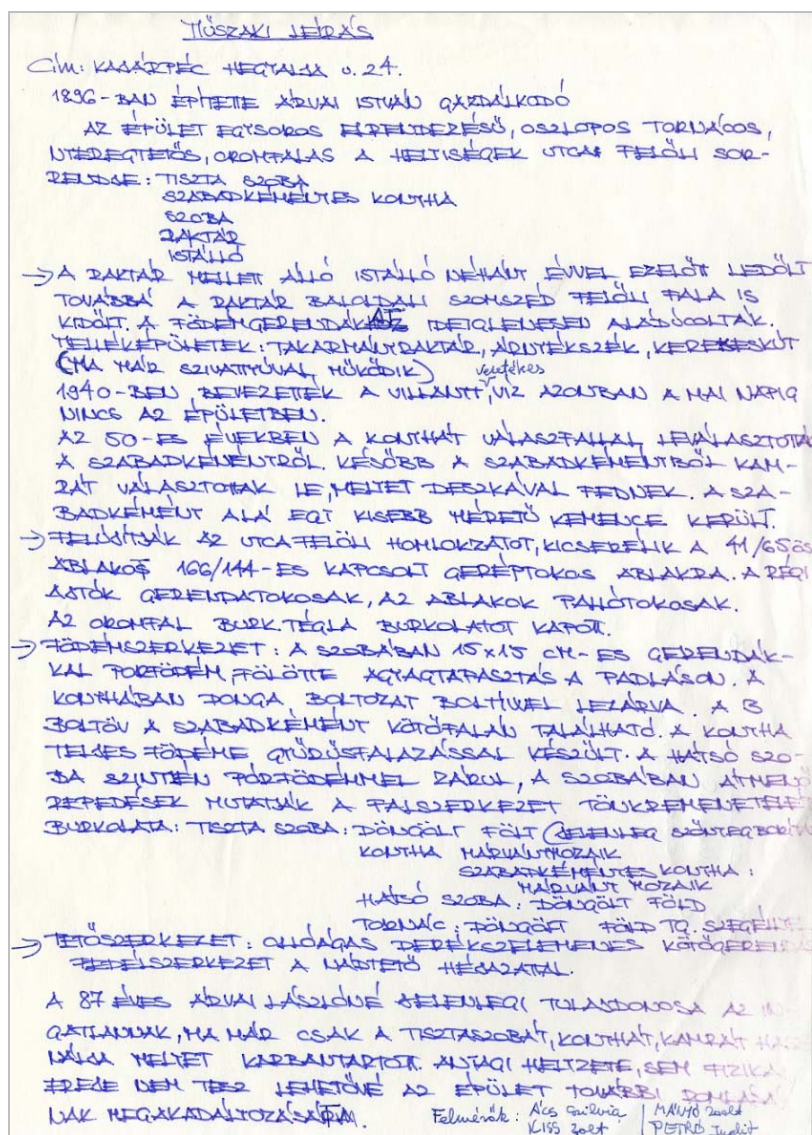
32. kép: A kajárpéci tájház elsősorban közösségi ház, rendezvények otthona. Felújításakor elsődleges szempont a korszerűség és használhatóság volt, ez jól látható a kert átalakításán is (a szerző fotója).

Figure 32: The Kajárpéc folklore house is primarily a community centre, a home for events. During its renovation, modernity and usability were the primary concerns, a consideration clearly visible in the transformation of the garden (Photo by the author).

33. kép: A felmérésen a hatvanas évek „korszerű tűzépablaka” látható, ezt váltja fel a két álló formátumú bukó-nyíló, hőszigetelt ablak. A belsejben viszont ott van a szabadkéményes konyha hasábkemencével.

Figure 33: The survey shows the typical government-issued window of the 1960s, which was replaced by two vertical, insulated tilt-and-turn windows. Inside, however, the open-chimney kitchen with a prism-type stove has been preserved.

34. kép:

A kézirat Kajárpécen készült, a táborvezető javításával. Az ablakcserére és a konyha átalakítására vonatkozó információk nagyon fontosak. Az utolsó bekezdés a felméréskor kialakuló személyes kapcsolatra utaló mondat.

Figure 34:

This manuscript was written in Kajár, with corrections by the head of the camp. The information concerning the replacement of the window and remodelling of the kitchen are very important. The last paragraph is a sentence referring to the personal relationship that developed during the survey.

35. kép: Teleki utca 61. Előkeres beépítéssel állt a ház, a zöld nyíl jelzi a pincét (alaprajzon verem). Az 55-ben az utcavonalon állt egy nyárikonyha, hasonló téglatoromzattal, mint a képen látható ól, a tulajdonos szívesen visszaépítené. A 27-es telek előtt már kerítés sincs, belátnak a „Teleki szőlőbe”. Ilyen néven szerepel a terület a kataszteri térképen (a szerző fotója).

Figure 35: 61 Teleki Street. The house had a front garden, the green arrow indicates the wine cellar (marked as stack on the ground plan). A 55 Teleki Street, there was a summer kitchen on the street front, with a similar brick gable as that of the barn in the picture. The owner would like to rebuild that structure. The fence no longer exists in front of plot 27; we can thus look into the “Teleki vineyard”. This is also the name of the area in the cadastral map (Photo by the author).

A hagyományos szerkezetek fennmaradása olykor meglepő. Az is megfigyelhető, hogy ha az új épület esetében térnek vissza egy régi szerkezeti megoldáshoz vagy anyaghasználathoz – ennek legtöbbször anyagi oka volt. Most viszont miért ne lehetne oka a fejlődés vagy a fenntarthatóság? A sár, föld, a bontott téglák használata a hatvanas évektől a szegénység jele volt, most a vályog korszerű, a bontott téglával díszítünk, a régi mestergerendát visszaépítjük, aplikáljuk az új házra, de lehet ezt még jobban is csinálni!

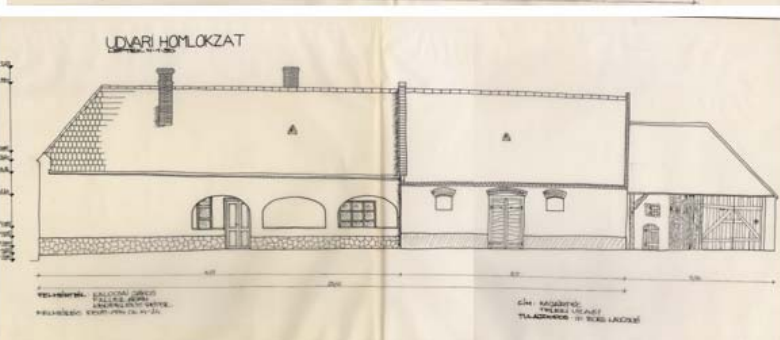
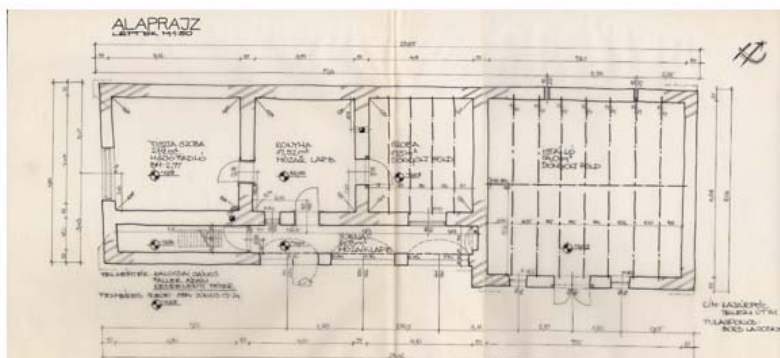
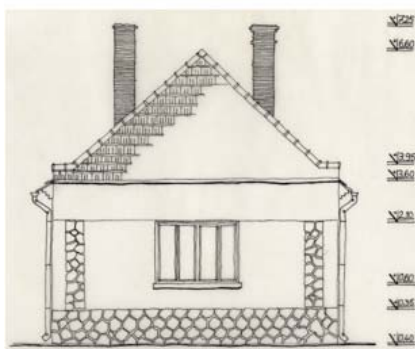
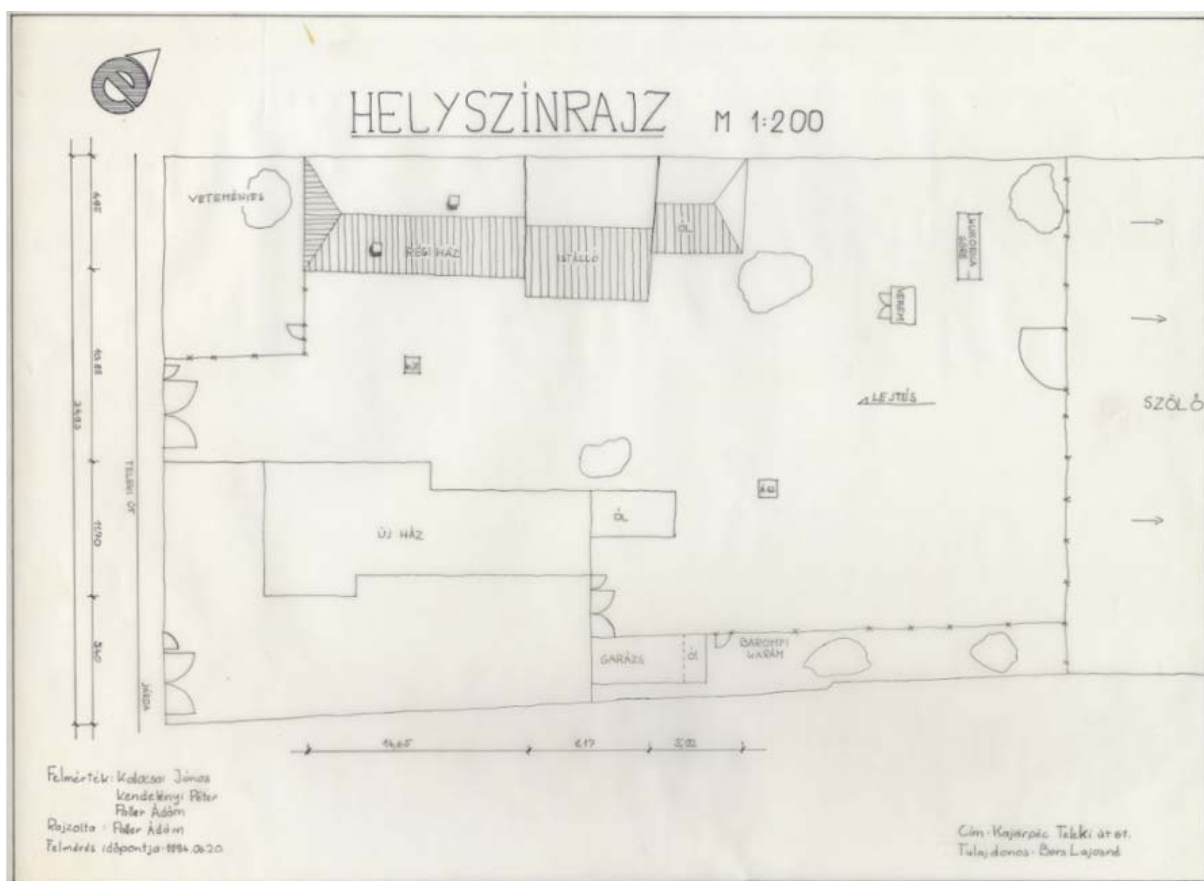
Az 55. szám alatti nyárikonyha az első világháború előtt épült. A leírásban fontos mondat, hogy a „környék nyárikonyháihoz hasonlóan”. A legnagyobb helyiség egy ablakos kamra volt, melynek feltehetően a padlását is intenzíven használták tárolásra, erre utal a jól járható beépített padláslépcső (grádics). Nos, egy ilyen épület, úgy gondolom, a megfelelő szélességű udvaron ma is kiválóan hasznosítható. Érdemes megfigyelni, hogy a konyha részről az utca felé is nyílt egy ablak (**38. kép**).

A legrégebbi épület volt az utcában Tüskés Livia háza a 27. szám alatt. Sajnos a múlt évben a párja (Teleki utca 9.) is összedőlt, szerencsére annak az épületnek szintén megvan a felmérése 1988-ból. Az alábbi tervlapokon egy igazi 18. századi, tipikus

sokorói házat mutatok be (**39–40. kép**). Ezek az épületek dokumentáció formájában is méltók és alkalmasak arra, hogy megismerjék őket. Igaz, sem a mai előírásoknak, sem a mai komfortigényeknek nem felelnek meg, de hogy életképesek, azt majd a Domszeren is látni fogjuk.

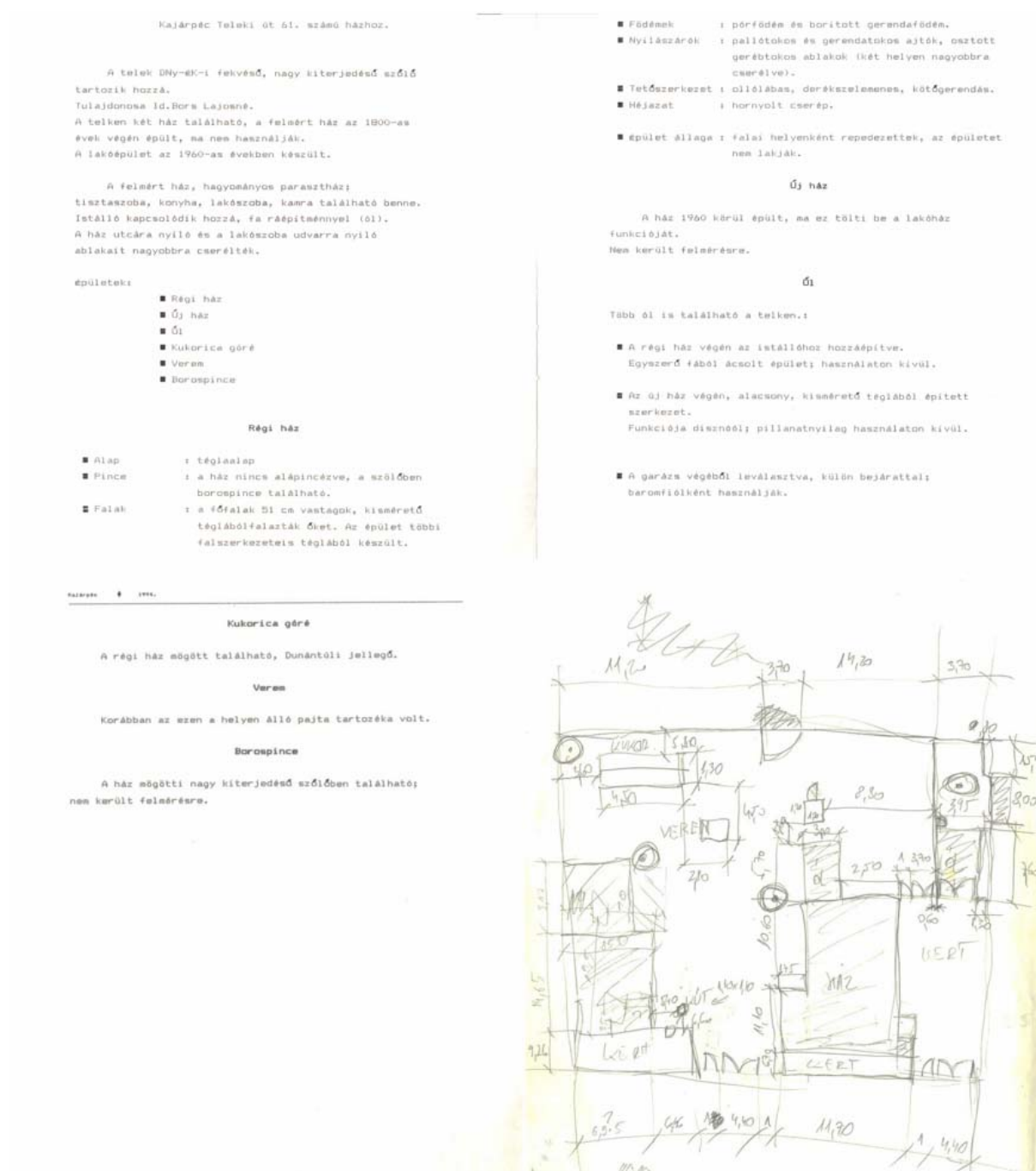
A meglepetés, hogy a műleírásban és az oromfalon a medallionban szereplő évszám (**40. kép** bal oldalon, felül) szerint az épület 1909-ben épült – volna. Biztosan állítható, hogy az évszám egy nagyfelújításra vonatkozik, például ekkor épül meg a kaminos kemence sajátos változata a konyhában, a szabadkémény helyett. Nem csak az alkalmazott szerkezetek és az anyaghasználat, hanem a térkép is pontosan jelzi, hogy az épület már 1856-ban állt (**16. kép**). Itt a II. katonai felmérés is fontos adatot szolgáltat, mert annak 1847-es szelvényén még nem kezd beépülni a Teleki szőlők alja. A ház minden részletében megfelel a 19. század közepi gyakorlatnak – tehát az sem lehet, hogy a datálás második számát elnézték (ld. fent a felpéci tájház esetét: 1813 vagy 1913 – **28. és 29. kép**).

Most ráfordulunk az egykori főutcára, amely a 18. század végétől töltötte be ezt a hivatást. Korábban a mai Kis utca lehetett a település fő utcája.

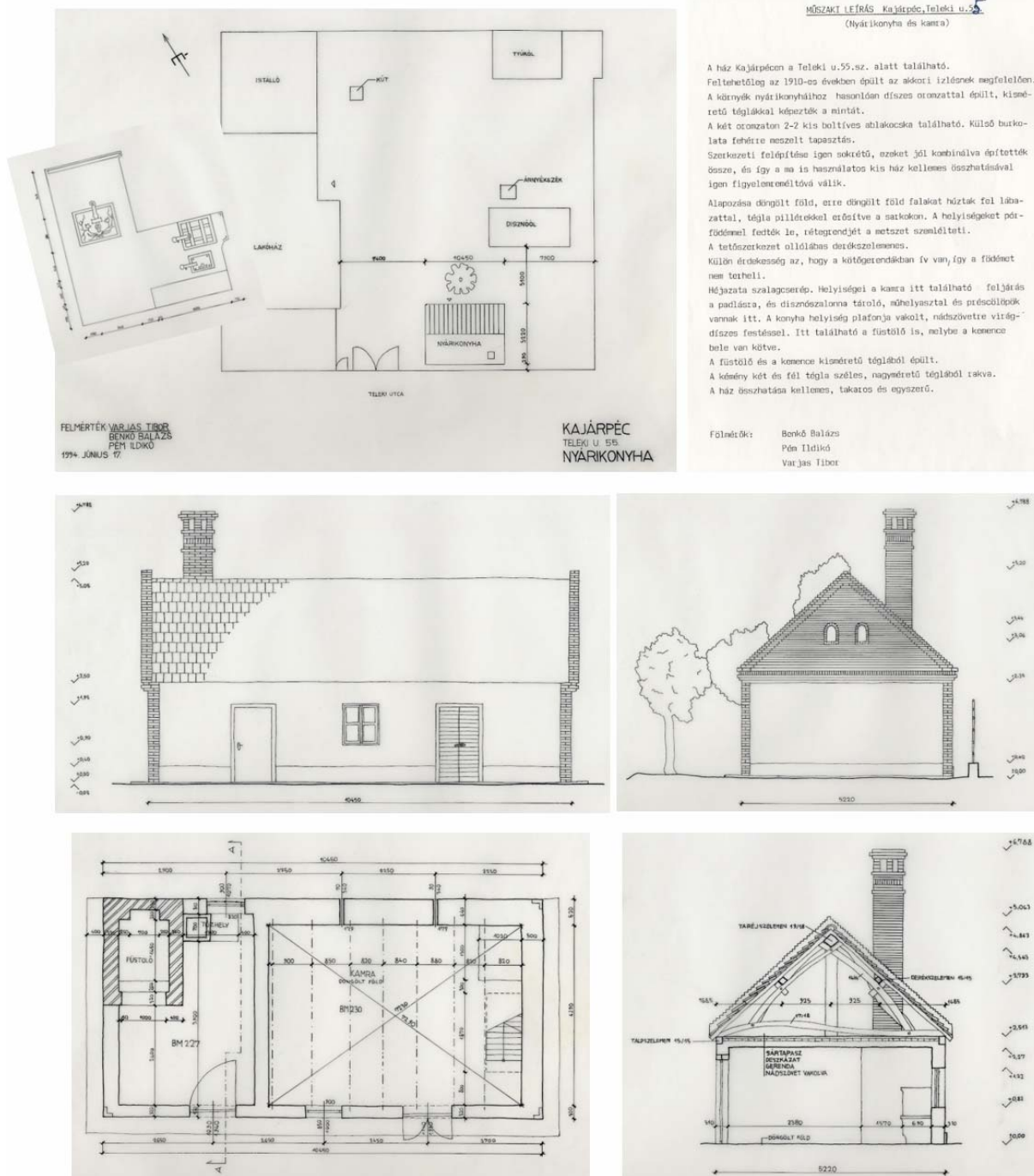
36. kép: A helyszínrajz itt is mutatja a porta hagyományos, de a telekformához igazított beosztását. A felmért házon egyedi, a településen szokatlan megoldás az íves tornác, a hangulata a két háború közötti Országos Népi- és Családvédelmi Alap (ONCSA) által támogatott és títustervek alapján épült házakat idézi (Perényi 2016).

Figure 36: The site plan also shows the traditional layout of the porch, adapted to the shape of the plot. The arched porch is a unique solution on the surveyed house, a likewise unusual feature in the settlement. Its style is reminiscent of houses promoted by the National People and Family Protection Fund (ONCSA) between the two world wars, built according to standard plans (Perényi 2016).

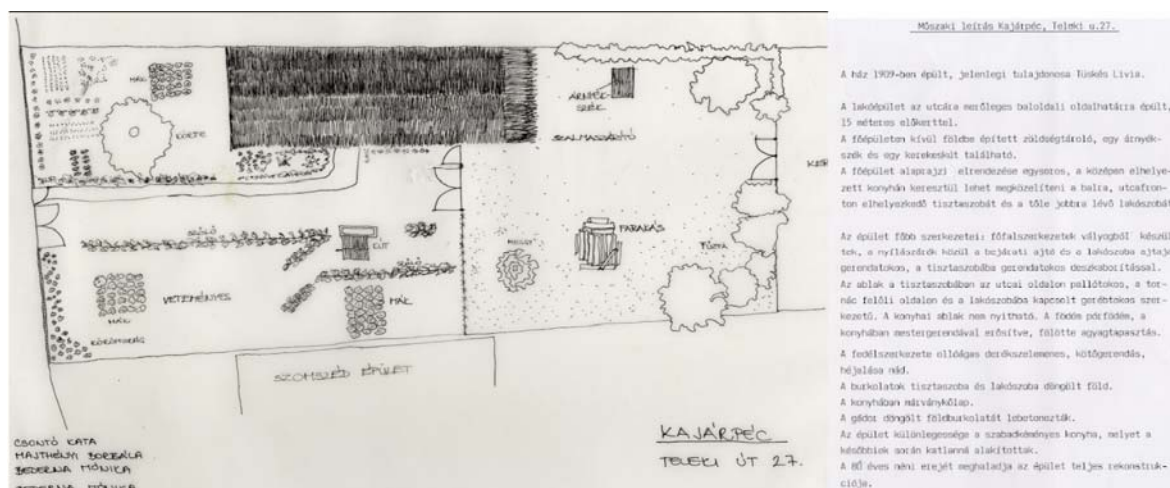
37. kép: A műleírás és a helyszínrajz manuáléja. A szövegben utalást találunk az egykori pajtára, és arra, hogy a lakószobában döngölt földpadló található, tehát 1960-ban ez még általános volt.

Figure 37: The manual of the building description and site plan. The text refers to the former barn and to the fact that the living room has a rammed earth floor, showing that these were still common features in 1960.

38. kép: A ház és a disznóól ma is áll, csak a nyárikonyhát bontották le. Utóbbiban fűtőlő és rakott tűzhely is volt.

Figure 38: The house and the pigsty still stand today, only the summer kitchen has been demolished. The latter also included a smokehouse and a built stove.

39. kép: Teleki u. 27. A nádfedeles ház udvaraival együtt addig élt, mint az utolsó lakója. (56.kép). Helyszínrajz, műleírás.

Figure 39: 27 Teleki Street. The house with thatched roof and courtyards lived on as long as its last inhabitant (cf. Figure 56). Site plan and description of the building.

A Kossuth utca hármasa (17–18. kép)

A Kossuth u. 21. számon álló, 1841-ben épített harangtorony egyszerű, egyterű építmény. Jelenlegi állapota megfelel a felméréskorinak (41–42. kép), azóta csak karbantartási munkákat végeztek rajta. A két másik épület is áll még, egymással majdnem szemben, a toronytól a templom felé. Az utcában még több olyan épület található, amely emlékeztet az egykori rangos utcára. Itt most van a huszonegyedik óra, nemsokára harangoznak!

A felmért két épület egy időben épült, de már jól látható rajtuk a korra jellemző építőmesteri hozzáállás, azaz az építető igényeihez alakított belsőtér a típuservben. A felméréseken még a homlokzati kialakítás variációit is láthatjuk (43. kép)

Általános településfejlődési tendencia, hogy ha az új középületeket nem tudják beilleszteni a történeti központba, és a közlekedés meghatározta új tengelyeken épülő rangosabb házak teret nyernek, akkor az egykori központ elhanyagoltá válik. Lakatlan porták jelennek meg, a szegényebb beköltöző réteg szerzi meg az egykori módos házakat, amelyek már nem is felelnek meg a mai komfortigényeknek. Bontásra nincs pénz, tehát felújítanak, bővítenek, saját elképzelés és tehetség szerint (44–45. kép).

A lakott, átalakított épület használatban van, működik. Minden a tulajdonostól függ. Megítélésem szerint hasznos, ha megismeri az épület korábbi állapotát, azaz rendelkezésére áll az a felmérés, amely harminc évvel ezelőtt készült. A házzal ugyanaz történt, mint a falusi házakkal az elmúlt háromszáz évben, csak az átalakítások, korszerűsítés módja változott. A tradíció erejét veszítette,

helyét részben átvették a „vonatkozó előírások”, szabványok, a technológiai fejlődés vagy inkább rohanás, ami a divattal együtt kényszerként hat az építetőre. Nincs közösségi, csak hatósági kontroll, és persze kiskapu.

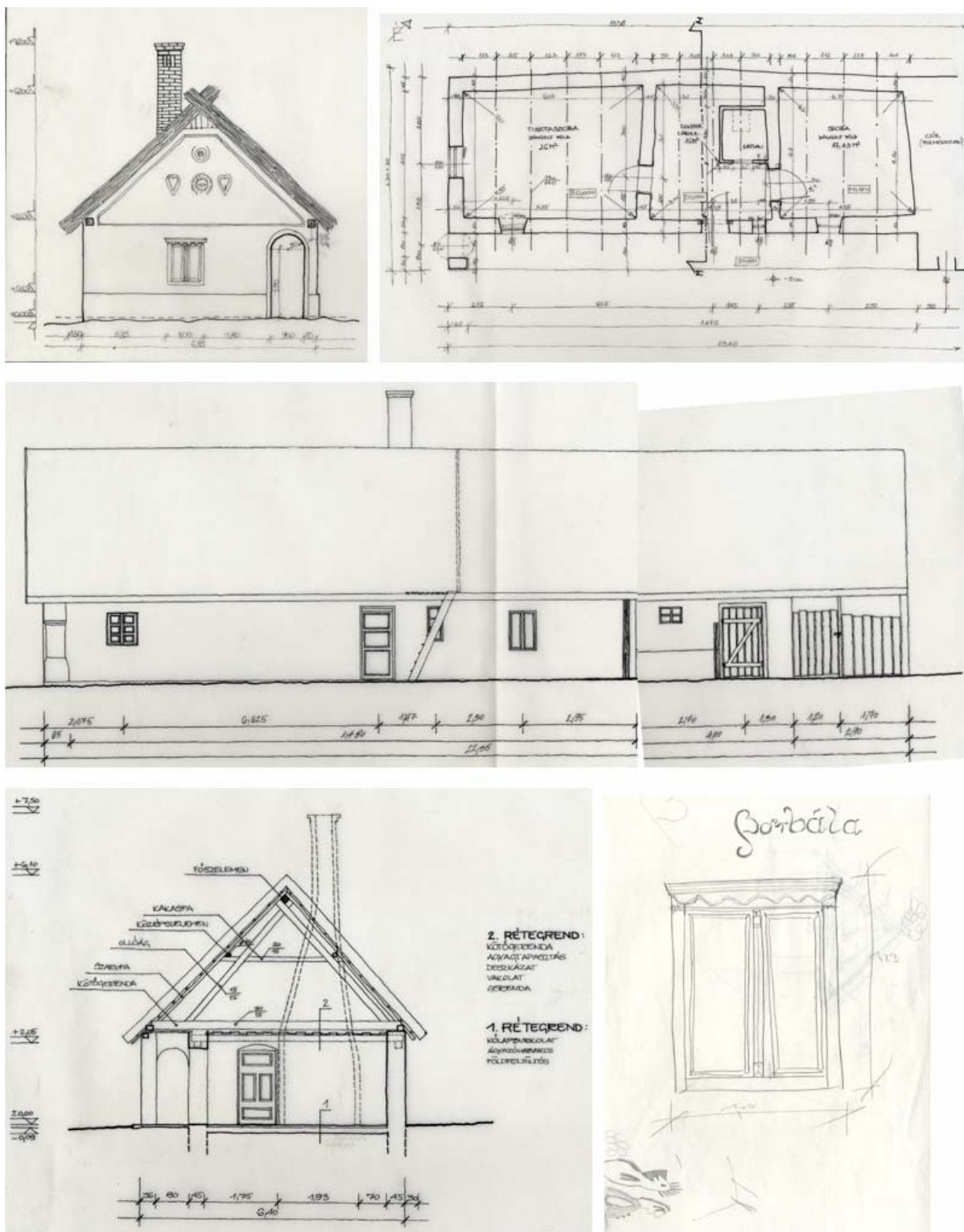
Nehéz eldönteni, hogy mi rosszabb egy háznak? A funkció szempontú olcsó felújítás, bővítés, vagy az, ha üresen áll, romolva-örizve értékeit. A Kossuth utca másik épülete most éppen az utóbbi helyzetben van, feltehetően évek óta (46–47. kép).

Az utca elején már található egy felújított épület, a harangtorony adottság. Csak ki kell használni, előnyként kell gondolni arra, hogy itt nincs átmenő forgalom. A Kossuth utca nem vezet sehova, „csak” a település főutcája lehet újra.

Az Öreghegy – a legvédtelenebb terület (19–20. kép)

Az egykori szőlőlábakon a lakóházak a XX. század első felében jelennek meg. A típus itt is ugyanaz, mint amit a Kossuth utcában láthattunk. Itt azonban mindkét ház (Öreghegy u. 48., 53.) belső térszervezését több ízben jelentősen átalakították. Megjelenik a fürdőszoba, kikerül a házból, vagy meg se épül már a kemence. Mindkét esetben érdemes a helyszínrajzot elemezni (48. kép).

A szőlőhegyből lett zártkert megmaradt magántulajdonban a termelőszövetkezeti időkben is. Az egykori szigorú szabályozás megszűnt, a belterületbe kerülő részekben újra egy telken, viszonylag nagy területen lehetett a paraszti gazdálkodáshoz hasonló életmódot folytatni – persze általában egy, akár városi munkahely mellett.

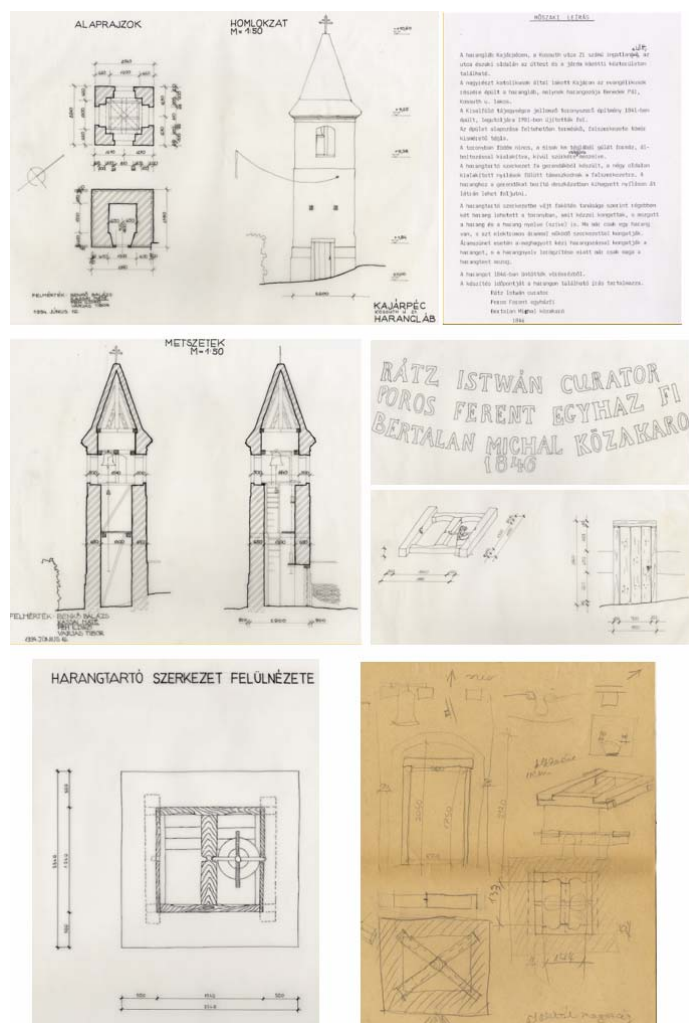
40. kép: Térszerkezése, szerkezetei közül kiemelt figyelmet érdemel a korai kaminos kemence, amit a műleírásban a tulajdonos után „katlannak” írtak a felmérők.

Figure 40: Among its spatial organization and structures, the early chimneyed furnace deserves special attention, which the surveyors documented as a “boiler” following the owner’s language in the building’s description.

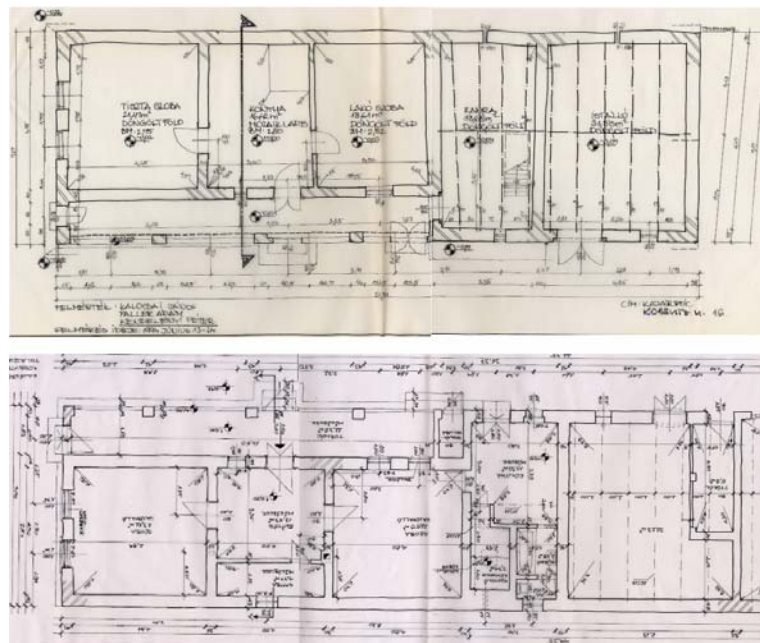
41. kép: Mindhárom felmért építmény szerepel a képen. Látjuk a templom tornyát és a hegyeket, mégis valami hiányzik, elmúlt. Ez lenne a főutca? (A szerző fotója.)

Figure 41: All three surveyed buildings are shown in the picture. One can see the church tower and the hills, yet something is missing, gone. Could this have been the main street? (Photo by the author).

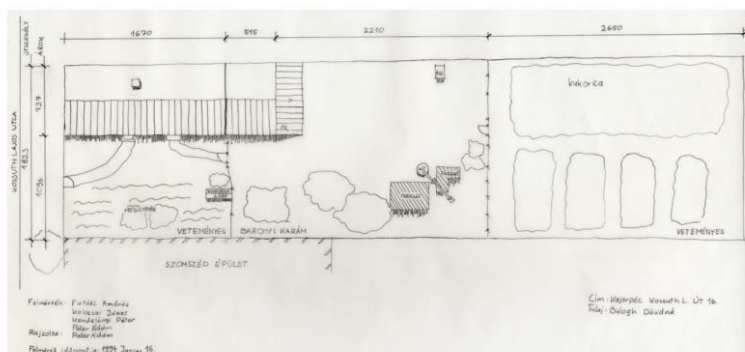
42. kép: A harangtorony tablója.

Figure 42: Tableau of the belfry.

43. kép: A házak egy év különbséggel épültek (felül: Kossuth u. 16., alul: a 19., megfordítva, hogy az alaprajzi hasonlóság jól látható legyen!). Az alaprajzokon jól követhető a hasonló térszervezés, de mégis eltérő a kialakítás, ez főleg a konyha berendezésén látszik.

Figure 43: These houses were built one year apart (top: 16 Kossuth Street, bottom: 19. Kossuth Street. The latter image was reversed to make the similarity in floor plans unambiguous). The similarity in spatial organization can be easily followed in these floor plans. However, the final design is still different, as is especially evident in the arrangement of the kitchen.

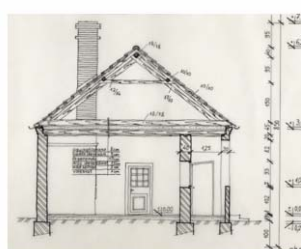
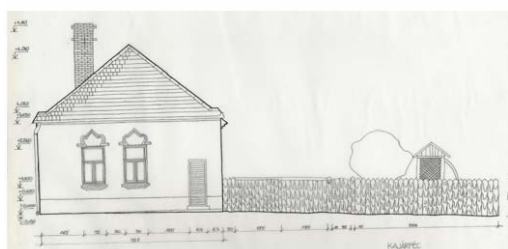
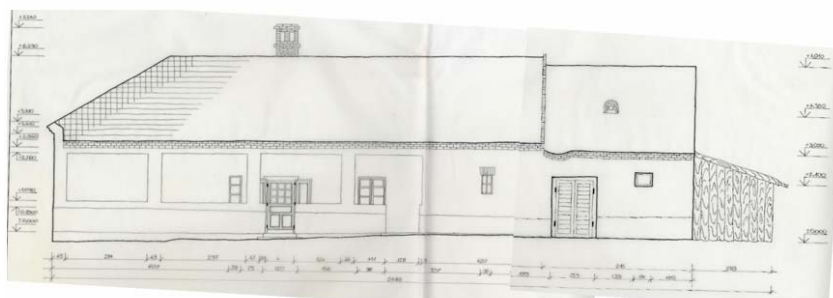

44. kép:

Az 1933-ban épült házban a felméréskor még megvolt a kaminos kemence. Egyszerű, de egyedi architektúra díszítette a homlokzatot, amint ezt a felmérési tábló mutatja (alaprajza: 43. kép felül)

Figure 44:

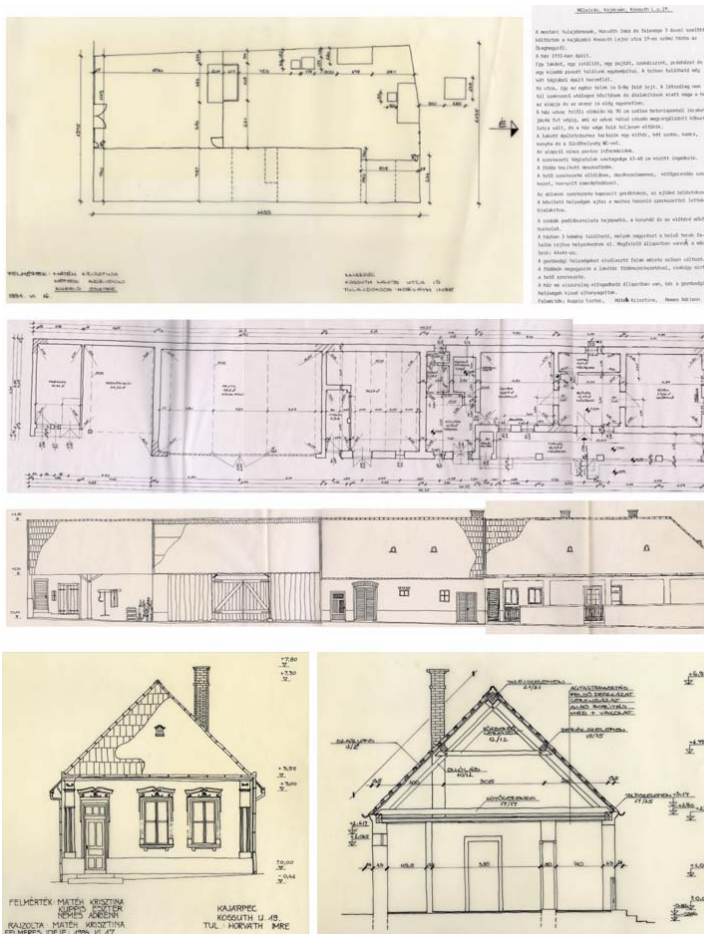
The house, built in 1933, still had a chimneyed furnace at the time of the survey. The facade was adorned with simple but unique architecture, as shown in the survey tableau (the ground plan is shown in Figure 43, above).

45. kép: Kossuth u. 16. Az egykori tornácot beépítették, de feltehetően az eredeti falszerkezet és nyílásrend megmaradt (a szerző fotója).

Figure 45: 16 Kossuth Street; the former porch was built in, but the original wall structure and system of openings were presumably preserved (Photo by the author).

46. kép:

A telken minden ugyanúgy van, mint a felméréskor. A Kossuth utca 19. egy igényes, műemléki szempontú felújítás után meghatározó lenne az utca és a település szempontjából.

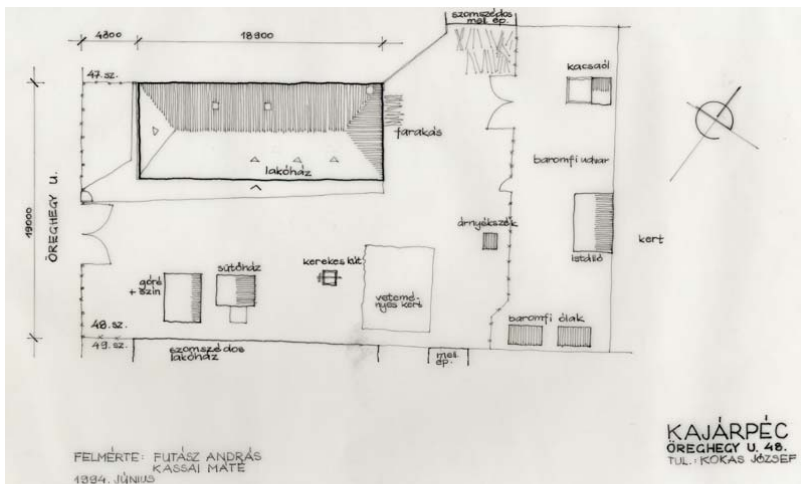
Figure 46:

Everything at this plot is the same as at the time of the survey. Following a high-quality, heritage-oriented renovation, 19 Kossuth Street, would be a decisive feature of both this street and the entire settlement.

47. kép: A 19-es számú ház homlokzata és udvara 2025. októberében, a korábban már említett lugas a tornác előtt – népi árnyékolástechnika (a szerző fotója).

Figure 47: The facade and courtyard of house 19 Kossuth Street in October 2025, with the aforementioned grape arbor in front of the porch – a traditional shading technique (Photo by the author).

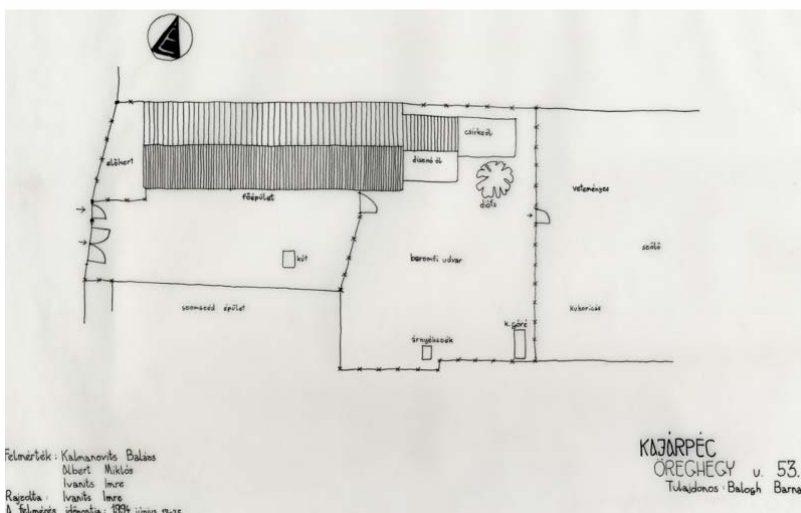

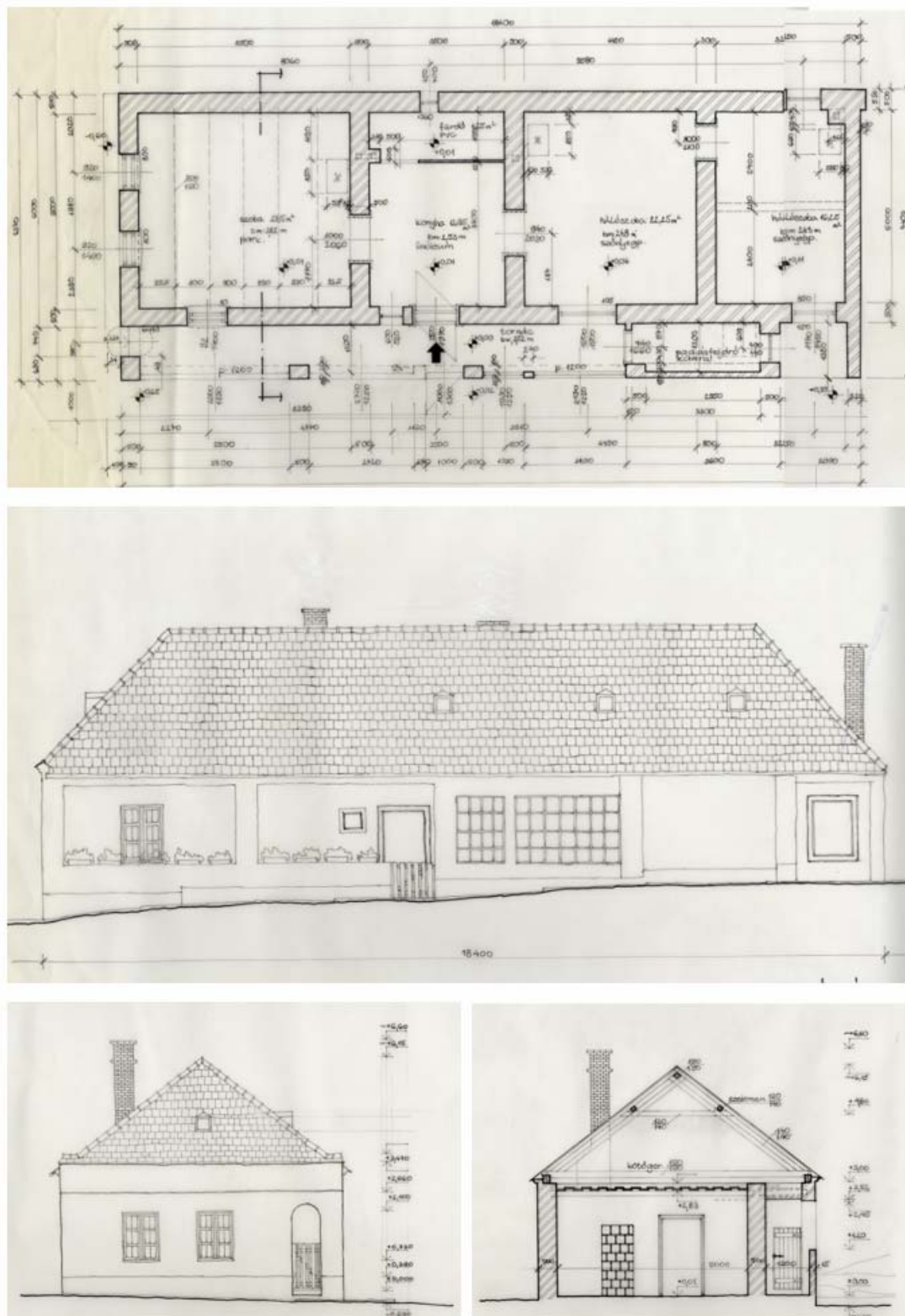
48. kép:

A két épület helyszínrajza jól mutatja a háztáji gazdálkodás jelentőségét a településen.

Figure 48:

The site plan of these two buildings clearly shows the importance of small-scale backyard farming in the settlement.

49. kép: Az Öreghegy utca 48-as ház alaprajza tisztán megmaradt. A fürdőszoba a konyhába került, az egykori kamrát egy hátsó szobából nyíló ajtóval a lakótérhez kapcsolták.

Figure 49: The floor plan of house 48, Öreghegy street, has been neatly preserved. The bathroom was built into the kitchen, and the former pantry was connected to the living space with a door opening from a rear room.

50. kép: A 2025. októberi bejáráson a 48. számú épületet éppen bontották (a szerző fotója).

Figure 50: During the October 2025 visit, building number 48 was being demolished (Photo by the author).

Ennek adott teret az öreghegyi rész is. Viszont a köztudatba egyáltalán nem került be, hogy az itteni épületek értéket képviselnek, hiszen zömben a két háború között épültek, és a hetvenes évektől már meghatározó reprezentációs igény volt – és erre megvolt az anyagi lehetősége is a többségnek, éppen a háztájiból – új házat építeni. Sajnálatos, hogy mire felismerjük a típusházak értékeit, addigra el is tűnnek. A sors fintora, hogy az elmúlt évtizedben a kockaházak nagyobb figyelmet kaptak, mint azok a típusházak, amelyeket a 20. század első felében neves építészeink, Kotsis Iván, Kós Károly és még sokan rajzoltak meg.

A konyhából nyíló fürdőszoba a kockaházak esetében is még megszokott volt, a polgári lakáskultúra és az észszerűség határozta meg ezt (**49. kép**).

Az üresen álló ház, az elhagyott porta rendben tartása nehéz és munkát igénylő feladat. Az üres telek ezzel szemben könnyen karbantartható, tehát egy elavultnak tekintett épület bontása gazdasági, gazdálkodási szempontból lehet indokolt (**50. kép**). Sajnos még mindig sok hasonló helyzetben lévő telek van falvainkban, de még városon sem megoldott – pontosabban csak most kezdenek odafigyelni rá – a bontott anyagok kezelése. A településképi védelem mellett ez is egy sürgető feladat lenne, amelyhez elsősorban önkormányzati segítség, háttér kellene, nem pedig pénz. Több településen láttam már, hogy az önkormányzat helyet biztosít a bontott, de újra fölhasználható építőanyagok számára.

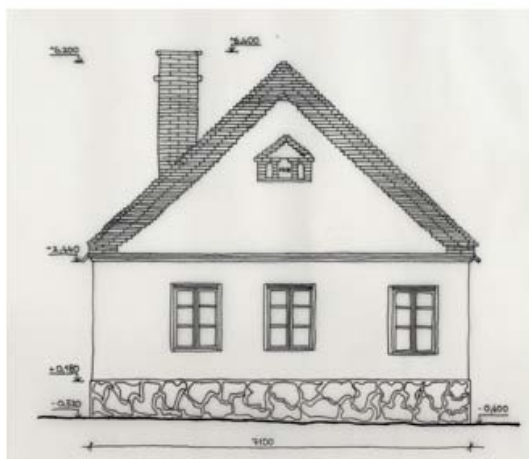
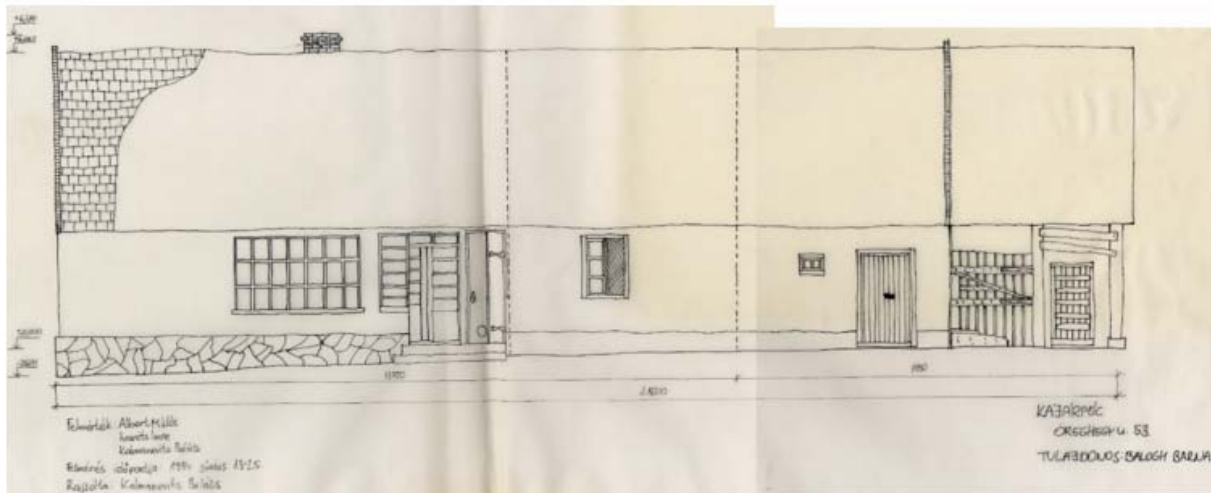
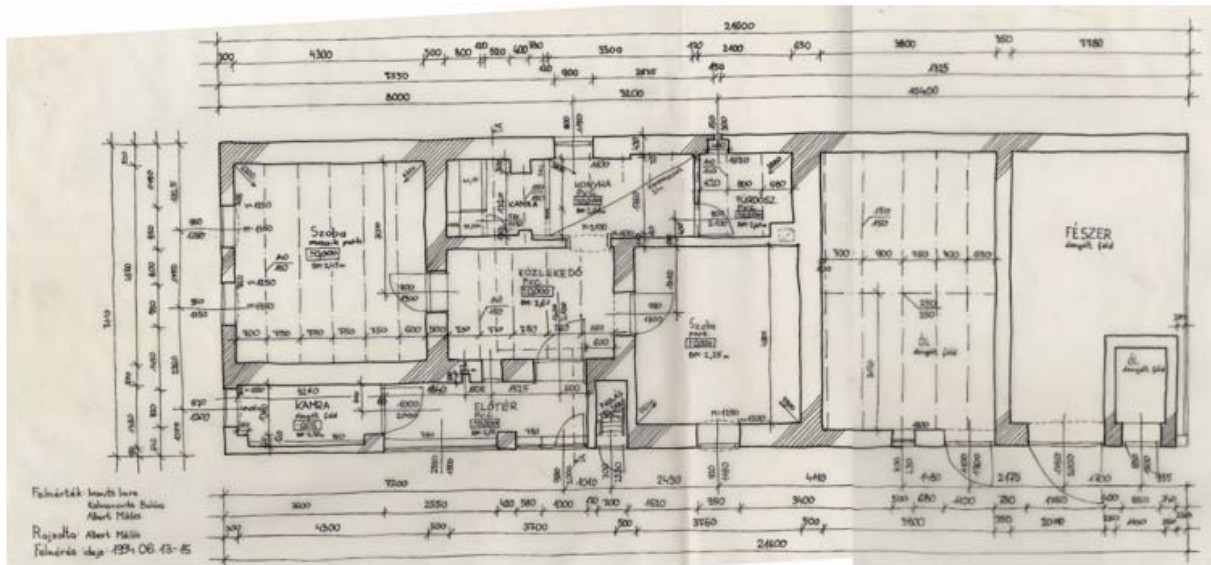
Ismerek olyan vállalkozásokat is, akik üzleti lehetőséget látnak ebben. E próbálkozások összehangolása, a minta adás segíthetné, hogy a bontásból kikerülő, még jó állapotú szerkezet esetleg beépítésre kerüljön egy felújításra váró épületbe.

A bemutatott épület (**51. kép**) még a múlt évezredben eltűnt, feltehetően telekalakítás is történt, a területen új házak állnak.

Domszer 1. – csakazértis (17–18. kép)

Ez az épület már a felméréskor is magányosan állt, gyakorlatilag a Domszer utca is megszűnt. Autóval nem közelíthető meg a szabálytalan telek. Egykor ez zsellérsor volt, a régi templom alatt, a plébánia mögött, a homokbánya szomszédságában. Szőlőterület sem tartozott hozzá. Az ilyen házakba csak azok élnek, akik ezt választják, vagy ide szorulnak. Épp ezért az ilyen épületek sok régi szerkezetet, megoldást rejtene. Ezért volt számomra meglepetés, hogy a felmérések kapcsán a bejáráskor egy rendezett, karbantartott házat találtam, az új tulajdonossal együtt (**52. kép**).

A tájházvá válás mellett a másik kedvező történés, ha olyan személy válik tulajdonossá, akár hozzátartozó, aki vállalja az építészeti értékek megőrzését. A komfort igényhez szükséges beavatkozásokat alárendeli e szempontoknak, mert nem csak a szép részleteket kell, adott esetben applikálni az új szerkezetre, hanem a történeti szerkezetet kell gyámolítani és megőrizni (**53–54. kép**).

51. kép: Az 53-as számú ház esetében többszöri átalakítás történt, nemcsak a tornácot építették be, hanem a fürdőszobát is áthelyezték az új igényeknek megfelelően

Figure 51: House number 53 underwent several modifications. Not only was the porch built in, but the bathroom was also relocated to meet contemporary needs.

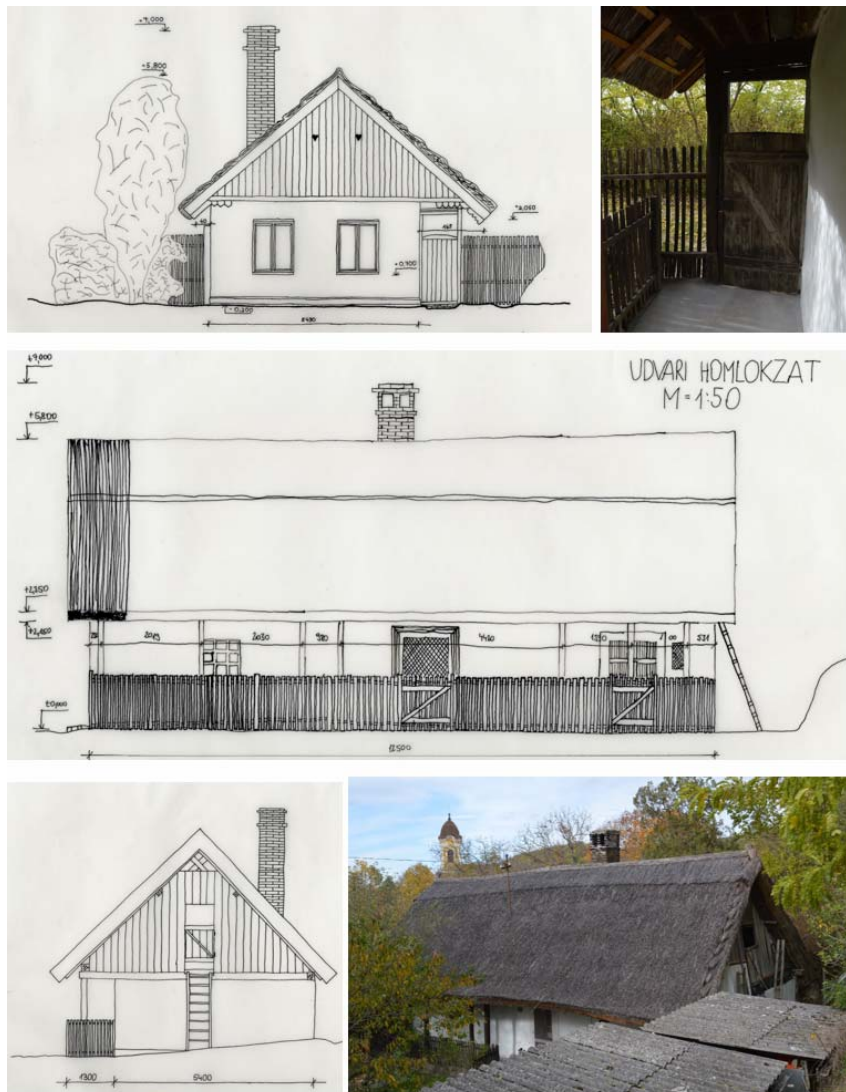

52. kép: A felméréskor készített satírozás részlete a mestergerendán található évszámról: 1886 (a szerző fotója)

Figure 52: Detail of the rubbing made during the survey showing the impression of the date on the surface of the master: 1886 (Photo by the author).

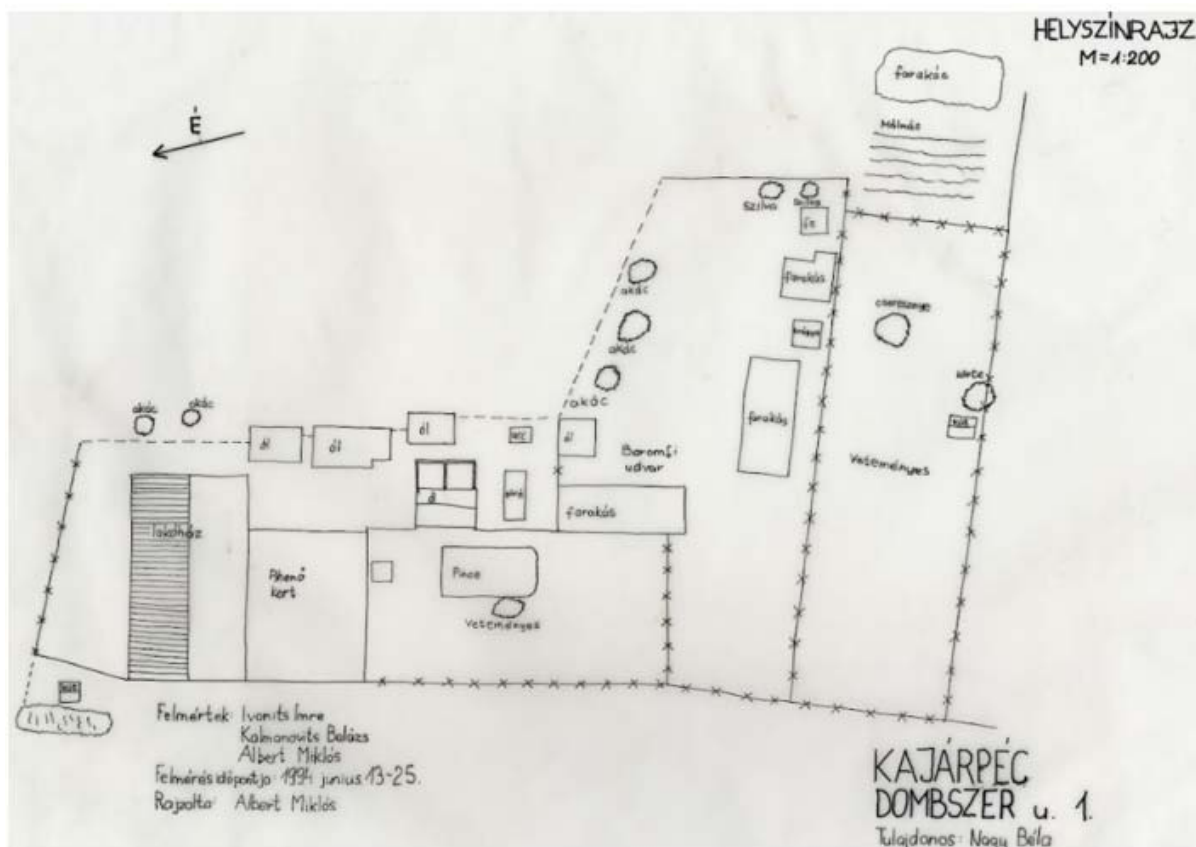
53. kép: Hasított akác karóból készült kerítés és kerámia házszám tábla. Az előbbi már a felméréskor is megvolt, az utóbbi friss.

Figure 53: A fence made of split black locust poles and a ceramic house number plate. The former was already in place at the time of the survey, the ceramic plate is new.

54. kép: A Dombszeri épület felmérési táblója – homlokzatok – kiegészítve a friss képekkel (a szerző fotója)

Figure 54: Survey tableau of the Dombszer building showing its facades – supplemented with recent images (Photo by the author)

MŰSZAKI LEÍRÁS Kajárpéc, Dombaszék u.1.

A Kajárpéc Domboszer utca 1.számú házat Molnár József és Kántor Julianna építtette 1896-ban, akik helyi lakosok, akkor még Kárártlak voltak. A tulajdonjog először az Örkény Molnároldára lett, majd Zugó Károly földműves birtokába került. A 40-50-es években Borbély László vette meg a telket, végül a mai tulajdonosok Nagy Bélát és nejét Eszti nénié lett.

A ház az utcai telekhatsárhoz beépített. A mai teltek eredetileg három különálló telekszerződésből álltak. Az egykori Domszter u.2. tulajdonosok Kovács Gyula volt. Ezt a telket 1986-ban vették meg a mai tulajdonosok. Az egykori Domszter u.3. tulajdonosa Viszló Jenő volt, ezt a telket a mai tulajdonosok 1971-1972-ben vették meg. A telken több mellékhelyiség is található: - díszk.

- kukoricagödő,
- árnyékszék
- kút (gazdálkodáshoz)
- pince
- baromfiudvar

A háznak nincsen alapja. A ház fala jobbra balra vert technológiával, vályogból épült, de a hátsó fal néhány része, a kőszecce fala és a mai kamra fala téglából épült. A helyiségek funkciója nem változott, kivéve a mai kámrát, ami eredetileg istállóként szolgált, majd Borbélyék alakították át kamrává.

A padlóburkolat eredetileg mindenhol dűngült föld volt, a mai tulajdonos a konyhában és szobában ezt földjűtött kőlapburkolatra ill. hajódírra.

A szobában lévő utcára néző, két ablak nem eredeti, de ahhoz hasonló, a szobában lévő harmadik mely a tornácra néz, régi.
Az ajtószerszerkezet Zugó Károly jóvoltából nyitott el mai formájaként.
Zugó Károly a cseréni kőeményt (fontott nyitott kőeményt) befedette, ami a mai könyha kemencéjé, hamis kőeménnel ellátott. A nyílászárók a következő méreteketben találhatók meg: - ajtók: - 300/1900

- g: - ajtók: - 300/1900
- 920/1800
- ablakok: - 1060/1400
- 700/700
- 340/500

A szellőztetést a tulajdonosok, ventilátorral segítik egy 220/270-es

Az utcai homlokzatot nézve a téglalábazat a mai tulajdonos keze munkája, még Eszti néni szép kék lábazati díszet festett fel.
Az udvari homlokzatot ábrázoló az avar kori padlósfelírdó helye

A mai bejárati kapu is a mai tulajdonos keze munkáját dicséri, az eredeti kapu ma máshol használatos.

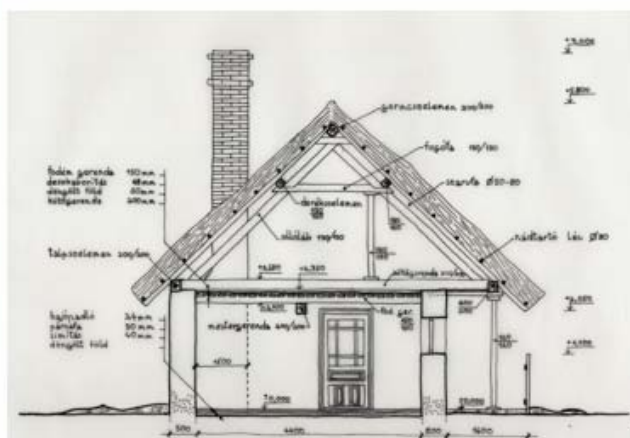
Az utcai homlokzat oromfalli deszkaborítás 1983-as készítésű, az eredeti felülfűtése. A bejárat előtt található egy díszítés, mely

A szobában és kamrában a fűdém pár fűdém, míg a a konyhában borított gerendafűdém található. A tetőszerkezet ollóságas kötőgerendás szerkezetű derékszelemmel erősítve.

A házazat eredetileg zsúpp volt, majd Zsigmond Károly az utca és az udvar felől beépíttette, a mai nádfedeles házazatot az épület 1986-ban nyerte el. A házhoz tartozik gádor (tornác), melyen fapillérekre támaszkodik a tetőszerkezet.

Búvárszivattyúval jut el a víz a házon kívül található, de a házhoz tartozó kútból az épületig. A ház előtt egy vízelvezető található, amit kb 2 hónapja készített a tulajdonos más segítségével. Érdemes még az is, hogy a telektől nem messze, jól látható az Árpádokri temető, egy kápolna alapfalai együtt.

Felmérték: Albert Miklós
Ivanits István
Kalsarovits Balázs

55. kép: A Domszer 1. helyszínrajza, metszeti ábrája és a műleírás.

Figure 55: Site plan, section drawing and the building's description at 1 Dombszer.

A műleírás utolsó mondata (**55. kép**), amely a sashegyi középkori templomról szól, visszavisz minket a régészethez, Figler Andrásához és Zúgó Zoltánhoz. Írásom elején szerepel, hogy Cugi a helyi földmérő fiú, aki 2015-ben meghalt. Egy másik munkámban folytatni fogom a dokumentációk bemutatását.

Összegzés, talán tanulságok is, túl a kotyoron

A 20. század második felétől már a történettudományokban is megnőtt a számok varázsa, pedig olykor egy mag elég. Tehát: tizenöt fölmért épületből négy nyomtalanul eltűnt és egyet éppen e tanulmány írásakor bontanak (**50. kép**). Egy pincét nem sikerült biztosan azonosítani, sajnos beigazolódott a feltevés, „összeborult” az is. A harangláb (**41–42. kép**) – nos, neki dolga van – jól jön a statisztikában. Egy lakóház jelentősen átépült, de ez a falusi építészetben természetes. Persze a hogyan nem mindegy, mint ahogy a miért sem. Két ház állapota válságos, kettő pedig majdnem eredeti hivatását őrzi. És persze a két tájház (**29. és 32. kép**).

És nem csinálom végig a statisztikát, mert azt gondolom, hogy megérte. Fontos volt 1987-ben, 1988-ban és 1994-ben ... és sorolhatnám az évszámokat tovább. Az nem fontos, hogy kinek mennyi (mekkora) része volt ebben vagy abban. Remélem, hogy az Öreghegyi házból, amelyet épp bontanak (**50. kép**) valami megmenekül és hasznosul. Remélem, hogy lesz, aki átnézi ezeket a rajzokat és tovább viszi ezeket a gondolatokat. Én igyekszem feldolgozni az adattárban lévő dokumentumokat. Ma már nem okoz problémát bővíteni és helyesbíteni egy publikációt. ... Ma már újra építenek nyári konyhát – nem árt, ha van minta.

Azt is tudom már, hogy még sokszor el kell mondani, hogyan lehet jobban összekapcsolni a hagyományt a jövő tervezésével, felhasználva a digitális kor lehetőségeit. Nyíltá kell tenni az eddig elzárt archívumokat és adatbázisokat, ahol ezek a felmérések is megvannak és ... porosodnak. Kereshetővé

és megtalálhatóvá kell tenni az építészeti dokumentumokat. Igenis helye van, és nem csak illusztrációként, az építészeti felméréseknek a faluépítésben. Csak a bemutatott és felismert (felismertetett) érték őrízhető meg az üveghegyen – és a szőlőhegyen – innen (**56. kép**).

56. kép: Tüskés Livia, a Teleki utca 27. (39. kép) tulajdonosa 1994-ben, az épület felmérésekor (a szerző fotója).

Figure 56: Livia Tüskés, owner of 27 Teleki Street (cf. Figure 39) in 1994, during the survey of her property (Photo by the author).

Irodalom

BALASSA Iván főszerk. (1997): *Magyar néprajz IV. Életmód*. Budapest.

CZUCZOR Gergely – FOGARASI János (1862): *A magyar nyelv szótára*. Pest. megtekintés: 2025. november 19. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-szotara-czuczorfogarasi-55BEC/>

DÉNES István szerk. (2025): *Iskola a Halászbástya szomszédságában 1953–2000*. Budapest.

ÉGETŐ Melinda (1985): *Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból*. Budapest.

ÉGETŐ Melinda (2004): *Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Győr és Sopron vármegyékből (1551–1843)*. Budapest.

FEHÉR Krisztina (2017): Felmérés az építészképzésben. 1945 előtti műemlékfelmérési rajzok az építészoktatás első nyolc évtizedéből. *Architectura Hungariae* 16/2 33–54. http://arch.et.bme.hu/wp-content/uploads/epaper/AH_vol16_no2_pp33-54_Feher/AH_vol16_no2_pp33-54_Feher.pdf

FOERK Ernő szerk. (2002): *A Magyar Királyi Állami Felső Építő Ipariskola szünidei felvételei 1912–1942*. Terc kiadó, Budapest.

KOTTMAYER Tibor (1985): *Gyarmat Újhegy hegyközség építészete*. Országos Tudományos Diákköri dolgozat kézírata. Győr.

KOTTMAYER Tibor (1994): Század eleji rajzok a Kisalföldről, vázlat Pálos Ede munkásságáról. In: CSERI Miklós (szerk.), *A Kisalföld népi építészete. A Győrött 1993. május 24-25-én megrendezett konferencia anyaga*. Szentendre–Győr, 397–412.

KULI László (2021): Az életre nevelés titokzatos tudománya – Interjú dr. Szabó Lászlóval. *Országépítő* II 16–20.

NÁDASNÉ VÁRAY Katalin Lilla szerk. (2019): *Menteni a menthetőt*. Táp.

PADÁNYI Gulyás Jenő (1942): *A népépítésszel kapcsolatos jelentősége: Adalékok a Felső Dunántúl és Csallóköz népépítészeti megismeréséhez*. Mérnöki Továbbképző Intézet, Budapest.

PÁLOS Ede (1906): Győrvidék kapufái. *Néprajzi Értesítő* VII/3-4 161–193.

PÁLOS Ede (1911): A Rábaköz és Győr vidékének népművészete. *Néprajzi Értesítő* XII/2 150–173.

SABJÁN Tibor (2021): *A mászóképményes konyha*. Terc kiadó, Budapest.

SZABÓ László (2003): *Népi építészeti gyökerek felmérése, kutatása diákjaikkal, 1976-tól 2001-ig*. Budapest.

VIKÁR Tibor (2000): *Szülőföldem, Kajárpéc. Kajár és Kispéc községek története a kezdetektől a jobbágyszabadításig*. Kajárpéc Önkormányzata, Kajárpéc.

Internetes források

BOGYI bácsi (2015): Balla bicska. Megtekintés: 2025. november 15.

<https://pengeelen.blog.hu/tags/bicska>

MESICS György és a Somló Banda (2021): Kajárpéc Blues (Gryllus Kiadó)

https://youtu.be/VW_4G2SehRc?si=GKJwffpH1D7OwC4r

OTELLO Népfőiskola (2025): *A kajári bicsak*. É.n., megtekintés: 2025. november 15.

<https://otellonepfiskola.hu/kajari-bicsak/>

PASZTERNÁK István (2010): „Ime, hát megleltem hazámat...” – Nekrológ Figler András (1956–2010) régész barátunk halálára. *Síráások lapja*,

https://sirasok.blog.hu/2010/06/21/ime_hat_meglelt_em_hazamat_nekrolog_figler_andras_1956_2010_r_egesz_baratunk_halalara

PERÉNYI Tamás (2016): Mintaházak történeti áttekintése – tanulmány, *Építészforum*

<https://www.epiteszforum.hu/print/mintahazak-torteneti-attekintese>

KAJÁRI ÉS KISPÉCI HÁZTARTÁSOK ESZKÖZKÉSZLETE A 19. SZÁZADI HAGYATÉKI LETÁRAK TÜKRÉBEN

THE TOOLKITS OF HOUSEHOLDS IN KAJÁR AND KISPÉC IN THE LIGHT OF 19TH-CENTURY INHERITANCE INVENTORIES •

PERGER Gyula

Győri Egyházmegyei Gyűjteményi Központ, Kincstár, Könyvtár

H-9021 Győr, Káptalandomb 26.

E-mail: pergergyula61@gmail.com

Abstract

A large number of inventories were made and preserved in Kajár and Kispéc from the beginning of the 19th century. Their exploration began in parallel with the ethnographic fieldwork carried out between 1986 and 1990 in the Pannonhalma Archabbey and the Győr Archives of Győr-Moson-Sopron County. In addition, inventories were also collected from local family archives.

Based on the inheritance inventories of Kajár and Kispéc, compiled in the first half of the 19th century and presented in this article, the development of the ownership relations between individual owners (and their heirs), and often the order of inheritance, can be clearly outlined. The estimated value of real estate and objects can be analyzed as a measure of the value system and its changes within the local economy. The identification and localization of the estates mentioned also provides insight into the formation and history of numerous toponyms (plot, hills etc.). At the same time, data in these inventories can be profitably analyzed by experts in folk architecture and land use, since the majority of residential properties and economic buildings remained unchanged until the mid-20th century. The same holds true to the way the rooms were furnished. Meanwhile, based on the types of furniture listed, one can also witness changes in style during the studied half century. Such trends have not been studied previously and were thus less known. The “black painted” furniture recedes into the background and then disappears, giving way to the “yellow” pieces, showing the grained patterns of wood, whose popularity trickled down to rural households from bourgeois tastes.

KEYWORDS: ESTATE, HOUSE, HOUSEHOLD, FARMING, VITICULTURE

KULCSSZAVAK: BIRTOK, HÁZ, HÁZTARTÁS, GAZDÁLKODÁS, SZŐLŐMŰVELÉS

Bevezetés

A hagyatéki leltárak, inventáriumok olyan részletes jegyzékek, amelyek egy-egy személy, háztartás ingóságait és ingatlanait, pénzügyi aktíváit és passzíváit tételesen számba veszik. A nagy tömegű forráscsoport adottságai miatt előtérbe kerültek azok a vizsgálatok, amelyek egyes uradalmi központok, illetve mezővárosi irategyüttesek elemzését tették lehetővé (Bencsik 1993; Benda 1984, 1988, 1995; Kocsis 1988, 1993, 1997; Rácz 1989; Juhász 1985, 1989; Körösi 1984; Tóth 1989; Zólyomi 1974, 1996; Szent 1989).

A lokális monografikus feldolgozásokon kívül egy-egy társadalmi réteg tárgyi ellátottságát elemző munkák is napvilágot láttak. A hagyatéki leltárak ugyanakkor ígéretes lehetőséget kínálnak a paraszti gazdaság és háztartás elemzésére is; igaz, a parasztságra vonatkozó hagyatéki leltárak tömeges megjelenése – a városiakokkal ellentétben – csak az 1850-es évek második felétől mutatható ki, mivel csak az osztrák polgári törvények magyarországi bevezetése után (1852) vált kötelezővé ilyen leltárak készítése. Számuk növekedésével fordítottan arányos azonban a bennük található információk mennyisége.

• PERGER Gyula (2026): Kajári és kispéci háztartások eszközkészlete a 19. századi hagyatéki leltárak tükrében / The toolkits of households in Kajár and Kispéc in the light of 19th-century inheritance inventories. In: ILON, G. (szerk./ed.), „Elég volt a fecsegésből!”* In memoriam Figler András (1956–2010). Savaria University Press, Szombathely, 229–240.

A tömeges készítés hatására a leltárak idővel homogenizálódtak ugyan (Benda 1989, 241, 248-249; Benda 1992, 384), ennek ellenére a mindennapi élet adatainak kutatásához a hagyatéki leltárak őrizték meg a legpontosabb feljegyzéseket számunkra. Bár az eddigi tematikus elemzések elsősorban a lakáskultúra területére vonatkozó kutatásokat tartalmazzák (Benda 1989; Szilágyi 1987; Askericz 1976), de egyes társadalmi csoportokhoz köthető lakásberendezés-típusok vizsgálata is kutatható e leltárak segítségével (Kemecsi 2001). A háztartási- és munkaeszközöknek az egyes hagyatéki leltárakban felvett sorozata ugyanakkor a gazdálkodás vizsgálatára, elemzésére is lehetőséget ad.

Kajári és kispéci inventáriumok

Kajár és Kispéc esetében, a birtokviszonyoknak köszönhetően a 19. század elejétől nagy számban készültek és maradtak fenn inventáriumok. Ezek feltárása a Kajárpécen 1986 és 1990 között végzett néprajzi terepmunkával párhuzamosan kezdődött meg a Pannonhalmi Főapátság, illetve Győr-Sopron megye Győri Levéltárában¹, de helyben, családi irattárakból is gyűjtöttünk leltárakat (**1. kép**).

„Kajár. Magyar falu Győr Várm[egyében]. földes Ura a' Religyiói Kintstár, az előtt a' Bakonybéli Benedictinus Atyáknak birtokok vala, lakosai katolikusok, és evangélikusok, fekszik a' Sokoróallyai járásban, Kis Pécsnek szomszédságában, Győrhez és Pápához 1 mértföldnyire, hegyes, és dombos határja 2 nyomásbéli, rozstot inkább, búzát közepszerűen terem, erdeje szép, szőleje is van.”
„Kispéc. Magyar falu Győr Várm[egyében]. földes Urai több Urak, lakosai katolikusok, fekszik Győrhez 3 mértföldnyire, határjának földgye igen homokos, réttyei sem igen vannak, valamint hogy legelője is kevés van.” – jegyezte fel Vályi András a településekről 1799-ben kiadott munkájában. (Vályi 1799) Fél évszázaddal később Fényes Elek azt rögzítette, hogy Kajár „szép dombos vidéken”, „kellemes tájékon” fekszik. „700 kath[olikus], 658 evang[élikus], 50 ref[ormátus], 12 zsidó lak[ja]. Bora sok; erdeje van. Birja a szentmártoni főapát.” Kispécen 60 katolikus, 760 evangélikus és 65 izraelita élt. „Evangélikus anyagyülekezete egyesítve van a kajárral. Szőlőhegye, homokos határa van” (Fényes 1851, II. 163; III. 214).

A 20. század elején azt írták Kajárról, hogy „a sokoróallyai völgyben fekvő magyar nagyközség, 313 házzal és 1632, nagyjából róm[ai]

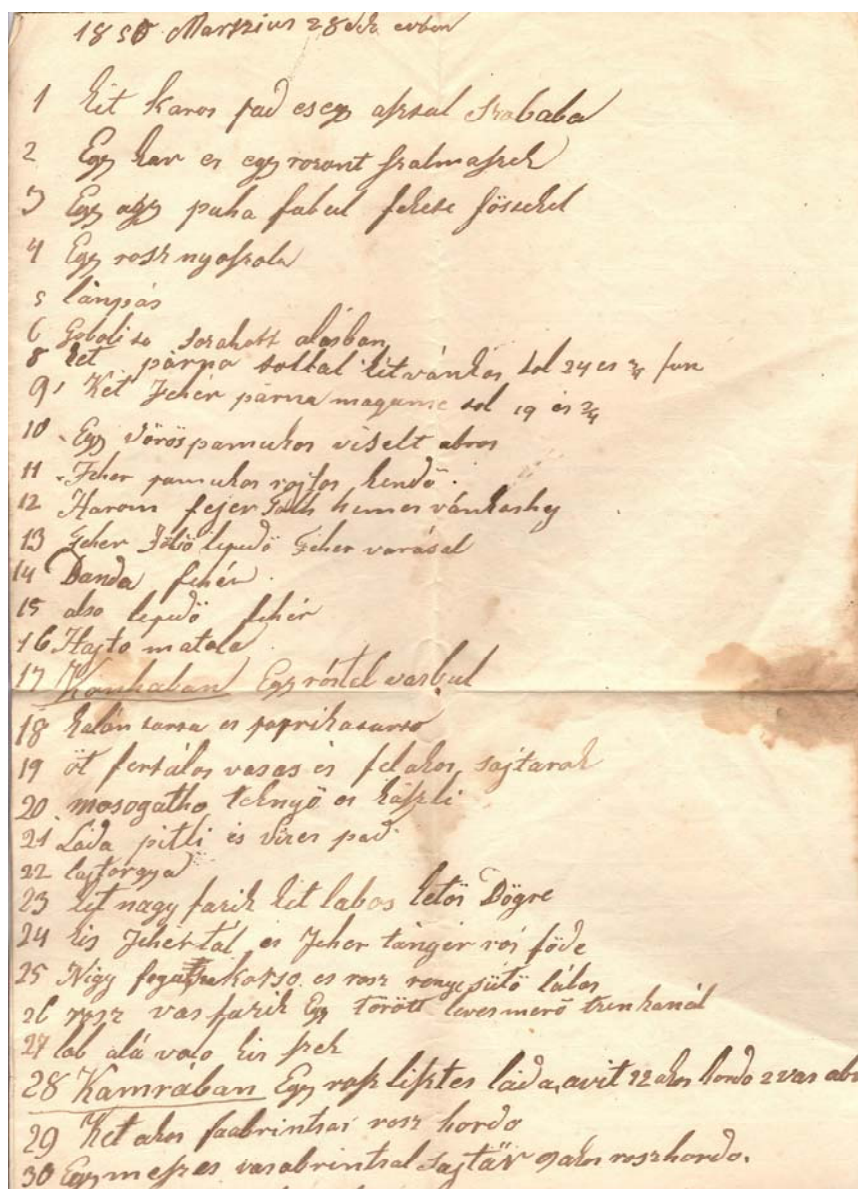
kath[olikus] vallású lakossal.” A falunak „mindvégig a bakonybéli apátság volt az ura és most is ennek van itt nagyobb birtoka. A múlt század 70-es éveiben három ízben, a 90-es években pedig egy ízben nagy részét tűzvész hamvasztotta el. Az Isteni Megváltóról nevezett nővéreknek itt rendházuk van, melyben kisdédóvót és leányiskolát tartanak fenn. A rendházat és az iskolát 1896-ban Sárkány Miklós apát alapította. A faluban fennálló róm. kath[olikus] templomot 1798-ban emelték. Ide tartoznak Apát, Miklós és Sárkány majorok, Bedőtag, Kiskajár tanya és Sajnovicz-malom.” Kispéc ugyanakkor „1667-ben lakosaitól elhagyott pusztá faluként van említve, mely azonban csakhamar újra települt és 1729-ben már népes hely volt. A múlt század közepe táján a Matkovich család volt a legnagyobb birtokosa és most is Matkovich János örököseinek és Kovács Józsefnek van itt nagyobb birtokuk. E magyar község házáinak száma 150, túlnyomó számban ág[ostai] h[itvallású] evangélikus, lakosai pedig 764. [...] Ide tartoznak Matkovich pusztá és Kovács-tag. A faluban az evangélikusoknak templomuk van, melynek építési ideje ismeretlen. Dűlőnevei közül a Sárkányhegy, Szücsörház, és Vigyori érdemelnek figyelmet.” (Vende 1910)

A szőlőművelés alapvető foglalkozás volt Kajár és Kispéc lakói számára. Az 1655-ből való kispéci és a 18. századi kajári pecsétlenyomatokon is központi helyet kapott a szőlőfűrt. A 18. században Kispécen 278 kapásnyi, Kajáron 210 kapásnyi szőlőterület volt. A szőlőbirtok jelképezte a falu közösségéhez való tartozást: az számított tősgyökeres helyi lakosnak, akinek Kajáron vagy Kispécen volt szőlője. Az 1750-es évekre kialakult a kajári és kispéci hegyközség, ami a birtokosok és a bérlok hatósági jogkör nélküli önkormányzati szerve volt (Dominikovits – Perger 2009).

Az 1874-ben megjelent vármegye monográfia szerint: „A fővonal nyugoti oldalán s vele egyenközüleg fekszenek a tényői parragok, tényői hegy és Pátka. Ezekkel ismét egyenközüleg területnek el nyugot felől a szemerei hegyek, Felpéc, Kispéc és kajári szőlősök. Győrmegye kitünőbb borait a jelzett három hegyláncolatban szűrjük. Az elsőségen a nagybaráti és tényői vetélkednek. A csanaki, kisbaráti, nyuli és écsi, ugy főpéci, kispéci és a sági hegyekben sem hiányoznak azonban zamatos borok. A hol t. i. részint a fekvés kedvezőbb, részint az okszerű szőlőművelés szabályaihoz alkalmazkodnak egyes szenvedélyesebb szőlőtermelők.” (Simon 1874, 283)

A helyi gazdálkodásra utaló adatok szerepelnek – az immár a bakonybéli uradalomhoz tartozó – Kajár 1806. március 28-án és 29-én felvett „községi” leltárában.

¹ A bőséges forrásanyag miatt jelen írásban eltekin-tünk a 19. század utolsó harmadában keletkezett – főként árvaszéki iratok között található – leegyszerűsített, sokszor csupán pénzügyi adatokat tartalmazó inventáriumok közlésétől, elemzésétől.

1. kép:
Ismeretlen személy
1850. március 28-án
felvett inventáriuma
Kispécről.

Figure 1:
Inheritance inventory of
an unknown person from
Kispéc taken on March
28, 1850.

Az összeírt terményeket, szerszámokat és tárolóedényeket a „Gránáriumban és annak alsó részében”, a „Birkás háznál”, a „Vendégfogadó Padlásán”, a „Szűrős Kertben”, a „Pintzéban” és a „Szőlő Pintzéban”, míg az összesen 1982 forint 56 krajcár „Pénzt” az özvegy Ispánné által őrzött „Cassa Ládában” és a „Fiscalis Úr Levelében” találták.

A gránáriumban (magtárban) 754 mérő rozst, 534,5 mérő zabot, 193 mérő tiszta búzát, 14,56 mérő kukoricát és 1,5–1,5 mérő búkköny, illetve kendermagot írtak össze. A Birkás háznál 14 mérő „régizsikes” kukorica, 12 mérő „harmadévi” árpa és 268 mérő „régizab” volt, míg a vendégfogadó padlásán 268

mérő – és elvetésre váró 122 mérőnyi – árpát és ugyancsak vetésre váró 156 mérő zabot találtak.

A 8 mérőnyi „kukoritza, rozsvet, árpa és búza öszve kevert malomvám Mórithidárul”, illetve a 3 mérő „jó Búza rosta alla” a helyben használt kenyérgabonákra utal, míg a többi gabonaféle a gazdasághoz tartozóként összeírt négy igás ökör ellátására szolgálhatott. Az inventáriumból kitűnik az is, hogy az ökröket járomba fogták, s hol igavonóként („1 darab Ökör szekér minden készüllettel”), hol a szántásnál, boronálásnál („1 Eke minden készüllettel, a másik Eke egészen nem kész”, „14 darab Tüske Barona”) alkalmazták őket.

2. kép:
Zsupptetős pince a
kajárpéci szőlőhe-
gyen. Filep Antal
felvétele, 1974.

Figure 2:
Wine cellar with
thatched roof on the
Kajárpéc vineyard
hill. Photographed
by Antal Filep, 1974.

A szérűskertben összeírt „tíz kupatzban” összegyűjtött 3000 „tavali” és a 6 kupacban lévő 1800 kéve „ideji” nád mellett összesen 30 ölnyi rozs-, búza- és árpaszalmát is felhalmoztak. Itt tárolták a szénát is nagy mennyiségben: „Meg Kezdet Széna 4 öll hosszú, négy öll széles; Egy kazal két esztendő széna 8 2/4 öll hosszú. széle pedig 3 öll; Utolsó termés széna 11 öll hosszú, 3 öll széles.” A nádaláshoz tartozó „4 darab Nád toló Kasza”-t, illetve a szénagazdálkodáshoz a különböző „vellákat”, lapátokat, gereblyéket a grenárium alsó részében tárolták.

A „Szöllő Pintzében” csak egy „egész új Prés” és egy eladandó „fél prés” mellett öt darab faabroncsos hordót írtak össze. A bort a gazdaság pincéjében tárolták. „Szin Bor találtatott, a mint NB zárt Inventarium mutattya 187 ¾ akó; Szal Bor 4 akó; Söprű 18 akó; egy fertályos hordóban circiter 6 itze. Ezen bor pedig vagyon a Söprűvel együt 26 Hordóban, hanem sub Positione Inventarii 22 Hordó Sz[ent] Mártonyi Fiscális Uré. Két akós hordó, mellyben ¾ akó töltelik bor vagyon.” Ebben a pincében tárolták az egy akós vasabroncsos „Csöbör”-t, a 8 öles eresztő kötelet, a vas- és faabroncsos „bor tótké”-ket és az akoló fát is.

A Fehér János plébános – 1796-tól szolgált Kajáron – halála után 1823. január 18-án felvett részletes leltárból nemcsak a plébánialak beosztása, hanem egy – a közviszonyokhoz képest különleges – háztartás is rekonstruálható. Elsőként a hálószoba és a konyha berendezési tárgyait vette számba az össze-

író. Ezt követték a „plébániai leltár nyilvántartásban” szereplő tárgyak: a kávéfőzés és kávézás eszközei, a metszett üvegpoharak és butélikák.

A második (ebédlő) szobában, illetve a konyhában és a cselédszobában talált tárgyak közül kiemelhető a 12 személyes ebédlőasztal és az önedények sora, illetve a plébános (vagy a plébánia) félszáz daraból álló latin- és magyar nyelvű könyvtára.

A pincében és a parochia szőlőjében nemcsak a szőlőművelés és borkészítés eszközeit írták össze, találtak ott nyolc icce törkölypálínkát is.

A 19. század első negyedének birtok- és lakásviszonyai, az egyes helyiségek, illetve azok berendezése jól rekonstruálható Rátz Mihály 1803-ban, a Tóth testvérek, Pál, János és Mihály 1811-ben, Tüskés István 1812-ben, Rang József 1824-ben, illetve Tóth Ferenc 1825-ben felvett hagyatéki leltárai alapján.

A „Kajáron meg halálozott Rátz Mihály meg maradt ingó, ’s ingatlan javainak” 1803. október 4-én felvett inventáriumát „mind hogy Eözvegye nagy Bitanglást tett [az] Uráról reá maradt Jóságokban”, – két, árván maradt fia érdekében – 1809-ben felülvizsgálták. Rátz Mihály halálakor egy 200 forintra becsült lakóházat birtokolt „minden épülettel”.

A becsült érték alapján alkalmasint fél telken gazdálkodhatott. A háromszatú ház szobájában egy asztal, két asztal melléki pad, egy „Fekete tornyos ágy”, egy fekete láda, egy „Fekete karos pad” és

egy bölcso kapott helyet. A különféle tároló edények („rosz gabona tartó hordó, fél akos ecetes hordó, itató sajtár”) és szerszámok („öreg fejsze, hókkon, fűrész, fűrő, vonyogó, [kasza]üllő és kalapács, vonyogó, három kapa”) – bár ezt külön nem jelezte az összeírás – nyilván a kamrában voltak. A konyhához tartozó szegényes tárgykészlet egy sütőteknőből, egy vassfazékból és két „teknő”-ből állt.

A telken egy istálló, illetve egy három forint becsértékű „hidas” is állt.

A két ökröt, az ökor szekeret „minden hozzávalóval”, az ekét a taligával és egy borjas tehenet – amelyeknek összértéke meghaladta a lakóház és a telek értékét – az özvegy az „ura halála után elbitangolta” csakúgy, mint a 130 forintra becsült fél tábla szőlőt az Újhegyen.

Megmaradt ugyanakkor negyvenöt forint értékben „1 Darab Szőlő a’ Katyorba”, és a 200 forintra becsült „1 Tábla Szőlő épülettel”. Ez utóbbiban egy prés, egy kád, egy nyomókád és hat különböző méretű hordó volt **(2. kép)**.

A „Kajári Tóth Pál, János és Mihály Testvérek” 1811. július 7-én összeírt „ingó, ’s ingatlan javai” szerint a fiúk egy 700 forint értékű „Egész Sessióhoz tartozandó épület”-et bírtak. A háromosztatú ház mellett a telken „Hidas”, istálló és – egy akkora „elromlott” – pajta és feltehetően egy szín is állt.

A lakóház szobájában a diófa asztal mellett két asztalmelléki pad, egy rossz fekete láda, egy szekrény, egy karospad, egy deszkapad, két „falra való fogas”, és három „Fekete Tornyas Ágy” volt, míg a (lakó?) kamrába került egy fenyőfa asztal, egy ágy, egy láda és néhány tároló edény, a „Kis öreg fejsze”, valamint „1 rosz Hókkony”.

A konyhában a tizenegy iccés mellett 2 pintes és 3 meszelyes korsót is számba vettek. A vizes padon állt a vizes sajtár. A 6 fatányér mellett 2 „fehér” tányért, 10 tálat, 4 fazekat, 3 lábost, 3 szitát és a kenyérsütés eszközeit vette számba az összeírás.

Az istállóban „2 hámos ló, 1 csikó, 2 Első Ökör, 2 hátulsó Ökör, 1 Borjas Tehén, 1 Három Esztendő Tinó, 1 Negyedfü Üsző” is elfért. A jószágok értékét 1815 forintra becsülték.

A színben az alapvető mezőgazdasági eszközök mellett egy kocsi, egy „Ökör Szekér” és az ezekhez tartozó láncok, jármok, tézslák, valamint 2 szánkó is helyet kapott.

A testvérek az „Ujj Hegyen” egy 800 forintra becsült szőlőtáblát bírtak, amelyen pince is állt. A pincében hét különböző méretű hordó mellett egy kisebb és nagyobb kád, egy bor vályú, egy kis putony, egy „Mettző kés” és „1 Présnek fele” került összeírásra.

Az 1812-ben három árvát maga után hagyó fél session gazdálkodó Tüskés István két lóval és két ökörral gazdálkodott, de volt egy „hízaló sertése” is. 300 forint értékű házának szobájában a tölgy asztal és az „asztal melléki padok” mellett két „Fekete festékes tornyos ágy” és egy „Tóth ágy” is volt.

Hagyatékának fontos eleme, hogy részletesen szerepelnek benne a használati textíliák, ágyneműk: egy-egy „Tóth hímes”-, illetve „Varrott hímes vánkös”, „Vörös pamukos-Dunyha, Párna és Párnahaj”, négy „Vörös pamukos tollas vánkös” és egy „Tóth hímes felső Lepedő”.

Az „Istenben boldogult Rang József” megmaradott ingó és ingatlan Javainak” Kajáron 1824. március 20-án felvett inventáriumába – a három árván maradt gyermek miatt – az özvegy hozománya mellett az „együtt való szerzeményeket” is felvették.

Rang – az özvegy hozományából származó – 318 forint értékű lakóházban élt, amely „minden hozzá tartozó épülettel és kúttal” is el volt látva. A telken egy, a „Kováts Mesterséghez tartozó minden szerzőszámmal” felszerelt kovácsműhely is állt. A téhen mellett a közös szerzeményként felvett „Hidas” tanúsága szerint sertést is tartottak.

A kovácsmester szobájának leírása azt mutatja, hogy ebben az időszakban megkezdődött a bútortartat váltása. Itt már a „Kék festékű fenyő Ágy mellett „sárga festékű fenyőfa asztal” a hozzá való padokkal, „sárga festésű kar székes lágy fábul”, „sárga festékű falra való fogas” és „kisebb nagyobb képek” is szerepelnek.

Az özvegy hozományaként birtokoltak „1 Darab Szőlő[t] a’ Kapusi düllőben épülettel”, fél tábla szőlőt az „Új Hegyen”, amelyen épület is állt, valamint egy tábla szőlőt „az úgy nevezett Katyorba”. Közös szerzeményként tüntettek fel a leltárban egy fél tábla szőlőt „épület nélkül az Új Hegyen”.

1825. március 26-án vették fel a „Kispetzen meg halálozott Tóth Ferentznek a’ Kajári hegyen megmaradott, Szöllejének, ’s egyéb pintzebeli eszközeinek” leltárát. Mivel az inventárium nagyon jól érzékelteti a hegybéli szőlőgazdálkodás eszközkészletét, azt teljes egészében közöljük. **(1. táblázat)**

1846-ban két – az elhunytak árváinak javát szolgáló – hagyatéki leltárat is felvettek Kispécen. Mivel a hagyatkozók szoros rokoni viszonyban álltak egymással, így az inventáriumok jó rálátást nyújtanak egy nagyobb családi (rokon) gazdaságra is.

1846. május 8-án vették fel „A Kis-Péczi hegyben lakott Néhai Paszkontza János hűtvesétől, Néhai Ns. Bóka Erzsébtől származott Árváit illető javaknak összeírása”-t. A „Néhai Paszkontza Pál maradékát illető” javakat ingóságokra és ingatlanokra elkülönítve írták össze, meghatározva azok becsárát. **(2. táblázat)**

1. táblázat: Tóth Ferenc szőlőhegyi pincéjének leltára, 1825. március 26.

Table 1: Inventory of the vineyard cellar of Ferenc Tóth, 26 March 1825.

Fo-lyó	Da-rab	Neme a' Javak-nak	Bötsültetett		Jegyzés	Fo-lyó	Da-rab	Neme a' Javak-nak	Bötsültetett		Jegyzés
szám			f	x		szám			f	x	
1		Fél tábla Szőlő a Teleki dűlőben rajta levő épülettel, és 11 Ketske-láb Karóval	300	-	Szerze-mény	29	1	7 akós fa abrantsos kád	3	-	
2	1	Fenyő fa hombár, melynek felébe 6 m[érőre] való rozs és felébe pedig 5 m[érőre] való árpa vagyon	25		Szerze-mény	30	6	háj	1	30	
3	4	Zsákba 6 [mérő] rozs	7	30		31	-	Fél tábla Szőlő rajta lévő épülettel, és 12 Ketske lábbal s hordóval	340	-	Ősrül maradt
4	4	Zsákba 6 [mérő] árpa	7	30		32	1	Egész Prés	20		Ősrül maradt
5	2	Zsákba 2 2/4 [mérő] Bükkön mag	7	-		33	1	Egy akós fa abrantsos hordó	-	30	
6	1	Zsákba 1 1/4 [mérő] Kúkoritza	2	-		34	1	3 akós fa abrantsos hordó	1	30	
7	6	Üres zsákok	2	-		35	1	Kortsolya	-	45	
8	1	Ponyva	2	-		36	1	Kis irtó kapa	-	10	
9	1	Zsákba 1 1/4 [mérő] otsú	-	30		37	1	Bor Vállú	-	6	
10	1	Nyomó Zsákba 1 1/4 [mérő] Kender mag	3	-		38	1	Kis Lajtorja	-	12	
11	1	Vasas Fél Mérő	2	-		39	2	Gereble	-	15	
12	1	Fél fenekű fa abrantsos 1 akós hordó	-	30		40	1	Fél akós fa abrantsos hordó	-	30	
13	1	5 akós fél fenekű fa abrantsos hordó	2	30		41	1	Öveg bot szívó	-	15	
14	1	Ásó-	-	30		42	1	Akoló fa	-	6	
15	1	Szál fenyő deszka	-	30		43	1	3 akós fenyő hordó	1	-	
16	1	fél fenekű 6 akós fa abrantsos hordó	3	-		44	1	Püttony	1	-	
17	2	Zsompör	-	6		45	1	Kis Sajtár	-	12	
18	4	Rosta	4	-		46	1	Bor Vállú	-	30	
19	1	Tíz akós fa abrantsos Kád 2 m[érő] rozs lisztel	7	-		47	-	Harmad fél mérő bab a Padlásan	3	30	
20	1	Nyoltz akós roz kád fa abrantsra	2	-		48	1	hosszú Vella	-	15	
21	1	Törek rosta	-	30		49	1	Gyűjtő Velle	-	7	
22	2	Gyűjtő vella	-	15							
23	1	Négy akós fa abrantsos fél fenekű hordó 3 m[érő] borsóval	7	-		50	2	Törek Gerábla	-	30	
24	1	4 akós fa abrantsos fél fenekű hordó 2 2/4 m[érő] babbal	5	-		51	1	Mosó Szék forma, fiókra	-	30	
25	1	7 akós fa abrantsos fél fenekű fenyő hordó 5 m[érő] zabbal	6	-		52	-	Egész Tábla Szőlő az új hegyen épülettel	400	-	Ősrül maradt
26	1	5 akós fél fenekű fa abrantsos hordó	2	30		53	1	Prés	10	-	Szerze-mény
27	1	7 akós fél fenekű fa abrantsos hordó 5 m[érő] búzával	10	-		54	1	3 és fél akós Nyomó-kád	1	-	
28	1	7 akós fél fenekű fa abrantsos üres hordó	3	-		55	-	fél tábla Szőlő az Új hegyen épület nélkül	200	-	

2. táblázat: Paszkontza Pál ingó és ingatlan javai a Kis-Pécsi hegyen, 1846. május 8.

Table 2: Mobile and immobile properties of Pál Paszkontza at Kis-Pécs, 8 May 1846.

Ingóságok	betsű ára		Ingóságok	betsű ára	
	vf	vk		vf	vk
1. egy rosz asztal	-	45	39. egy csép	-	10
2. egy ágy	1	-	40. egy rosz sarló, kalapáts fogó, köszörű kő	-	10
3. fenyő-pad	-	15	41. egy tsepű	-	2
4. egy hátos	-	25	42. egy rosz tarisznya kötéllel	-	3
5. egy lésza	-	10	43. egy kis darab lántz	-	6
6. egy falon lévő tükör	-	6	44. egy vas forgó kötéllel	-	2
7. egy kis vas matska	-	10	45. egy szatskó babbal együtt	-	18
8. egy hókon	-	12	46. egy rosz láda	-	6
9. egy gombolító kecskével együtt	-	6	47. egér fogó és egy kis deszka csizmaszár	-	2
10. a' szobában egy szál fa rúd	-	2	48. feresztőteknyő	-	30
11. bőcső	-	15	49. egy lapát	-	3
12. avit viselt roszvas fazék	1	30	50. egy rosz ásó	-	3
13. 3 darab kis üvegek	-	8	51. három korsó	-	6
14. egy vas abrincsos veder	-	18	52. egy jó kapa	-	30
15. egy mozyár	-	9	53. egy rozszant hidas	2	30
16. egy rosz gyertya tartó és egy rosz mécs	-	3	54. egy kis sajtár	-	2
17. dörgölő lapitzka sodró fa	-	2	55. Kendervágó és több aprólék fa	-	3
18. egy olló	-	2	56. egy határ trágy	-	30
19. egy avit rosz szapulló sajtár	-	15	57. egy fél prés	5	-
20. négy roszforma fazokak	-	4	58. egy kád	3	-
21. három tál és két tányér	-	18	59. tarisznya hébérrel	-	3
22. egy kis hitvány szűrő szita	-	1	60. egy akolópáltza	-	1
23. torma reszelő	-	3	61. metző kés kalapács	-	10
24. egy rosz mosó szék	-	3	62. kasza	-	6
25. fűtő vas vella	-	3	63. gereble	-	3
26. egy gyalog szék	-	2	64. bor vállú	-	6
27. két vas nyelű kés	-	6	65. két akós hordó	1	30
28. sütő teknyő	1	30	66. egy akós hordó	1	-
29. egy kis vas abroncsos hordó	-	30	67. három ágú vas vella	-	3
30. köpű	-	6	68. félakós hordó	-	30
31. egy ritka szita	-	10	69. ganajhányóvella	-	1
32. sűrű szita	-	8	70. irtó kapa	-	6
33. rosta	-	10	71. szűrő kosár	-	3
34. tizenkét zsombor	-	12	72. szárvágó kapa töcsérrel	-	3
35. egy avit fél mérő	-	10	73. egy öt akós hordó Ns. Tóth Mihálynál van	2	-
36. rokka törzsökkel 3 rokka kótzal	-	16	74. egy üveg pohár	-	1
37. 7 darab tejes fazokak	-	7	75. egy öt akós hordó Paszkontza Mihálynál van	2	-
38. egy ajtóra való pléh	-	7			

3. kép:
Egy 18. században épült
bejárati boltozatos szőlő-
hegyi pince Kajáron.

Figure 3:
An 18th-century wine
cellar with vaulted en-
trance on the vineyard
hill of Kajár.

Az ingatlan javak felsorolása élén egy háromszáz váltóforintra becsült „négy derékből álló épület a’ végében szántó földel” szerepel. Ezt követik „A’ Rátki düllőben fellül Pintér Mihály, alul Németh János szőlők szomszédságaikban pintze szőlővel 100 v[áltó]f[orint], Kopaszi düllőben: egy tábla szőlő; fellül Fodor János alul ifjabb Paszkontza Mihály szőlők szomszédságaikban 30, – illetve – Az öreg Szőlőkben egy darab szőlő mely árverés útján már ez előtt Paszkontza Mihálynak mint többet ígérőnek által adatott”, 101 váltóforint becsértéken **(3. kép)**.

1846. októberében már a „Kis-Pétzen lakott Néhai Paszkontza Mihály hűtvösétől Ujvári Ilona Aszszonytól Származott utódjait illető javaknak megbecsülése” is megtörtént. Ez a helyiségekre lebontott részletes leltár a telket, a telken álló építményeket is pontosan számba veszi **(3. táblázat)**.

„A Sárkányhegyen lévő szántót Paszkontza Mihály mint osztozó fél zálog jussal bírja 204 váltóforint 22 fillér értékben. Az öreg szőlő végében egy tábla szőlőt vásárolt Paszkontza Mihály Paszkontza Jánostól 145 váltóforintért. Mind ezekért nevezett Paszkontza Mihály Ns. Szabó Erzse hűtvese pénzét adta. Úgyszint Paszkontza István maradéktól egy fél hold szántó földet” vásárolt 280 forintért.

Az 1806-ban felvett kajári, Paszkontza János 1846-ban keletkezett kispéci hegybéli leltárban egyaránt egy-egy „fél prés”, a „Kajári Tóth Pál, János és Mihály Testvérek” 1811. július 7-én „1 Présnek fele” került összeírásra. A fél ebben az esetben

tulajdoni hányadot jelent, ugyanis ebben az időben a térségben rendkívül nagy értékű bálványos préseket alkalmaztak. Ezeket nagy helyigényük és drágaságuk miatt csak kevesen engedhették meg maguknak, ezért többnyire felesben tulajdonolták és használták azokat.

Két ilyen Kajáron készült bálványos, gúzsos prés készítőinek és megrendelőinek nevét is ismerjük 18. század végéről, illetve a 19. század elejéről. Feliratuk szerint a korábbi: „KAJÁRI KOTSIS ISTVÁNY TSINÁLTA ANO 1794 ESZT. TOT MÁTRONY, TOT FERENC, TOT ISTVÁNY PRÉSEK MDCCXCIV ESZT.” **(4. kép)** E kajári darabbal szinte teljesen megegyező prés állt a mórachidai Szőlő-hegy egyik pincéjében: „DOMBI ISTVÁNY DOMBI JOSEF PERESEK ANO 1814 DIK ESZTENDŐBEN TSINALTO KAJARI KOTSIS MIHAL F P.” **(5. kép)**

A 19. század első felében keletkezett – jelen írásban válogatva bemutatott – kajári és kispéci hagyatéki leltárak alapján jól körvonalazható az egyes tulajdonosok (és örököseik) birtokviszonyainak alakulása, sokszor az öröklés rendje is.

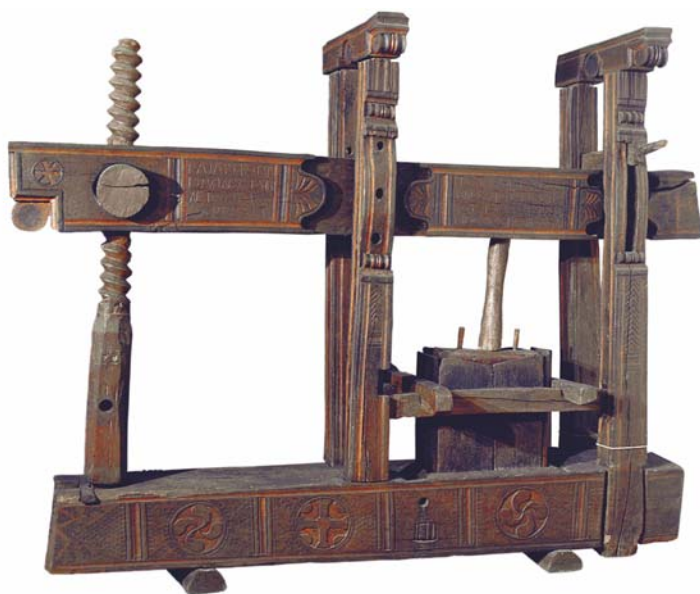
Az ingatlanok és a tárgyak becsértéke a helyi gazdálkodás értékrendjének (az értékrend változásának) fokmérőjeként is elemezhető.

A birtoktestek helyének meghatározása, lokalizálása számos földrajzi név (dűlők, hegyrészek) kialakulásába, történetébe is betekintést enged.

3. táblázat: Paszkontza Mihály ingatlana és ingóságainak leltára, Kis-Pézt, 1846. október.**Table 3:** Inventory of the properties of Mihály Paszkontza, Kis-Pézt, October 1846.

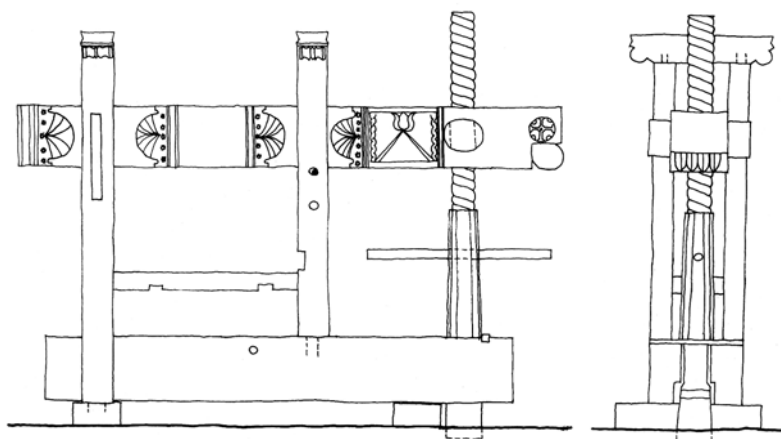
Folyó szám		becsültetett	
		vf	xr
1.	Egy fertál jobbágy telk: Ns. Károlyi Istvány és Ns. Rátz Mihályné Fundusaikon: A' Parochiális ház mellett lévő épületek a' melly is négy derék-ből állók ¼ telkel együtt összesen	575	-
2.	A' Funduson nyugotti részen lévő épület Szalai G. Mihály háza mellett egy istálló takarmányos szinnyel és sertvés-állal együtt	75	-
3.	Egy hidas és fedeletlen Szinyel	22	-
4.	Ó' kut vederrel és itató váluval	11	-
5.	A' Szekér egy pár hosszú oldalokkal	21	30
6.	Egy eke két járommal két tézslával	8	30
7.	Az utza felül való kerítés kapu bálványok és a' kertben lévő kerítések	14	15
8.	Öt darab Szeg-láboknak valók némely kívülők való fák	2	45
9.	Egy kocsi rudas tengő és egy pár vasas gerbe oldalak két rozsz kerékvas	6	15
10.	három gerendának való fa és egy ollószárnak való 4 darab	3	-
A' Szobában lévő ingóságok			
11.	Egy háfá asztal	3	15
12.	Az asztal mellett lévő két deszka pad	-	36
13.	A' falon lévő két fogas 7 darab edényel 12 korsóval együtt összesen	1	45
14.	Hosszú kar-szék	1	6
15.	Könyv tartó	-	15
16.	Egy tükör	-	18
17.	Egy hátos szék	1	30
18.	Egy kis láda	1	30
19.	Egy tornyas fenyő ág	1	30
20.	Egy másik rozszabb	1	-
21.	Egy rozsz fogas falon lévő	-	3
Konyhabeli javak			
22.	Egy rozsz káposztás hordó	-	54
23.	Egy akós tölgysfa sajtár	-	20
24.	Egy vas abroncsos fenyő sajtár	-	48
25.	Igen rozsz zsíros láda	-	7
26.	Vas fazék	3	-
27.	Fazokas pad és egy vizes pad	-	15
28.	Egy krumplic vágó és egy rozsz lámpás	-	5
29.	Két rozsz kender vágó	-	15
30.	Egy öszve dült szapu sajtár	1	-
31.	Egy új fenyő vizes sajtár	-	42
32.	Viszont egy rozsz Kendervágó	-	5
33.	Egy széna metző	1	-
34.	Egy gyűjtő vella gereblével vonyogóval és egy rozsz gyűjtő vella	-	10
35.	Több darabból álló vasak és egy taliga-tengőre való vas	1	6
[36]			
37.	Egy viselt secska láda	1	15
38.	Egy rozsz eke fej	-	50
39.	Egyes kisa fa	-	6
40.	Egy szánra való Kisa fa	-	45
41.	Egy lész	1	-
42.	Két gombolító ketske hozzá valókkal	-	50
43.	Két véka és egy füles	-	25

44.	Sűrű rosta	-	30
45.	Két rozsz szita	-	6
46.	Sütő teknő	2	30
47.	Egy hosszú láda lisztet tartani való	2	30
48.	Egy kis fenyő lisztes hordó	-	50
49.	Lisztes láda fenyő	-	50
50.	Egy öreg fűrés	1	30
51.	Békó ló lábára való	1	30
52.	Öt vas karika kerék agyra való	1	-
53.	Egy kisa fa	1	-
54.	Két kerékre való viselt színy	2	-
55.	Ruha szárító kötél	-	10
56.	Egy rozsz gyeplű két zablával	-	50
[57]			
58.	Egy kis sarló	-	4
59.	Egy ásó	-	45
60.	Egy rozsz lapos vas szinnyel együtt	-	13
61.	Kamorában könyv tartó	-	13
62.	Lajtorja	-	7
63.	13 zsák ki rozszabb ki jobb	6	-
64.	Egy kis öreg lántz és egy kerék kötő lántz	2	30
65.	Két mosó szék	-	24
66.	Három ágú vasvella	-	15
67.	Egy öreg fejsze	1	-
68.	Egy kis hókony	-	15
69.	Vas gereben	3	-
70.	Metző vas kés	-	12
71.	Másik vas gereben	4	-
Hegybeli birtok			
72.	Kopaszi düllőben egy tábla részint tőkés, részint pedig szántó föld; alól agilis Szabó Mihály, fellül Ns. Latza János szomszédságaikban a' bene lévő teljes terméssel	45	-
73.	Szücsőrhái düllőben féltábla szőlő, nyugotról Paszkontza János, keletről Gulás Ferentz szomszédságaikban	47	-
74.	Helyhez valóban féltábla parrag fellül Ludván János alól Magyar Mihály szomszédságaikban	13	
75.	Öreg Szőlők dülleiben féltábla szőlő fekkul Paszkontza Mihály szölejek szomszédoltatik	95	-
76.	Pintzés Szőlő pintzével; felül öreg Paszkontza Mihály alól Paszkontza János szomszédságaikban féltábla szőlő	215	-
77.	Egy öreg prés	18	-
78.	Egy rozszant hordó	1	30
79.	Másik 6 akós rozsz hordó	1	-
80.	Egy két akós boros hordó	2	-
81.	Egy akós boros hordó	1	15
82.	6 akós feneketlen boros hordó	2	30
83.	3 akós rozszant hordó	1	15
84.	8 akós kád	2	-
85.	Egy bor vállú	-	15
86.	Szűrő kosár	-	15
87.	Két kapa	-	45
88.	Egy vasas két akós boros hordó	6	-
89.	Egy hátulsó vasas tengő rozsz	2	-
90.	Ülő kalapácsal együtt	-	36
91.	Tekintetes Matkovich Család részén fél telk jobbágy birtok külsőségben	300	-
92.	Két öregebb ökrök	150	-
93.	Másik pár ökrök	130	-
94.	Mindennémű takarmány a' mi találtatott	95	-
95.	Két sertvés hizlalók	16	-
96.	Egy malatz és egy öreg kijáró sertvéssel	21	30

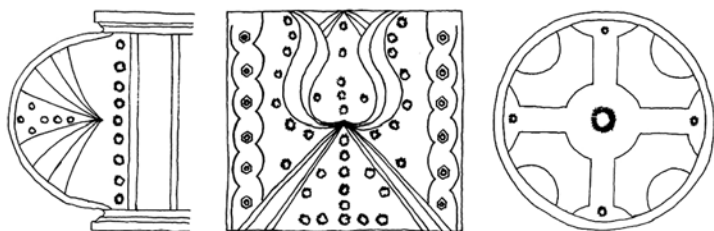
4. kép:
A Kajári Kotsis István által
1794-ben készített
bálványos prés.

Figure 4:
Single-lever wine press made by
István Kotsis of Kajár in 1794.

5. kép a:
Az 1814-ben készült bálványos
prés a mórighidai Szőlő-hegy
32. számú pincéjéből. Pócze
Éva felmérése. **b:** A mórighidai
prés domborfaragású díszítme-
nyei. Pócze Éva felmérése.

Figure 5 a:
The single-lever wine press
made in 1814 from cellar no. 32
of the Mórighida Szőlő-hegy
(Vineyard hill). Survey by Éva
Pócze. **b:** The carved relief
decoration of the Mórighida wine
press. Survey by Éva Pócze.

Az inventáriumok adatait ugyanakkor haszonnal elemezhetik a népi építészettel, telekhasználattal foglalkozó szakemberek is, hiszen a lakóingatlanok, gazdasági építmények nagy része a 20. század közepéig változatlan maradt. Csakúgy, mint a szobák berendezési módja. Ugyanakkor már e fél évszázad alatt – a felvett bútorok alapján – tanúi lehetünk egy

eleddig kevésbé ismert és vizsgált stílusváltásnak is. Háttérbe szorul, majd eltűnik a „fekete festékes” bútor, hogy átadja a helyét a polgári ízlésből leszűrődő „sárga” flóderozott daraboknak (Csiszár – Oláh 2025).

Irodalom

BENCSIK János (1993): *Tokaj társadalma a tárgyak tükrében (1774–1849)*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc – Sátoraljaújhely.

BENDA Gyula (1984): Egy Zala megyei köznemesi gazdaság és család a XVIII. század közepén (Parraghy László hagyatéka). *Agrártörténeti Szemle* XXVI 1–84.

BENDA Gyula (1988): *A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai I. Keszthely 1711–1820*. Néprajzi Múzeum, Budapest.

BENDA Gyula (1989): Inventárium és paraszti gazdaság a XVIII–XIX. században. *Zalai Gyűjtemény* 28 241–249.

BENDA Gyula (1992): Az anyagi kultúra történeti vizsgálata: inventárium, kvantifikáció, osztályozás. In: MOHAY T. (szerk.), *Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. Ethnica Kiadó, Debrecen, 383–387.

BENDA Gyula (1995): *A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai II. Keszthely, 1821–1849*. Néprajzi Múzeum, Budapest.

CSISZÁR Attila & OLÁH Rezső (2025): A Soproni Múzeum 18. századi mennyezetes ágyának restaurálása. *Arrabona* 63 in press

D. ASKERECZ Éva (1976): Polgári otthonok a 17–18. századi Sopronban. *Arrabona* 18 89–143.

DOMINKOVITS Péter & PERGER Gyula (2009): Paraszti gazdaság és szőlőbirtok Szentmártonban és a szentmártoni uradalom falvaiban a 19. század első felében (Adatok és kérdőjelek) In: DÉNESI T. & CSOMA Zs. (szerk.), „ad Vinum disert...” *Monostori szőlő- és borgazdálkodás*. Agroinform Kiadó, Budapest, 101–114.

FÉNYES Elek (1851): Magyarország Geographiai Szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. I–IV. Nyomott Kozma Vazulnál, Pesten.

JUHÁSZ Antal (1985): Az életmód és tárgyi ellátottság. In: KRISTÓ Gy. & FARKAS J. (szerk.), *Szeged története 2. 1686–1849*. Somogyi Könyvtár, Szeged, 439–483.

JUHÁSZ Antal (1989): Szegedi parasztek hagyatéki leltárai 1784–1824. In: ÉGETŐ M. & FILEP A. (szerk.), *Történeti-néprajzi források a XVIII–XIX. századból. Documentatio ethnographica* 13 MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 139–174.

KEMECSI Lajos (2001): Tatai csapók és posztósok hagyatéki leltárai. *Komárom–Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 8 181–216.

KOCSIS Gyula (1988): Hagyatéki leltárak. Cegléd 1850–1900. Kossuth Múzeum, Cegléd, *Ceglédi Füzetek* 24.

KOCSIS Gyula (1993): Ceglédi háztartások tárgyi ellátottsága a 19. század második felében. Kossuth Múzeum, Cegléd, *Ceglédi Füzetek* 28 33–46.

KOCSIS Gyula (1997): Hagyatéki iratok Cegléd 1755–1820. Kossuth Múzeum, Cegléd, *Ceglédi Füzetek* 33.

KÖRÖSI Ilona (1984): Kecskeméti testamentumok a 17–19. századból. *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében*. Kecskemét, 119–125.

RÁCZ István (1989): A debreceni cívisvagyton. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SIMON Vince (1874): Szőlőművelés és gyümölcs-tenyésztés. In: FEHÉR I. (szerk.), *Győr megye és város egyetemes leírása*. Franklin Társulat, Budapest, 282–300.

SZENTI Tibor (1989): A vásárhelyi lakóház eszközkészletének változásai. In: NOVÁK L. & SELMECZI L. (szerk.), *Építészet az Alföldön II. Az Arany János Múzeum közleményei* 6 Nagykőrös, 99–131.

SZILÁGYI Miklós (1987): 19. századi adatok a gyómai és mezőberényi népi építészetéről. *Ház és Ember* 4 43–54.

TÓTH Zoltán (1989): *Szekszárd társadalma a századfordulón*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

VÁLYI András (1799): *Magyar országnak leírása*. Második kötet. Budán, a Királyi Universitásnak Betűivel.

VENDE Aladár (1910): Győr vármegye községei. In: BOROVSKY S. (szerk.), *Magyarország vármegyéi és városai*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 16–59.

ZÓLYOMI József (1974): Egy dejtári (Nógrád megye) gazda hagyatéki leltára 1855-ből. *Ethnographia* 85 1 65–69.

ZÓLYOMI József (1996): A Nógrád megyei parasztság lakástextíliái (1760–1960). *Néprajzi Értesítő* 78 103–139.

Levéltári források:

A kispéci evangélikus gyülekezet ládájából

Ismeretlen, 1850. március 28.

Pannonhalmi Főapátsági Levéltár

II. Gazdasági levéltár, 5. Tisztiszéki iratok

Rácz Mihály, 1803. Act. rec. fasc. 23.a

Inventarium in Possessione Kajár, 1806. Act. rec. fasc. 23. d

Tóth Pál, Mihály és János. 1811. Act. rec. fasc. 23. g

Tüskés István, 1812. Act. rec. fasc. 23. h

Fehér János, 1823. Act. rec. fasc. 23. m

Rang József, 1824. I. cs. N° 41

Tóth Ferenc, 1825. I. cs. N° 175.

**Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron
Vármegye Győri Levéltára**

Archivum Vetus, Győr vármegyei nemesi közgyűlésének iratai, Árvaügyi iratok (Acta Orphanalia)

Paszkontza Pál ingó és ingatlan javai a Kis-Pécsi hegyen, 1846. május. 8. N^o1021

Paszkontza Mihály ingatlana és ingóságainak leltára, Kis-Pézt, 1846. október. N^o1029

Kis-Pétzen lakott Néhai Paszkontza Mihály hűtvösétől Ujvári Ilona Aszszonytól Származott utódjait illető javaknak megbecsülése 1846. október. N^o1029

A szerzők önéletrajzai / Authors' biographies

Bartosiewicz László

Budapesten születtem, 1954-ben. 1977-ben végeztem a gödöllői Agrártudományi Egyetemen, állattenyésztőszakon. Pályafutásom kezdete óta régészeti állattannal foglalkozom, előbb kutatóként (MTA Régészeti Intézete), majd 1996-tól egyetemi oktatóként (ELTE Régészettudományi Intézet: 2015-ig, Edinburghi Egyetem: 2004–2015-ig). 2015–2022-ig a Stockholmi Egyetem Oszteoarcheológiai Kutatólaboratóriumát vezettem. Nyugdíjba vonulásom óta emeritus professzorként veszek részt helyi kutatási projekteken. A régészeti állattani munka alapelve, hogy az állatok mindenkor hasznosítása az egyes közösségekre jellemző, az állatok régészeti maradványai pedig az egykori anyagi kultúra részei, amelyekből nemcsak maguk az állatok, hanem a korabeli környezet, a húsfogyasztás és a csontfeldolgozó ipar is megismerhető. Ezek mindegyike a kultúra által meghatározott életmód egy-egy fontos szelete. Kutatási területem az állat-ember kapcsolatok kultúrtörténeti vizsgálata Európában (Magyarországon kívül Belgium, Románia, Skócia, Svájc, Szlovénia régészeti lelőhelyein), a Közel-Keleten (Izrael, Törökország, Szíria) és Latin-Amerikában (Argentína, Bolívia). Könyveim a középkori Vác állattartásáról, az igásmarhák történetéről és a régészetileg azonosítható állatbetegségekről jelentek meg. Négyezernél több szakcikk, illetve könyvfejezet szerzője vagyok és több gyűjteményes kötet szerkesztésében vettem részt.

További munkáim itt érhetők el:

https://www.researchgate.net/profile/Laszlo-Bartosiewicz?ev=hdr_xprf

<https://scholar.google.com/citations?user=GwNIJBIAAAAJ&hl=en>

Czigány Dávid

Zalaegerszegen születtem 1985-ben. Itt végeztem 6 osztályos reál gimnáziumban, majd érettségít követően a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán régészet szakon végeztem, őskor–római kor szakirányon.

Már az egyetemi tanulmányaim alatt ásatási technikusként dolgoztam feltárásokon. 2007 nyarán kerültem Győrbe, ahol a gönyői római kori útállomás feltárásán szereztem gyakorlatot Bíró Szilvia vezetése alatt. A következő években a győri Xántus János Múzeum feltárásain vettem részt. 2008–09-ben a Széchenyi tér felújításához kapcsolódó munkálatokon. 2010-ben a Bezi melletti homokbánya területén, ahol a Dunántúl egyik legnagyobb sírszámú Hallstatt-kori temetőfeltárását végeztük el Molnár Attila irányításával.

2011-től a később Rómer Flóris után átnevezett győri Múzeum régészeként dolgozok. Ásatásvezetőként részt vettem a 2010–20-as évek Győr-Moson-Sopron megyei jelentős nagyberuházásaihoz kapcsolódó feltárásokon. Többek között az M85-ös autópályát építését megelőző ásatásokon Rábapatoná, Kóny, Enese, Csorna, Farád és Pinnye területén. Ezek közül kiemelhető a farádi ásatás, ahol kollégáimmal egy késő bronzkori temető és településkutatását 2016-ban végeztük el.

2011–16 között a több évig tartó győri Audi autógyár bővítéséhez kapcsolódó feltárásokon vettem részt kezdetben régész munkatársként, majd ásatásvezetőként.

A fényképet Alice Choyke készítette.

A fotót készítette: Papp Szilveszter.

Az M83-as gyorsforgalmi út Győr megyei szakaszának próbafeltárását vezettem 2018-ban, majd a megelőző feltárásokon dolgoztam 2019–21 között a győrszemerei és a ménfőcsanakai szakaszokon.

A terepi munkálatok mellett a régészeti tematikájú kiállítások létrehozásában is tevékenykedtem. Legutóbb a Kisalföld bronz- és vaskorának temetkezéseit bemutató tárlatot hoztuk létre.

2017-től az Arrabona Regionális múzeumi évkönyv szerkesztőbizottságának vagyok a tagja.

Szerkesztőként dolgoztam Tomka Péter 80. születésnapjára készült ünnepi kötetén (Tomka 80).

2024-től feltárási csoportvezetőként segítem a régészeti osztályvezető munkáját.

Czuppon Tamás

1990-ben születtem Mosonmagyaróváron. Középfokú tanulmányaimat Győrben végeztem a Krúdy Gyula Gimnázium angol-magyar két tanítási nyelvű képzésén. Felsőfokú tanulmányaimat 2010–2015 között az ELTE BTK Régészettudomány Intézetében népvándorlás kor – őskor szakon folytattam és szereztem régész diplomát.

Ugyanebben az időszakban 2010–2015-ben régésztechnikusként dolgoztam a szekszárdi Wosinszky Mór Megyei Múzeumban. 2015-től a mosonmagyaróvári Hansági Múzeum régésze, 2020-tól múzeumigazgató-régésze vagyok. Fő kutatási területem az avar kori temetkezési szokások. Ezek mellett 2020 óta egyetemi oktatói tevékenységet folytatok a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Tanszékén.

A felvételt készítette:
Géczi Tamás.

Csécs Teréz

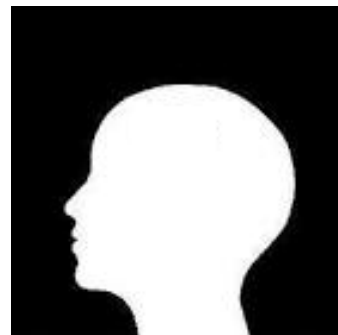
Győri születésű vagyok. Ménfőcsanakon élek és az általános iskolában évfolyamtársa voltam Figler Andrásnak. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán végeztem történelem – könyvtár szakon. Néhány éves budapesti kitérő után, 1993-ban a győri Xántus János Múzeum (most Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum) szakkönyvtárosa lettem, 2020-as nyugdíjba vonulásomig. Nagyrészt 19. századi helyi művelődéstörténettel foglalkoztam. 2014-től kutatásaim középpontja Rómer Flóris lett. Születése 200. évfordulója megünneplésének megszervezése és az Arrabona múzeumi évkönyv két kötetének (51, 52) szerkesztése során jöttem rá, megismerve sokrétű és meghatározó munkássága jelentőségét, mennyire feltáratlan és feldolgozatlan az élete, működése. Azóta sikerült megjelentetni levelezését Ebenhöch Ferencsel. Kiadásra kész a Fraknoi Vilmos–Rómer Flóris levelezés és készül a tanítványával, Habsburg József Károly főherceggel folytatott levelezése is.

A fotó készítője Scherer Anna.

Dominkovits Péter

1962. február 11-én Győrben születtem. A középiskola, majd a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola történelem – könyvtár szakjának az elvégzését követően az akkori győri Xántus János Múzeum (ma: Rómer Flóris Múzeum) könyvtárosa lettem. E munkakörben feladatom volt a központi intézmény könyvtári feladatainak ellátása, továbbá a teljes múzeumi hálózat könyvtári állományainak a megismerése, szakmai munkák segítése. E tevékenység során ismertem meg Figler Andrást, a mosonmagyaróvári Hansági Múzeum akkori vezetőjét. András szakmaiságával vitathatatlanul nagy hatást gyakorolt rám. Pályám során a levéltár szakot elvégezve (ELTE BTK), 1993-ban Kőszegen, majd Sopronban levéltáros lettem. Bácskai Vera professzor asszony tanítványaként 1999-ben, az ELTE BTK-n Szombathely esetét feldolgozva, a kora újkori dunántúli mezővárosok gazdaságából, társadalmából írtam és védtem meg a PhD disszertációm. 1993-tól a Soproni levéltár levéltárosa, majd főlevéltárosa lettem. Jelenleg is itt dolgozom. Kutatási területem az idők során a nyugat-dunántúli vármegyék igazgatásával, nemesi társadalmi történetének a kutatásával bővült.

Erős Erika

1972-ben születtem Bonyhádon, bukovinai székely származású szülők gyermekeként. A magasépítő mérnöki és az okleveles szerkezettervezői diplomámat Győrben a Széchenyi István Egyetemen, illetve jogelődjénél szereztem, a műemléki szakmérnöki diplomát a Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Karán 2006-ban.

Műemlékvédelemmel 2000 tavaszától foglalkozom, a hivatalt, melybe beléptem, akkor Országos Műemlékvédelmi Hivatalnak hívták. Átszervezés miatt 2001. őszétől az intézmény Kulturális Örökségvédelmi Hivatalként működött tovább, itt ez időtől Figler András irodavezetése alatt főleg a győri műemlékekkel foglalkoztam.

Szakértői jogosultságaimat 2014-ben kaptam meg műemléki értékek dokumentálására, illetve műemléki értékek kutatására külön-külön.

2015. végétől 2017. nyárig voltam a Győri Egyházmegye főépítésze, Építési Irodájának vezetője, ott az egyházi tulajdonú ingatlanokkal foglalkoztunk, így többek között a soproni Szent Mihály templom, a győri bazilika felújításának előkészítésével, a soproni Orsolyita iskola kivitelezésével.

2017. nyara óta saját cégünk keretein belül főleg kutatók, tudományos dokumentációkat és értékleltárakat készítek szerte az országban, a kis parasztházaktól kezdve a lakóházakon át a középületekig, kastélyokig bezárólag. Több település arculati kézikönyve is köthető a cégünkhöz, Bakonytamásié később a helytörténeti olvasókönyv nyomtatott kötetébe foglalva könyv alakban is megjelent. Bágyogszovát településtörténetét bemutató forrás-feldolgozásunk *Szovát 800 Bágyogszovát településtörténete a kezdetektől a XIX. század végéig a források tükrében* címmel, 2024-ben év végén jelent meg.

A fényképet Andrew Bates készítette.

Dr. habil. Fűzfa Balázs PhD

irodalomtörténész, egyetemi docens
(ELTE Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ, Szombathely)

Toldy Ferenc-díjas irodalomtörténész. Szakterülete a XIX. század magyar irodalma, az élményközpontú irodalomtanítás programja és Ottlik Géza életműve. Elsősorban Berzsenyi Dániel, Ottlik Géza és Weöres Sándor művészetéhez, illetve az irodalomtanítás modernizációjához kapcsolódva kutatások, olvasótáborok, irodalom-népszerűsítő programok kezdeményezője és vezetője. Tudományos kötetek szerzője, szerkesztője, könyvsorozatok összeállítója, a 1996 és 2016 között a BÁR, 2023-tól a Palócföld című folyóirat főszerkesztője. A Savaria University Press Alapítvány (könyvkiadó) és a kunszigeti Kéttannyelvű Általános iskolát fenntartó Kunszigeti Közszolgáltató Nonprofit Kft. ügyvezetője. A 12 legszebb magyar vers című programja és új szemléletű irodalomtankönyvei az ország határain kívül is ismertté váltak.

Munkáim ezen a linken érhetők el:

<https://orcid.org/0000-0002-9289-5547>

Horváth József

Mosonmagyaróváron születtem 1957-ben. A győri Czuczor Gergely Bencés Gimnáziumban érettségiztem 1976-ban, majd sikertelen felvételi vizsgámat követően a győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár munkatársa lettem – és itt dolgoztam 2023-ban történt nyugalomba vonulásomig, különböző munkakörökben; 2003 és 2012 között igazgatóként, majd tíz évig az immár dr. Kovács Pál nevét viselő intézmény igazgatóhelyetteseként. Felsőbb tanulmányaimat munka mellett végezve az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1984-ben történelem-könyvtár szakon diplomáztam; 1989-ben egyetemi doktori címet, 1994-ben könyvtörténész-könyvmuzeológus oklevelet, 2008-ban PhD fokozatot szereztem. Ez utóbbi témája a 17. századi Győr lakóinak mindennapi élete volt.

Fő kutatási területem a kora újkori Győr társadalom-, valamint művelődéstörténete. Az utóbbi keretében főként könyv-, könyvtár-, sajtó- és nyomdászattörténeti témákat kutattam, a mai Győr-Moson-Sopron vármegyére is kitekintve. Elmélyültebben foglalkoztam a végrendeletek, az inventáriumok, valamint a kiskorú árvákkal foglalkozó „Acta Orphanalia” irategyüttesek kutatásával; ez utóbbiakhoz kapcsolódik jelen tanulmányom is.

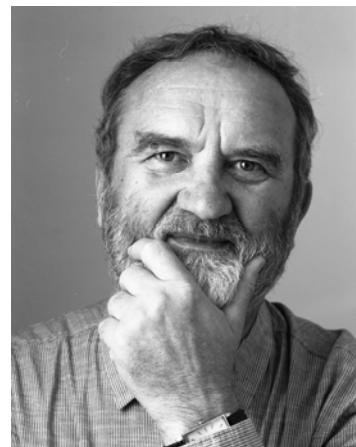
Tucatnyi kiadvány szerkesztésében működtem közre: 1991 és 2019 között a Műhely című folyóirat egyik szerkesztője voltam, a Győri Tanulmányok szerkesztésében 1993 óta veszek részt, 2017 óta az öt kötetesre tervezett Győr városmonográfia sorozatszerkesztője vagyok; az 1447 és 1743 közötti időszakot bemutató kötet 2025-ben jelent meg szerkesztésemben.

További fontosabb munkáim:

Győri végrendeletek a 17. századból. I–III. (1995–1997)

library.hungaricana.hu/hu/view/GYOV_Sk_1996_Vegrendeletek02/?pg=0&layout=s

library.hungaricana.hu/hu/view/GYOV_Sk_1997_Vegrendeletek03/?pg=0&layout=s

A fotót készítette: Crăcea Ádám.

A felvételt Vas Balázs készítette.

Győr-Moson-Sopron megye időszaki sajtójának bibliográfiája 1779–1995 (2000)

17. századi Sopron vármegyei végrendeletek (Dominkovits Péterrel) (2001)

library.hungaricana.hu/hu/view/SOPM_SK_2001/?pg=0&layout=s

Győr lakóinak mindennapi élete a 17. században (2017)

Ilon Gábor

Várpalotán, 1956. október 1-én születtem. Tanári, történész és régész diplomával rendelkezem. 1982-től Pest, Veszprém és Vas megye múzeumaiban, illetve 2008-tól országos régészeti intézményeknél, többnyire vezető beosztásban dolgoztam. Közben vagy 100 régészeti feltárás munkálatait vezettem Németbányától Góron át Ménfőcsanakig, az Őrségi vasút nyomvonalától a M86. és M89. sz. főutak több szakaszán át. 18 évig oktattam a régészettudomány alapjait a szombathelyi Tanárképző Főiskolán és jogutódain. Itt egy új hazai szakmát, a 2 éves régésztechnikus képzést is megalapítottam (1994), vezettem és oktattam azon 2007-ig. Fő kutatási területem a bronz- és a vaskor, valamint az archeometria. Közel kétszáz az önálló tudományos publikációim száma, és közel egy tucat könyv szerzője vagyok. Majdnem 30 kiadvány önálló- vagy társszerkesztője voltam. Az Archeometriai Műhely c. internetes periodikának alapításától (2004) leköszönésemig (2021) szerkesztő bizottsági tagja voltam. A pápai bronzkoros konferencia kötetét (1996), a hazai őskor kutatóinak III. és VI. országos konferenciáinak monográfiáit (2004, 2009) rendeztem sajtó alá, ahogy a 2007. évi közszegyi Castrum Bene konferencia tanulmányait is (2008). A Régészeti nyomozások Magyarországon köteteit (2008, 2019) szerkesztettem és a máig élő Pápai Múzeumi Értesítő-t megalapítottam (1988) és adtam ki a 6. számig.

Írásaim többsége erről a linkről tölthető le:

<https://independent.academia.edu/G%C3%A1borIlon>

A fotót készítette: Hári Karola.

Kottmayer Tibor

1. Kottmayer Tibor vagyok, jelenleg a Széchenyi Egyetemen tanítok építéstörténetet, népi és fenntartható építészetet, kutatómódszertant, kikapcsolódásként pedig magyart szakmunkásoknak.
2. 1964-ben születtem, Győrött. Mindkét szülőm Gyarmatról származott, de édesapám apja, aki kovácsmester volt, beköltözött a városba.
3. Jóval halála (1972) után, már gimnazistaként találtam rá hagyatékában a Győr város építéstörténete című, 1956-ban megjelent könyvre.
4. Fiatalkoromból emlékszem még arra, hogy mint „szentimrések”, mentünk édesapámmal építeni a Kun Béla lakótelepi templomot, társadalmi munkában. (Aki győri, nádorvárosi, érti.)
5. A Zalka Máté (ma Kölcsy, régen Szent Imre volt) iskolából a Révai Gimnázium biológia tagozatára mentem tanulni, közben amatőr c kategóriás színházi rendezői képesítést szereztem, de egyetemistaként hagytam föl a színházasdival, mert úgy döntöttem, hogy én néprajzkutató leszek.
6. 1989-ben végeztem az ELTÉ-n, magyar nyelv és irodalomtanári, néprajz – muzeológus szakon, ezt követően még műemléki szakmérnöki diplomát szereztem a BME-n.
7. Az egyetem után egy évig ösztöndíjasként Amerikában voltam, egy évet a volt általános iskolámban tanítottam, egy évet pedig sorkatonai szolgálattal töltöttem – harckészültségben, onnan „hívtak be” a Műemlékvédelmi Hivatalba dolgozni, mint népi építészeti szakértőt.
8. Ennek előzménye, hogy népi építészetből írtam, a diplomámat, és csináltam egy tájházat Gyarmaton.
9. A struktúra változása miatt nagyon hamar műemléki felügyelő lettem három megyében 2000-ig, valójában ezért mentem tanulni a műegyetemre.
10. A műemlékvédelmi munka közben megismerkedtem Winkler Gábor-

A fényképet tanszéki titkárnőnk készítette, Györrné Fertőszegi Pálma, amikor a bencés kolostor tetőszerkezetének cseréjét néztük meg hallgatókkal.

ral, aki fölkért, hogy tanítsak a Széchenyi Egyetem építész képzésén.

11. A tanítást soha nem hagytam abba – még katonaság alatt is rendszeresen tanítottam írni és olvasni katonatársaimat, és ez sajnos nem vice! – másodállásban, majd további munkaviszonyban, aztán 2000-től főállásban egyetemi oktató lettem.

12. Egyetemista koromban Németh László pedagógiájával foglalkoztam, az álmod egy hatosztályos gimnázium volt, ahol komplex tárgyakat tanítanak, bentlakásos diákoknak.

13. Végül azért maradtam az egyetemen, mert ez a képzési forma megadta azt a szabadságot számomra, ami a középiskolában ma nem lehetséges.

14. Megszerettem a műemlékvédelmet és az építészet történetét, mint a kultúra és civilizáció eredményét, és ennek fenntartható megőrzését tartom a legfontosabb célomnak, ha máshogy nem, annak a kevésnek átadásával, amit összegyűjtöttem, megtapasztaltam és tanultam.

15. Jövőre hatvankét éves leszek, négy gyermekem van, és egy unokám, gyakorló római katolikus hívő vagyok.

16. Kutatási területem a népépítészet, azon belül a szőlőhegyek története, a történeti és szakrális kisemlékek, és a kerektemplomok építésze.

Kevés írásomat megtalálják itt:

<https://m2.mtmt.hu/api/author/10028517>

Losonczy Máté

1975-ben születtem Győrben. Iskoláimat is itt végeztem. Sorkatonai szolgálatom után a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán történelem–földrajz szakon diplomáztam és a régésztechnikus képesítést is megszerztem. Ezt követően a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Államigazgatási Karát, majd a történészképesítést az ELTE BTK-n, a földrajz egyetemi képesítést pedig az SZTE-TTK-n, illetve az ELTE-TTK-n zártam le. Végül a régész diplomát a PTE-BTK-n abszolváltam.

Az egyetemi tanulmányaimmal párhuzamosan tanítottam, végül a régészet mellett a győri (akkor még) Xantus János Múzeumban (régésztechnikus és gyűjteménykezelőként) köteleztem el magam. A múzeumból az akkori Kulturális Örökségvédelmi Hivatalhoz kerültem, ahol a Nyugat-dunántúli Regionális Iroda régészeti felügyelője lettem. E hatósági munkakörben dolgoztam (a jogutód Győr-Moson-Sopron Megyei Kormányhivatalban) 2021-ig. Ebben az évben bekerültem a régészeti szakértői jegyzékbe, s onnantól már vállalkozóként dolgoztam tovább az örökségvédelemben, és mellette visszatértem a katedrára is.

Önarckép.

Mrenka Attila

Mohácson, félig sokác családban születtem 1986-ban. A középiskola elvégzése után a Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszékének hallgatója lettem. Érdeklődésem már ekkor a kora vaskor felé fordult, szakdolgozatomban és doktori disszertációmban is a Sopron környéki Hallstatt-kultúra emlékanyagaival foglalkoztam. Az egyetem elvégzése után szinte azonnal Szombathelyre kerültem, az azóta több kisebb névváltozáson átesett Savaria Múzeumba. Kicsivel több, mint három év után váltak el útjaink és kerültem egy régészettel foglalkozó magánvállalkozáshoz, ahonnan aztán 2014-ben nyertem felvételt a Győr-Moson-Sopron megyei kormányhivatalhoz, mint régészeti szakügyintéző. Később ismét egy magáncégnél végeztem terepi régészeti feladatokat a megyében, mígnem 2017 második felében kerültem a Soproni Múzeumba, ahol jelenleg is régészként dolgozom. Soproni éveim alatt létrehoztuk a múzeum közösségi régészet csapatát és újraindítottuk Sopron–Várhely tervszerű kutatásait. Ezek mellett aktív topográfiai kutatásokat folytatunk a Soproni- és a Kapuvári járásokban, amelyek során több tucat új lelőhely felfedezése mellett korábban ismeretlen kincsleleteket is sikerült feltárnunk. Fő kutatási területem a késő bronz- és a kora vaskor Sopron környékén, de vidéki múzeum régészeként lényegében minden korszakot árok, ill. gyűjteményi szinten gondozok. 2021-től tanítok a Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszékén (2024-től egyetemi adjunktusként), ahol főleg térinformatikával, fotó3d készítéssel és légirégészettel foglalkozom.

Írásaim az alábbi linkeken érhetők el:

<https://sopron.academia.edu/AttilaMrenka>

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10021289>

Perger Gyula

1961-ben születtem Csornán. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen végeztem magyar nyelv és irodalom – néprajz szakon. Harmadik szakként „XX. századi irodalom”-ból 1985-ben szereztem diplomát.

1984-től a győri Xantus János múzeumban néprajzusként kezdtem dolgozni, majd ugyanitt megyei múzeumigazgató helyettesként, két cikluson keresztül megyei múzeumigazgatóként működtem. A megyei múzeumi szervezet megszűntetése után a tatai Kuny Domokos múzeumot vezettem, 2016-tól pedig a győri Egyházmegyei Gyűjteményi Központ Kincstárának gyűjteményét kezelem.

Múzeumi munkám során számos kiállítást rendeztem, többek között Bécsben, Moszkvában és New-York-ban is.

Az 1990-es évektől – amikor számomra ellehetetlenedett a terepmunka végzése – történeti-néprajzi forrásfeltárással, forráskiadással és forrás-elemzéssel foglalkozom a lehető legszélesebb spektrumban. Az utóbbi tíz esztendőben főként a 18. századi közköltészet feltárása, a népi és „magas” irodalom egymásra hatásának vizsgálata áll érdeklődésem középpontjában.

Tanulmányaim megtalálhatók a Hungaricana portálján, illetve az MTMT honlapján:

https://m2.mtmt.hu/api/publication?format=html&sort=publishedYear_desc&cond=authors;eq:10048970&labelLang=hun&page=1

A fotós ismeretlen.

A fényképet készítette:
Lovas Szilárd.

Perjés Dorottya Rozália

1969-ben születtem Szombathelyen. 1996-ban végeztem az Országos Széchenyi Könyvtár 3 éves középfokú könyvtáros-asszisztens tanfolyamán (Szakdolgozat: A Győri Műsor repertóriuma), majd 2010-ben az Országos Széchenyi Könyvtár Könyvtári Intézet Felsőfokú segédkönyvtáros tanfolyamán.

Egyéb képesítések: Nőiruha készítő (1989), Rendezvényszervező, kiállításszervező (2002) (Szakdolgozat: Nemzeti könyvkiállítás és vásár), Személyügyi ügyintéző (2008), Könyvtári Minőségmenedzsment (2021)

Munkahelyek: 1992-2000 Győr Városi Könyvtár, 2001-2012 Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága Xántus János Múzeum, 2012-től Széchenyi István Egyetem Egyetemi Könyvtár, 2022-től a Széchenyi István Egyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár Apáczai Csere János Pedagógiai, Humán- és Társadalomtudományi Kar Könyvtára könyvtáros munkatársa vagyok. Könyvtárosi munkámon túl felelőse vagyok a zöld könyvtári feladatoknak, részt veszek a minőségbiztosítási és PR tevékenységekben, felmérések készítésében, ismeretterjesztő és kulturális előadásokat, rendezvényeket szervezek.

2023-tól a Kisalföldi Könyvtárosok és Könyvtárak Egyesülete vezetősége, az Ellenőrző Bizottság tagja vagyok. Önkénteskedem és koordinátori feladatokat látok el a 10 millió Forint Alapítvány győri tagszervezetében.

Fontosabb munkáim internetes elérhetősége:

Czigány Béla publikációinak bibliográfiája (2003):

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_GYMS_ARABONA41_1_2/?query=Perj%C3%A9s%20Dorottya&pg=365&layout=s

T. Szőnyi Eszter publikációi (2011):

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_GYMS_ARABONA49_1/?query=Perj%C3%A9s%20Dorottya&pg=388&layout=s

Rómer Flóris bibliográfiája. Rómer Flóris emlékévk honlap és digitális adatbázis, 2015. http://romer2015.hu/?page_id=38

Szakos Éva

1983. szeptember 7-én születtem Nyíregyházán. Középiskolai tanulmányaimat a Zrínyi Ilona Gimnázium emelt szintű angol osztályában végeztem 2003-ban. Egyetemi tanulmányaimat 2003-ban kezdtem az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészet szakon és 2006-ban Művészettörténet BA szakon (szakdolgozati témám: A budavári Mária Magdolna templom középkori kőfaragványai. 2010). Régészet szakon 2009-ben végeztem népvándorlaskor és középkor szakirányon (Szakdolgozati témám: Szarmata temetkezések az Alföldön légifelvétel és topográfiai adatok alapján, 2009), és archeometria kiegészítő szakirányon.

2004-től az ELTE Archeometriai Laborban végeztem főként légifelvételrel kapcsolatos térinformatikai feladatokat, majd 2005–2010 között a MNM Térinformatikai Laborjában foglalkoztam régészeti ásatások térinformatikai feldolgozásával. 2012-től a MNM-NÖK Feldolgozási, majd Geodéziai és Feltárási Osztályán dokumentációs és terepi feladatokat láttam el. Az utóbbi másfél évtized intézményváltozásai ellenére a régészeti feladatellátás ugyanaz maradt, jelenleg a MNMKN NRI keretein belül főként nagyberuházásokhoz kapcsolódó Előzetes Régészeti Dokumentáció topográfiai, terepi feltárási és dokumentációs munkáit látom el a Délkelet-alföldi (Szeged) Régióban.

Publikációim a neten:

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10082580>

A fényképfelvételt Nemes Gábor készítette.

A fotót készítette: György László.

Takácsné Biró Katalin

Budapesten születtem 1956 májusában. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen régészet, földtudományok, angol nyelv és irodalom, történelem szakra jártam. Diplomát ő- és kora középkori régészetből szereztem. A doktori diplomamunkámat 1984-ben védtem meg. A kandidátusi címet *A kései neolitikum kőeszközei és nyersanyagforgalma a magyar Alföldön* című munkámmal 1991-ben nyertem el. Közettanból doktori szigorlati vizsgát, földtanból kandidátusi szigorlati vizsgát tettem. Dolgoztam az Országos Műemléki Felügyelőségen, a Magyar Állami Földtani Intézetben, a Központi Múzeumi Igazgatóságon, 1990-től 2021-ig pedig különböző beosztásokban a Magyar Nemzeti Múzeumban. Múzeumi munkám mellett az ELTE TTK-n geológus speciális kollégiumon tanítottam geológus hallgatókat az archeometriai kutatásokhoz feltétlenül szükséges régészeti alapismeretekre, valamint tanítottam a szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskola régésztechnikus képzés keretein belül archeometriai, kőeszköz anyagismereti és múzeumi informatikai tárgyakat.

Jelenleg nyugdíjas vagyok, de önkéntesként tovább dolgozhatok a Múzeumban – van, mit befejezzek, adósságaimból egy kicsit ebben a kötetben is törleszteni tudtam. Több hazai és nemzetközi tudományos programban vettem részt, például: görög–magyar együttműködési program, obszidián nyersanyag azonosítás tárgyában (1997–1998), MÖB–DAAD (2) Német–Magyar együttműködési program, újkőkori kerámia vizsgálatok tárgyában (2004–2005), NEST Ancient Charm, (Analysis by Neutron resonant Capture Imaging and other Emerging Neutron Techniques: new Cultural Heritage and Archaeological Research Methods), WPI program vezető (2006–2008).

Munkáim (bibliográfiai adatainak) elérhetősége (MTMT2):

<https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=authors10033824>

Vaday Andrea DSc prof. emer.

1944-ben születtem Budapesten. Tanulmányok: 1963–1968: ELTE BTK régészet–latin szak. Diplomamunka a latin szakon: Iuppiter Dolichenus pannoniai kultusza, régészet szakon: A Körös–Maros–Tisza szögének régészete és története a római korban. Kandidátusi disszertáció véde: 1986-ban, az akadémiai doktori disszertációé: 2005.

Munkahelyek: 1968-tól a szolnoki Damjanich János Múzeum, 1973-tól az MTA Régészeti Intézete: a Régészeti Adattár vezetője, majd az Ókori Osztályé 2006 decemberéig, a nyugdíjazásig.

Oktatás: alkalmanként: régészeti anyagismeret, szeminárium, illetve római és kora népvándorlás-kor előadások: az ELTE BTK Régészet szakján, óraadás: Restaurátor Főiskola, szilikát tanszék. Vendégtanár: a Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár. JPTE majd jogutódja PTE BTK Ókortörténeti és Régészeti Tanszék: főállású oktató. Itteni nyugdíjazásom után mind a mai napig óraadóként, illetve PhD oktatóként dolgozom. Feltárásaimon rendszeres terepgyakorlat a hallgatókkal.

Fő kutatási területem: a szarmata barbaricum, Pannonia, de érdeklődésem kiterjed még a preszkíta, szkíta, kelta, hun, langobard és avar korra.

Publikációim egy részét lásd. ARTIFICIA MIRABILIA, Budapest 2022. 15–23.

A fényképet Takács Péter készítette.

A fotós személye ismeretlen.

Figler András a Kajári-völgyről:

„Egy zárt völgyben végig tudjuk kísérni az emberiség fejlődését. Az újkőkorszak kezdetétől, tehát az első letelepült földművelőktől egészen a 18. századig, aztán majd néprajzilag egészen napjainkig... a Dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrája legkorábbi emlékei kerültek itt elő a megyében... Mindenképpen kiemelném a kora bronzkorban délről terjeszkedő, érkező népességet. Akik hozták magukkal a bronzművességet... ezeket a legelső csoportokat tudjuk megfogni itt a Kajári-völgyben. Ők a Somogyvár–Vinkovci kultúra népessége, akiknek csak a településeit ismerjük Magyarországon. De itt tavaly előkerült három sírjuk. Ez régészeti szenzáció és csodálatos anyag... Ez a domboldal, ahol mi állunk, az egész domboldal lakott volt. Ezen a területen mi dokumentálni tudtuk a településkontinuitást a kőkortól a korai Árpád-korig. Feltételezhetően itt lehetett a Péc nevű Árpád-kori falu... Feltártunk egy házat, ami tatárjárás kori... Most, hogy lesétálunk a Pokolfa domb déli oldalára innen látjuk, hogy milyen csodálatos ez a hely... Feltételezhető, hogy ez a Péc falu... átköltözött oda.”

Részlet a Győri Rádióban 1987. október 17-én elhangzott műsorból.